

C. Manolache

Scânteetoarea viață

a

Iuliei Hașdeu

SCÂNTEETOAREA VIAȚĂ

A

IULIEI HAȘDEU

C. MANOLACHE

SCÂNTEETOAREA

VIAȚĂ

A

IULIEI HAȘDEU

EDITURA „CUGETAREA ”

P. C. GEORGESCU - DELAFRAS BUCUREȘTI, IV. - Strada Popa Nan, 21

CUVÂNT ÎNAINTE

*In clipa când un cunoscut mi s' a adresat cu în-demnul de a scrie „
Viața romanțată a Iuliei Haș-deu”, am încercat două impresiuni. Ca și
cum propunerea ar fi stăruit de ani de zile în mine, ca unul ce de atâta
timp mă simțeam stăpânit de cultul pentru geniala poetă, prima
impresiune mi-a fost că eu de multă vreme eram decis la aceasta, dar
— a doua impresiune că acum primisem — după o expresie juridică
— o adevărată „punere în întârziere”¹, o somațiune, de a nu pregeța
asupra greutății și delicatetei subiectului, ci de a mă decide de îndată;
ceea ce am și făcut.*

*Dar pentru deciziunea de a realiza o conștiincioasă viață romanțată,
de această calitate, nu era suficient cultul pentru eroina ei, și nici
cunoașterea operei sale. Trebuia ceva în plus : materialul documentar,
informativ, pentru tot ceea ce a constituit viața umană a nefericitei
poete, acel sul pe care s' au depănat scurtele și îndureratele sale zile, dar
din care au scăpărat nepieritoarele scânteii ee cată su țipară în rândurile
cărții de față.*

De aci și titlul ei: „**Scânteetoarea viață a Iuliei Hașdeu**”.

Scânteetoare, atât ca intensitate, cât și ca durată. Și tot de aci, truda de a alerga și de a aduna acel delicat material uman documentar.

In afara lucrărilor consultate și menționate în „bibliografie”, greutatea cea mare a fost de a descoperi și întreba pe toți acei care au cunoscut pe copila minune, ori pe părinții ei, de a-i face să-și puie la contribuție amintirile lor, de peste cincizeci de ani, de a alege din ele ce era mai esențial, de a le corobora și de a extrage, cu fidelitate, tot ce părea interesant. Trebuie, din acest punct de vedere, să aduc delà început mulțumirile mele, pline de recunoștință, veneratului meu prieten, publicist și poet **Victor Bilciurescu**, coleg pe vremuri al Iuliei Hașdeu și colaborator la „Revista nouă” a lui B. P. Hașdeu, care mi-a stat la dispoziție, dându-mi cele mai prețioase amintiri personale, cât și indicațiuni asupra acelor persoane ce-ar fi în posesia unor atare aduceri aminte. Scrisori la Paris și răspunsuri, informațiuni directe la școlile pe unde eleva strălucitoare a trecut, amintiri și informațiuni delà Collège Sevigné și Sorbona, delà colegi și prieteni etc.

Nu mai puțin trebuie să mulțumesc d-lui Leon Blum, fostul prim-ministru francez, care s-a bucurat între anii 1881—88 de prietenia Iuliei Hașdeu, iar soția d-sale, Lise L. Blum, decedată de puțin timp, a fost chiar colega Iuliei și mulțumirea e cu atât mai mare cu cât D-sa, la scrisoarea mea, a avut amabilitatea de a-mi răspunde grabnic, dându-mi câteva din propriile sale amintiri și unele indicații despre persoanele care i-au fost intime poetei noastre, între care și pe D-na Clotilde Cortot, soția ilustrului muzician și prietena Iuliei Hașdeu.

Am fost de un real folos o bună parte din scrisorile schimbate între părinți și copila poetă, publicate din îngăduința d-lui Iuliu Dragomirescu, în ziarele „**îndreptarea**” și „**Tribuna Basarabiei**”, și care pentru viața intimă a Iuliei ca și a lui B. P.

Hașdeu, sunt documente din cele mai prețioase în lumina autenticității. Am zis, o bună parte, care sunt — în special — scrisorile lui Hașdeu către copilă, fiindcă cele ale lui, cu toate insistențele puse, cu toate promisiunile obținute, au rămas tot în bună parte sub cheea posesorului lor, legatar universal al succesiunii Hașdeu. La începutul demersurilor mele de a le constata, aș fi avut bănuiala că acel rest de scrisori și manuscrise, nici n'ar exista, dacă o întâmplare binevoitoare nu m'ar fi pus în situația de a le vedea — ca să zic așa — cu proprii mei ochi, de a parcurge în goană câteva și de a retine în memorie unele date din ele.

Un critic pretențios — și poate nu fără dreptate — ar fi dispus să opinieze cam așa : „Foarte bine , -atunci nu trebuia să începi lucrarea până nu vet avea la îndemână și acel rest documentar”. Iar eu aș fi tot așa de dispus a-i răspunde: „Foarte bine, dar să nu uităm că ați alți scriitori au făcut încercări desperate în aceeași direcție fără folos, iar materialul nou mi-a fost suficient. Mai mult : de cincizeci de ani, se păstrează, din această cauză, a regretabilă tăcere asupra operei și vieții poetei, ba chiar și asupra celei, nepublicate încă, a marelui ei părinte. Și cum viața macină ultimii ani, ultimele zile ale supraviețuitorilor, cari cunosc câte ceva din acea scânteietoare viață, o așteptare ar fi condus mai curând ori mai târziu, și pe informatori și pe autor, la veșnica tăcere, cu atât mai mult, cu cât nimic și nimeni nu poate scoate — legalmente — de sub chee, prețioasele manuscrise.....

Cu materialul obținut și cu pietatea pusă în fidela lui utilizare, lucrarea de față a văzut lumina zilei. Implor pronia cerească și urez din toată inima altor scriitori, să fie mult mai norocoși din aceste puncte de vedere... pentru proslăvirea poetei.

(11 m se va vedea, viața romanțată a Iuliei Hașdeu se oprește acolo, unde orologiul, însemnând ora j.30 a zilei de 29 Septembrie 1888, i a pus punctul final.

Am fost ispitit a trece cu însemnările în cea de <x doua viață a Iuliei, care a purces de atunci și pe care ea o va duce **excelsior**, în infinitul divin. Dar aceasta mi s'a părut peste puterile unui umil muritor, cu toată îndrumarea acelu **Sic cogito** și cu toate documentele ședințelor spiritiste, în care s'au consemnat unele transmisiuni, de o substanță ne-la-îndămâna oricui...

Altoră, s'o facă, dacă se vor simți posedând atari afinități !

Dând la iveală viața terestră și opera acelei „**jeune fille extraordinaire, d'une intelligence si ouverte, d'une imagination si vive et si féconde, d'une âme si belle et si sincèrement éprise d'idéal**”, cum se exprima filosoful **Em. Boutroux**, despre Iulia Hașdeu, viața și opera aceleia care „**a fait dans notre pays le plus grand honneur au sien**” cum o elogiază marele poet **Sully Prudhomme**, subscriitorul acestor rânduri a înțeles să realizeze două scopuri : întâi de a evoca viața scurtă și de un tragism fără egal, în existența altor genii și în al doilea loc, de a umplea un got de mult simțit în literatura română, în care Iulia Hașdeu, cu toată exprimarea sa franceză, trebuie să-și păstreze locul de frunte, la înălțimea pe care marele ei suflet românesc a așezat-o, redând aici, cititorilor, măcar fragmentar, acea operă, cu atât mai mult, cu cât volumele sale de poezie și proză abia se mai găesc în comerț la câte un anticar care se stimează...

Cititorii vor aprecia dacă realizările autorului au fost, sau nu, la nivelul năzuințelor sale.

CAP. I T U L P I N A

Biserica Sf. Ilie din Gorgani, care astăzi se pitulește, în strada Silfidelor, între calcanele blockhausurilor moderne, era, la acea vreme, veche ctitorie domnească, înălțată pe un „gorgan” din

marginea apropiată a Bucureștiului, predominând împrejurimile cu case mărunte.

In ziua de 10 Iunie 1865, când păși pragul acestui sfânt lăcaș pentru cununie, Bogdan Petri-ceicu Hașdeu avea 27 sau 29 de ani. Două isvoăre, deopotrivă de temeinice, afirmă, unele că învățatul român s'a născut la 1838, altele la 1836. Intre cele dintâi se rânduește însuși actul de naștere, aflat la Biserica din Cristinești natali, între cele din urmă însăși declarația lui Bogdan, găsită în scrierile sale, precum și una din scrisorile de familie. Orișicum, fie că avea 29, fie 27 de ani, fapt este că basarabeanul de viță era un bărbat în plină tinereță și vigoare, legat la trup, ager la privire, cu nas vulturesc între obrajii rumeni, încadrați de mustețele și barba învolburată, de-un castaniu închis. Figura lui, fără a avea frumusețea liniei consacrate, avea expresia viei spiritualități și a unei finețe caracteristice.

Mireasa, așteptată în naosul bisericii de mire, de nași, de câțiva prieteni, de oarecari neprieteni și de poporul obișnuit al parohiei, Iulia Faliei (Falics pe numele oficialității de origină), păși către masa cu sfintele odăjdii ale ceasului, în mers dârz, cu ținută dreaptă și nesfielnică, purtându-și cu decență podoabele și aruncând împrejur priviri prietenești pentru acei care asistau la clipa când dânsa avea să-și așeze pe viață, mâna în mâna aceluia, care începuse a fi o fală a neamului și cu atât mai mult, a ei. Copila împlinise 25 de ani și chipul ei putea fi, precum și era, invidiat de orice bucureș-teancă din protipendada de atunci. Ochii, nu prea mari, purtau în ei sclipiri de acvilă luptătoare și surâsul femeii conștiente. Obrajii ei răsfrângeau lumini de persică în pârg, deasupra unei guri cu buze subțiri, meșter încondeiate de dumnezeul munților. Ovalul chipului încadra rafaelic frumusețea care răpise privirile soțului delă atâtea alte chipuri dornice, aflate acum sub boitele basiliceii, și mai ales în afară.

Hașdeu pășise mândru în preajma ei, aducând-o la altar și, tot astfel, aștepta acum sfânta taină a veșnicei uniri, sub ochii prietenilor care zâmbeau tihniți acestei perechi atât de potrivită, în aerul de sănătate și tinereță ce aromea în juru-i. Și tihna lor avea tâlc ușor de înțeles. Tânărul acesta, atât de atent la frumusețile ce-i

ispiteau anii, își statornicea acum viața lângă una ce le covârșea pe toate. Neprietenii de ambe sexe, veniseră, unii și unele, tocmai spre a vedea cine este „eroina” care reușise să le monopolizeze preferințele, iar alții și altele — mai ales altele — ca să se încredințeze că junele învățat și poet se căsătorește cu adevărat... Șoaptele întovărășeau undele smirnei, depășindu-le în volburi... Intr'un grup restrâns, șoșotelile aduceau prinos unui anume boeraș de neam care ar fi cunoscut-o pe Iulia înaintea lui Hașdeu și care i o „trecuse”; într'altul, alte șoapte obliceau păreri uluite asupra acelei figuri de țarancă necioplită și nimic nu poate fi mai plin de încredințare, pe lume, decât jurămintele femești din asemenea împrejurări. Ochi care au văzut-o, he-hei, cine știe de când, alături de acel „cutare” personaj, urechi care înregistrează încă de mult și precis veștile în cauză, delă persoane demne de toată încrederea... Copila munților apuseni, asemenea acelei flori albe și catifelate ale stâncilor dintre culmi, intuia vag susurile admirative ale tuturor și zumzetul de viespi văduvite de stup, ale altora, și de aceea fruntea ei sta înălțată către serafimii de sus, care se opriseră din sbor și către dumnezeul cel drept din tâmpla milostivă a altarului. * Biserica Sfântului Ilie răsuna sub arcade de glasurile tipicului. Ctitoria Gorganului, largă, mai largă de cât însăși Catedrala Capitalei, cu nenumărat șir de strane, unele pe de lături, altele, spintecând însuși mijlocul naosului, pe linii lăturalnice și paralele, fusese aleasă de nașii, Ion și Felicia Gârleanu, care o aveau parohie. Și ritualul se desfășoară potolit în litaniile sacre. Preotul Ion Mihălescu, părintele Ioniță, cum îi spuneau enoriașii, slujea cu glas avântat și apăsări de cuvinte, la locurile proslăvelnice ale acestei taine creștinești, și cu oarecare trufie pentru alegerea umilului său lăcaș la o asemenea cununie.

Numai când veni vremea vestirei : „*cunună-se robul lui Dumnezeu Bogdan...*” popa Ioni ta plecă ochelarii asupra actului de naștere al acestuia și se ridică ușor nedumerit... Citise acolo parcă numele de botez *Tadeu*, pe care-1 și pomenise cu acest prilej, dar la șoapta răspicată a celui din fața lui, se înduplecă a glăsui... „robul lui Dumnezeu *Bogdan*”⁴⁴. Intre bărbile neprietenilor, mai cărturari sau mai puțin cărturari, isvo-diră iarăși șoapte. Mirele își cam schimbase numele de botez în decursul vremilor și unii își

amintea acum că, nu mulți ani în urmă, el iscălise undeva — ba tipărise și cărți de vizită — cu numele „*Dieu-donné*”⁴⁴ și iată momentul în care comentariile asupra nestatorniciei acestui cavaler, cunoscută lor, nimeriseră... în plin, neavând la știință că filozoful și etimo-logul din Basarabia, rusească pe atunci, făcuse o simplă „boutade” în acele vremuri și ca o elementară tălmăcire răspica știutorilor, precum că *Tadeu, Bogdan* ori *Dieu-donné*, erau de fapt după polono-latinească, slavistică și franțuzească, același nume. Dar svonurile și dregerile de glas sporiseră mai cu osebire, când unii, care nu primiseră invitații de nuntă „acasă”, aflaseră că alții, puțin la număr, s’au pornit, după cununie, pe urma celor nunțiți, la locuința acestora, la cele două odăițe din Strada Popa Rusu, unde Bogdan își pregătise, adică se nimerise, a vieții în preajma nunții.

— Ai văzut *moncher* ? Pe amicul S, și pe cucoana lui, care del., știm noi... i-a chemat.

— Și pe *Madame G*, cu nepoata, la fel...

— Sgârciobul ! N’a mâncat nimeni o măslină din mâna „marelui” savant.

— De unde să-i ajungă ? ! Damicelele săracele, să trăiască !...

Nemulțumiții însă nu cunoșteau în acea zi, că mirele avea în buzunar, drept orice pregătire și cheltuială de petrecanie, doar „doi poli”, rămași din trudnica lui muncă, din care își primise și părintele Ioniță partea pentru cuvenita lui osteneală.

Era o zi de vară caldă și binecuvântată de florile celor dintâi cireși, care-și rumeneau acum rodul sub geamuri. Bogdan primi acolo pe nași, pe cei doi-trei prieteni, se veseli laolaltă câteva ceasuri cu vinișor de *Șaba*, trimis de câțiva moldoveni admiratori ai lui și când cu toții se încredințară, după cuvinte și gustări, că aceasta este biata nuntă a unui belfer sărac, închinată grăbiți, unul, dacă nu două *pocaluri* și lăsară pe miri în strămoarea zidurilor sărace, dar în larga încăpere a fericirii, cu care popa Ioniță le dase mai adineaori caldă blagoslovire.

Că Iulia Faliei se găsea fericită în aceste odăiți, alături de cineva, a cărui vieață lumească n’o cunoștea de cât puținel, din generositatea unor scrisorele binevoitoare, dar al cărui suflet îmbelșugat însăși ea îl descoperise, este de la sine înțeles. Mai mult: umila „moțoaică”, precum adeseori îi va spune alesul vieții sale, simțea pe lângă

toată fericirea lunii de miere, mândria de a fi devenit soața unui tânăr atât de învățat și cunoscut de lume, dar și a unui boer de neam. Țărâna din ea nu se simțea mâi prejos în ce privește originea din care purcedea. În munții Abrudului, în anii aceia, era încă proaspătă epopeea Iancului, aboerului de viță, a luminătorului norodului și a purtătorului de steag, pentru ridicarea acestuia la conștiința și drepturile lui. Ea însăși luptătoare cu sufletul și brațele, sub cârmuirea de redeșteptare a lui Popa Balint, își simțea în sângele și bățile inimii sale ceva din nobleță plină de autenticitate a înainte-mergătorilor.

În Roșia Abrudului, în acea Roșie „montană”, cum așa de sonor i se zice și astăzi, familia Faliei, își afirmase de mult drepturi și titluri. Fratele Iuliei căzuse sub steag românesc pentru acea redeșteptare și delă dânsul trebuie să se scrie- cea dintâi slovă în pergamentele de virtute nobiliară ale familiei. Mândria Iuliei avea deci temei și explicație. Fruntea ei senină, și vorbele înaripate și povestirile despre neamul ei, cuceriseră, poate chiar prin aceea, cu doi ani mai înainte, pe tânărul cercetător de hrisoave ale drepturilor românești, care cutreera ținuturile pe unde Traian dăduse onoarea morții cavaleresti marelui Decebal. De aceea, când Bogdan și Iulia s'a cunoscut, spiritele lor s'au împreunat delă început în apoteoza visată de bătrânii ambelor spițe românești.

Dar cel care-și legăna o fericire de mult visată a căminului și o gusta acum din plinul inimii sale, era Bogdan.

Viața lui de până atunci, fusese un lung șir de învingeri și de biruinți. Învingeri obscure, pornite din lovituri piezișe, biruinți personale, luate în piept, bărbătește, cu merite proprii, nepromovate și nesuținute de cât de geniul ce «căpărase în puterile lui de creație. Viața nouă, pe care această femeie, necărturată după un anumit înțeles, fără sclipiri de inteligență jucăușă în vorbe, după un altul și fără diplome, i-o aducea în simpla încăpere a unor odăițe, în care singura mobilă de preț era vraful de cărți, reviste și documente, această viață i s'a arătat poetului, învățatului și luptătorului, încă delă început, ca un corn al abundentelor cerești.

O visase, o așteptase, o dorise, această viață și o cucerise. I se cufene, nu atât pentru ceea

ce deja dăruise culturii neamului său scump, cât mai ales pentru aceea ce avea să-i dea.

Că Bogdan se va fi socotit cândva boer, și poate se va mai fâli și în viitor pe sclipătul blazonului, ce i se contestase de vrăjmași, sigur este că nu boeria, nici blazonul i-au fost resorturi și energie în truda înălțătoarelor opere. Avenul roșii ani, delà ofițeria pe care-o

părăsise în Kusia, de pe urma unui duel cu un camarad mai mare în grad, și care i a atras réprimande, ofițer ie în care intrase ca o consolare de trădarea oarecărei Alina, delà vieața răscolită pe care a trăit-o în universități, cu alte iubiri trecărețe, între bănci, sau între gospodăriile prietenilor și cunoscuților, precum acele *Agafițe* acele *Sonii și Sonicele*, delà viața de greutăți și mizeriii duse în primii ani ai venirii de peste Prut la Iași, sau la judecătoria din Cahul, din care în scurtă vreme a plecat, fiindcă nu s'a plecat, toată această viață, în care sufletul lui de vaste posibilități, se găsisse singur și strâm-torat, și-1 sbuciumase prin diferite gazde, odăi cu chirie, birturi, locante, se isprăvisse. Acum i se deschiseseră, larg ușile tihnei, ale ceasurilor cumiinți, în care, dincolo de masa cu cărți și călimară, nu mai stă golul, colbul și ceașca cu ceai rece, ci plinul unor mâni gospodărești și veghea unei inimi ce vibra împrejurul lui cu priință, cu prospețime în toate și cu câte-o cafea gingirlică caldă-călduță. Până la această împreunare binevenită, Hașdeu fusese profesor la liceu, custode de bibliotecă la Iași, director provizor al arhivelor, membru în comisia istorică, scrisese diferite articole, studii, versuri, proză, despre care el însuși nu era prea încântat. Purtau în ele, liecare din aceste ocupații sau producții pe lângă pecetea competenței și a spiritului cornbativ, câte .ceva din viața nestatornică, pe care-o trăia. întreprinsese unele atacuri de zeflemist tânăr împotriva, mai ales, a lui V. Alexandrescu-Urechă, pe care-1 va urmări mereu și care-1 înțepase — cu ironia eftenă a acelor vremuri — și-1 numise „stimatul nostru coleg în profesură și fastamogorico-galvanicul înviitor al Dacilor" și pe care Hașdeu — la rându-i — îl demascase a fi scris el însuși unele frivolități în versuri ; sau acele epigrame adresate profesorului Ion Strat, care alături de August Treboniu Laurian (prietenul lui Hașdeu de mai târziu) îi semnase raportul de destituire cu prilejul nuvelei „duduca mămuca"

D'aceea, domnilor, d'aceea Suni necăjit și turburat: De mult mă sbuciumă ideea Cu orice preț să fiu ca... Strat!

sau unele diatribे împotriva lui P. P. Carp, care-i va plăti în curând polița, cu prilejul dramei Răzvan Vodă, etc.

Câteva conferințe publice descoperiseră însă marelui public erudiția și verbul scăpător, pe care de altfel oficialitate i le constatase, cu sau fără voce, mai de mult.

Dar asupra acestei tinerețe vânturate, asupra acestei precoce erudiții și peste talentul lui afirmat, stăruie amintirea proaspătă a acelei Întâmplări, care-i adusese multe și mari neplăceri. În volbura scrisului, Hașdeu adesea n'avea oprire și alegere. Între temeinicele lui inspirații se strecurau deseori diabolica zeflema, care nu arareori i s'a întors împotriva cu efecte neașteptate. În deobște oamenii, la care trăsătura de spirit tăios dă busna în fiecare clipă, cum era Hașdeu, această scăpărare o ia înaintea cumineniei pe care o și acopere. Pentru o glumă, bine îndreptată, zeflemistul riscă unele consecințe nebănuite, iar gluma cu două înțelesuri scapă cu atât mai incompatibilă, cu cât pornește mai de sus. Nuvela „Duduca Mămuca” în care, insuficient mascată, „frivolitatea” scrisă, răsare în vederat, i-a adumbrat mereu seninătatea ce șade așa de frumos pe fruntea unui mare învățat. Asupra acesteia se atrăsese atenția de binevoitori și Iuliei, soției, ca o mărturie a trecutului acestui „Don Juan”, dar „moțoaica” se făcuse a nu tălmăci bine acel înțeles. Cine însă va fi dureros surprinsă de-o asemenea posibilitate pentru un titan al gândirii, va fi, cândva, fiica lui, Iulia, va fi Lilica cea suavă ca liliacul alb, care va păstra mereu în suflet surda imputare, nu numai pentru acea schiță ușuratică și sarbădă, dar și pentru acele voite cacofanii său lubricități strecurate, pe ici pe colo, în scrisul tatălui ei. Că după destituirea din profesorat, din pricina tipăririi acestei „Duduca Mămuca”, republicată apoi și sub titlul „Micuța” și după procesul ce i s'a intentat, Hașdeu a biruit totuși, eșind achitat și recâști-gându-și postul, acesta nu ÎDseamnă, că în pofida firii lui de luptător, mai totdeauna ofensiv, amărăciunea nu-l urmărea, cu părerile de rău așa de neînălțurate.

Nu mai puțin, în efemerul *Aghiuță*, revistă în care, alături de articole ascuțite, împotriva oamenilor politici și în special contra lui M. Kogălniceanu, apăreau șarje de un spirit îndo-elnic și pe alocuri muiat în venin. Cu toată „necărturăria” soției sale, poveștile ei așezate, o arătau a fi despicat sănătos ce trebuie și ce nu trebuie scris de un om ca soțul ei.

— Dragă Hașdeu, îi spunea ea încă din primul an al căsniciei, delă un mare învățat și un vajnic român ca tine, eu aștept cărți frumoase pentru trecutul și toată vieța ce va să vie a neamului nostru. Scrie, dragul meu, scrie, dar scrie așa cum Bogdan Petriceicu Hașdeu trebuie să scrie. Zbuciumul acestui neam greu încercat, se cuvine a fi lămurit acelor care nu-1 cunosc încă. Și nimeni ca tine nu va putea da la iveală o lucrare ca aceasta.

— Draga mea Iulie, te înțeleg și te voi urma. Dar eu sunt și un altfel de luptător. Mai ales împotriva prostiei.

— Ei, Hașdeu dragă, prostia n'o poți alunga tu depe lume.

— Te cred ; dar nici n'o pot tolera în preajma mea, în politica țării și mai ales în artă. Prostia și nepriceperea.

— Ai să-ți faci vrăjmași ; atâta tot, dragule.

— Asta 'mi dă puteri. Cu cât vrăjmașii sunt mai mulți, cu atâta înseamnă că proștii și nechemații sporesc. Și eu nu-i pot lăsa să-și facă de cap.

— Tune drăcu 'ntrânșii, că numai să-i birui ! Asemenea sfaturi și discuții între o cafea

proaspăt fiartă și o țigară, la masa lui de lucru, vor avea neîntârziat efect. Vedeă Hașdeu degetul însuși al proniei cerești înflorit în mâna caldă, cu care ardeleanca știa să-1 îmbrățișeze să-1 mângâie, să-1 îndemne.

Această binecuvântată călăuzire o va scrie el mai târziu, cu toată grațitudinea, care nu este mai puțin o reculegere :

„Un aur ales delă Abrud a fost pentru mine nevastă-mea, sufletul nevestiimele... Până la căsătoria mea în 1865, eu am scris câteva articole de ziar, vr'o câteva broșuri și o colecție de documente, iată tol"

„Eram o noapte despre zori de zi, nu încă dimineată; eram o mică parte din eu al mea, o parte obosită și desgustată. De atunci încoace, prin nevastă-mea, de odată eu m'am simțit întreg și luminos... In adevăr, eu puteam lucra atunci, puteam, căci Iulia mea nu numai mă mângâia la muncă, dar îmi făcea nesimțite nevoile..."

Nu numai convorbirile, mângâierile, îndemnurile directe contribuiseră la aceasta. Orice s'ar spune despre Hașdeu, acest spirit proteic, gigantic în posibilități și manifestări, adesea rău, cum

însuși se va califica, un lucru nu i se poate tăgădui : *gratitudinea*. Avea morala recunoștinții. Se va vedea asta chiar față de vrăjmașii lui, dar mai ales pentru prieteni. În chiar antisemitismul lui categoric, clamat în conferințe, răspicat în proza politică, Hașdeu va păstra bună amintire până la devotament, pentru evreii de seamă, cu care venise în contact. I s'a imputat și această grațitudine, i s'a aruncat invectiva oportunistului, dar cine a pătruns în viața lui intimă va vedea că adevărul e numai unul.

Încălzit la acest foc ce pâlpâia în inima lui, Hașdeu, precum se va constata, va fi mereu de partea soției sale, cu toate ciocnirile de neîn-îăturat ale vieții casnice. Nicio imputare la imputările ei. Numai îndreptățire, sinceră și grată.

Că dragostea deplină ce i purta va fi fost primul resort, că după cuvintele Apostolului Pavel: „*dragostea., găsește desvoină pentru orice, crede totul, nădăduiește totul, suferă totul...*”, este cu puțință; dar sufletul lui vast în simțire, se întruchipase din recunoștință și prin aceasta poate spune că Hașdeu a fost și un om *bun*.

Mereu pe drumuri, între un curs la catedră și o corectură la redacție, între o conferință și un discurs politic, gândul lui se *aciua* molcom la apariția acelei femei și la tihna ce i-o instaurase în modestul lor cămin.

Voinică și neobosită, lulia, soția, departe de a-și croi o viață de vanități, ca soție de profesor, deputat, ministeriabil, etc., ceera, nu-și uitase bunele deprinderi din casa părintească delă Roșia muntenească. Lipsită uneori de servitoare, sau și când avea una, lulia se scula de dimineață, îmbracă haina modestă și broboada de borangic, și târgue din piață cele de trebuință, venind încărcată cu tot ce știa că i place lui Hașdeu al ei. Bucătăria ei, model de ordine și curățenie, cum mai sunt toate bucătăriile ardelenesti, o primea proaspătă și îmbelșugată. Între două fierturi, supravegiate cu șorțul dinainte, porneau spre masa de scris a soțului, aromele și izurile plitei, împletite cu frânturi de doină bănățeană; atunci condeiul maestrului se făcea sprinten, foaia devenea docilă și zâmbetul se prefira între mustețile stufoase.

Și iat-o venind cu manele în șorț și zâmbetul în ochi, la masa lui de scris :

— Ți-am turnat azi un gulaș ardelenesc, Hașdeu dragă, nevoe mare.

- Cu ardei, Iulio, cu ardei ! ?
- Cu paprică ungureasă.
- Aoleu ! Asta nu !
- Lasă dragule, că atâta au și ungurii bun: paprica în gulaș !
- Și-ți mai învățesc minteanaș o plăcintă ca la Abrud, d'aea ce-ți place ție!
- Bravo, bravo, Iulie scumpă !
- Ș'acum la lucru amândoi, dragule !

Nu este de mirare de ce *poetul* Hașdeu a cântat ca nici un alt soț, virtutea acestei tovarășe și toată fericirea ce i-o agonisise în viața lui, în acea poezie, care va constitui prefața operei *Răzvan și Vidra*.

In zilele acelea de sumbră poezie

Cu-o mână'n mâna ta, Am scris această dramă, ce-n viața-mi o să fie

Ca floarea „nu m'uita” !

a

O tu, ce chiar suspinul, îl împărțeați cu mine,

Făcându-l mai ușor, Tăiai oftarea 'ntreagă, în două mici suspine

Unite prin amor!...

Dar o va seri mult mai târziu, pe larg, cu duioasă amintire, când soața se va fi călătorit către domnul, în acea comunicare la Academie (1903) „*O nevestă româncă*” și care trebuia să DU [constitue decât un fragment din opera „Băbușca mea” pe care el intenționa să o scrie, ca o viață romanțată a căsniciei lor, și în special a acelei soții, care a fost „*ca o lampă rămasă mângâiere*” după moartea copilei lor.

Și nu e o simplă afirmare, chiar de recunoștință, această rodnicie a talentului lui, pe care vrednica abrudeancă i-o promovase.

În acele două odăițe din strada Popa Rusu, Bogdan Petriceicu Hașdeu lucrează temenic, produce cu imbold, cu hărnicie, pe lângă unele lucrări literaro-politice, două din operele sale, cele mai de seamă, ca literatură istorică, opere de matură creație, rămase până azi și răspândite în școli și în bibliotecile cunoscătorilor: drama *Răzvan Vodă* (revăzută mai apoi și in-tiulată *Răzvan și Vidra*) și monografia minunată a lui *Ion Vodă cel Cumplit*. Această din urmă lucrare, însă va arunca, din punctul de vedere al căminului în care

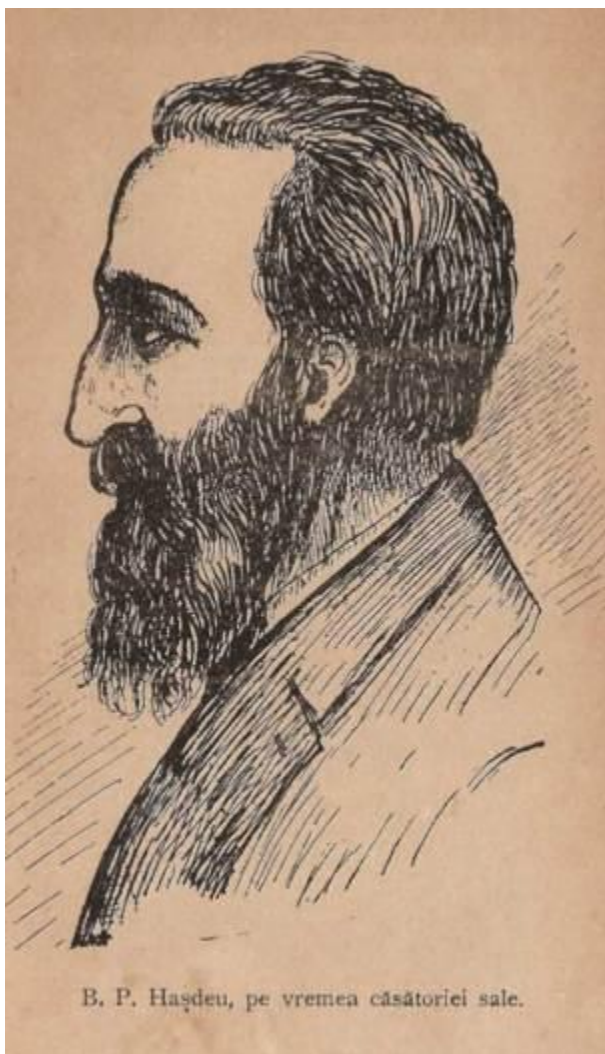

a fost scrisă, un dubiu: căci în „o nevestă româncă”, Hașdeu afirmă a l i scris ambele lucrări, cât și o a treia „*Domnița Ruxanda*”, atunci și în acea locuință din strada Popa Rusu, pe când la ediția a II-a a operei „*Ion Vodă cel Cumplit*”, declară că ar fi scris această istorie la 1864 (când deci nu era căsătorit încă) și pe când locuia în casa bancherului Mircuș (sau Mircoush cum scrie el) din piața Teatrului, unde locuise.

Atribuim și cinștim cu semnul bunei lui credințe, la care intervine și uitarea, aceste creionări, în care importanța locului unde-au fost scrise trece pe planul al doilea: (Prefața la ediția a II-a a lui *Ion Vodă cel Cumplit* va fi scrisă, cu treizeci de ani mai târziu). Fapt este că munca zi de zi, în creația acestor trei opere, pe care însuși Hașdeu le atribuie și le dedică soției sale, este predominantă de tihna căminului, din care albina harnică reușise a-și face un adevărat stup, cu masă la vreme, cu mers în vârful picioarelor, cu agerime împrejurul gospodăriei, și — ceea ce scăpa lui Hașdeu — cu străngeri de mici economii pentru ziua de mâine. Aceste economii însă n'au fost și nu vor fi cepuri de astupat urdinișul stupului de miere. Dimpotrivă! În chibzuiala ei zilnică, Iulia n'a lăsat niciodată goală, o mână întinsă pentru milostenie. Sărăcii și nefericiții își făcuseră vad în fiecare sâmbătă, care a lor este, și gospodina găsea bănușul prisoselnic ori felia de pâine pusă de o parte, pentru acești oropsiți ai vieții, care-i binecuvântau casa și sufletul. Mai târziu, atunci când soața lui își va lărgi încă mai mult dărnicia, Hașdeu va găsi cuvânt de luare aminte pentru a i-o țarmuri, cu, sau fără, isbutire.

— Ești prea darnică, Iulie dragă! Și eu ajut pe cine trebuie, dar pe cine nu trebuie...

— Dragă Hașdeu, fă binele și tună-1 în baltă ! Că rău nu faci !
Este multă lume care n'are

B. P. Hașdeu, pe vremea căsătoriei sale.

ce-i de lipsă. N'ai grijă ! Știu eu să ies la capăt !
— Viața noastră e grea și tu muncești prea mult ca să nu-ți pui un
ban de o parte pentru ale tale nevoi.

— Și despre aceea mă socot eu, dragule... Traiul cumpănit, podoaba de sfințenie ce-1

acoperea, sufletul împăcat al muncitorului intelectual, adunat acum din atâtea alcovuri străine, la culcușul domol și sănătos al casei proprii, în care un trup plin de curăție îi desfătau în de-ajuns pornirile, gândul de mult încolțit și hrănit cu dor de viață, de a-și vedea această existență perpetuată în viitor, toate aceste au adus, în nopțile cu desmerdări, năzuința pro-creației. Introspecția conștiinței a gânditorului de proporții gigantice îi dădea, de pe acum, nenumărate avânturi să rupă zăgăzurile timpului și să se desmărginească. Un copil, poate; doi, poate trei, care să ducă mai departe, care să istovească peste ani și veacuri, tumultul ce și-1 simțea în puțințele sale, erau un vis, erau un dor statornic, din chiar clipa când s'a hotărât a se căsători. Și nu este o simplă întâmplare că Hașdeu, cel rătăcit printre „demoazele” și admiratoare *ad hoc*, sau răsfățat de câteva filotime vădane, nu s'a oprit asupra nici-uneia în statornicirea unei dragoste. Gândul lui pornise bărbătește, treaz și poate calculat-In dăruire de copii sătencele române au cheazășii și țării ancestrale. Acolo stă seva cea curată, sângele cel neamestecat și neprimenit decât de aerul munților și dogoarea soarelui. In acea obârșie va trebui să stee *isvorul* de viitor al ramurei hașdeene, al acelei ramure, pe care el o datora părinților săi. Nu în rafinamentul orășenesc, nici în subțimea vinelor de așa scurtă durată, cum o avuse însăși maica sa, acea delicată *Ehsabeta Daucșa*, care-l aduse pe lume cam pe la paisprezece ani, și-1 lăsase orfan după puțină vreme, ci în brazda grasă și rodnică a gliei, avea să fie, și se cuvenea aruncată, sămânța pentru perpetuarea unei familii, ai cărei precursori număraseră domni, prinți, dar mai ales scriitori și oameni de vastă cultură, cum fuseseră bunicul său *Tadea* și tatăl său *Alexandru* mai ales, cu care Bogdan se asemăna, evident la o potență superioară, din atâtea puncte de vedere omenești și culturale.

Dar și în această năzuință firească și trainică, Hașdeu constatasese o conștiință de calitate și o chibzuință neașteptată la soția sa. Eă însăși simțea, ca cea mai sfântă dorință, datoria de a fi mamă, așa cum aflase în lumea din care cobora, pe maică-sa și pe bunică-sa, femei

harnice în suveică și în maternitate. Nicio clipă n'a înțeles căsătoria altmintrelea, această fe-mee frumoasă, meșter zidită la trup. Totuși, gospodina își dăduse seama că, așa cum o duc, la viața lor destul de restrânsă, în două odăițe, în care abia ei înșiși își puteau duce traiul lovin-du-și coatele, a mai aduce un musafir cu alai și surle, ar fi fost o adevărată schimmnicie.

Și mai la urmă, acesta nu poate fi chiar un zăgaz, câtă vreme nimeni din muntenii Roșiei abrudene, nu pusese covățica celui nou sosit în palate osebite, ci laolaltă cu bătrânii și cu plozii cei mulți și guralivi, în câte o singură neîncăpătoare încăpere. Dar grija era de Hașdeu al ei ! Omul citea, scria, compunea, ieșea, alerga, sosea obosit, se așeza la lucru iarăși, și numai ceteraș în copae nu-i „era de lipsă”, în asemenea întocmiri. De liniștea acestuia se arăta ea preocupată atunci când venea vorba, cu zâmbet, despre odraslele dorite.

— Nu te neliniști de liniștea mea, Iulie scumpă, că doar până acum prin „gastinițele” și gazdele pe unde-am tot stat, nu te-am avut pe tine în dulce ocrotire și totuși am lucrat de zor.

— Pentru lucrările tale viitoare, dragă Hașdeu, acele pe care eu și neamul nostru le așteptăm delă tine, mă socot că o asemenea ocrotire nu-ți e de prisos.

— Ai dreptate, Iulișco dragă, dar și maica mea, săraca, m'a adus pe lume și m'a crescut tot greu.

— D'apoi c'a mea socoti că m'a crescut ușor ?

— Știu. Trebuie să ne gândim și la neamul nostru. Dacă n'om da noi odrasle de preț...

— Le-om da, Hașdeu, le-om da... domol... „*langsam*”.

Pentru Hașdeu însă, progenitura dorită nu era o simplă operă „de birou”. In el sta veșnic treaz cultul părinților lui, care-i transmise-seră comoara învățaturii și a talentului. Ata-vismul îl preocupase nu numai obiectiv ci și subiectiv. „*Chestiunea atavismului* — ca problemă fiziologică și mai ales psihologică — va scrie el mai târziu, într-o dedicație lui Paul Janet și Th. Ribot, cu prilejul editării operelor fiicei sale — „*este cu atât mai interesantă, cu cât numai de câțiva ani s'a început a i se acorda o atenție din ce în ce mai sporită, iar lumea se ridică pentru a grăbi culegerea unui cât*

mai mare număr cu puțință de material asupra lui și a alege datele cele mai concludente”.

Între bunicul său poet și scriitor, între părintele său literat și istoric și între geniala sa progenitură, Hașdeu va întreprinde cercetări bio-psihologice care să-i permită a trage consecințele cele mai elocvente despre importanța atavismului în transmiterea posibilităților de creații artistice. Că era la dânsul o intuiție superioară, ori o simplă deducție logică, venirea pe lume a unei odrasle, care să-i samene lui, ori celor din stirpa ascendentă, și care să însemne o verigă de aur a legării trecutului cu viitorul, nu s'ar putea desigur desmînji. Ceva tainic, de dincolo, îi va înflăcăra această nădejde, care este pentru oricare părinte și o legitimă mândrie, un impuls nativ de iubire fructuoasă și un imbold de viață în plus.

De aceea, nu fără clătînări de suflet, nu lără ispitire a cauzelor, va privi el acele sarcini pierdute de soția lui, acele prime roduri pierite delă început, care sunt pentru dânsul imense semne de întrebare. Viața de simțuri înflăcărare și săturate fără precauții, îi va chinui sufletul și-i va da introspecții chinuitoare. Nu putea conchide nimic defavorabil în ce-o privea pe munteanca din Roșia, care i se dăruise candid și a cărei structură fizică era chezașia celei mai vrednice maternități. Întâmplări banale, care la Hașdeu nu puteau avea răsunet, au fost și primirea acelor câtorva anonime, atunci când, în primul an al căsătoriei, el ținuse acele memorabile conferințe antisemite despre : *Talmud, Trei ovrei, Jupanol Shylok al lui Shakespeare, domnul Gobseck al lui Balzac, jupanul Moise al lui Alecsandri*, și aceea despre *industria națională, industria străină și industria ovreească...* Cele două-trei anonime îl ridiculizau ca unul ce se afla a fi „nepot de ovreică”, și-l blestemau că nici până la „intelligența” aceștia să nu se ridice, nici altă odraslă antisemită să nu-i dea Dumnezeu. Și după ce-i aruncau urările de tortură infernală pe pământ, terminau cu suprema invocație a morții timpurii.

Hașdeu zâmbise, aruncase rând pe rând firi-tiselile la foc, cu atât mai mult, cu cât în conștiința lui, bunica, Valeria-Cristina, soția lui

Tadeu, devenise mai creștină decât multe creștine, ctitoră de biserică și pravoslavnică închinătoare a Crucii lui Cristos. Fatalist, cu acea mistică și nesdruncinată credință în destin, Hașdeu se lăsa în voia soartei și în hotărârile *Parcelor*. „Nici chiar Dumnezeu el însuși nu schimbă ceea ce-i scris”, spune eroina unei drame pe care o scria în acești primi ani. Mai la urmă, dacă așa îi este sortit, să fie el ultimul ram al neamului Hașdeilor, cine ar putea schimba rădăcina în altoi ? Sufletul lui însă plin de refugii înalte, îmbrăca și această neliniște în „sarcasmul” salvator, în atitudinea de surâs olimpic, cu atât mai mult, cu cât un „ultra optimist” ca dânsul nu-și putea înneca îngrijorarea în desnădejde, ci își spunea, ca și Corneille, că atât cât viața acordă omului putințe și speranțe, cât este o dragoste care îl însuflețește, speranța poate fi singurul orizont, fiindcă numai moartea închide omului hotarele pământului.

• " \ ' (. \ ■ ~- Y*"
Le trépas seul éteint l'espoir de l'homme.

Va veni. Dacă nu acum, mai târziu ! „*Dum spiro, spero.*” Va veni acel mugur al pomului viguros și fecund, care să spulbere, trandafiriu și consolator, furtunile capriciosului destin. In această așteptare, trec zilele și nopțile între anii 1865 și 1869. Hașdeu lucrează variat, zi cu zi, cu freamăt, cu umor, cu puteri crescute de căminul lui pașnic. Scoate în acest răstimp pamfletul *Satyru*, cu săgeți și ironii asupra politicianilor vremii, ia atitudine împotriva lui Vodă Cuza, și aderă la îndepărtarea lui, deși mai târziu va regreta și se va ridica împotriva națiunii care a fost ingrată cu domnul român; se ridică împotriva dinastiei străine, căreia totuși mai apoi i se va devota ; face să i se reprezinte piesa „*Domnița Ruxanda*”, care nu prinde, și drama *Răzvan Vodă*, care se impune delă premieră. Pe tărâmul profesional începe curs public de „*Istoria dreptului constituțional al Românilor*”, iar pe cel politic își pregătește candidatura la deputăție, în orbita liberală, dar cu nuanță independentă și se alege deputat la *Bolgrad*. In lunile de vară, în special în 1867, împreună cu tovarășa lui de viață, întreprinde călătorii în munții Apuseni, în care Iulia își revede rudele și plaiurile copilăriei sale și-și reîmprospătează în plect aerul munților. De-asemena, în anul următor, va porni — de

data asta singur — în călătorie de studii în străinătate, prin Serbia, Austro-Ungaria, Germania, Franța, descoperind și colecționând importante documente istorice. Voia să repete călătoria tot cu scopuri științifice și în anul următor, adică în 1869, în același curs al verii, dar sufletul lui se simți ținut de chemările căminului, și de noutatea, care pentru dânsul era dătătoare de atâtea emoții. În vara acestui an, fatidic pentru existența creatorului Hașdeu, maternitatea dădu iarăși fiori soției sale. De data aceasta Hașdeu, după ce în prealabil se consultase cu prietenii lui medici Vlădescu și Măldărescu, acordă atenții și îngrijiri de fiecă zi tovarășei sale, o făcu să urmeze cu sfințenie prescripțiile de mișcare domoală, de cruțare în eforturi și nu odată Dumnezeu cel mare, primi invocările acestui cuget ce știa apropierea de dânsul.

Pentru că Hașdeu n'a fost niciodată ateu» propriu zis. El nu s'a împăcat cu ritualele și formalismele credinței, cu aceea ce acoperea și îi părea lui că uneori reduce proporțiile infinitului de bine și frumos, ale divinității, dar în puterea lui Dumnezeu a crezut mereu și din ce în ce mai mult, cu mult înainte de acea culminație de adorare, pe care o va mărturisi cu trei decenii mai târziu :

Aș vrea să smulg din mine un cântec, numai unul, Un singur de pe urmă: copil întârziat Ce nu se naște încă, dar totuși, plin de viață Duiosă mamă-l simte sub inimă svâcnind.

E înfinit în mine nu omul cel de carne, Nu hârca-i infinită, ci cugetarea mea : Artistul far' astâmpăr ce ne 'nterupt îmi joacă Pe clapele din creier, cântând ca p'un clavier.

Natura, firmamente, sistemele solare,

Cu toate câte 'n lume și printre ele sunt,

Cu 'ncetul se desvoltă din puncturi ce se mișcă

Din puncturi ce se mișcă plecând din Dumnezeu.

Și cugetarea-mi plânge, tânjind de umilință'. „Pân 'la final — îmi zice — nu-i chip să mă ridic ; „Extazul singur numai atât de sus se 'nalță ; „Extazul, care leagă pe-un om cu Dumnezeu.

O asemenea adorare de calitate a lui Dumnezeu, era o revelație pe acea vreme, în proaspăta literatură poetică română. Nu metafizică, nu mistică, un simplu strigăt de durere, cum s'a zis. E o profesiune de credință superioară.

Pentru Iulia însă. Dumnezeuul lui Hașdeu era celălalt Dumnezeu, al muritorilor de rând, iar biserica, refugiul celei mai intime devoțiuni. Și nu odată în această epocă a maternității, acatistele și rugăciunile au înălțat nădejdiile ei până la cuminecătura directă cu trupul fiului lui Dumnezeu. încă din manifestările primelor sarcini, Hașdeu făcea împreună cu dânsa duioase planuri pentru progenitura mult așteptată. Aceste clipe, oarecum rar îngăduite de multiplele lui preocupări, erau consacrate numelui și sexului. Dacă va fi băiat el ar fi dorit să-1 cheme Alexandru, după numele prețuitului său părinte, sau Iuliu, după acel al scumpei lui tovarășe, iar de va fi fată, niciun alt nume, decât al acesteia... Cu cine să semene ? Dacă va fi băiat să semene tot cu Alexandru, cel senin la chip și la suflet, iar de va fi fată, cu cine alta, decât cu frumoasa și cumiștea abrudeancă ?

În aceste întocmiri ale speranțelor, ale grijilor și supravegherelor atente, Hașdeu lucrează într'aripat de ele. Lucrări constructive alături de fulgerele lui neostoite împotriva politica-nilor și moravurilor electorale (...bâta, geam-bașii, hamalii) ale politiceii de atunci. Democrat sincer, el atacă prin revista *Troian*, apărută în acest an, 1869, pe toți acei care țârmuresc libertatea și demnitatea individuală. Kogălni-ceanu e în vârful lancei sale tăioase, al cărei ascuțit îl înfige deopotrivă în toți „slugarnicii” Domnitorului. Pe însuși Carol I îl atacase, dar îl vedea indispensabil țării, și-i dase votul său pentru alegere. Atacă și cosmopolitismul, această „lene de a iubi”, înalță dragostea de neam până la dogme indiscutabile, și nu cruță pe cei care favorizau introducerea străinilor în gospodăria țării.

Toate acestea îi atrag riposte, neajunsuri, amenințări, și consecințele nu întârzie. În August 1869, în candidatura la Academie, Hașdeu cade, luptând eroic și acoperind ulterior cu sarcasmul său pe toți acei care-1 răsturnaseră pen-trucă nu li era comodă apropierea lui.

Întors acasă, consolarea lui erau brațele rotunde ale consoartei și cealaltă rotunjime care sporea sănătos, sub auspicii bune.

CAP. II

M U G U R U L

Problema visului care-1 va preocupa pe Hașdeu mai târziu, în faza ultimă a vieții sale, ca o atitudine filosofică, în deslegarea și explicarea enigmatelor sufletești ce-1 vor frământa, a avut în viața lui o importanță constantă. Nu există somn fără vis, va statua el empiric la o epocă mai târzie. *„Fără vis este o pregătire la somn, sau este o încetare de somn, una din două, dar somn nu este... »*— *Toate dobitoacele, când dorm visează ca și omul... Fiindcă planta doarmne și ea, e sigur că și planta visează o fărâmiță de vis...* Și pe aceste postulate va încerca filosoful, sdrun-cinat până în ultima fibră a vieții sale din urmă de acea durere fără încăpere în bietul om care era, Hașdeu va căuta concluzii, poate mângâieri pentru pierderea crâncenă.

Cu câteva zile înainte de a apare pe ramul tulpinei hașdeene acel mugur minunat care va fi copila sa, Iulia Hașdeu, mama, avu un vis pe care nu-1 povesti nimănui și mai ales soțului său, aie cărei păreri le cunoștea. Firea ei adesea închisă, concentrată, avu răbdarea să nu comunice nimănui acel vis, pe care nul putea socoti ca o prevestire, dar care totuși o va urmări câtva timp și pe care în taină 1-a povestit târziu unei prietene. Se făcea că se afla într'un palat, sub chipul unei domnițe desnă-dăjduite, ducându-și tinerețea pustie. Deodată, o umbră se desprinde din înălțimile unei săli boltite, mai neguroasă ca orice umbră, apoi alburie ca un fum și când o învălui pe domniță, deveni o lumină sclipitoare care-i juca de jur împrejur. Cuprinsă de groază, nefericita se sbă-tea fără a putea scoate un cuvânt. In jocul lui amețitor, aburul luminos prindea consistență din ce în ce, își transforma conturul, linii netede și forme precise se întruchipau, iar copila simțea că mâinele ei cuprind nourașul în palme. Dar nourașul nu era acum decât o fecioară albă ca un crin, care la uimirea ei, sbucni în răs, scoase câteva vorbe în modulații armonioase, iar după aceste frânturi de melodii care o amețiseră, se refăcu nouraș alb, apoi pâclă, fum înălțat și dispăru dincolo de arcadele palatului. Iulia se trezi în geamăt. Soțul ei deșteptat, întrebă îngrijorat ce are, dar dânsa îl potoli să și reia somnul, că nu fusese nimic. Și Hașdeu avusese visuri dintre acestea, sau al- * tele, dar în spiritul său nu substanțialitatea lor rămânea, ci problema în sine care va spori cu anii, cu întâmplările și mai ales cu singurata-

tea. Explicațiile eretice nu-1 preocupau și nici nu le accepta ca semne de viitor, fiindcă problema nu i se punea atunci cu necesitate, cu sete de refugiu, cum i se impuse către finele vieții sale. Activitatea pluriformă, intensă și biruită viguros, îi răpea preocupările mistice, în trecerile lor tulburătoare prin spiritul uman.

Realitățile vieții se suprapuneau zilnic, îl copleșeau prea mult pentru a lăsa loc și memorării visurilor lui sau ale soaței sale. Intre aceste realități, și cea mai dătătoare de fericire, a fost de bunăseamă venirea pe lume a acelei mult așteptate odrasle. În decuseara zilei ce a precedat întâmplarea, semnele sosirii sporiseră și Hașdeu alerga după ajutorul de trebuință, revenea cu mângâieri calde și duioase lângă patul soției, care suferea eroic ; eșea din nou, reintra, într'o fierbere și nerăbdare de om sensibil cum era. Și iată că a doua zi, după ce aurora suflase delă geamuri umbrele și po-i leise odăița cu razele de aur vechi ale soarelu. tomnatic, poposi între scutece, proaspăt despă turite, o fetiță rotofee, cu păr negru ondulat, cu ochii căpriei, aproape negri, cu sprincene scrise firișor, salutându-și oaspeții pe limba ei, și a tuturor brotacilor, ca un semn parcă anume al naturii, care-și împrumută strunele bogate cu zărăfească sgârcenie. Sănătatea deplină a mamei și cele patru kilograme jumătate ce cântărea mosafirul trandafiriu, dădu tatălui zile de rară euforie. Semne de voinicie în trupul rotunjour, în mâinile nervos agitate, în lăcomia suptului, aduseră nădejdi temeinice în casă și bucurii prietenilor căroră Hașdeu le dase ve-*stea. În redacția lui *Traian*, la sediul societății „*Românismul*”, al cărui președinte va fi, pe sălile *Academiei*, în casele prietenilor, până la Ion C. Brătianu, vestea odraslei lui Hașdeu porni ocol. Felicitări, urări, angajamente de botez, și acceptarea prietenului politic Brătianu de a-i fi naș, sporesc bucuria lui paternă. Și botezul veni curând, când *doamna Iulia Hașdeu* complect restabilită, prezentă celor de față pe *domnișoara Iulia Hașdeu*, ai cărei ochi mari roteau priviri catifelate către obrazele ce aplecau zâmbet asupra-i.

După ritualul curățeniei trupești, când neofita, oprindu-se din protestările guturale, fu predată în mâinile marelui ministru îndrumător de țară, și când, după datinele locului, se aduse tava de

argint cu acele „amulete” pline de semnificație precum : un ban de aur, o cruciuliță, un condei, o floare, o bomboană și alte obiecte consacrate ca binevestitoare, și o prezentă creștină, privirile tuturor celor de față așteptară deciziunea acelor indecise mânute ce lunecau pe deasupra, cu răsturnări și ciocniri, care învederău energie. Hașdeu se grăbi să aducă și o carte între aceste semne promițătoare. Ochii copilei se fixară asupra tuturor, tava îi fu convenabil servită, rînd pe rînd și când tatăl aștepta căderea sortului pe carte, mînuța prinse voinic condeul de aur, unul dintre darurile nașului, agățînd în degetul cel mic și ramul subțire al floarei. De aici, comentarii bogate, preziceri de rigoare și asigurări de fericire pentru mulțumirea părintelui.

— Are să fie o femeie învățată, ca tată-său, fiindcă a pus mîna pe pană, zise nașul.

— Și de ce nu o poetă, câtă vreme a prins și floarea ? zise Zamfir Arbore.

— Ori poate o profesoară, că doar a atins puțintel și cartea.

— Ba mă rog, și de ce nu o cinstită preoteasă, de vreme ce am băgat eu de seamă că mai întîi a vrut să iee cruciulița, încheie cinstitul preot care oficia botezul.

Hașdeu se îmbunează. Atenția lui de fiecare zi către acest mugur dătător de credințe în viitor, atmosfera înviorată de gînguritul și frăgezimea trandafirică dinăuntrul căminului, îm-brăcaseră sufletul lui în blîndeța îngăduințelor din afară. Cîteva luni săgețile lui rămîn în tolbă și niciodată Bogdan Petriceicu Hașdeu n'a petrecut un Crăciun mai îmbelșugat în aceeași modestă locuință, ca acel ce a urmat răs-plătitorului dar pe care soția lui i-l făcuse.

Și primul an, mama Iulia, abrudeanca plină de devotamentul tuturor mamelor, pentru care copilul este cea mai supremă podoabă a unei femei, este doică, guvernantă, spălătoreasă scutecelor, mîngâtoarea tatălui oprit uneori din scris de chiotele care nu totdeauna au rezonanțe plăcute în căminul unui scriitor. După ce-și termină și dereticatul prin casă, mama pune mîna pe cărma căruciorului, își scoate fetița la aer curat, cu pleduri și cale scurtă iarna, cu plimbare prelungită în razele primăverii de mai apoi, sau stă în squarul apropiat, împletind voioasă sub umbra arborilor, când vara binecuvîntează cuprinsul.

Oprindu-se din scris, Hașdeu sare delă biroul lui, când faetonul se întoarce cu mica regină răsfățată, așteaptă trezirea, ia în brațe trupușorul, în care farmecul și speranțele abundă și nu odată fuioarele mustăților și bărbiei lui au fost cu impietate puse la încercare de rezistență în degețelele acestui înger umanizat de pronie. Iar peste ochii aceia mari și umbriți cu veșnice întrebări în ei, cu comică seriozitate în gesturile de orice fel, ochii sclipitori ai savantului, coboară răspunsuri neînțelese nici de o parte nici de cealaltă. Transfuzii de viață, efluvii subconștiente de viitor, dorinți și visuri, pornesc din această viguroasă tulpină către mugurul învoit.

Prietenii scriitorului din acel timp prezic de pe atunci, când pruncul stă încă în leagăn, neridicat, isbânzi de viitor. Frumusețea feminină creionase contururi și accente de vizibile perspective. Intre aceștia, nașul *Ion Gârleanu*, *August Treboniu Laarian*, ardeleanul cunoscut de amândoi soții, coleg încă delă lași, acum decan al facultății de litere, cu care Hașdeu leagă o durabilă prietenie, deși însuși acesta fusese nevoit a semna actul de destituire, puțin timp mai înainte, vine în modesta locuință a soților Hașdeu, purtându-și deseori barba albă și fața plină de serioasă seninătate în preajma lor, macedoneanul *Grandeia*, încă tânăr ziarist, dar plin de admirație pentru Hașdeu ; arhiereul *Ghenadie Petrescu*, cel care mai târziu, ajuns mitropolit, va face vâlvă prin atitudinea lui dârză într'o acută problemă confesională, publicistul Gh. Missail, profesorul pictor *F. Walch*, cu soția lui, Doctorii *Vlădesca* și *Grecescu*, *Nicu Dimitriu* poetul *Alex. Macedonșchi*, Gh. Chițu, P. Aurelian, viitorii miniștri, iar între cei mai tineri, foști colegi sau elevi, vor fi *Svârlescu* profesor de istorie, *Radu Novian*, publicist, ca și unii universitari, puțini la număr, vor proslăvi sincer binevenirea pe lume și în cămin, a acestei păpușe cu chip de petală și ochi de noapte.

Nebiruitul spirit activ și combativ al lui Hașdeu, însă, nu putea sta multă vreme în calmul pe care mugurul prețios îl revărsase asupra-i. În primăvara anului 1870, „Traian” devine „*Columna lui Iraian*” și primul număr apărut la 1 Martie capătă contur vădit anti-dinastic. Hașdeu va explica mai târziu că întru nimic nu ataca pe prințul domnitor, ale cărui merite personale le cunoștea, dar

sufletul lui de mare român un putea vedea, cum cei dimprejur, mai ales, promovau un filostrăinism accentuat. „*Românism în democrație și democrație în românism*”, deviza *Columnnei lui Traian*, nu j-ar fi putut aduce neplăceri din partea „bunilor români”, și în special delà guvernul lui *Manolache Costache Epureanu*, primul ministru de atunci,, sau delà *Alexandru Lahovary*, proaspătul ministru de justiție, amândoi oameni politici de frunte.

Dar paralel cu apariția *Columnnei*, o mișcare de insurecție politică de care Hașdeu era străin, pornește la Ploești, unde se produce cunoscuta proclamație a republicei, și pretenția de detronarea Domnitorului, acțiune condusă de vestitul fost căpitan Candiano-Popescu, care va ajunge totuși, după actele de eroism din războiul independenții, Colonel adjutant al Regelui Carol I, și chiar General. Articolele antidinastice din *Columnna* sunt însă socotite a fi fost o ațătare și în orice caz o promovare a mișcării, fapte ce duc la arestarea lui Hașdeu, care și mai înainte, sub pseudonimul *Puang-Hon-ki* din *Satyral*, tăcuse aceleași aluzii. Amărăciunea lui Hașdeu în timpul celor opt zile, cât a stat la Văcărești, nu provenea atât din însuși faptul închiderii:

»... o pușcărie pentru un om politic, demn de a purta acest nume,este întocmai ca o armă pentru un bun ostaș; o onoare mai mult și o încurajare”, scrie el la eșire. Cu atât mai mult nu se îndurerase Hașdeu, cu cât având alături pe I. C. Brătianu, General Golescu, An. Stolojan și pe Candiano — Popescu, se găsea în bună companie. Dar suferința lui, în săptămâna cât a stat departe de soția și mai ales de scumpa lui *Lilica*, așa cum îi va spune el fetiței sale, a fost tocmai de aceea insuportabilă, cu atât mai mult, cu cât încercarea soției de a veni să-1 vadă, cu pruncul, i-a fost riguros interzisă. Drept consolare în aceste zile, Hașdeu scrie balade, studiază documente și notează.

Că dânsul s'a răzbunat pe urma, e lesne de înțeles. Pana lui nu cunoaște ostoire. Intre o metaforă și o fabulă, între o amintire istorică și o epigramă, accentul lui cade grav peste guvern și capul Statului. In special *Beizadea Dimitrie Ghica*, „beșica decorată”, cum îl va categorisi el, primește invectivele, cu surâs înalt,, ba puțintel și oblic.

Dar amărăciunile pentru un luptător ca Hașdeu trec ușor sub năvala gândurilor lui veșnic avântate. Și așa trece mai mult de un an, în care printre discursuri și studii de documente, printre lecții și articole de gazetă, își face loc și farsa, cu rămășag prins, împotriva celor delà „Convorbiri literare”, în fruntea cărora sta mintea de vaste proporții a lui Titu Maiorescu, dar și neprevederea, când cineva are de a face cu un adversar ca Hașdeu, care sta la pândă» Vestita poezie *Ea și Ea* (din *Gailitz!*) semnat *M. Elias*, cu voita aliterație cacofonică, și cu un cuprins pueril, este publicată de revista junimistă, numai fiindcă autorul original (?) era un german, iar cel direct era un... evreu, confirmând, precum va deduce Hașdeu, filosemi-tismul celor delà Iași.

În acest răstimp, în care atențiile lumii, după. isbutirea farsei, cumulează asupra-i simpatie și admirație, Hașdeu revine zilnic în cămin cu pași de goană, în așteptarea îmbrățișerii acelei odrasle ce sporea în sănătate și voinicie. Cu Lilica în brațe stă la birou, răsfoind ziare, reviste, ei îi arată poze și chipuri, cu ea convorbește, după o „juxtă” proprie, toate limbile îngerilor.

Copila începe a umbla. Gângurise frânturi de cuvinte, înainte de a împlini un an și tot atunci, se ținuse dreaptă, clătinată sau susținută, în chiote și râsuri, al căror înțeles Hașdeu credea că-1 deslușește. Slovele și buchile asupra căror copila deschidea ochi uimiți, purtau în ele semne chemătoare, cu atât mai mult, cu cât în tovărășia lor „papa” și cu dânsa se găseau strânși de-un mistic „présage”. — Că filele sburau pe sub masă în cercetările ei „filologice”, pe când Hașdeu încerca să-i traducă din când în când : *tata* — *papa*... *mama* = *maman*, *masa* = *table*, *carte* = *livre*, *lapte* = *lait* și câte altele, toate acestea nu-1 făceau decât s'o des-mierde și mai mult, mai ales când *papa*, *lait*, *liv*..., prindeau tălmăciri originale în gurița cu buze de măcieș.

Astfel, primii doi ani ai copilei, care pentru orice altă odraslă sunt simple chestiuni de biberon, scutece, plânset cu și fără pricină, devin ani de deslănțuire a precocității ce avea să se evidențieze în curând. Franceza lui *papa* de o parte, germana mamei de alta în vorbirea de abea articulată și în vocabularul de abea schițat la alți copii, prind a se închea în fraze cu înțeles major, deși fiecare cuvânt

are pronunțarea adecvată acestor doi ani. Aceasta va face uimirea tuturor prietenilor în vizitele delà zile mari făcute amfitrionilor. In preajma Crăciunului din 1871 și a anului nou 1872, Hașdeu, care de curând cumpărase fetiței diverse cărți cu poze, de „Kindergarten” și figuri froebeliene, constată că, după cât observase el, în puținele minute libere de care dispunea, că Lilica deosebește literele și le pronunță destul de clar și destul de peltic; acum însă literele se leagă, cuvintele se pronunță rar și prea puțin stropșit, iar la revelionul anului 1872, Lilica descifra câteva duzini de cuvinte, mai înainte de a fi avut doi ani și jumătate. Ba, cu acel prilej, mămuța pregătise lui *papa* și invitațiilor a adevărata surpriză: o poezie spusă de gurița însăși a copilului minune.

Poezia suna cam așa :

Izel, izelașul meu Roagă-te lai Dumideu Penta safeselul mea. Ea sa mic, tu fă-mă male ha su sab, tu fă-mă tale In tot locu mă păzete Si de lele mă felete.

Înțelegeau cei de față, în clipa solemnă a recitării, care premergea pe cea a mergerii la culcare, și a petrecerii ce-a urmat, că era vorba • de cunoscuta poezie a tuturor găgâlicilor recitatori :

Înger, îngerășul meu Roagă-te lui Dumnezeu Pentru suflefelal meu... etc.

Explozia de aplauze, sărutările pe obrajii bucălați nu mai conteneau, în clipa când mama luă artista de subsuori, smulgând-o admiratorilor uimiți și ducând-o în pătișorul împodobit ca un alcov de „dauphin”.

Surpriza vâ crește când peste trei-patru luni, copila va dovedi o completă putință de cetire în bucoavnele cu poze și desene ce-i soseau din toate părțile, atât în limba maternă cât și în cea franceză, ori germană. însuși părintele veghează însă asupra micuței biblioteci acumulate în acest fel.

— Iulie dragă, am nădejde că Dumnezeu ne-a dat o copilă excepțională, deșteaptă, cum alta nu e...

— Așa să fie, dragă Hașdeu ! Pentru aceea o și gătesc...

— Da, dar să fim cu grijă !

— D'apoi mai grijă...

— Să n'o silim la nimic...

— Să n'o silim, Hașdeu, dragă, dar vezi că ne silește ea pe noi...
Grija conduce deopotrivă și pe mama în această problemă.
Aptitudinea Lilicăi era însă cu totul firească. Întrebările despre litere căpătau răspunsuri repede însușite, cuvintele se îngemănau în propozițiuni și înțelesul urma linia precocității. Copila nu plânzea după prăjitura înjumătățită, nici după cutiuța cu acadele, ascunsă, dar când mama îi lua cartea din mâni, plânsul purceda neîmpăcat.

Vor ști părinții să dozeze capacitatea lecto-rală a Lilicăi, dar va ști și copila să se urce pe scăunaș, în vreme ce mama deretică în casă, ori la bucătărie, să bage cărțulia sub șortuleț și să se ascundă sub masă, ori chiar sub pat, pentru potolirea setei sale native de a *afla*.

Bătrâna străbunică, ce va conlocui peste puțin, va fi pusă la torturante cereri repetate de a povesti și se va executa nu chiar în măsura cererii.

— Ma'pune bunică, ma'pune !

— Ți-aș mai spune maică, d'apoi de-amu' nu mai știi, își va scuza venerabila bunică a lui Bogdan Petriceicu Hașdeu, care se aciua în casa acestuia, ca o întârziată în întinsul drum al vieții sale.

Mama lulia o supleana adesea, cu poveștile ei ardelenesti, din lumea fantasmelor, sau din aceea adevărată a moșilor, dar copila nu se satură cu una cu două.

— Ma'pune, mamă, ma 'pune !

— Am uitat maică, am uitat.

— Ba nu î Ma'pune... una fumoasă...

Intr'o seară, bunică rămasă de-a-drep-tul împietrită. Lilica o chemase lângă dânsa să-i spue ea acum câteva povești. Și gurița festonată, căsnind lămuritoare expresii, începe a repeta, aproape în întregime, poveștile auzite, ba încă a istorisi și pe cele cetite în cărțuliile cu poze de pe dulăpașul ei.

„A fost odată un împăiat cale avea doi copii... miti, uite-așa de miti... și copiii teia elau fu-moși... așa... ca mamita mea... și ca mata bubu-lică, și copiii teia elau cumiți, așa ca Lilica...”

Era în frazele și vorbele ciugulite ale fetiței o insinuare cu rost și tâlc, o intonare cu atât mai impresionantă, cu cât memoria ei, ce n'o va desminti nici când, își trecea primele ei examene. Și setea de a

povesti la rându-i, o ducea în biroul tatălui, în care glasul ei răsună, cu aceleași intonații. Când venea vorba de Făt-Frumos pe care-1 atrăsese cântecul Cosin-zenei, sau de fata de împărat care-și cucerește prințul, datorită glasului ei, Lilica știa să inventeze sau să parafrazeze frânturi de melodie potrivită. Și savantul se găsea în cel de-al noulea cer, acolo unde „*extazul* unește pe om cu Dumnezeu”.

Dar Lilica povestește și celor fără cuvânt, care pe dânsa trebuie s'o înțeleagă. Adună pisicile, ori cățeii, care vor fi prietenii și devotații ei de toată viața, îi cuibărește în pătuc, le atrage binevoitoarea atenție la cele ce are să le spuie și sufletele cu intuiții fără expresie, ascultă pe protectoarea lor stăpână mică.

— Așa, aisi ! Stați mimiți ! Că Lica vă dă bobonele ! Așa ! A fost odată...

Și ochii de smaragd, ori de cicoare, o privesc cu clipiri leneșe sau cu ciuliri de urechiiși des-merdate și torsul se 'nfripă și pleoapele păroase coboară, în vraja cumplitudinii balaur care mănâncă numai oameni... Iar pe barba răsvră-tită a tatălui, nu odată alunecă mâna muiată în duiosie la asemenea priveliști, zărite între două manuscrise.

Viața însă nu e numai duiosie ; este mai ales urcuș pe muchii tăioase și cățărare Upe vârfuri ce sgârie. E, pe deasupra, comoară destelenită și adunată bănuț cu bănuț, de vraciul care-i știe ascunzișurile. Hașdeu lucrează intens, redactează studii de vaste proporții asupra vieții Românilor și mai ales pornește la monumentală operă, care va fi o culminație în calea lui științifică: *Istoria Critică*, primită cu entuziasm de savanți și elogiată de oficialitatea capitalei. Profunzimea spiritului, asemeni adâncilor straturi terestre, în care stă și aurul și plumbul, ori înălțimile în care așezimi de minte prind și raze stelare și vifore, nu se imobilizează pe tomuri și pergamente. Volubil și proteic, Hașdeu nu uită micile răfueii cu adversarii și seninătatea lui împletită din filosofie, știință și sarcasm își deschide acel *intermezzo*, în care, poetul se complace așa de mult. A doua farsă, cu atât mai isbită cu cât cei delă Iași fuseseră prevestiți și pățiți nu de mult, vine să facă vâlvă nouă în jurul satiricului. Și farsa are legitimație : „Istoria critică” primise cuvenita recunoaștere nu chiar în mod unanim. Cei delă

Iași, în special, *Iacob Negruzzi*, *V. Burla* filologul și sfătosul profesor, cel cu disputa filologică în jurul „raței”, și *Cihac*, îi atacă lucrarea, iar Negruzzi i-o și satirizează în versuri de o penurie epocală. Un nou rămășașag, prins față de prieteni vrednici de încredere, între care și episcopul *Ghenadie*, dă loc aceluia acrostih „La noi” pe tema unui poet „La noi e putred mărul”, semnat *P. A. Calesca* (Păcălescu) și din care acrostih rezultă că mărul e putred, chiar la Convorbiri. Farsa reușește deplin, Negruzzi își recunoaște „nebăgarea de seamă”, dâr o atribuie talentului, în sine, ce reeșea din poezie, și invită pe autorul ei să lase Istoria și să retreacă la „Aghiută”.

În casa din Strada *Dioniste No. 9* („suburbiul Batistei”), unde Hașdeu locuiește în acest timp, prietenii se adună, râsul sardonice pentru cei „păcăliți” umple modestele odăițe, nu coboară în «pianissimo” de cât când Iulia Hașdeu, cu copilul minune în brate, apare în preajma celor de față, chemată înadins de fălosul părinte, pentru a participa la veselie și la... admirație. Lilica avea pe atunci doi ani jumătate trecuți și acele manifestări de precocitate pe care părinții și prietenii le savurează.

Cu puțin în urmă, de Sfântul Ioan, Hașdeu cu soața și odrasla, făcuseră vizită nașului. Ion C. Brătianu, mișcat de atenție, încântat de drăgălășia finei, dar mai ales uimit de cuvintele descifrate clar în cărțile de pe birou, și de poezioarele debitate, prezise părinților miracolul pe care fetița aceasta îl va reprezenta în viitor. Hașdeu primise confirmarea propriilor sale prevederi, dar și sfatul de a nu sili întru nimic posibilitățile acestui muguraș, cu delicată des-velire.

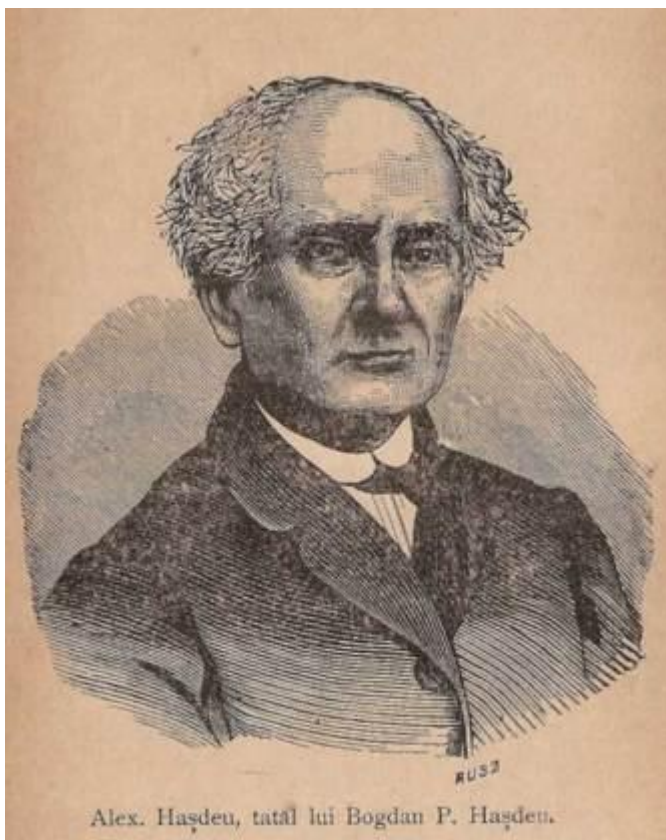
Sub arborii din grădina *Icoanei*, unde Iulia Hașdeu, sta ceasuri întregi cu fetița, în soare și aer, filtrat în acest chip, de miazmele unui oraș îmbăcsit, mulți ochi se opresc asupra omulețului de-o șchioapă, ce sta cuminte pe bancă, cu cartea pe rochița, într'o atenție de comică maturitate și mama zâmbește măgulitoarelor aprecieri, sustrăgând din când în când ochii catifelati de pe buchile mascate și manele cu plumbușor între degete, care conturează poze de copii și paseri multicolore.

În preajma celui deal patrulea an, fetița știe că pâinea e „*blot*” și *pain* că paserea e *voegel* și *oiseau* că „te iubesc mămușo”, este „*ich*

liebe dick muttel și *ze taimē, maman*, iar cuvintele nemțești, după cele franțuzești, se leagă în fraze, și frazele în poezii potrivite, cu tălmăcire precisă. Astfel, biblioteca ei sporește cu cărți de deosebite limbi, potrivite anilor ei repezi, pe filele cărora copila se iscălește „Lulia Hașdeu” sau pur și simplu „Lilica”, și pe care arabescuri de copil, alături de desene mai complicate, des-văluiesc de pe acum înclinațiile ei picturale. Iar doamna *Charlotte Walch*, soția pictorului și prietena părinților, se oferă a o iniția și în limba engleză, aducându-și pentru împrietenire și pe copila lor *Hermina*, cam de-o vârstă cu Lilica.

Intre primele cărți nemțești de inițiere sporită, Iulica primește o broșură cu scoarțe tari : „*Fibel für die evangelischen volkschulen*”. Cartea poartă pe ea, scrise în creion cu litere de începător : „Lilica Hașdeu” și data de 1873, care posibil să fi fost adăugită și ulterior pentru documentare, precum poartă și câteva din acele mângăleli care pot avea pretenția de desen, la un copil ce nu împlinise încă cel de-al patrulea an. Versuri subliniate și semne puse, dovedesc că fata învăța de-a dreptul de pe carte poeziile din limba germană, sub profesoratul maicei sale, iar mai târziu al unei preceptoare.

Anul 1873 este însă pentru Hașdeu și un an <de doliu adânc. Alexandru Hașdeu, scriitorul, istoricul, marele suflet de român, bunicul Lilicai și iubitorul părinte al lui Bogdan, moare în Hotinul Basarabiei uitat de ai săi, sărac și mizer. Fiul află abea la 20 Ianuarie al acestui an decesul care se întâmplase cu două-trei luni în urmă. Durerea lui Hașdeu e tocmai de aceea cu atât mai mare, cu cât datora acestui cărturar nu numai viața și aptitudinile de tot felul, ci și inițierile cele mai serioase în cultură ; de aceea

nu află mângâiere de cât în diversiunea ce-o produc două evenimente: decorația pe care Carol I, i-o decernă pentru merite istorice și premiul acordat de Academie pentru *Istoria critică a Românilor*; evident, nu mai puțin îl mângâie clipele în care fetița lui scumpă, știa . acuma cum se tratează o barbă...

Lilica progresează vertiginos. împlinise patru ani, citea curent cărți în cele trei limbi, scria cu o acuratețe aproape caligrafică, și schițează capete de oameni, copii și bătrâni, cu remarcabilă expresie, iar din englezească începe a prinde cuvinte și dictoane. In glasul ei ciripeau păsările cerului. Melodii minore întreșute de fragmente mai pretențioase, prezic pe cântăreața majoră de mai

târziu. Hașdeu, care în materie de muzică se recunoștea singur a fi un primitiv, amplifică în mintea sa manifestările, iar la propunerea lui *Dimitriu*, profesor de pi ano și a lui *Vasilescu*, cunoscător în negustorii de piano, reflectează a cumpăra unul pentru ca Lilica să se desvolte paralel pe toate tărâmurile. Lipsa de spațiu a locuinței, însă îl face, pentru moment să renunțe.

întrebările se înfățișează mereu în spiritul iscoditor și nepotolit al părintelui ; ce va fi Lilica ? o cărturăreasă ? o muzicantă ? o pictoră ? La două din acestea, răspunsurile și le putea da singur. Fi-va ea o clar-văzătoare cititoare în paginile istoriei ? Putea-va ea continua mai departe pe acest tărâm, sau pe cel al filologiei, brazdele de vaste proporții pe care dânsul le trasa de pe acum, dar al căror viitor va fi lung și plin de trudă ? De ce nu ? Inteligența sclipitoare, ușurința în a prinde cuvintele și vorbirile străine, atenția și mai ales spiritul de observație remarcabil pe care tatăl îl urmărea cu explicabilă competență, îl purtau către miraghil continuității operei sale. O poetă ? Haida de ! Cariera poeziei e ingrată și mărăcinoasă, chiar când între ciulini cresc flori rare și parfumate ! Ge-i adusese lui poezia ? Doar vrăjmași ! In ce privește muzica, scrutările de viitor se opreau numai la ce-i tălmăcea prietenul *Dimitriu* pianistul, un artist ratat în idealurile lui muzicale, sau *Z. Dimitrescu*, muzicantul și compozitorul de rasă, amândoi acriți de-o viață și-o activitate neînțeleasă pe atunci și mai ales neproductivă. Dar pictura ? A ! Asta e ceva mai sever, mai pretențios, dar și ea, chiar când rentează, e totuși ingrată. Aici competența personală, de desenator cu reale predispoziții, cum era Hașdeu, îl face să descopere, în liniile frânte sau abil rotunjite ale Lilicăi, o predispoziție demnă de reținut atenția... Anii sunt însă prea puținei, chiar când sunt cinci la număr, în descoperiri de asemenea natură. Progresele în limba franceză, ca și cele la engleză, sub prudenta inițiere a D-nei *Walch* și mai ales a lui Hașdeu, sunt evidente, și mai precise decât cele delă limba germană, pentru care se cuvine o profesoară, mai aplicată decât mama, și pentru care copila pare a fi având_ o ușoară aprehensiune.

Dar tot răul cu partea lui de bine. Oarecari certuri, inevitabile unui cămin care se respectă, vin din când în când să tulbure calmul atât de dorit și cultivat de mamă. Firea ei combativă se strunește cu

greu, dar cu voință. Pentru viața și opera soțului, abruceanca inspiratoare a acestora, înțelege să-și impuie abțineri. Femeile au clape, strune și surdine pentru multe din rezonanțele lor intime, afară de una : gelozia. Și Iulia era geloasă, era legitim geloasă. „Peccadilele” îl pășteau statornic pe Hașdeu, care la rându-i le cultiva nativ. Purta în el o sămânță paternă, pe care și-o cunoștea, dar n'o putea steriliza. Era un mare iubăreț..., cum ar spune cutare basarabean. Noroc că „iubăreția” nu era de durată; noroc infructuos însă și neaducător de leac pentru ochii, urechile și sufletul unei femei, cum era Iulia, care și-1 iubea pe Hașdeu al ei, cu sănătoasă și neprecupețită dragoste. „Prietenii” aflați în vârful săgeților polemistului, soțiile lor, ca și desamăgitele fete ori văduvioare, au grijă ca soția lui să fie „la punct” cu „escapadele” savantului, care în această materie dovedea o imprudență distonantă față de un luptător. Imprudență și lipsă de... selecție ! O lăptăreasă trupeșă, o bonă oacheșă, ori o cochetă de salon îl atrag deopotrivă. Satirul delà *Satyrul* purta semnificații. Ochii lui de o ageră sugestie asupra acestor *Eve* milostive, cuceresc ca o avantgardă ; cuvintele lui meștere mențin apropierea, iar vigoarea lui masculină le definitivează. De aici, Iulia mama, cu toate abținerile, isbucnește din când în când, în protestările, sau în manevrele de flanc, nu totdeauna dextere, ale satiricului soț, și discuțiile sporesc. Când Lilica ridică un căpușor senin și catifelat către beligeranți, aceștia, spre a evita înțelesurile, o iau pe nemțește. Știa că fetița nu prea era dăunăzi cu lecția învățată, la limba lui Goethe... Și deodată : -- *Warum zank' ihr euch ?*

întrebarea cade cremene de fulger între părinți. Ochii cu ascuțișuri se rotunjesc, brațele se întind și gurița, care o pronunțase, se scufundă în tufărișul capilar al tatălui.

— N'ai pronunțat tocmai bine, păpușa tatii. Dar de unde știi tu că *zanchen* înseamnă a se certa ?

— Din cartea adusă de mata delà nenea Stanislas din Viena, răspunde țanțoș poliglota în devenire, care aflase că tatăl său are un unchi lângă capitala Austriei.

— Așa ? Ei bine află că nu ne certăm, o îndreptă tata. Mama era puțin supărată. O supărasem eu.

Și Hașdeu ajunge la concluzia că în viitoarele „desbateri” ale neînălțuratei probleme, va trebui utilizată o a patra sau chiar a cincia limbă, de pildă ungureasca, pe care mama Iulia o poseda în întregime, dar pe care Hașdeu o vorbea în proporția nemțească a Lilicăi.

Și „problema” se pune cam des, deschizând făgașuri de umbră și invadând căminul lor sărac cu apele nămolose ale discordiei, în care însă „bărbatul” Iuliei se va recunoaște mai totdeauna vinovat. Fără cuvânt temeinic, Hașdeu a fost calificat ca unul din cei mai *Ubidinoși* dintre cărturari. „Cei mai”?! De ce? Cine constatase că în piramida lui „libido”, fiul lui Alexandru Hașdeu, deținea vârful? Drept este că fiziologii, în deosebi acei cu această specialitate, dogmatizează legea echilibrului neuro-fiziologic, pe pre-miza complimentului organic. Un organ des-voltat prea mult, progresează în detrimentul altuia, ori altora. Energia nervoasă, în special, scade în restul traiectului, când abundă într'un grup anumit. Intelectualii, din cauza travaliului excesiv al creierului, termină prin a fi prea puțin *don juani*. Iar dacă parvin și la aceasta, rezultatul este un dezechilibru psicho-nervos și o intelectualitate care se resimte. Dovadă — vor spune marii recenzenți neuro-critico-acade-mici — că Hașdeu are atâtea lipsuri, atâtea incoherente și mai ales acea înclinație în descrieri de natura „Duducăi Mămuca” și că însuși tragicul desnodământ al vieții fragidei sale copile se datorește acestui fapt. Dar istoria libido-istorică nu va fi de partea lor. Hașdeu, départe de a fi un prototip, este un biet mascul. De n'anviporni decât delă legendarul înțelept iudaic *Solomon*, citat și în biblie și în cărțile de școală drept exemplu de „înțelepciune”, pe care îl aflăm a fi un poet al gândirii, al naturii, dar și al iubirii celei a cu nenumărate sclave și prințese drept amante, care va compara femeia iubită în neașteptate feluri, precum : „*Ca iapa înhămată la carele lui Faraon, te asemăn eu pe tine !*” sau „*Am șase zeci de împărătesc optzeci de fiitoare și fete fără număr, dar numai una singură este porumbița mea...*” Și fără a ne pierde în alți împărați, ori potențați ai bibliei mosaice, ne opresc amintirile asupra atâtor aștri pe firmamentul, adesea eteric, al cugetării umane, care au asemenea predilecții. Un *Alexandru cel Mare*, cuceritorul lumii, cel pe care legenda îl arată a fi fecundat

dintr'un șarpe și o femeie, care s'a bucurat și de grațiile irezistibilei *Thais* ; un *Cezar*, alt domn al lumii, cult și talentat, sau un rege ca *Menalc*, recunoscuți a fi fost, în viața intimă, neînfrânați libertini ; un *Octavian August*, proslăvit de istorie pentru vasta lui deșteptăciune și cunoștință, un *Alcibiade*, până și un *Socrate* și un *Aristofan*, ca să nu mai amintim de înțeleptul, dar cinicul *Diogene*, care-și împlinea chemările trupului în văzul canaliei de ulițe ; un *Horățiu*, un *Catul*, un *Martial*, chiar și un *Properțiu*, pentru a aminti de câțiva antici ; sau un *Condé*, prinț între prinți și cărturar de rară pregătire, un *Carol Quintul*, minte ascuțită și viguroasă, un *Boileau*, seraficul cântăreț al artei poetice, un *Richelieu*, satanicul prelat și pluriformul om de aptitudini, burghezul *Molière*, nestatornicul amant, ori marele și inegalabilul *Goethe*, care până la optzeci de ani a iubit continuu și isbânditor, o *George Sand*, un *Napoleon cel Mare*, ca și cel mai mic decât dânsul ; un *Ștefan cel Mare*, domnind peste 47 de ani, tot peste atâtea iubite și patru soții, un vodă *Alexandru Cuza*, un *Mihalache Kogălniceanu*, *Titu Maioresca* — spre a nu trece și în contemporan eitate, iată câțiva din acei închinători ai dragostei și ai aventurilor galante, care n'au scăzut în fața istoriei lumii și ai cugetării umane, nici ei și nici progenerura lor, dacă au avut-o.

De ce-ar plăti numai Hașdeu dajdia necasti-tății conjugale ? Cu toate astea, precum n'au plătit-o alții, el a plătit-o și în cămin și în adâncurile sdruncinate ce i-au frământat ființa de mai apoi, cu recunoaștere și poate chiar cu pocăință. Și aceasta cu atât mai mult, cu cât s'au ventilat până la urechea lui acele crude explicații — amintite mai sus — nefondate și nedrepte, despre timpuria pierdere a heruvi-nului, care a fost Lilica lui scumpă.

Dealtmintreli, Hașdeu, în plina lui bărbăție, care a durat până peste vârsta de 65 de ani, ca un „neastâmpărat Faust" cum însuși își zice, desmintise sub acest raport, ca și sub celălalt, teoriile compensațiilor fiziologice și ale celor psihologice. Principiul că memoria este complimentară inteligenții, găsi în marele creieru al lui Bogdan Hașdeu, ca și la ațâți alți oameni de geniu, în fruntea cărora sta Napoleon I, o nouă inconsecvență. Inteligența lui era emula memoriei și totdeauna aceste două forțe au stat în perfectă cumpănă. Zicând „emula memoriei", aceste cuvinte s'ar putea

răstălmăci de cineva în mod pejorativ. Înțelesul ce voim a le da însă, este că tot ce înregistra adânc acea formidabilă memorie, era filtrată prin lentila infinit de clară a inteligenței lui, a celui „inteligo” în sensul propriu zis. Percepțiune spontană, adânc respicată, întovărășită de elucidări depline, grație cunoștințelor lui temeinice pe atâtea tărâmurii, iată laboratorul — palid evocat — al acestui creier vast.

Și Lilica îl va moșteni, cu amplitudine, cu fidelitate spirituală. S'a zis de unii, că geniul copilei ar fi întrecut pe al părintelui. Se poate. Privit prin unghiul evoluției rapide, subit oprită și permanent încătușată de suferință, în special în epoca ei de producție, e lesne de admis. Comprimarea acestui geniu în timp, intensitatea muncii care sporea fatidic, cu un clopot de alarmă final, ce suna undeva în zenitul existenței sale, mereu grăbit și neîmblânzit, va explica desigur afirmația.

Memoria Lilicăi depășea adesea, ca timp, nu ca echilibru psihic, înțelegerea pe care vârsta și chiar precocitatea i-o dăruiseră. Memora cu o ușurință uimitoare, fiindcă avea o putere de atenție de același fel. Când citea ceva, putea să sune clopote și trâmbiți în vecinătate, dacă lectura era pregnantă. Copila nu-și distrăgea ochii de pe carte. Vestea se difuzase la cei șase ani ai copilei, reținerea celor ciiiite era în adevăr vestită tuturor.

Intr'o după amiază, în casa prietenului Pană Constantinescu, unde se aflau câțiva cunoscuți și prieteni, la o vizită, din rarele vizite pe care Hașdeu le făcea altora cu ai săi, se afla și poetul Macedonschi care, informat de venirea magistrului și a copilei sale, cât și de frumusețea cu care Lilica recita versuri ușor învățate, sosi între cei dintâi. După câteva discuții și conversații, venind vorba de aceste rari aptitudini și Macedonschi ascultând o recitare, cu intonații și căldură, a copilei, trecu într'o odaie de alături și compuse adhoc o poezie de vre-o opt versuri, apoi reveni și o dădu fetiței pentru a i-o recita la o apropiată revedere. Lilica o luă, o parcurse grăbit, dispăru câteva clipe și reîn-torcându-se, recită pe din afară, cu foaia strâns păturită în mânuțele mici, poezia ocazională cu gesturi de poet într'aripat. Bardul simbolismului român începător, rămase, cu drept cuvânt» în extaz.

După împlinirea celor șase ani, Hașdeu începe a-și da conștient seama că odrasla escaladează etapele pe care timpul și evoluția le fixează celorlalți copii. Abecedarele își împliniseră chemarea, cărțile de cetire, de geografie și istorie, urmându-le în același ritm, iar la cel de-al 7-lea an, programele analitice, pentru cursul primar fuseseră înfruntate și depășite cu prisosință. Copila citea repede, cu claritate, cu spirit de analiză și sinteză, străine în adevăr respectivilor ani ai copiilor de-o seamă cu dânsa.

Minunea căpăta proporții poate și fiindcă Lilica, plinuță la trup și bucălată la obraji, era foarte scundă, și nu își trăda, fastfel, nici vârsta pe care-o avea.

Soția lui Hașdeu chemată să activeze în mai multe societăți de binefacere, refuza obișnuit participarea. Unii o spun că însuși Hașdeu ar fi oprit-o, pentru că soția lui n'ar fi știut a face față arsenalului de conveniențe și mai ales de „savoir vivre” „prețioase” ale saloanelor, alții pretind, din contră, că lulia — geloasă din fire — evita de a se încurca în privirile și provocările pe care Hașdeu nu se oprea a le împărți în aceste împrejurări, cu coconitele și „demoazele” bontonului bucureștean și, în sfârșit, alții — poate mai în obiectivul adevărului — că „mo-țoaica”, reținută clipă cu clipă de grijă casei și mai ales a floarei ce se desvolta sub ochii ei, nu schimba locuința sa modestă cu sclipitoarele saloane ale *haute-volée*-ei, nu totdeauna profitabilă sufletelor modeste și fără artificii.

Totuși, la câteva șezători organizate de Societatea „Concordia”, în comitetul căreia se aflau vreo două din doamnele ce-i arătau o sinceră prietenie, lulia Hașdeu se ducea la brațul soțului ei, știind a-și împodobi cât mai cochet frumosul ei cap cu bucle dese și podoabe adăquate, și urechile cu cerceii cei scumpi ce-i primise dar la botezul Lilicăi, delă bătrânul L. C. Brătianu, cumătrul ei.

La una din aceste adunări, lulia Hașdeu, rugată de comitet să-și dea concursul, în programul de producții, aducând pe minunata fetiță, cu reputație deja stabilită, pentru a recita două trei poezii ocazionale, conveni și în adevăr Lilica Hașdeu, apăru pe estrada salei respective, în rochiță pufoasă cu părul ondulat, și scân-teeri în ochi. Aplauzele la apariția acestui ghe-muleț de om, mare cât un mugur și luminos ca o steluță, isbucniră așa de tare, încât copila, nu

prea îndrăzneată din firea ei, făcu doi trei pași în lături, și puțin a fost să n'o rupă de fugă, dacă părintele său, aflat în primele scaune, n'ar fi intervenit s'o convingă a rămâne și a recita.

Ochii se măresc, umbroși, dar aruncând scân-teeri de aur, pieptul micuț palpită, vorbele se desprind limpede cu tonul ce-1 îmbracă fiecare, versul se avântă cald și cuceritor. Nu mai este o recitare, ci o declamație, la care părintele a avut contribuție prealabilă, foarte redusă, deoarece spectatorii vedeau țâșnind inspirațiile din propria căldură spirituală a acestui căpu-șor minunat. Aplauzele nu conținesc la terminare, buzele doamnelor își așteaptă rândul spre a atinge obraji și fruntea mititei și fermecătoarei artiste.

CAP. III C O R O L A

Ne aflăm în 1876, an de oarecare importanță în viața lui Hașdeu și de sigur și a Lilicai. De mult filologul dorise un loc care să-i asigure stabilitatea gospodărească, și să-i suprimă peregrinările din casă în casă, din odăiți în odăiți, cu mutări care-i răvășeau biblioteca acumulată din greu și mai ales fișele și manuscrisele, destul de dezordonate și fără acestea. Și iată, că devenind vacant locul de director al *Arhivelor Statului*, prin plecarea lui *Const. Aricescu*, se dă această direcție lui Hașdeu, care era de mult un obișnuit al rafturilor, lăzilor și pivnițelor cu documente ale acestora. Și în primăvara lui 1876, când liliicii albi > salcâmi și teii din preajma clădirilor mănăstirești, în care se aflau de multă vreme și până azi Arhivele Statului, înălțau brațe albe către musafiri, Bogdan Petriceicu Hașdeu, cu Iulia și Lilica, descăleca în cuprinsul plin de istorie, de vegetație și de umezeală ce străjue biserica de ctitorie a lui Mihai Viteazul și se instalează la direcția și în locuința, unde va sta aproape douăzeci de ani.

Pentru întâmplările mai mari sau mai mici, și pentru viața ce-și deschide aici timpuriile sale porți genialei Iulia Hașdeu, în cuprinsul încărcat de amintiri evocatoare, al acestei mănăstiri, peste care plutește o poezie proprie, cu

liniște, flori și arbori, cu biserică și morminte ce-o împrejură, cu perspective de vedere largi, peste livezi, case mici, se cuvine o fugară descriere a acestora, fiindcă între ele va petrece copila cei mai frumoși ani ai copilăriei, să zicem ai existenței sale și va produce cele mai trandafirii creionări ale unui talent ce se anunță generos.

Clădirea patrulaterală a Arhivelor Statului nu avea, la acel timp, arhitectura și aspectul de stil românesc pe care-1 are astăzi, ci aspectul unor dărăpănături de veche, foarte veche, mănăstire, cu biserică la mijloc. Curtea spațioasă din jurul acesteia îngăduise și un cimitir care împresura lăcașul de închinare și de ctitorie a lui Mihai Viteazul.

De fapt, voevodul reclădise la 1592 această biserică pentru a treia oară, căci lăcașul se pare a se înălța din mila Domnului și a lui *Vlad Dracul*, cu o sută și ceva de ani în urmă, restaurat a doua oară, aproape din nou, mai târziu, de postelniceasa Kaplea din Bolintin, al cărei mormânt, aflat lângă biserică, fusese profanat de moștenitorii acestuia, iar oasele aruncate, pentru pricini scârbavnice succesoriale, pe câmpuri.

În această clădire a avut pe la 1600 neînfricatul voevod Mihai scaunul domnesc și în această biserică, a fost lăsat el să se închine, când la 1593, voind să ia domnia, fusese arestat de Alexandru cel rău, care voia să-i taie capul. Mai târziu, pe la 1793, tot aici va fi scaunul domnesc al lui *Alexandru Moruzzi* cel hrăpăreț și nestatornic, precum și al lui *Alexandra Ipsilanti*, grecul luminat și bun gospodar, în cea de a doua domnie a sa în Muntenia (1796). Acesta va înlesni mănăstirile grecești ce vin și se așează în incinta Curții domnești, să se întindă cu grădini de stupărie și livezi de pomi indigeni și exotici, în lungul dealului Spirei, peste o bună parte din străzile Uranus și Isvor de astăzi, care la vremea de atunci erau afară din oraș, precum afară de oraș

vine să se clădească și Arsenalul de acum, vecin cu Arhivele Statului.

Așa se explică de ce Iulia Hașdeu, inspirata poetă, va cânta în melodiile amintirii sale, *chiparoșii*, care de sigur pe la 1876 vor mai fi rămas, ici-colo, în parcul dinăuntru și dinafară clădirilor mănăstirești, în care se instalează Arhivele.

La acești 7—9 ani ai vieții sale, când alți copii încep abecedarele, Lilica le sfârșise de mult, ba simte în spiritul ei chemările înalte. De pe acum începe să înstrune sensibilele coarde ale lirei sale și nu este fără interes a constata că, poezia cuprinsului cu cruci triste, cu dangăt de clopot, cu umbre, flori și lumini, cu parfum uri și mai ales cu priveliști de larg orizont, vor fi favorizat reveriile și meditațiile sale.

Locuința familiei Hașdeu se instalează în fostul arhondaric mănăstiresc și anume la stăreție, adică în colțul din stânga al patrula-teralei clădiri, cum se intră azi în incintă. Ea nu se compunea decât din două odăi, una mai mică și alta mai mare, despărțite prin o sală de intrare (hali) destul de largă. La subsol era bucătăria, o sufragerie mică și o odaie pentru personalul de serviciu. Hașdeu își instalează biroul, biblioteca și un pat de odihnă în camera cea mare din dreapta, care fusese și a egumenului pe vremuri, lăsând-o pe cea din stânga soției și copilei sale. Un cerdac de lemn, destul de șubred, primește în eșindul lui mai larg, delă intrare, banca și masa de lemn, la care istoricul va lucra în zilele calde, sub răuruscă și trandafiri acățători. În această platformă dau și scările de intrare în locuință, care trosnesc sub pașii grei.

Camera mamei și a copilei au două ferești*^ cu îngăduitoare perspective. La una străjuiesc afară, spre Isvor, pomii, cari, datorită dâmbului pe care întreaga clădire și biserică se înalță, și care-i face ca ei să se afle în coboriș, își ridică vârfulurile clătinate sub geamuri. Pe deasupra lor, ochii copilei se pierd până către •copacii și tufele Cișmigiului, iar delă cealaltă fereastră, către livezile mănăstirești, în care însă oficialitatea și pornise a tăia străzi și a înălța case, ceva

mai de mult, dărâmand acele mori mănăstirești cu farmece și contur original, care trăiseră până la secularizarea lui Cuza. Biserica actuală are ca hram din vechime pe *Sfântul Neculai*, iar prânzuirea delă Sfinții Arhangheli *Mihail și Gavril*, se face doar în cinstea viteazului domn și fiu al lui *Pătrașcu cel Bun*.

Hrubele în care stau îngrămădite polițe de lemn, lăzi și vrafuri de registre și mape, printre care circulă guzgani obezi și șoricuți isteți, sălile și cerdacurile ce înconjoară clădirea cu verdeață și stâlpi care se clatină, copacii cu umbre și bănci de refugiu, și în special mormintele cu pietre și candelă afumate de uitare, sau licăritoare sub pioase mâini de copii și prieteni ai celor din veșnicia adâncului, aceste toate atrag pașii iscoditori ai copilei, fie pentru singurătatea în care poezia își poartă aleșii, fie pentru prepararea examenelor de școală primară pe care Lilica le va trece în curând și pentru care Hașdeu și procurase câteva din manualele respective.

Profesorul *Svârlesca* și soția sa devin intimii casei. Profesorul, își legase sufletul admirativ și devotat fără restricții, de magistrul său, în așa măsură, încât Hașdeu îl alege confident în lucrări, orânduitor al fișelor ce se încurcau în metropola, cu munți de cărți, documente, manuscrise și registre, care era masa lui de lucru, vraște mai totdeauna și rareori repusă în ordine, cu grijă, cu frică aproape, de prietenul, atunci el însuși dascăl. Acesta constată după puțină vreme, când mama îl roagă să examineze discret, așa, ca din întâmplare, dacă Lilica e stăpână pe materia claselor primare, că fetița nu numai că posedă acea materie, dar o posedă doct, cu conștiință și rar spirit analitic. Poeziile lui Alecsandri și Bolintineanu, ale lui Boliac și Gr. Alexandrescu, își făcuseră de mult și integral loc, alături de fabulele lui La Fontaine, Florian, și celelalte versuri din manualele franceze, ba chiar și germane. Hașdeu urmărise de departe evoluția, dar acuma, făcut atent asupra acestei neașteptat de rapide pregătiri, de lecții cine știe când digerate la colț de geam, sub salcâm, ori în fundul divanului din bucătărie, cu vădită tendință de ascunzătoare, constată însuși deplinătatea pregătirii și la colocviile meșter desbătute, asupra gramaticei și mai ales istoriei Românilor, că Lilica lui posedă pe lângă narațiunea fidelă a faptelor, epocile și anii, legăturile și măturile deducții faptice. Sufletul său se înfioară de fericire și

astfel se hotărăște a încerca, alegând o școală cu director serios și înțelegător, el însuși poet, cum e *Scurtescu* delă *Școala de Verde*, unde să-și ducă fetița la examenul direct.

Aceasta se întâmplă la 1877, pe vremea când războiul Neatârării aduce în București trupe române, tunuri, ruși, și zarvă, și când Lilica împlinește opt ani.

Programele școlare nu prevăd asemenea acumulări de examene. Dar un Hașdeu, care, în afara belicoaselor sale ieșiri, se înfige radical și deopotrivă în adversari ca și în stima oficialității, ca profesor de filologie la Universitate și în curând membru al Academiei, ca trimis al Ministerului Instrucțiunii în misiune științifică la Cracovia, și cu vâlva stărnită în jurul penei sale, va merge sigur la reușită. Astfel, dispensa se acordă elevei lulia Hașdeu, preparată în particular, pentru a trece integral examenul celor patru clase primare.

Și iată mogâldeța brună, rotofee, numai ochi și cu barba lângă capacul băncii, trecând, zi cu zi, cele patru examene, pe rând, în fața profesorilor și în special a poetului director, *Scurtescu*, care fuse informat dinainte cine este importanta mogâldeța, serioasă, gravă în timiditatea ei, dar totuși deplin stăpână pe răspunsuri. Mama stă pe-un scaun în fundul clasei, ascultă,, se înfioară de mândrie și numai pleoapele ei prind tremurul emotiv al momentelor. Și întrebările nu sunt simple sau prototipice. Simt dascălii că un copil fenomenal stă acolo, tupi-lat între bănci, sau ieșit sfios la tabla pe care o umple de cifre, iar *Scurtescu*, înțelege că o diversiune e binevenită spre a distra puțin pe acel elev care pune examinătorii pe gânduri. La istorie, istovind întrebările, aduce unâ așa — ca din întâmplare — cu privire la *Ion Vodă cel Cumplit*, la domnia și opera acestuia. Răspunsurile însă abundă și depășesc manualele.

— Știi bine că e așa? Cine ți-a spus dumi-tale aceste lucruri ? se face a întreba Scurtescu.

— Nimeni, răspunde puțin uluită, puțin sâcâită, candidata.

Le-am citit eu însămi în cartea tatei. Vă rog s'o citiți și dumneavoastră și o să vedeți că e așa cum spun eu.

— Eu am citit-o, continuă glumeț Scurtescu, dar n'am găsit ce spui dumneata.

— Ați citit-o? Dați-mi voe...

~ Ce?

Și Lilica se concentrează o clipă, cu ochii într'un colț al clasei, apoi fixând pe profesor, dojenitor ori poate rugător...

— N'ați văzut că tata îl arată acolo pe Ion Vodă că a fost: „un mare administrator, un mare politic și un mare general" ?

— Ba da, dar nu-mi spune de ce ! De pildă de ce este un mare general ?

— Fiindcă bătălia delà Jiliște a uimit lumea ; întâi că Ion Vodă a supus și Țara Românească, apoi că a nimicit armatele dușmane care erau cu mult mâi numeroase, pe când pierderile moldovenilor au fost foarte mici. — Asta nu înseamnă un mare general, domnule profesor ?

— Ei bravo, fetițo, ai dreptate, face Scurtescu în culmea admirației, am vrut să te încerc cât ești de stăpână pe ceea ce citești.

Evident, comisiunea, în. cor, zâmbește, iar Scurtescu abea se abține să nu o ridice într'o singură mână, și s'o sărute.

Examenul e trecut, precum se vede, elogiios și directorul răspândește vâlva între colegi și cunoscuți, merge acasă la Hașdeu, îl ia deoparte și-i destăinuiește uluirea camarazilor săi și admirația lui proprie.

De atunci, sau poate și mai dinainte, Scurtescu devine unul dintre admiratorii prieteni și intimi ai familiei titanului delà Arhive, pentru care Lilica va păstra o venerabilă amintire. Intre timp, progresele la limba engleză egalează pe cele de

limba franceză și depășesc mult pe cele de germană. Mama Iulia le-ar dori deopotrivă, iar tata, deși nu prea iubitor al germanizărilor din politică, înțelege că acest copil al său este un răsfățat al destinului și un mugur a cărui corolă trandafirică anunță de pe acum floarea gloriei sale. Lilica va trebui să fie o femeie învățată și o cinste a neamului său ; acesta e crezul lui statornic. El știe că, în special, în ramura istorică, cea mai scumpă spiritului său, cât și în cea filologică, limba germană, solid posedată, este indispensabilă. Și astfel întâmplarea aduce, pe lângă doamna *Walch*, profesoara de engleză și pe tânăra *Ernestina Feichtinger* preceptoare de limba germană, o cunoscută a mamei, care stăpâna și piano destul de bine.

La zile mari, onomastice, ale tatei sau ale mamei, Lilica, în taina sufrageriei, când părinții lipsesc de-acasă, scrie felicitări pe hârtii special înflorite, fie gata cumpărate ca atare, fie desenate și colorate de mâna ei, și le adresează acestora, în limba franceză și engleză ; nu târziu, adăugându-le grație noei profesoare și răvașe nemțești. Cuprinsul acestora nu e banala frază: „de ziua ta, tată, îți urez... etc.” ci o adevărată compoziție literară, cu foarte rare scăpări de corectă ortografie. Și cine a învățat franceza și engleza, în special, știe ce înseamnă a reduce la minim erorile de gramatică, pe care înșiși liceenii francezi ori englezi, le comit în limba maternă. Fondul acestor epistole trădează posibilități reale literare, o colorație de expresie și o desăvârșită sinceritate, resort al înseși marelui poezii, care țâșnește din ea și se resoarbe în ea. Nu mai puțin, evenimentele acestui răstimp, veștile războiului, ce se duce dincolo de Dunăre, de Rușii cei hulpavi după votcă și vin, cu înfrângeri și goană din luptă, dar și de vânjoșii dorobanți români, pentru o cauză sfântă, dau prilej copilei îmbrățișate de brațele muzelor, a transpune veștile în versuri, pe colturi de caiete sau pe capete de hârtie, subtilizate de pe biroul lui *papa*.

Ochii ei sunt când speriați, când înlăcrămați, la prveliștele târgilor și ambulanelor cu răniți, care spintecă în goana cailor cartierele Bucu-reștiului. .Mama Iulia, cu generozitatea ei caracteristică, duce răniților haine, rufe,

țigări și lapte și adeseori dă mai mult de cât avea, prisosuri de acest fel. Lilica privește și, cum pricepe gesturile de orice fel, se înfioară lăuntric și așterne crâmpene de versuri, bănuite de părinți, dar desigur distruse ulterior, când poeta își va revedea producțiile acelor ani.

Dar nu în aceste inspirații sufletul ei se simte la larg. Demonul ce străjue cu aripi întunecate dincolo de cognoscibil și acopere ochii celor ce se străduiesc a-1 delătura, atinge, încă delà acești ani cruzi și sufletul copilei cu aptitudini profetice, dacă profeție e sufletul poezilor autentici. Nu puțin va contribui la aceasta și ambianta în care dânsa vietuia, în care copilăria ei află neînduplecate zăgazuri, iar vălmășagul durerilor lumii se țese insidios în preajma ei.

Neeșind niciodată singură, nemergând nici la prietena Matilda, fiica lui Pană Constanti-nescu, ori la *Florica Zaharescu*, ori la *Hermina* de care se simte legată cu o intimă prietenie, nici la Maria Mavrodin, prietenă ceva mai mare, dar mai iubită, le primește pe acestea în cuprinsul Arhivelor și joaca lor e redusă la mici cătărări pe crengi, sau alergături printre copaci și pietre de morminte, dar mai totdeauna la istorisiri și destăinuiri, în care Lilica nu simte nicio rezonanță de calitate, la aceste copile; astfel clipele ei de vioieșie copilărească, sbur-dalnică, sunt foarte puține și mai ales relative. Florica, mai mult de cât Hermina, caută să-i pătrundă năzuințele, dar puterea ei de copil normal, în escaladările zidurilor pe care acel demon le tencuiește în preajma minții, sunt neputincioase. Totuși, Lilica o ține aproape de inima ei. Cu dânsa se plimbă, grave amândouă, filosofând asupra morții, asupra morților peste care pașii lor adesea trec în goană, și care stau acolo uitați, deși în viață au croit idealuri și au dorit fericiri ca și dânsule.

Din când în când, Lilica oprește pe prietena ei în preajma pietrelor cu litere șterse de ploae și de uitare și amândouă descifrează glasul împietrit acolo, al celui ce-a tăcut pe vecie în adâncimi. Citise odihnirea aceluia ce a fost în viață un oarecare *Ioanis Rossetii*, nume sub care un trandafir de granit voia să schițeze floarea neuitărei celor ce-1 săpaseră ; apoi un nume mai răspicat : *Zinca Dissesca*, de care a aflat apoi că era bunica marelui jurist și ministru, sau *Elena Vizula*, sau *Teodosie Contopol*, unul dintre ultimii egumeni și mare agonisitor al bisericei, precum și alte frânturi de nume. Dar două dintre aceste pietre reținuseră multă vreme atenția copilei asupra lor, din care una cu o mai scurtă și mai vizibilă inscripție, iar alta cu o poezie mai lungă și mai ștearsă.

Cea dintâi cuprindea unul din acele epitafe, care se citesc deseori în cimitire, în proză sau în versuri și care, în loc de pietate sau comi-zerațiune, stârnesc mai totdeauna sarcasm, prin solemnitatea banalizată a sentințelor pretențioase :

„Irecătorule,

Contemplă-mi Nu trece

Aci vieața, Restul rece.

Și ce este Am fost odată,

Și ce sunt Vei fi altdată”

(și ca nume C. Mărculescu)

Pentru sufletul însă înclinat către melancolie al Liliicăi, asemenea avertismente, pe care dânsa era dispusă a le lua la literă, produceau desigur ecouri impresionante.

Cealaltă, mai umană, pornind dintr'o gândire plină de grațitudine sinceră, și care — după informațiile parohului bisericei — n'ar fi decât un fragment dintr'un panegiric al lui I. H. Ră-dulescu, la moartea soției unui bun prieten, glăsuia rece, dar cuviincios:

„ Vorbește peatra : n'am multe de a spune. Sub mine aici zace o mult rară femeie, Ce'n domnul viețuind și-a fericit părinții Cinstind și iubind:

Iar soțului, în casă, a fost fală și pace,

Vorbește mult și peatra când soața'n viață tace*.

(ca nume : Maria Arindinschi, născută Geanoglu)

Că și această inscripție va fi făcut o adâncă impresie copilei poete, prin mărturisirea naivă, dar sinceră, a soțului ce 1-a săpat acolo, este fără îndoială. Aceasta va fi probabil acea marmoră de care-și va aminti, peste câțiva ani, duioasa cântăreață a amintirilor de copilărie, în poezia „*Le cimetière*” dedicată prietenei sale *Florica* :

Le vois encore la tombe abandonnée Le marbre où nous cherchions à déchiffrer Un nom perdu, qu'on a dû bien pleurer Jadis,, un nom de femme moissonnée Comme une fleur, par la mort obstinée, Qui rit des maux quelle fait endurer. Je la revois, la tombe abandonnée.

Și pașii prietenelor se opresc. Lilica Întrebă pe Florica :

– Tu crezi că oameni învie, Florica ?

– Cred, dragă ! Așa spune la religie, în simbolul credinței...

– Și cum crezi că învie ? Așa cum sunt ei azi ?

– Știi eu, Lilico? Așa cred!

– Ei nu, fetițo ! Mai întâi, ceea ce moare c numai trupul, carnea, oasele. Se prefac în ceea ce au fost, adică în pământ.

Dar sufletul, care nu moare, stă veșnic treaz. Colo sus,

undeva, nu știu unde.

– La Dumnezeu ?

– La Dumnezeu, ori și mâi sus..! vorbește profetic geniala fetiță.

– Și mai sus ? întrebă cu ochi uimiți Florica.

– Da! Va să zică sufletul nostru nu moare,, Florico !

N'ai idee ce bine-mi pare că sufletul nu moare,, de aceea nici nu mă tem de moarte ! Și ție trebuie să-ți pară bine... O să trăim așa în eternitate.

– Dar o să fim teribil de bătrâne...

— Asta nu ! De vreme ce sufletul nostru se contopește cu acel
âl lui Dumnezeu, noi nu mai îmbătrânim după moarte...
spiritul rămâne veșnic tânăr... Așa spune tata... Iar dacă n'ar
fi așa, ar fi... ar fi foarte trist pe lume, Florico...

Noapțile cu lună pe care lulia Hașdeu le va* cânta de
nenumărate ori în versurile sale, sporeau melancolia și
efluviul ei decepționist încă în cursul acestor ani.

Contururile crucii cu ancora la tulpină, de pe turla bisericei,
în perspectiva firmamentului selenear, căpătau linii fatidice
și amenințătoare, deasupra cărora buhele își strigă tragicele
lor chemări. Strigătul din când în când al santinelor, ce
vegheau noaptea depozitele Arhivelor, aduc lugubru
acompani-ment țipetelor acelor păsări nocturne și copila se
înfioară în singurătatea sufletului său cu izul morții
prevestite.

Nu este deci fără explicare inspirația precoce, căreia poeta de
opt ani, îi consacră poezia „Moartea”, nepublicată în
culegerile postume ale lui Hașdeu, dar care va fi *sămânța* de
prelungă obsesie a celeilalte poezii despre Moarte, scrisă în
preajma trecerei sale din această lume, și în care se va vedea
proporțiile de spirit iluminat și adânc pe care poeta-copil le
dă descătușării sale de lutul tiranic.

Hașdeu, adnotând schița de teatru *Alcée et Sapho* a Lilicăi, pe
care ea o va scrie la 15 ani și în care una din eroinele lucrării,
Erima, este mult asemănătoare autoarei, prin jertfa tinereții
sale, destăinuște că Lilica încă delă 8, 9 și 10 ani scrisese trei
poezii, în românește, din care, în prima, ea vestește că trebuie
să moară tânără, în a doua își descrie moartea și își mângâie
mama; iar în a treia, arată că fiind înger înainte de nașterea
ei, rugase pe Dumnezeu să-i dea o misiune în lume, dar pe
care o va părăsi dezgustată. In laboratorul ei mintal deja
destul de încărcat, aceste versuri nu sunt oare adevărate
prevestiri de dincolo de viață ?...

Și mintea ei nu cunoaște răgaz. Intre jucării, cântece vesele de-o clipă — două, ea citește tot ce-i cade sub ochi. Frânturi de strofe umplu caietele, privirile ei se pierd în zările cu orizont îngust, pentru liniile nemărginirii ce i se conturează lăuntric. Intre acestea, îi sosesc și cărțile de liceu, cu matematici, pentru care nu-și simte nicio înclinație, dar pe care spiritul său ascuțit le domină, cu latina deopotrivă de greoaie la început, biruită în vaste proporții mai apoi, cu manualul de geografie, care pe atunci se mărginea la dezvoltări reduse, de mnemotehnică, și de aceea n'o vor atrage, cu istoria universală și română, în care memoria ei se joacă liberă și stăpână. Și preparația începe. La început, sub privigherea profesorului Svârlescu, zilnic prezent în secundarea magistrului și în ajutorul copilei și mai apoi a tânărului învățăcel *Frățilă*, un alt devotat al lui Hașdeu, lecțiile curg cu o dexteritate proprie psihologiei de diafană pătrundere, se împletesc cu orele de engleză, de franceză, de germană, pe care și le dispută pe rând *Charlotte Walch* și *Ernestina Feichtinger*. Dar cerințele și aptitudinile Lilicăi se cer satisfăcute pe atâtea alte țărâmurii. Piano-ul sosește, în ochii jucăuși de bucurie ai copilei și profesorul *Dimitria* trasează ascendența programelor, pe care Lilica le va urma cu Ernestina la piano și pe care le dispută deopotrivă și profesorul *Dimitrescu* pentru canto. Vocea caldă, dar crudă, a Lilicăi Hașdeu cerea modulații tehnice și artă în frazarea melodiilor. Și vocea dar și ambiția năzuințelor sale prolifiche ! Desenele în creion și peniță semănate oriunde, pe un tartaj, pe o felicitare, pe blocuri speciale, își revendică însă și ele partea lor. Profesorul *Walch* descopere aptitudeni de promițător talent și din când în când, ședințele de desen se rân-duesc, acoperind astfel orele și zilele acestui copil care uită joaca, uită salcâmii și chiparoșii, uită strigătele bufnițelor și undele aerului clătinat de crengile în floare și

se consacră studiilor de tot felul, sub ochii de Mentor ai tatălui, conștient încrezător în puterile de copil fenomen ale fatiței sale.

Adeseori, în cerdacul larg din preajma intrării, sub răuruscă, Hașdeu își ia odrasla pe genunchi, îi spune glume, povești subit născocite, ori istorisiri cu subiect mai subtil și de natură a experimenta evoluția ei cerebrală. Copila ascultă, râde sglobiu, alunecă distrată peste cele dintâi, și deschide ochi mari la cele din urmă. Acel veșnic „pentru ce” apare deseori pe buzele ei. Ea nu acceptă nimic axiomatic. Cauzele și explicațiile nu-i dau mulțumiri de superficială înregistrare. Mai clar, mai complet, mai adânc în Hașdeu se conformă, răspunde convenabil, și din când în când strecoară o glumă, o șaradă, ori o snoavă, pentru a recrea febrilul ei laborator mintal. Dar vicleșugul nu prinde. Întrebările grave revin insistent. Străbunica Maria, venită în răstimpuri la dâșii, acum se instalase definitiv sub adăpostul marelui ei nepot și nu odată, cu voe-fără voe, o duce pe Lilica la leturghii sau la denii. Copila ascultă slujbele, prinde frânturi, face legături și deducții.

Și pe acel balcon pornesc colocvii între tata de aproape patruzeci de ani și fiica de opt ani, cam de această calitate:

- Ce este sfântul duh, papa? întreabă Lilica.
- Ce să fie? E gândul, spiritul lui Dumnezeu, trimis oamenilor ca să le arate calea de urmat în viață.
- Va să zică e trimis de Dumnezeu? Nu?
- Firește! replică tatăl, între o desmerdare și un sărut pe frunte.

Numai de Dumnezeu?

- Desigur, Lilica tatii!

LE PÈRE DES ENFANTS

- Papa, dit-ou jour, la petite Sophie, sa âgée de six ans; pourquoi des vous mon papa?

- Oul par ce que, ahé, tu es ma fille.

Et pourquoi, je vous prie, suis-je votre fille?..

- Parce que, ma fille. CARTEA I mui et tu

mbro, $22 + 1 = 23$ Despre calculul algebric. Donc ce

jour, c'est
> dire, lui
18. Calculul algebric are de obiect stabilirea regulilor după cari se execută operațiunile fundamentale aditiei, scăderii, înmulțirii, împărțirii, ridicării la putențe și extragerea de rădăcini, când acestea se referă la cantități algebrice.

19. Cantitățile considerate în algebră pot să fie atât pozitive sau negative și prin aceasta devenind mai generale decât numerile absolute la cari se referă operațiunile aritmetice, este necesar să se modifice definițiunile acestora, pentru alea să se înțeleasă precis în toate cazurile ce pot prezenta cantitățile algebrice.

- H! ad, je note, vi; ainsi donc, c'est pour cela.

Adunarea sau adițiunea.

20. Știm că aditiei, astfel precum este definită în aritmetică, are de obiect fiind date două sau mai multe numere, să găsim un număr care să cuprindă toate unitățile cuprinse în numerele date. Dacă am voi să ne servim de această definițiune spre a aduna un număr pozitiv către un număr negativ, pentru exemplul pe $+2$ către -3 , ne-am găsi într-o imposibilitate; aici numărul căutat trebuind, după definițiunea citată, să cuprindă toate unitățile numerilor date $+2$ și -3 , și acestea conștinând unitatea în moduri diferite, nu s'ar pute concepe în ce mod va trebui să se formeze numărul unic căutat.

21. Pentru a da operațiunei aditiei un înțeles în

Manuscris inedit al poetei Iulia Hașdeu pe o carte de algebră (Arhivele Statului)

-Dici, ma fiillo, est, comme moi, un Père.
 -u Ah! un père! au?
 -+ O ui; mais, il... est notre père, a tous. 11

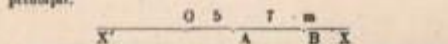
marit în toate cazurile cantităților algebrice, vom admite ca evidente propozițiunile următoare:

1°. Adăruinea a două cantități de același specie și cu același mod de existență, dă o a treia cantitate a căreia valoare numerică este egală cu suma valorilor numerice ale acestora, și al căreia mod de existență este același.

2°. Adăruinea a două cantități egale și cu moduri de existență opuse, dă un rezultat egal cu zero.

3°. Adăruinea sau întrunirea a două cantități de aceeași specie dar cu moduri de existență opuse dă o a treia cantitate a căreia valoare numerică este egală cu diferența valorilor numerice ale acestora, și al căreia mod de existență este același cu al celei mai mari în valoare absolută.

Exemplul deși citat al mișcării unui mobil m pe o dreaptă X'X poate servi a ne da o reprezentare grafică a acestor principii.

În adevăr, dacă vom lăsa a evalua distanța OB a mobilului m, care s'a mișcat mai întâiu de 5 metri, din O în A, și apoi de 7 metri, din A în B în direcțiunea X'X, vom avea:

$$\begin{aligned} (+OA) + (+AB) &= +OB = +OA + AB \\ \text{sau} & (+5^m) + (+7^m) = +12^m \end{aligned}$$

Acum să presupunem că mobilul m, plecând din O s'a mișcat în direcțiunea contrară X'X' mai întâiu de 5 metri din O în A' și apoi de 7 metri din A' în B', este evident că vom avea, după convențiunea făcută:

$$\begin{array}{ccccccc} & & m & & O & & X \\ \hline X' & & B' & & A' & & X \end{array}$$

$$\begin{aligned} (-OA') + (-A'B') &= -OB' = -OA' - A'B' \\ \text{Sau} & (-5^m) + (-7^m) = -12^m \end{aligned}$$

ceia ce pune în evidență încălul principiu.

*) Micile parintese care figurează în aceste egalități, serv a arăta mai bine semnal încrederea cantității în parte.

(Manuscris inedit al poetei Iulia Hașdeu pe o carte de algebră. Arhivele Statului)

- Nu și de Isus Hristos ?
- Nu ! Așa ai învățat doar în simbolul credinței.
- Da, dar Ernestina zice că sfântul duh pornește și delă Hristos.

— Catolicii admit așa, ortodoxii nu!

— Bine, papa, cum pot oameni să admită, ori să nu admită, ceea ce Dumnezeu, a creiat într'un fel hotărît?

Putem noi să desmințim pe Dumnezeu ?

— Vezi că Dumnezeu, răspunse Hașdeu după o clipă, nu stă de vorbă cu oamenii, așa cum stăm noi, eu tata și copilul, la taifas; ca să ajungi la dânsul trebuie să poți pe care tu nu le ai încă.

— Dar Ernestina le are?

— Nici ea ?

— Dar grand maman?

— Nici ea.

— Atunci cine le are ? Tu, papa ? Tu le ai ! Tu ești cel mai deștept tată din lume.

— Ba nu !

— Ba da. Dar te ascunzi de mine, că sunt mică. Eu nu sunt mică, papa ! Eu sunt mare și vreau să știu ! Spune-mi adevărat.

Și astfel problema Dumnezeirei, negura ori-ginei vieții, misterul morții, în măsură cu anii săi ce galopează, frământă cu perseverență acel cap de copil, această minte care, la colegile și colegii ei de vârstă, se sbate dar cu problema sbenguililor, a rochițelor din dulapul închis de mama, sau cel mult cu ghicitorile lui August delà Circ.

Pe una din cărțile sale de Algebră, ale cărei foi se reproduc aci, și desigur încă din primul an, când Lilica ia contact cu această sâcăitoare *Algebră*, pe care totuși o va pătrunde și învinge cu voință, din datorie, după ce grifonează pe copertă „*ah, ah, ah, ah!*”, schițează în franțuzească absolut corectă, o nuveletă, sub formă dialogată, și cu titlul „*Le père des enfants*”, în care o fetiță cam de vârsta Iuliei, pune mereu tatălui său întrebări de acest fel : — *Cine e Dumnezeu ? — „E Părintele nostru al tuturor”* răspunde tatăl ei. — „*Atunci tu ești fratele meu*”, ripostează

spiritual fetița. Dar, văzând că părintele îi cam ocolește răspunsurile răspicate, pe care ea le aștepta așa cum făcuse și Hașdeu cu dânsa, se adresează fratelui ei mai mare, care la aceeași întrebare îi răspunde că „Dumnezeu e tatăl care a creiat lumea”. — Dar cine e Isus ? întrebă mai departe Sophie, fetița ; — „E fiul ceresc, căci noi suntem cei pământești”, răspunde Louis, fratele ei ; el a făcut să se deschidă porțile raiului !” — „Raiul ? dar asta ce-i ? — Este o grădină în cer, unde merg sufletele oamenilor după moarte ! — Atunci sufletul nu moare ?” — Nu, fiindcă e suflarea lui Dumnezeu!”

Și schița continuă astfel, până ce o doamnă serioasă, se supără, auzindu-i pe eroi că discută asemenea lucruri la vârsta lor și pune pe copii să învețe, pentru a putea înțelege pe Dumnezeu : „Pater”, „Ave” și „Credo” ... însuși finalul arată un echilibru spiritual, de o atât de precoce maturitate.

Dar tot pe aceeași carte, și scrisă în același timp, aflăm o altă schiță : „Dieu et Jésus” care începe pe pagina din dreapta, după ce pe pagina din stânga încercase câteva formule algebrice, schiță în care iarăși taina dumnezeirii și a răscumpărării oamenilor o preocupă, iar mai departe încă o schiță, „Jean le bossu” și un rebus cu Corneille, care încă de pe atunci o interesa și o captiva prin operele sale. Și Iulia Hașdeu n'avea, când își frământa mintea cu asemenea chestiuni, decât 8—9 ani».

Că fetiței i se pun mereu întrebări de geniul ce-o anima, și ea le dă răspunsuri adăquate, se constată și din noianul de arabescuri, flori ori chipuri și din repetatele ei iscălituri delă începutul cărților, sau și pe alte pagini lăuntrice, în liniile cărora copila urzește reveriile, meditațiile și acele grele răspunsuri.

Pe-o cărțuție englezească „ The Bracelets” de Mărie Edgeworth, Iulia se iscălește caligrafic „Julie Hașdeu” sau „Julie B. P. Hașdeu” și iscăliturile poartă, în primii ani, acele cozi întortochiate pe care toate copilăriile le-au inventat, ca un adaos de importanță, superioritate, și garanție de ne-imitare. La fel semnează pe altă carte „My Darling Album”, povești pentru copii, cu prea frumoase ilustrații în colori ori peniță, alese — învederat — cu anume scop, pentru ca eleva să învețe și limba și desenul. Scopul este fidel atins, fiindcă, alături de text, desenele se repetă de mâna ei fragedă.

Și lecțiile severe, cu profesor și control patern își urmează programul, căci în vara lui 1878, când ceilalți tovarăși de vârstă prepară examenul de clasa I-a sau a II-a primară, Lilica îl pregătește pe cel de clasa I-a liceală.

În acest timp, Hașdeu, ales membru al Academiei, la secția filologică, lucrează de zor la opera lui serioasă *Cuvente den bătrâni*, căreia la început voise a-i da vaste proporții, dar mai apoi o va limita la trei volume, căci va scrie curând acel *Magnum Etimologicum*, nesuprimând concomitent nimic din activitatea sa publicistică și polemistă.

Îi vedem la masa mare de lucru ; Hașdeu la unul din capete, cu barba peste bucoavne vechi și tomuri groase, în zeci de limbi străine, lucrând harnic, cu scris mic, plecat și regulat, ca de femeie, iar la celălalt capăt Lilica lui, cu scris drept și tot așa de regulat, pregătindu-și lecțiile, în special de latină, la care tatăl său înțelege să-i deie fructuos și înțelept ajutor zilnic.

Aceste clipe de neuitat, această camaraderie, și această — oarecum — colaborare, Căci ele aduc învățatului Hașdeu reale întraripări în opera sa, îi vor reveni mereu în mințea lui răvășită, mai ales atunci când, cea mică tovarășe delă masa de scris, va fi luat de mult drumul cel fără întoarcere...

Liceul de băeți „Sfântul Sava* de curând întemeiat, și funcționând abea cu clasele lui gimnaziale, dar cu profesori cunoscuți și „recunoscuți" de Hașdeu, este ales pentru examene. Sunt acolo dascăli ca: *Bonifaciu Fior eseu și Tă-năsesca* la limba franceză, *Z. Her eseu*. la matematici, *M. G. Iacomî* la limba latină, *N. Codrescu* la geografie, *Preot Ovidiu Musceleanu* la religie (părintele Musceleanu și Vasilescu, sunt preoții bisericii Mihai Vodă delă Arhive), *N. Băr-cănescu* la istorie, *Mândreanu* la limba română» *Podoleanu* la muzică, etc.

CAP. IV F L O A R E A...

În vara lui 1878, deci când lulia nu Împlinise încă 9 ani, ea trece examenele clasei Întâi gimnaziale. Mititică și timidă, intimidată mai ales de „uriașa" prezență a cărturarului ei părinte, care o însoțea la toate, copila își trece examenele clasei întâi liceale, cu

media aproape : 9. Tatăl său, după terminare, își ia copila de mână, pornește cu ea, și, șovăelile acesteia la câteva obiecte, îl fac să se gândească pentru prima oară, că, cu toate notele 10, căpătate la unele dintre cursuri, Lilica era poate prea crudă pentru vârsta ei și pentru încercările la care este pusă, cu atât mai mult, cu cât pregătirile examenelor, se concurează cu cele la muzică, limbi și desen de acasă, dar ele se mai întreceau și cu alte încercări, încă necunoscute lui, de schițe, poezii și cugetări... da și de cugetări ! pe care copila le așternea pe hârtii, ori caiete vechi, iscusit ascunse de dânsa.

Un prieten de rar și sensibil devotament pătrunde în familia Hașdeu. E tânărul profesor : G. I. *Ionescu-Gion*, proaspăt venit delà Paris ca dascăl la liceul „Matei Basarab”, el însuși ziarist, scriitor, și fost cirac plin de admirație al magistrului Hașdeu. Ionescu-Gion era o minte cuprinzătoare, de adâncă reflexie și pregătire, înfățișare rece și severă, dar corectă, atitudine mai mult reținută, chiar mândră. Ionescu-Gion meditează din când în când pe Lilica, mai ales la geografie, latină și naturale, la care eleva nu luase nota 10... Firea lui coordona în mare măsură cu firea Liliicăi, și astfel, cu toată diferența de peste doisprezece ani între ei, se stabilește o prietenie, aproape colegială delà elevă la profesor, protectorală delà acesta la liceana.

Psihologia copilului este eminentă analitică. Spiritul în continuă dezvoltare, în veșnic salt delà o cunoștință la alta, și în perpetuă năzuință de a afla, care se traduce în repetatele lui întrebări, nu-i dă răgazul bilanțurilor. Copilul despică mereu pânza necunoscutului, dezarticulează elementele și rar le juxtapune la locul lor. Curiozitatea neastâmpărată, tradusă adesea, de neînțelegători, a fi stricătoare, este o immanentă lege a firii lui. Mașinile din jucării sar în sus, arcurile se destind, cuiburile cu ouă ale păsărilor din copaci se scoboară și se răvășesc, nu din cruzime, ci din îndemnul demoniac de a pătrunde câte puțin în tainele

vieții. Copilul nu construiește nimic, nimic durabil. El începe multe^ le lasă, revine, trece mai departe, veșnic prefațându-și opera, niciodată conchizând-o.

Fără a evada din această psihologie, Lilica Hașdeu este prematur dotată și cu celălalt spirit, al anilor acumulați, de sinteză. Hașdeu observase mai dinainte dărnicia lui Dumnezeu și din acest punct de vedere, asupra Lilicai. Ion-nescu-Gion i-o confirmă. Discuțiile istorice, în special, în care tânărul profesor e la largul lui, îl încredințează că mintea copilei stabilește raporturi delă cauză la efect, delă premiză la concluzie, face constatări și explicații, imputări și încuviințări. Sufletul lui Gion, închis adesea lumii din afară, aici se deschide, se revarsă în plin și astfel discuțiunile între ei se desfășoară cu un aspect de cancelarie profesorală. El descoperă, cu mici viclesuguri convenabile, că Lilica scrie versuri, comentează și schițează. Eleva neagă, râde și trasează portrete, pe care avusese grijă să le și deseneze, ale profesorilor ei delă examen, cu nota lor caracteristică, cu expresia lor fidelă, cu humor și adesea cu șarjă, care dovedeau că eleva examinase mai atent pe profesori, decât aceștia pe candidată.

Și Lilica abea împlinise nouă ani.

In anii următori, liceana își trece examenul de clasa a doua și mai apoi pe cel de clasa a treia. De data aceasta nota 10 abundă și premiul I cu cunună îi dă meritată laudă. Din unsprezece obiecte, obține nota 10.1a nouă din ele, doar geografia și naturalele, singure, îi aduc numai nota 8. Profesorii își dau acum și ei seamă că eleva Iulia Hașdeu este un copil fenomenal. Nu memoria singură, care îi este fidelă și durabilă, nu numai intuiția problemelor de psihotehnică școlară, dar raționamentul și legătura între idei și între cunoștinți, și acel „*pourquoi de la chose*”, atât de familiar minții sale, relevau un creier extraordinar, care

contrastă vădit cu restul masei elevilor. Astfel — spunea unul din profesori, părintelui elevei — nota 10, pe care o primise premiantul întâi al clasei obișnuite, ar corespunde, într'o notație sportivă, cu nota 20 ce se cuvine elevei Iulia Hașdeu. Și savantul istoric, aflând un adevăr „à la Palisse", surâde sarcastic în volbura mustăților sale copioase.

Bogdan Petriceicu Hașdeu trăește, în plină eflorescentă cei mai fericiți ani ai vieții sale. Gloria îi surâde temeinic, speranțele i se confirmă magic. Copila aceasta, odrasla plină de sănătate, de aptitudini și mai ales de drăgălășie, eu ochi care surâd descoperirilor lăuntrice mai mult decât aspectelor din afară, îi împodobește existența cu floarea recompenselor divine.

Piesele lui se joacă, alta nouă prinde, în hazul și aplauzele spectatorilor („Ortonerozia" sau »Trei crai delà răsărit¹⁾) și în bucuria Lilicăi, care de pe acum frecventează teatrul cu stăruitoare chemări pentru dânsa, se alege pe șapte ani secretar general al Academiei Române, și secretar al Secției literare, înaltul for îl premiază cu 5000 lei aur (peste 200.000 lei la valuta actuală) pentru cele două volume „Cuvente 'den bătrâni", polemica nu-și rotunjește săgețile, ci tolba acestora se umflă : în fine face o călătorie de studii la Londra, unde în cuprinsul marelui *British-muzeum*, stă zilnic trei săptămâni, studiind *Evangheliarul* din 1574, din care extrage, în deosebi, „arhaisme lexicale, fonetice, sintactice, frazeologice, etc.", și în sfârșit, el devine unul dintre inițiatorii ridicării unei statui marelui înainte-mergător Heliade Rădulescu, căruia li păstrează un venerabil cult.

În gospodăria lui delà arhondaricul Mihai Vodă, Iulia soția, îl înconjoară cu dragostea ei statornică, veghind de aproape la pregătirea me-imurilor, pentru care Hașdeu are o *gourmet-ică*. atenție, la păzirea liniștii pentru lucrările sale și

pe deasupra asupra sănătății copilei lor, pe care o îndoapă la diverse ceasuri cu toate bunătățile. Doctorii prieteni, în special Măldărescu, în examinarea copilei, atunci când mici indis-

- Alina, fiz. etc. et de a' acat. Spa. nobile vasa, non plus?
 - de fillotharacta vas dixit aut; unde vasa vasa misiona?
 - de Bl. non plus, curtaus demorata tunc? non, plus mione... etc. non plus?
 ovie correcte; max qui se non plus?
 - Rulapa non va
 vales par. l. de
 plus Invidi de
 appender.
 - Si, je vau. o' d.
 eria Buse, p'romu
 l'undertainement?
 del je non in pole,
 ovie qui? +

Efectele magnetice ale curentilor galvanici sunt de doua feluri. Ele constau sau intru a influenta magnetii in finta, sau intru a provoca, a produce magnetismul ensui. Chiaru acolo unde nu exista un magnet. Dinastiu Oersted a descoperit cella d'antia pre la 1820 actiunea curentilor asupra magnetilor. Un curent galvanic care trece in apropierea unui magnet la deviatia din pozitiunea lui. NS si tinde a lu pune perpendicularu pre sinesu cu polu N la stang'a, cu polu S la drept'a unui observatoru care s'er afla in curentu cu capu inante si cu facia spre magnetu. Fizicul francezu Ampere, care s'a ocupatu multe cu studiulu actiunilor mutuale ale curentilor si ale magnetilor, a introdus in esentialu de mai susu aliu regula lui Oersted Ampere de ouu spre a evita ori ce confuziune la aplicarea acellei regule.

Magnetulu tinde totu de sa data supasu si artionu paosotului, sa va departa de pozitiunea lui, adicu de meridiaa magnetica, mai multu sau mai putinu, dopre cum actiunea curentului va fi mai tare sau mai slaba. Aceasta actiune este 1-ia proportionala cu cantitatea de electricitate care circula in curentu; 2-les proportionala cu intensitatea curentului; si alla 3-lea sta in raportu inversu cu patratulu distantiei; precum sa pota constata cu aparatulu ce vomu cunoace la articolulu urmatoru.

Cate va luni dupa descoperirea lui Oersted, englezulu Davy si francezulu Arago au observatu cu ferulu mole ensui pute detenu magneticu sub influinta unui curentu galvanic care circula in giaculu lui; la eoca nu simpla spirala, ca lobber, formata de mai multe strate de serma de copru izolata cu lana sau metaose si infasurata in forma de spirala, manifiesta tote caracterile magnetilor, atrage ferulu, are poli, etc.,

Alt manuscris inedit al poetei Iulia Hasdeu,
 pe o carte de fizică,
 (Arhivele Statului)

poziții o rețin la pat, conștienți de laborioasa ei activitate, în
 disproporție cu cea fizică, prescriu multe ceasuri de plimbări

în parc, o apreciabilă supraalimentație cu lapte din belșug și mai ales fripturi în sânge, imperative pentru ușoara ei anemie, și nu mai puțin repaosul de rigoare. Mama urmează recomandările cu sfințenie, dar Lilica preferă laptelui alvaua și în locul untului pe pâine, măslinile de Volo. De aici mici discuții pe care le va termina, cu ultim cuvânt, tot „filosoafa”, cum îi spunea adesea mama, din pricina necurmatelor raționări ale Lilicăi.

Pentru sănătatea copilei găsesc părinții, suficiente, călătoriile de vară la Câmpulung ori pe valea Prahovei. „Peccadillele” lui Hașdeu pun din nou la încercare resemnarea casnică a „moțoaicei”. Prietenele au de grijă să-i parvie misivele lor scrise, ori șoptite, în taina unei confidențe. Așa, una din ele, îi aduce pe tavă cartea de vizită a unei doamne care nu arareori îi calcă pragul casei, iar alta îi suflă în ureche, între două andrele de împletituri, misteriosul nume al unei oarecare rumene și blonde *Olga* poloneza, ale cărei grații, academicianul român și le disputa cu un căpitănaș de infanterie, poloneză care nu locuia chiar departe cu... domiciliul acelor grații. ^

Drojdia amărăciunii e totdeauna mai consistentă decât spuma bucuriilor, iar când cea dintâi se soarbe din cupa geloziei, gustul spumei dispare subit.

În durerea ei comprimată cu greutate, cu resemnare, o singură grijă stăruie și trage lițoliul uitării voite peste toate : grija copilei. Lilica nu trebuie să afle nici o șoptă, cu atât mai mult cu cât istețimea auzului ei, îi dă foarte mult de lucru, și o nedobândită diplomație.

De aceea când doamnele confidente își scontează efectele, lulia, soția lubricului maestru, între o buză mușcată și o pleopă svântată, surâde îngăduitor și mai ales necrezalnic. Iar atunci când mai ales una din ele, va strecura, între compătimiri „sincere” ultima picătură de otravă, cea a

posibilității unui divorț, Iulia caută și găsește un suprem răspuns, pe atât de neconvingător, pe cât de insolit, că soțul ei este un prea mare *patriot*, ca să se despartă de dânsul. Răspunsul cade totuși lapidar, ca o secure, care retează poftetele informative și mai ales „consiliante” ale amicelor... Aceasta nu înseamnă că ulciorul poate merge de multe ori la apă, și că atunci chiar când merge, dacă e peste plin, dă afară. Iulia, soția răbdătoare deschide gura și o deschide cu suflet descătușat. Luptătoarea de sub steagul popei Balint din munții Abrudului, are acele „scule” de luptă pe care orice femeie, în asemenea împrejurare, știe a le oțeli și a le ascuți pe ambele muchii. Și dacă n'a fost adevărată zicala că două lucruri scot pe român din casă : fumul, și gura femeii, Hașdeu se încredințează acuma că proverbele nu mint niciodată. La început, el protestează împotriva „perfidelor” intrigi, dar pe încetul protestul se diluiază, se potolește, se anihilează, și soțul „o ia din loc” pe scări, pe sub clopotniță, cine știe unde, fericit pentru atât măcar, că Lilica e dusă cu *grand maman* la denie. Are el unde-și ogoi bunătate de suflet răscolit...

— Iar m'ai înșelat, îl ia în primire la întoarcere, geloasa abrudeancă.

— Iar începi, Iulio dragă ; am fost și eu, așa... să iau puțin aer ! se face a se justifica Hașdeu.

— Lasă că știu eu de bună seamă. Știu bine !

Am aflat totul. La început socoteam că amicele mele mă mint, dar e cu ochi și cu sprințene și are să-ți pară rău... să vezi!

In acest timp, profesorul Svârlescu și Frățilă, obișnuiții casei, se interesează de mersul preparării clasei a patra, în care Lilica este angajată serios. Eleva istovește repede manualele didactice și-și înavuțește materia de-a-dreptul delà „sursă”. Biblioteca vastă și variată a tatălui, e utilizată

zilnic, cu scaun peste scaun, până la rafturile, pe care discipol a se cațără ca pe o stâncă. Intre volumul ei de istorie universală, de citire greacă a lui G. Zotu, plină de arabescurile luliei, de dicționare latinești și grecești, între atlasele ei de geografie, ale lui Gorjan și exemplarele de algebră, între manualele de istorie sacră a protosinghelului V. Cătulescu, pe care eleva scrie schițe literare, sau cursul practic de limba franceză a Profesorului Than. Tănă-sesca, pe care ea așterne alte însemnări, Lilica coboară din când în când, și nu prea arareori, edițiile lui *Shakespeare*, ale lui *Corneille*, ale lui *Alexandri* sau *Eliade Rădulescu*, poeziile lui V. *Hugo*, și mai ales multiplele volume despre *Napoleon I.* Și toate îi cuceresc atenția cu superior interes, care trece în umbră și poate în desgust celelalte opuri adesea serbede. Pe un manual de stilistică de *M. Strajanu*, dăruit cu autograf de către autor, savantului ei părinte, Lilica, după ce scrie repetat *Xzcfa, Xido*, numele unei colege de vârstă, dar nu și de prietenie, face următoarea însemnare:

„Di Al. N. Gussi e unul din acele persoane, care, după ce își iscălește numele pe scoarța caetului, îl iscălește și pe en-velopă și pe tot caetul, în fine. *Le nom c?un fou se trouve par tout. Nomina stultorum omnes cognoscant...*

Că acest domn Gussi va fi fost vreun profesor și un pedagog, vreun prieten ori coleg, nu ne-am putea bine documenta, dar de sigur este unul din nesuferiții care au acoperit de tristeță suavul suflet al poetei.

În aceeași categorie așează Iulia Hașdeu, și cam la aceeași epocă, pe acel *Stilescu*, a cărui stare civilă și profesorală nu neam învrednicit a o cunoaște.

Astfel, pe cartea lui *Cornelius Nepos*, vestitul poet și istoric latin, ale cărui cronici despre marii bărbați ai vremii, eleva le traducea, după ce găsim iscălitura ei obișnuit repetată, ea scrie „*Eleve de la HT-ème classe gymnasielle à Vage de 10 ans, au*

Licée de Bucarest St. Sabba", iar pe verso tartajului cărții, câteva ironii la adresa lui Stilescu. (Să fi fost acest Stilescu vre-o poreclă sau era în adevăr un profesor delà Sf. Sa va, dar pe care noi nu l-am găsit în cataloagele, numai în parte conservate, ale acestui liceu ?) — Pe o foaie de caet, în care eleva din clasa III-a, ori clasa anterioară, face exerciții asupra formării comparativului latinesc, se constată că Lilica execută singură lucrările, de acest fel, precum și traducerile, la care Hașdeu însă o ajută, scoțându-i personal cuvintele ; dar se mai constată că metoda Stileseului o sâcâie îngrozitor. In adevăr, pe acea foaie se văd rânduite vreo 12 exerciții de formarea comparativului străbun, la care copila răspunde în parte, iar dedesupt, după ce desenează în peniță chipul de halebardier al dascălului, cu o sulită în loc de deget mediu, se iscălește, cu acea încâlcită coadă, alături notând pe românește (cum rare ori face): „Iulia Hașdeu,

„...care este o neună de legat; opera D-sale, scrisă de D-ei, după d. Stilescu, profesorul nebunilor delà St. Sabba".

Pe altă carte, obținută ca premiu, în acest timp, „*Elemente de Fizica*” de *Bacaloglu*, stă scris în frunte:

„*Premiul I cu cunună ; 1880, Iunie 29 dat*
D-rei Iulia Hașdeu”

iar pe verso al primei pagini, premianta Începe o mică poveste de iubire (autoarea are 10 ani) în limba franceză perfect corectă ca sintaxă, dar cu unele mici greșeli de ortografie, și cu două desene în peniță ale celor doi principali eroi, în linii subțiri, de inițiat al tainelor plasticeii. Autoarea scrie pe paginile libere ale cărții netăiate, alese la întâmplare; aci pagina 1-a, aci pagina 72, aci 121 și așa mai departe. Subiectul naiv prezice însă predilecția reveriilor luliei, de iubire cavaleriească, pe care fiica d-nei *Rugès, Othèle*, o simte pentru un june purtător de spadă și eroism, și fiecare primește darul pactizării romantice, cu fotografiile respective schițate alături.

Scriind în acest fel pe cărți, copila se asigura oarecum, de discreția ce voia să păstreze și în adevăr, ea reușește, așa cum însuși Hașdeu

o va mărturisi, că deși știa de predispozițiile poetice ale fiicei sale, nu descoperise de cât, în ultimii doi ani ai vieții acesteia producția ei laborioasă.

Va fi un rău, va fi un bine, în scrisul literar și filosofic al acestei precoce gânditoare? ar fi paradoxal de afirmat. Ar fi un rău, dacă, poate, desvăluindu-și din timp producțiile, ar fi fost condusă cu serioasă îndrumare de părintele său. Ar fi un bine, fiindcă adesea talentele încātușate, firile susceptibile, cum era și aceea a Lilicăi, ori își deviază talentul înnăscut, ori, vă-zându-și producțiile mutilate, mereu corijate, se decepționează. Măsura talentului nativ al Iuției Hașdeu va fi însă în mare proporție suficientă, tocmai spre a arăta putințele sale proprii, în deosebi la această vârstă a mugurului de April, cu petalele scăpate din înveliș.

Dar multiplele ei preocupări, când abea împlinise zece ani, nici nu i-ar fi dat puțința unor revederi a textelor schițate pe pagini ascunse. De altminteri, nici mai târziu scriitoarea nu va întreprinde, și nici nu va avea timpul necesar, de a face, o revizuire și o definitivare a acestora.

Pregătirea clasei a patra și ultima a gimnaziului, îi răpește clipele de răgaz, căci răgazul ei e doar tot ce prisosește gândurilor sale intime și fixării lor. .

Ionescu-Gion începe a veni mai des în casa lui Hașdeu. Poate colegialitatea preocupărilor istorice și adăparea lor la marele, abundantul isvor al magistrului, îl aducea lângă masa lui de lucru, dar poate și acea mistică putere, dacă nu curiozitate, aceea neclară în deobște și imposibil de analizat în asemenea epocă, simțire, pentru precocea și voioasa domnișoară, care micuță și rotofee, ca orice copil de vârsta ei, începuse a avea totuși expansiuni de intelectualitate ca o studentă. Seriozitatea aleasă a tânărului profesor place mult părintelui, cu atât mai mult cu cât vede că îndrumările sporadice ale acestuia, se reflectă util în mintea Lilicăi. Nu mai puțin progresele la limba franceză, engleză și germană cu

preceptoarele alese se adaugă zilnic, pe rând, laboratorului, în retorta căruia se distila fluidul subtil al spiritului ei. Să nu uităm că în același timp, Lilica urmează și la Conservatorul de Muzică, al cărui director era Wachman, cursurile de canto, teorie, sol-fegii și piano, deși la vârsta de 10—11 ani, în mod obișnuit nici un „maestru cântăreț” nu poate face fructuoase studii vocale, dat fiind frăgezimea coardelor și mai ales instabilitatea lor continuă. Glasul ei, între soprano-secundă și contra-altă, dă dovadă de încă o precocitate, iar docilitatea lor dă încredere profesorilor. Copila cântă cu desinvoltură, timbrul e cald și rotund atât în „acute” cât și în „grave”. Studiile ei, vom vedea în curând, că o vor chema dese ori, mai apoi, la linia portativelor cu chee și... chei componistice.

Pe un „*Curs teoretic-practic de limba franceză*” a profesorului Ihan. Thănăsescu, după care Lilica se prepara, căci în fața acestuia va trece examenul clasei a IV-a, la franceză, în orele când eleva ceda loc scriitoarei, găsim un alt fragment de schiță literară, ca un refugiu par'că de textul arid și ne corespunzător culturei sale, al acestui manual.

Și examenul începe. Eleva Iulia Hașdeu, care niciodată nu apare în lume singură, încă mai puțin pe stradă, vine însoțită acum de părinții săi și ia loc în banca întâi. Mai sunt câțiva „particulari”. E gata.

Ridicată în picioare, în bancă, deabia este la înălțimea celorlalți colegi așezați și obișnuiți ai clasei a patra și a „particularilor”. întrebările pornesc. Profesorii sunt pe rând de față, iar răspunsurile corespund la linia cea mai de sus a cerințelor.

La matematică eleva este, se'nțelege, scoasă la tablă. Și deși profesorii voesc — ca unii ce cunoșteau valoarea candidatei — s'o interogheze liber, Hașdeu roagă să se procedeze și cu ea la fel ca și cu ceilalți, trăgând subiectul

din urna respectivă. Iulia introduce mâna fină pe gâtul urnei și sorțul îi aduce una din cele mai grele probleme : „valoarea lui *ic*” cu originea, calculele și dezvoltarea acestei a 16-a literă din alfabetul grecesc. Eleva încearcă să scrie, înălțându-se pe vârful picioarelor, dar nu ajunge. Doi colegi, dintre care unul, aflat încă azi în viață, venerabil om și distins poet, colaborator mai târziu al lui Hașdeu, sare din bancă și coboară tabela până la cele din urmă găuri și astfel mâna Lilicăi ajunge la mijlocul acestui panou, funerar pentru toți aceia cărora la matematică „moartea li s'a tras”. Lilica începe a scrie și paralel dezvoltă teoria, intrând în amănunte și arătând în uimirea însăși a tatălui și a celorlalți profesori, străini de materie, cum *ic* este abreviația aceluși „periferia” grecesc, adică circonferință și cum s'a ajuns la calculul aceluși 3.141592... etc. Tabla se umple de cifre, semne, și operații algebrice.

Barba aceluși *Has-deus*, cum îi va zice în curând poetul Duiliu Zamfirescu, calambur pe care-1 va utiliza într-o telegramă și satiricul poet, acea barbă se netezește, iar ochii lui scăpărători de spirit, simt înțepături în pleoape. Profesorul *Hereseu* oprește eleva, ce se avântă mereu, îi mulțumește și — fiindcă urcușul notelor se oprește la 10 — se resemnează a i-o pune pe aceasta...

La istorie, profesorul Bărcănescu, după subiectul ce cade, despre „Revoluția franceză” cearcă așa cum făcuse și Scurtescu, zâmbind semnificativ din ochi marelui istoric, a o încurca pe eleva Iulia Hașdeu, asupra lui Napoleon I, căruia îi aduce unele scăderi sau imputări, pretinzând elevei a le aminti. Liceana Iulia Hașdeu, după ce glorificase apariția pe firmamentul Franței revoluționare a genialului general, la auzul acestora, încruntă sprâncenele și protestează. Nu găsea nicio imputare aceluia, care va fi tot restul vieții sale idol de închinare și extaz.

– Cum ? Nu cunoști nicio faptă reprobabilă a acestuia? se face a o întreba din nou dascălul zâmbitor.

– Nu, pentru că n'a făcut nici una, răspunde țanțoșă candidata.

– Bine, dar cazul ducelui *d'Enghien*, al cărui asasinat...

– N'a fost asasinat, Domnule profesor. Ducele a fost judecat și condamnat, fiindcă așa trebuia. Franța amenințată de comploturi o cerea...

– Da, dar toți istoricii îi impută modul de judecată. D-ta știi cum s'a întâmplat?

– Știu, și de aceia nu-i reproșez nimic. Când însuși Napoleon nu și-o reproșează...

– Ba, se zice că a regretat-o el însuși, insinuează dascălul.

– Nu cred, domnule profesor, fiindcă eu am citit în „*Memorialul delà Sf. Elena*”, că Napoleon a zis că dacă ar fi din nou împărat și cazul s'ar repeta, ar proceda la fel!...

Răspunsul are ecou ca delà cronicar crescut între pergamente, și dezarmează. Bărcănescu scrie nota 10, cu aceeași resemnare, ca și He-rescu, și zâmbetul devine omagiu. Astfel la cele 12 materii, Lilica obține opt de 10, doi de 9, un 8 și.... 7 tocmai la... franceză, în oral. Acel 7, dat de *Than Thănăsescu*, care la o conversație mai de durată cu eleva, ar fi rămas „de căruță”, cum zicea Hașdeu, i-a atras repetate ironii, schițe și satire nu numai din partea Iuliei, ci și din cea a istoricului, care agățându-se de prescurtarea *Than*. a numelui Tanase, așa cum profesorul semna pe carte, și care coincide cu aceeași prescurtare a lui 77ianafos=moarte, a primit post-factum tot cortegiul cu care calambururile ascuțitului spirit puteau să-1 gratifice.

Această notă n'a micșorat cu nimic elogiile unanime ale profesorilor, inclusiv cele ale lui *Than.*, precum și premiul I cu cunună, înmănat de însuși Vasile Boerescu, ministrul Instrucțiunii Publice pe atunci, care a felicitat cordial pe excepționala premiată.

La acest succes vine să se adauge și acel al examenului de conservator, la canto, solfegiu și teorie, precum și la piano, pentru care muncise zilnic, în ceasurile abil smulse învățaturii liceale. Conservatorul o premiază, și el, pentru aceste dovezi de talent, dar mai ales de serioasă pregătire.

In surdină, undeva, niscai prieteni, găsesc prilej potrivit să cumpănească, între măsele *scrâșnite, explicația succeselor acestora. „Ce vrei, e fata lui Hașdeu... și de ! Hașdeu ce nu poate ?!” Dar Hașdeu, care este pus la curent, știe ce și cum să răspundă binevoitorilor purtători ai unor asemenea bârfeli.

Vacanța aceasta, mai ales la începutul ei, este o largă și dulce desfătare pentru Lilica. Sare sgloioie, râde, povestește tuturor scene și tipuri delă examen, întrebările și răspunsurile. Cățeei și pisicile, care în tovărășia ei de până acum, primiseră numai desmierdări, pe brațe, pe umere, în patul ei, acum se încovrigă cu ghiare și colți, de atâta sbârleală, trageri de coadă și rostogoliri. Dar prietenii aceștia își cunosc stăpâna și cu răbdare, cu resemnare, pentru blănițele și apendicile lor jucăușe, iau parte la bucuria succesului ei, cu gudurări și miaunări, atunci când ea le permite a coborî din brațe. Florica și Hermina, între cele dintâi, se împărtășesc, sub cireșii și vișinii pe rod, ce împrejură locuința ei, de bucuria adoratei lor prietene. Lilica însă nu povestește cu emfază, nu se fălește de nimic. Modestia nu-i îngăduie a stabili distanțe între dânsa și amice, kâsul lor e copilăresc, naiv, adesea interesant în obârșia lui. Psihologia Iuliei este a multora dintre ființele ii căror suflet se frământă lăuntric, sub obsesia marilor chemări. In fața necunoscuților e reținută, deși răspunsurile sosesc instantaneu, cu pecetea inteligenței ascuțite. In fața prietenilor, însă e la largul ei: sglobie, melodioasă, chiar glumeață. Cine n'ar pute trage concluzia, analizând-o la prima vedere, că Iulia Hașdeu este o natură veselă, sburdalnică ? Ar spune-o însuși Ionescu" Gion.

— Dumitale nu ți-ar plăcea să fii un cavalier medieval? îl întrebă Lilica, odată, pe profesor, în aceste zile.

— De ce mă'ntrebi ? ripostează grav istoricul. — Fiindcă, pe cât văd, îți lipsesc numai pinlenii și calul?

— ? ?

— Da, da! Ești impozant și ai ceva din 1 Sayard.

— Eu?

— Da, profesurile ! Mustețile !... face Lilica, sbucnind într'un râs, nepotolit decât de încruntarea celui cu mustețile în furculiță. Și deodată izolarea în singurătate, o rea-~~luce~~ la apele sale, clătinate sub umbra demonică ce le străjuia. Acolo, în fundul unei hru-1>\ retrasă sub un pom pe-o bancă, ori ascunsă m pod, chemările ei o cuprind cu ghiare de Fier. Acolo copilul a dispărut; acolo contactul OU ea însăși, cu zămisirea ce atâtea generații i«o trecuseră, cu setea ei de a-și răspunde sieși o ține blocată. Trec ceasuri întregi astfel; mama o caută cu tartinele ori cestele de lapte ; ea aude, dar tace și rămâne dăruiată întim creionului și cărților. Scrie, face proiecte, versifică, schițează personajele acelor mici romane cu copii, despre care s'a amintit și anterior, compune legende, planuri de comedii cu personaje bine conturate și cu actele judicios împărțite. Tipurile sunt alese „pe viu". Cutare este tante M, cutare este domnișoara N, cutare este profesorul S. Dar nu mai puțin lecturile acelor „contes bleus" o țin sub atracțioasa lor magie. Zânele, Feți-frumoșii, turnurile de castel cu zăbrele, la care obrazul palidei prințese apare timid în clar de lună, la ghitara prințului cavalier ; lacurile cu lebedele atingând delicate foi de nufăr ; copile-poete ce cântă neînțelese visurile și idealul lor, iată câteva din ceasurile ascunzătorilor acestei copile, pentru care lumea din afară va fi cineștieunde, străină, necunoscută și rece, dar în care lumea ei lăuntrică ia proporți de univers, lume-univers pe care nimeni, absolut nimeni nu i-o descopere. In râvna ei cătră frumos, cătră frumosul ce-o înfioară în paginile poezilor și scriitorilor cu renume, Lilica își dă seama de proporții, de posibilități. Nu taina neîncrederii or chinuitoare, ci conștiința trează a celor ce va putea scrie cândva, a acelor producții, în vederea cărora ea face acum doar „teme" și

„exerciții”, o face să păturească discret, să ascundă creionările ei, pentru marele examen pe care-1 așteaptă și în biruința căruia speră.

Nu află despre aceste nici profesorul ei Fră-țilă, intimul lui Hașdeu, nici profesorul Svârlescu, care frecventa familia și nici Ionescu-Gion. De altfel, pentru Svârlescu, om simplu și mediocru, Lilica avea doar oarecare stimă. Pentru Gion, însă, copila începe a avea un anumit sentiment de rezervă, fiindcă în toată seriozitatea și capacitatea acestuia, ea zărise acea afectare care mai totdeauna adumbrește meritele reale. Modestă din fire, ea își dă seama că această modestie e cu atât mai valoroasă, cu cât urcă mai sus pe scara „valorilor” umane.

Cât despre profesoarele Ernestina și Charlotte, acestea se bucură de simpatia Lilicai, pentru că în cunoștința desăvârșită a limbilor, engleză și germană mai ales, ea mai avea de lucru, iar Charlotte Walch. în special, care era o fire plâpândă, oarecum nefericită în căsnicia ei cu un soț violent și încrezut, îi provoca și compătimire.

Străbunicai Maria și doamnei Svârlescu, care o iubesc afectuos, le distribuie mângâieri și zâmbete. Svârleascăi, în deosebi, fiindcă la epoca ce consemnăm, este lovită prin pierderea soțului ei de o boală crudă, și aproape își pierde mintea. De aceea, Hașdeu se și hotărăște, la îndemnul soției sale sub atâtea alte aspecte generoasă, a o ține în casă lor, pentru durerea ei și mai ales pentru marea dragoste ce purta ambelor Iulii. Poate că în acest gest caritabil, Hașdeu pusese și un mic calcul. Iulia soția, ale cărei eșiri, în chestiunile „peccadilelor” lui, începură a se repeta, cu cicăleli, cu amenințări, avea nevoie, în lipsa lui de acasă, de o ființă care să-i înjumătățească treburile și mâhnirile. Cu atât mai mult, cu cât micile lui aventuri, produc mari ecouri. Și în tot viforul ce bântuie sufletul soției, cu ideea însăși a

divorțului, sugerat de binevoitoarele prietene, deși unica rezistență i-o dă dragostea pentru scumpa ei Lilica, totuși o femeie de vârstă apropiată este o diversiune consolatoare. Intre acestea cade și o întâmplare parcă anume sortită. După munca intensă a copilei, doctorii observă o paloare pe chipul ei, care deriva nu numai din muncă, dar și din deficiența ei sanguină. Lilica era o anemică. Și anemia nu era ținută în frâu decât de copioasele mese, pe care mama i le dăruia și la care Hașdeu — nu mai puțin — se regala din plin, precum și de stăruința în supraalimentare. Și după, cum mai fuseseră verele trecute, sfatul medical le îndeamnă a se duce neapărat și în vara aceasta la munte. Dar Hașdeu este reținut de lucrările sale. Pregătește cel de-al treilea volum al „Cuvен-telor den bătrâni”, cu vaste și obositoare cercetări lingvistice, la care contribuie întrucâtva răgazul pe care dispariția revistei „Columna lui Traian” de câțva timp, i-1 îngăduie. Așa fiind, dânsul nu poate pleca nicăeri, dar niciun moment nu pregetă a înlesni și grăbi plecarea mamei și a copilei sale, cu toată durerea ce el știe că i-o va putea pricinui lipsa Lilicuței. Această plecare era dealtfel dorită de soție în chip stăruitor, nu numai pentru sănătatea Lilicăi, ci mai ales — socotea, în mintea ei nu de prea întinse prevederi — că o absență de-O lună și mai mult, va reînvia în sufletul soțului bobul de lumină, pâlând palid în inima lui. În orice caz, lipsa ei și dorul vor arăta găspodarului ce-a însemnat dânsa pentru tihna vieții lui de acasă. Și plecarea, în urma unor noi gălceve, vine intempestiv. Soția intrase deja în corespondențe cu niște cunoștințe din Brașov spre a-i găsi, fie în oraș, fie la *Lunga*, ori mai ales la *Noua*, cea cu păduri de brazi și aer îmbălsămat, o cameră pentru ea și Lilica. Plecarea are loc rece, dușmănoasă din partea ei, aproape fără întindere de mână, dar duioasă și cu lacrimi înghițite, pentru copilă. Lilica, cu toată solitudinea mamei, și îndeosebi a tatei, de a fi ținută cât mai departe de certurile lor, simte, aude, înțelege și suferă înăbușit din această pricină. Că mintea ei, suavă și candidă, nu intuia toate realitățile amare care provocau discordia, nu-și muiașe aripile albe, în tina intimităților

cauzale, este de crezut, dar ceea ce se vorbea, chiar brusc întrerupt, nu putea scăpa agerimei sale spirituale. Departe de a-i împuțina, într'o măsură sau alta, marea ei dragoste paternă, Lilica îi iubește pe amândoi, mereu deopotrivă. Brațele mângâietoare ale tatei, pe care adeseori săltase în cântecele ei copilărești, cuvintele lui de caldă și colorată convorbire, zilnica apropiere de munca lui uriașă, în care năsucul ei fin și drept, se băga cu atenție, cu interes, mirosul acela specific de mustăți și barbă, prin care s'a strecurat fumul țigării, stabilesc în inima ei impresii și comunități ce stăruiesc. Și dacă pentru mamă era plecarea aceasta o precumpănită vacanță, pentru Lilica, despărțirea se vestea grea.

- Crezi că o să petrecem bine, mămițo?
- Sunt sigură. Și apoi, nu-i vorba de petrecerea mea, copilo; ci de sănătatea ta...
- Și de a ta; de-a noastră;.. Ar fi bine să petrecem...
- Și poate nu crezi ?...
- Da, mămițo, știu eu... dacă ar fi și tata OU noi...
- !!...

Geamantanele pe care mama le pregătise, excomunicaseră orice carte, așa cum doctorul pre-scrisese. Repaos absolut, mult soare și mult aer I Fetița însă a știut a strecura între rochite și pernute, un *Hugo*, un *Lamartine*, sau un *Molière*.

Dar o altă sămânță de neînțelegere fecundase între părinți. La sfaturile profesorilor, a Charlottei Warch, a lui *Laurian* și altor prieteni și colege, Lilica Hașdeu trebuia să meargă la Paris pentru terminarea studiilor liceale și universitare. In sufletul copilei, sfaturile găsiseră un adânc ecou propriu și de demult. Parisul! Parisul! II descifrase din ceea ce citise și văzuse în ilustrații, cu priveliști, și proporții de feerie.

Hrănise în tăcere dorul acesta, ca pe o irealitate, ca pe o întruchipare de basm. In atâtea nopți visul o purtase în acel

Paris, al lui *Victor Hugo*, mai ales, prin turlele haotice și cizelate ale lui *Notre Dame de Paris*, ori prin străzile întortochiate, cu statui, cu prăvălii de obiecte antice, cu bouquiniști, cu Sena lunecând sub acele mult cântate poduri, cu as -cunzișurile din *Les Misérables*, cu tainele din „*Les mystères de Paris*”, a lui *Sue*, Parisul vechiu, așa cum îi apărea și în visuri și în imagini, și așa cum îl va cânta ea : *Souvent, les soirs d'hiver, je me transporte en songe Dans le Paris d'antan, aux siècles envolés; Et ce rêve me plait tant, que je le prolonge Et que je me crois vivre en ces temps reculés.*

In ambiția nestăvilită a mamei, pentru a merge în „cetatea luminii”, Lilica găsește explicabil suport. Nu însă și în judecata severă, de calcul și precizări, a tatii. Discuțiile se fac în absența copilei, dar ușile sunt totdeauna subțiri

Între atențiile interesate. De aceea, plecarea a Brașov nu avuse loc sub fericite auspicii pentru fetiță. Acolo noutatea priveliștilor, colorația nouă a orizontului, cu profilările de piscuri și codri, rețin privirile ei inspirate și cu toată jalea despărțirii de tată, zilele curg calme, spornice, aducătoare de ozon și de arome, în acei plămâni îmbâcsiți de fum și miros de mucegai. Cunoștinți capătă, dar prietene nu, cu toată migăloasa grijă a mamei. In orele când mama stă de vorbă cu cine știe ce ardeleancă, ochii ei alunecă de pe *Tâmpa*, ori de pe *Postăvarii*, peste peisagiile de construcție lăuntrică ale Parisului, în care eroismul lui *Jean Valjean*, și gingășia *Cosette-i*, au chemări de-o mai răcoritoare prospețime. Le scrie pe cărți, le schițează în creion, le hrănește cu speranțe. După câteva zile trimite tatălui său cărți poștale ilustrate cu vederi și o scrisoare lămuritoare despre viața ce-o duc. Scrisoarea e caldă, apropiată și comunicativă. Hașdeu îi răspunde pe aceeași tonalitate și face din Lilica lui scumpă, ambasadoarea gândurilor sale pe lângă răsvră-tita mamă. Sarcină dificilă și delicată. Copila intră astfel, fără voia ei, în arenă. Puteri puține, chibzuinți străine de spiritul ei captivat numai de frumos și de armonii. Va încerca totuși misiunea. Cuvinte adânc meditate, des-merdări din acele pe

care numai o fetiță bună și sclipitoare de inteligență știe a le îngemăna cu vorbele și rugile.

- Mămițo, de ce nu scrii tatii câteva rânduri ?
- Știu că i-ai scris tu, Lilico. Ce să-i mai scriu ?
- Așa, mamă dragă ; să vadă slova matală, la care el ține atâta...
- Ține... suspină mama.

Și ochii acesteia se răsucesc brusc către o brazdă multicoloră, de undeva, în lupta de a <>pri convorbirea, sau de a da un răspuns propice.

- Scrie, scrie-i mămițo ! Te rog eu !
- Lasă, mai târziu... Am treburi aici... am... câte și câte...
- Bietul tata, cât suferă de lipsa noastră.
- Așa a vrut el, Lilico! Cât despre suferința lui...
- Mămițo, poate că... poate că...
- Ce?
- Poate că și tu... Știi acele discuții...
- De pricină este numai dânsul... Ai mâncat tartina cu șuncă ?
- Da, am mâncat-o ! Mămițo, și noi femeile suntem adeseori cauza supărărilor în căsnicie...
- Ei, asta-i ! De unde-ți veni în minte ? „Noi femeile“!?
- De ce nu uiți? De ce nu uiți micile nemulțumiri, când tata ne aduce atâta bine, atâta faimă în lume ?
- Toate sunt precum spui. Inșă el, mie, îmi aduce și altceva... de care să nu mai vorbim...
- Scrie-i ceva, mamă !
- Lasă ; mai târziu !

Lilica înțelege că orice stăruință ar pica pieziș în asemenea clipe, fiindcă mama trebuie să poarte o rană încă dureroasă în inimă.

Dintr'o invitație, sau dintr'o dorință de variație, mama și fata fac o excursie de câteva zile la Tușnad și prin împrejurimi. înălțimi ce se frământă cu ape și stânci, brazi, brazi mulți ; dar rece și înnourat aproape zilnic. Și ploile le prind. Se pare

că mama răcește și după câteva zile se întorc la Brașov, sub îngrijorarea de aproape a copilei, care e puțin speriată. Pentru întâia dată se vede având o răspundere. Și încă de sănătatea mamei ! De aceea face tot ce se pricepe : ceaiuri de tei, dă chinină, și aplică o frecție bună cu mâinile ei de copil vânjos.

Hașdeu se informează despre aceasta delà confidentul său *Frățilă*, aflat în trecere pe la Brașov și scrie Lilicăi cu sinceră și duioasă afecțiune. El însuși fusese între timp bolnav, poate o surmenare, poate o răceală, căci durerile de cap persistente nu-i trec decât cu chinină. Se și speriasse. I se părea că are simp-tomele răposatului Svârlescu. La aceasta contribuise și tăcerea delà Brașov, care de fapt nu fusese tăcere, ci o generoasă grabă a poștei ce punea peste trei zile în aducerea unei epistole de acolo la București.

Singurătatea este acum prea grea pentru Hașdeu, când se vede acasă, între cele două bătrâne : *Svârlesca* de o parte, nevenită în fire complect, și care din când în când evadează, și bunica de alta, care-și vede de infirmitățile și poverile sale. Gândul acesta al singurătății îi devine chinuitor, mai ales la recrudescența aceluși plan stabilit de soție, de a se expatria cu Lilica — cu Lilica cea scumpă și dorită acum, — la Paris, luni, ani, departe de dânsul... Și în această obsesie el scrie la Brașov, Lilicăi '.

„De ideia Parisului să vă desfaceți cu desăvârșire, afară dacă mama dorește să auză într'o zi că Hașdeu e închis la Măr-cuța, căci multele supărări însoțite de multă ocupațiune ar duce acolo chiar pe un om de o constituțiune mai robustă decât a mea.

Atunci însă ce se va face cu voi? Și de ce i s'a urât mamei atât de mult Bucu-reștiul, unde toată lumea o onorează din ce în ce mai mult și unde familia noastră se considera ca model, până ce intriganții nu s'au apucat a semăna zizanie ? Dacă

părinții tăi te iubesc în adevăr, Lilicuțo, atunci ei trebuie să trăiască împreună, tre-bue să nu creadă toate secăturile, pentru ca copilul, singurul lor copil, să nu ajungă ca Alexandrina ! Ar fi rău chiar pentru un băiat, iar cu atât mai mult pentru o fetiță!"

Și termină: „vă sărut de mii de ori, pe tine și pe mamita. Al vostru pentru totdeauna, Bogdan*.

Aceste rânduri categorice, dar întrețesute de unele temeri, ca și de unele rugăminți indirecte, răscoliseră inimile delă Brașov. Se vede în ea ruptura dintre sufletele celor doi părinți și rolul vădit, sugerat de tată Lilicăi, de a o convinge ea, tocmai ea, pe mama, să nu se gândească la o plecare în Parisul visat. Nu mai puțin se desprinde și oarecare remușcări pentru cauzele determinante ale rupturii, precum și tendința vădită a unei apropieri: „Vă sărut de mii de ori pe tine și pe mamita !" și, în deosebi, acel „al vostru pentru totdeauna", care mergea direct către inima soției.

Dar aceasta persistă în tăcere. Răspunsul deci revine tot Lilicăi. Copila se frământă, adună tot ce are mai subtil, mai adânc și mai sincer în sufletul ei pentru părintele scump și cu o diplomație, străvezie de naivitate, dar cu o logică proprie acestei minți laborioase, scrie câteva rânduri liniștitoare celui pe care absența ei îl tortura atât. Adaogă acolo câteva schițe, desenate subțire și atent și duce ea însăși la cutie, scrisoarea, ce primise rouă ochilor frumoși și triști. In a doua jumătate a lui August (1881) călătoarele revin la cămin. Hașdeu le întâmpină la gară, sărută mâna implacabilei „moțoaice", strânge la piept și acopere de sărutări pe Lilica, pe care o examinează atent la proporții și la culoarea feții și este mulțumit că fetița arată bine. Ii plăcea a crede că sfatul lui, care era și ceva mai mult decât atâta, prinsese și convinsese.

Dar nu trec decât câteva zile, necesare aclimatizării cu atmosfera casnică și problema Parisului vine din nou la ordinea zilei. întâi cu dulci viclenii din partea copilei, apoi ritos expusă de soție.

- Papi dragă, ce dor mi-a fost de tine la Braşov !
- Cred, Lilicuţo, cred ! Dar mie ?
- Şi ţie, ştiu. Dar tu ai şi mult de lucru şi te mai iei cu. asta.
- O, de sigur ! Dacă n'ar fi fost masa de lucru, aş fi înnebunit...
- Lucrează, papi dragă, lucrează. Mă bucur că munca te va distraje totdeauna măhnirii.
- Ce vrei să zici, Lilicuţo?
- Mă mângâie acest gând, că atunci când voiu fi la Paris la studii, tu ai să ai o...
- Tot Parisul ? N'aţi înţeles că...
- Cum nu ? Dar trebie ! Toţi o spun la fel... Iti voiu purta numele cu cinste acolo, papi dragă, se va vorbi de tine; să vezi tu... am să fiu demnă de tine..,

Oarecare „avocaţi” ai acestui proces îşi aduc contribuţia lor „prietenească”, cu argumente şi perspective din ce în ce mai insistent expuse. Haşdeu, între două pagini de filologie, lasă tocul, îşi canoneşte musteţile şi barba, se ridică delà masă, se reaşează şi decizia întârzie. Nu numai problema financiară, proaspăt venită pe rol, cu calcule şi prevederi anevoioase, dar peste toate, încă mai chinuitor, i se înfăţişează îndelungata absenţă a Lilicăi. Studiile superioare? Ei asta-i! Nici nu prea ştia bine Haşdeu ce programe deosebit de bogate se vor fi predând la Paris, pentru cursul liceal superior, ca să-şi expatrieze copila, când studii serioase, şi profesori cu vădite aptitudini se găsc şi la Bucureşti. Cărturarul Frăţilă, care se afirma din ce în ce în ochii maestrului, era una din aceste nădejdi ale savantului. Putea prea bine s'o prepare el pe Lilica pentru cursul superior. Şi după aceea... Cine ştie ce posibilităţi de viitor îi vor îngădui părintelui să însoţească pe Lilicuţa lui studentă şi la *Hautes Etudes*, ori numai la *Sorbona* ?!

Iulia mama, adună însă delà prieteni tot ce trebuie pentru a pregăti plecarea şi pentru a asigura o bună instalare la Paris. Capătă prospecte, informaţii şi primeşte adrese de locuinţi compatibile de acolo. Intr'o săptămână şi ceva, toate

pregătirile de acest fel se întregesc. Rămâne totuși una și cea mai importantă : banii de drum și cei necesari instalării. Micile ei economii se pun în funcțiune; pașapoartele se scot și ziua plecării se fixează. Hașdeu cunoaște tot și stă pasiv și nu știe ce atitudine să iee. Pe încetul se deprinde însă cu ideea, n'are încotro să se sustragă, face rost de bani, cu greutate și înfrângere. In sfârșit, soția, care nu schimba cu el decât cuvinte de rigoare, în prezența Lilicăi, oblicește a se hotărî la o explicație complectă și astfel, arătându-i că totul e hotărît și aranjat, îl face a vedea că plecarea se impunea cu necesitate, atât pentru dânsa, cât, mai ales, pentru Lilicuța și viitorul ei.

Și iată-1 pe Hașdeu, închizând pentru un ră-M l i m p mapele răvășite cu documente și manuscrise și alergând după cele necesare plecării, • cu sufletul la gură și lacrimile în ochi.

In acest timp, Lilica, în dușul scoțian ce-i inundă zilnic inima, cu bucuria plecării spre țara visurilor sale, dar și cu strângerea de inimă pentru abandonarea celui care o adora, cearcă să-și potolească răscolirile în cărți, în în versuri, în cântece. Dar cărțile se închid delă sine, rimele nu vin și cântecele se frâng în pieptul ei ce palpită. Singurul refugiu e piano. Nu *Mozart!* Ci chiar *Beethoven* și mai ales *Chopin*. In nocturnele acestui poet al gândirii muzicale, capul ei se apleacă ușor de pe un umăr pe celălalt, degetele aleargă din ce în ce mai catifelat și sufletul i se înfrățește^ cu acela al genialului polonez nefericit.

Hașdeu, de pe divanul în care stă să-și amortească gândul despărțirii, ascultă năvala arpe-giilor, acordurilor și frazelor muzicale, pentru care el n'avea nicio afinitate, dar care acuma-i sună cu înțeles, cu acel înțeles al despersonalizărilor, al resemnărilor în voințe străine de dânsul. Și clapele își urmează jocul, dincolo, unde lumea întreață îi cântă acum melopeia vieții sale, proza zilelor grele ce ia contururi de poezie elegiacă. Lilicuța cântă. Lilicuța oleacă. Lilicuța pleacă. Lilicuța cântă... E bucuria plecării? Agilitatea allegro-ului, ar zice <la. Melancolia andantelui, ar zice dimpotrivă...

Iancu, servitorul, adună bagajele, le scoate l>e cerdac. Iulia e cu pălăria pe cap, Lilica IVământă în mâini o geantă mică de călătorie Cu reviste și cărți și trăsura sosește. Ireparabilul plecării stă prezent, real, dur. Pe peronul gării. Hașdeu aleargă în sus și în jos, alege compartimentul, caută un prieten ori cunoscut, tovarăși de drum, sărută mâna Iuliei, acoperă de sărutări, cu barba tremurată, pe Lilicuța lui, trenul flueră și iatăl scârțâind din osii, ca un balaur apocaliptic din solzi. Iancu dăduse Lilicăi cățelușa favorită ce-o va însoți la Paris și căreia Hașdeu îi râvnește norocul. In sfârșit, trenul e departe, batista fluturată, își înceti-nează adierile, și înainte de a reintra la locul ei, face un mic popas pe ochii bătrânului părăsit...

Prietenii aflați lângă el, *Theodor Speranță, Frățilă*, doctorul *Vlădescu*, muzicantul *Dimi-trescu*, istoricul *Ionescu-Gion*, unii cu soțiile, alții fără, întovărășesc trenul cu ultimele lor priviri. Nu mai puțin *Hermina Walch*, cu mama, *Maria, Florica* și *Svârleasca*, își svânta furiș pleoapele, iar *Ionescu-Gion* ia la braț pe magistrul, într'o caldă împărțășire a clipelor acelora și pornesc fiecare spre căminurile în care pe unii îi așteaptă, poate, o inimă caldă..-

CAP. V DESRĂDĂCINARE

Trenul gonește zile și nopți. Priveliști fugare, depărtări cu umbre și reflexe de lumină,, castele pe margini de ape, oameni grăbiți care urcă și coboară, în gări aglomerate, toate dau diversiune sufletului călătoarelor, răscolit și obosit. Spre Paris ? Spre Paris ? E oare adevărat, se întreabă Lilica? Nu e oare unul din acele visuri stăruitor repetate. Și totuși, calea pe care alunecă în sbor, se leagă la un capăt cu Parisul, iar la celălalt cu imagina tatei, acolo,, rămas între stâlpi, fluturând batista ca să nu-și arate ochii, și rămânând singur, singur, singur» Buna tovarășă de drum, *Madame de Staël* acea femei cu chip de bărbat, o răpește melancoliilor din urmă și

fantasmagoriei dinainte. *Corinne* o ține ceasuri întregi sub soarele Italiei; dar cartea e mică.

— E oare bună locuința din *Rue de Tournon*, mami?

— Știu eu, Lilico ? Mi s'a recomandat ca bună.

— Avem oare o priveliște deschisă...?...

Și în mintea ei, care cetise atentă istoria Franței și mai ales a Parisului, se repetă : „*Rue de Tournon! Rue de Tournon!*”

Parcă auzea strigate aceste cuvinte, parcă înseși roatele vagonului băteau tactul : „*Rue de Tournon, Rue de Tournon*”. Cine să fie Tournon acesta, căruia i s'a dedicat o stradă din Paris? Să fie străvechiul *Cardinal de Tournon*, cel care a adus jezuiții în Franța, om de stat capabil și înțelept ?

Sau celălalt, contele de *Tournon*, de pe vremea revoluției, om de stat și el și care de sub Napoleon I, trece ușor sub Ludovic al 18-lea ? Măicuța ar fi dat desigur un singur răspuns : Lasă astea, Lilicuțo și mai mănâncă o prăjitură cu mere și vanilie !

— Și două, mamă, îi răspunde Lilica, în foamea caracteristică acestor călătorii.

Vama, revizuirea bagajelor îi confirmă realitățile. Intră în Franța, în Franța î

— *Vos passeports mesdames!*

— *Les voici*, întinde mâna repede Lilica

Și copila urmărește cu ochi calzi pe domnul în uniformă, care este primul francez de acolo din Franța autentică.

In sfârșit, Parisul ! Ar fi vrut să-1 vadă, de departe feeric, uriaș. Sosesc însă noaptea ! începutul de toamnă aduce aceleași brume chiar și la Paris. Și trăsura domoală, cu vizitiul „*coiffe d'un chapeau haut-de-forme*” de mușama, arată cu biciul, ici un monument, a cărui siluetă se desprinde din neguri, dincolo o instituție, dincolo un parc. Impresiile copilei sunt simple, aproape decepționate. Nimic de feerie. Un oraș imens, cu lume imensă și atât !

În fața locuinței înalte, cu multe etaje, ochii albaștri ai copilei trec în revistă ferestrele, ușile, cu lumini și perdele. Urcă mai multe trepte, reci, întunecoase și *concierge*—a. le arată apartamentul : două odăi cu bucătărie la al treilea, apartament destul de prietenos.

— *Et votre petit chien est-il propre ?*

— *Oui madame, bien propre!* grăbește răspunzi il Lilica.

Și somnul birue. Odăițele sunt prietenoase și geamurile dinspre stradă o lasă să se vadă atât de sus, încât oamenii de jos par, sub verberațiile felinarelor, niște copii, gonind spre < ine știe ce școli... A doua zi se scoală de dimineață. Strigătele din stradă și niște goarne delă o cazarmă din upropriere, le curmase somnul.

Strada *de Toarmon*, deși în cartierul latin, nu este una din cele mai simpatice artere mici ale I 'arisului. Lungă de abea trei vre-o sute de pași, își sprijină un capăt pe Strada *St. Sulpice*, iar celălalt dă în fața marelui palat istoric și a gradinei *Luxembourg*. K de bănuir că va fi fost preferată, poate, pentru apropierea școalei și a celui minunat parc, stil ^renaissance", opera marelui arhitect *Debrosse*, admirabil parcelat, cu alei, arbori decoratori, havuzuri, prin-ri ce care își înșiră bronzurile ce-i imortalizează : *Chopin, Fahre, S-te Beuve, Watteau, Alfred de Vigny* și alții, opere ale lui *Dubois, Husson*, etc. și pe care, în orele libere ce preced munca în li-ceu, *Lilica*, urmată de maică-sa, le vizitează cu uflet entuziasmat.

Împrejurul acestui istoric parc se grămădesc, mai aproape, ori mai departe, cele mai însemnate școli: Liceul *Sévigné*, Sorbona, liceul *St. Louis*, Politehnica, *Collège de France*, etc.

I n prima zi, Lilica dă o telegramă scurtă tatălui iau, că au ajuns cu bine, uitând a-i preciza, i .i se deciseră, din cele două-trei locuințe « • • comandate, la aceasta din strada *de Tourhon*. Apoi, grație măsurilor luate din vreme, se interesează la liceul ales, care poartă numele celebrei femei literate, *Mme de Sévigné*, reputat a fi, deși de curând deschis, unul din cele mai serioase școli superioare de fete din Paris, cu atât mai mult, cu cât avea în frunte ca director pe *Michel Bréal*, marele filolog, cunoscut și

lui Hașdeu din reputatele lui lucrări, pe baza cărora se și afla în corespondență științifică cu acesta.

Liceul Sévigné nu era prea departe de locuința aleasă, ci pe strada Condé, vecină cu Tournon. Școala deși nouă, avea un nume care se datora desigur și solidității cursurilor predate de ațâți valoroși profesori, între care *Maarice Albert*, fiul celuilalt mare cărturar, *Roy, Giry, Gazier, Passy, Picot Grig*, etc. Le ajută în toate orientările și ambasadorul României, *Calimach Catargiu*, cunoscut de Hașdeu, și rugat călduros de dânsul pentru tot ce-ar fi fost cu puțină Liliacă, și mamei. Și cu aceste pregătiri, eleva româncă, prezen-tându-și actele și diploma, este primită în clasa a patra a colegiului, începând a frecventa regulat cursurile.

La cancelarie, când eleva se prezintă cu mama și cu dorința de a fi înscrisă în clasa a cincia, un dialog are loc între Bréal și elevă* Directorul vede că are în fața sa o elevă mititică, dar excepțională, care-i vorbește într'o excelentă franțuzească, stăpână pe sine și pe învățatură, deși modestă ; dar programele școlare sunt programe. Ele nu corespund cu cele delà București. Atâtea materii, ce revin claselor superioare în România, se desvoltă la Paris în clasa a IV-a. Lilica nu le făcuse.

— Mă oblig a trece la vară și examenul de clasa a patra.

— Odată cu cel de a cincea ? Dar va fi

Toarte greu, fiindcă d-ta ești prea mică, replică directorul, ș'apoi va fi mai ales obositor.

— Nu cred. Eu citesc mult și repede, învăț ușor, domnule director.

— îmi place să te cred, domnișoară, replică iarăși directorul, dar nu cred că vei reuși. De exemplu, prozodia latină, care se face la noi cu colocvii, lucrări, ai făcut-o?

— Nu. Dar voiu face-o. Voiu lua un profesor particular de latină.

— Perfect. Asta însă trebuie să ți-o permită și onorabilul d-tale părinte.

— O va permite, se grăbește însuflețită și mărunțica elevă a răspunde.

— Nu cred. El mi-a scris deja, că preferă să începi cu a patra. Și eu sunt de părerea lui, mai ales că și restul materiilor...

Argumentul o învinge. Lilica strânge din masele. Un an pierdut...

Dar resemnare ! II va recupera ea !...

Grija ei de copilă conștientă e de a informa pe tatăl său prin lungi scrisori asupra acelor cursuri, a felului cum a fost primită, a impresiilor ei despre colege și a cheltuelilor ce vor avea acolo, dar încă de a perfecționa pe maică-sa în limba franceza.

Lilica era un mare suflet de româncă, așa Cum îl moștenise delà tatăl său și delà maică-sa. Nu era însă o antisemită, manifestată ca atare. Că ici-colo, pornirea și lupta lui Hașdeu împotriva evreilor, va fi lăsat urme, și va fi determinat unele atitudini, este cu puțință, dar sufletul ei umanitar, de poet și .utist, se va ridica peste orice resentimente. Hașdeu va avea grijă, în această chestiune, să ascundă mereu fetei sale că bunica ei fusese evreică, deși tot el o arată de a fi devenit o eminentă creștină. Copila însă a aflat-o datorită unor binevoitoare șoapte, păstrând tăcere și rezervă. Ea află însă că directorul *Bréai* este evreu, ca și alți dintre profesori, și mai ales dintre colege.

Hașdeu, grijuliu, le atrage deopotrivă atenția să fie prevenitoare cu Bréal și soția acestuia, a căror cunoștință intimă este bine so capete, făcându-le vizite. Cum s'a mai arătat, această recomandare marchează natura antisemitismului lui Hașdeu, care nu era o fobie de rasă, ci de indivizi, pentru exponenții indezirabili ai acestora. Pentru un *Bréal*, pentru marele filolog de cetățenie italiană *Ascoli*, și filologul *Lazăr Șeineanu*, avea chiar stimă și prietenie. Și nu poate fi vorba de oportunism, tocmai fiindcă nu numai Michel Bréal se afla în stima lui, ci și ceilalți, și mai ales fiindcă o elevă ca Iulia Hașdeu nu avea nevoie de proptele ori protecție, cum se bârfise la Bucureștii Despre această bârfeală, le și scrie marele bărbat român, că ar fi pornit în zumzet de viespi, cu privire la succesele ei delà Sf. Sava.

În acea scrisoare, dintre primele, Hașdeu îi atrage luarea aminte copilei:

„N'aș vrea să se zică în București, că ai fugit delà studii mai grele ori mai ușoare. Almintrelea, îmi pare foarte bine că-ți vei putea face mai multe amice și colege bine crescute, cărora trebuie să le dovedești că Româncele, prin inteligența și silința lor, sunt superioare Francezelor. Sunt sigur că vei fi singura româncă în acest liceu și cu atât mai sacră este datorită ta de a susține bine numele națiunii noastre”...

...„Sper, Lilicuțo dragă, că tu nu vei desminți încrederea tatălui tău. Să știi.

Însă, că în lume talentul nu însemnează nimic, fără caracter și trebuie să le cultivi pe amândouă. La o fată mai cu seamă, pe lângă talent dezvoltat prin studii, pe lângă caracter tare și nobil, se mai cere manieră, o manieră, în care blândețea să fie unită cu demnitatea, iar modestia să nu degenereze în timiditate.

Și după ce vorbește de chestiunea bănească, de cei 6—700 lei ce vor primi regulat pe fiecare lună delà dânsul, ca și de bursa delà stat ce se va sili să o obție Lilicăi, în afară de sumele cheltuite de mama din banii ei proprii și pe care îi va restitui imediat, Hașdeu adăugă în cuprinsul aceleași scrisori :

„Față cu aceasta, mama se va convinge — sper — că a fost nedreaptă către mine, întemeindu-se pe niște calomnii și intrige absurde. O, cu câtă nerăbdare aștept Crăciunul ca să vă îmbrățișez...”

Le ceruse tot prin acea epistolă programele studiilor de acolo, „pentru ca să văd dacă în adevăr vei putea trece bacalaureatul și cum anume...” Le cere săi scrie în fiecare săptămână și termină sărutându-le pe amândouă de mii de ori, „iubitorul soț și tată”.

Trei lucruri se desprind de la început, din rândurile acelei scrisori cu data de 11 Septembrie 1881 (st. v.) și anume: persistentul și poate misticul regret al tatălui de plecarea copilei la acele studii străine, regret alimentat de duiosul și marele lui dor, apoi sufletul lui de român zelos și gelos de prestigiul românilor în străinătate și în fine, durerea pe care atitudinea soției, i-o brăzdase în inimă, prin încrederea în svonurile aventurilor lui, și totuși înflăcărată lui dorință de a le revedea pe amândouă „ca să *vă îmbrățișez*” !

Acestea adăugă și aici și în alte scrisori, liniile albe și calde de suflet bun, înțelegător și mai ales iertător, pe care „veninosul” Hașdeu, totuși, îl avea.

Lilica începuse cursurile. Se prezentase ca o raritate exotică, și tocmai de aceea cu privirile îndreptate asupra-i între franțuzoaicele colege. O mogâldeața de copilă, cea mai mică în ani de cât toate, și cea mai mititică ! înnăscuta ei modestie, acoperită de timiditate, așa precum însuși tatăl ei i le cunoaște, o făcuse la început să stee rezervată, cu ochii mari deschiși asupra mediului acestuia străin, mediu însă pe care în s curând îl va domina. A fost deajuns câteva întrebări ale profesorilor și câteva răspunsuri, într'o corectă franceză ca sintaxă și expresie, mai puțin — poate — accentul, ca româncea noastră de geniu, să anunțe vastele ei cunoștințe ce depășeau pe ale colegelor autohtone. A urmat imediat, o strângere a acestor colege în jurul ei și o apreciere din ce în ce mai sinceră, din partea tuturor pentru știința ei.

Dar din această scrisoare a lui Hașdeu, se mai desprinde o a patra constatare, care nu *în speță*, nu în chestiunile directe despre care trata scrisoarea lui, ci în mod generic, adică în toată concepția lui, despre problemele psihologi co-morale, îl arată ca un mare cugetător. Sunt acele sfaturi, de filosof și pedagog, asupra calităților pe care o fată, mai ales, trebuie să

le puie în valoare : „blândețea să fie unită cu demnitatea” și nu mai puțin „caracterul tare și nobil”¹¹ în slujba manierelor.

De ce Hașdeu face aceste recomandări ? Bănuise dânsul că Lilica lui nu le corespondea tîo acasă. Nu e de admis! E mai de explicat că *notai* îndemnase pe *părinte* la aceasta...

Scrisoarea I » c care — cel dintâiu — o primise delà Paris, era— așa cum el nu se așteptă — dar cum citi: *mi fel de somație bănească, „un tractat de comit tlt> Uitate, în care sunt uitate multe lucruri mai importante”* Și, în acestea, condeiu copilei fusese *ti* păsă de cineva... inducând o oarecare îndoială asupra „manierelor” autoarei epistolei... Stia Hașdeu de ce se impuneau acele recoman- i i i i , cu atât mai mult, cu cât, departe de dânsul, <l nu ar fi putut veghea direct asupra copilei, num se preocupa acasă ca ea să se prezinte ni liceul acela, și în lumina unui frumos carac- i < • r, pe lângă aceea a excepționalei ei înzestrări Intelectuale.

Grija de aceste maniere frumoase, apropiate i i i mai mult de societatea unor colege de școală distinsă, îl fac pe părinte ca și în a doua scri^{soare}, din 15 Sept. 1881, să insiste în a recomanda Lilicăi să dejuneze totdeauna la liceu, „fiindcă di avea ocaziunea de a te deprinde *cu maniere Inimoase* și a te exercita în conversațiune cu *colegele tale*”. Evident, știa ceva Hașdeu în ce privește manierele abrudencelor, chiar când ele locuesc la Paris...

Nu era o rancună, nu era măcar o aluzie la aceasta, în toate sfaturile. Hașdeu își iubea noi ia, o iubea sincer și mai ales o stima, așa cum era dânsa, cu atât mai mult că era mama OOpilei lor adorate. De aceea, el este neliniștit de faptul că amândouă stau acolo, între străini, Iară o servitoare, fără o bonă.

„Bona trebuie s'o luați neapărat; nu vreau cu niciun preț ca mama, care suferă atât de migrenă, să poarte singură greutatea menajului și să se frigă la bucătărie.”

Și Hașdeu va face tot ce e posibil pentru a lșpori apun-
tamentele, care le-ar înlesni o viață mai lipsită de
trudă.

In zilele libere, mai ales la început, atunci când studiile și
devoir-ele, nu sunt prea aglome-
rate, Lilica urmată de mamă,
pornesc să vizi-
teze Parisul. In primul loc *Invalizii*, sub
domul! cărora repauzează „soarele delà Austerlitz”,
Napoleon I. Pașii Lilicăi, în apropiere de rotonda
funerară, unde statuetele, care întruchipează victoriile, cu
steaguri și stindarde, stră-
juesc imensul bloc de porfir de
peste mormânt, acei pași o duc fremătând de emoție.

Acolo, acolo stă acel genial Corsican, acel erou între eroi,
care-i captivase întreaga ei admirație și-
însuflețită ei
comizerațiune. Fiorii o înalță, o fluidifică parcă ; dispare
de pe dalele reci ; e numai spirit, numai amintire, numai
extaz. Două boabe de rouă apărute sub gene, o readuc pe
pământ, pe pământul înnobilat de neprețuitul
tezur. Și
mintea ei scandează: *Je désire quel mes cendres reposent sur les
bords de la Seine, au milieu de ce peuple français que j'ai tant
aimé*^{tt},
vintele din urmă ale nemuritorului adormit, din
preajmă-i.

In ziua aceea, nicio altă vizită. Și era o zi de toamnă
generoasă, cum sunt toamnele Parisului, cu răsfângeri de
soare îndrăgostit de acea metropolă, cu adieri de frunzar cu
atât mai dulci, cu cât sunt mai rare. Pașii lor se opresc pe o
bancă de pe esplanada Invalizilor, în tăcerea, în reculegerea,
neînțeleasă de mamă, a Lilicăi. Era după amiază și înserarea
prinse a-și flutura zăbranicul peste cupole și parcuri.

Oameni trec grăbiți, frunze cad încete...

- Azi nu mai vizităm nimic, Lilico?
- Nimic, mămițo ! Mi-i peste puțință !
- Ești obosită?
- Poate!

– Atunci să ne reîntoarcem, mai ales că soarele dă în apus.

– Nu! încă puțin, să mai stăm... puțin... Aici e *Mecca* sufletului meu.

– Nu te înțeleg...

– Nici *el* n'a fost înțeles, mami !

Și pașii lor pornesc spre casă, rari, greoi.

Ajunsă sus, Lilica ia o hârtie, schițează ceva, încearcă două trei rânduri și le aruncă. Nu este loc liber astă seară în sufletul ei, pentru muza celor doisprezece ani neîmpliniți.

– Dacă aș avea aici piano-ul, mămițo, ce bine ar fi ! JMi-i dor de pianul meu, mi-i foarte dor. Ce-ar fi să scriem tatii să ni-1 trimită?

– Ce să fie ? Și cum ar fi cu puțință ? Tatăl tău are alte griji...

– Desigur, mămițo ! Dar între cele dintâi o are pe a noastră...

– Na, că și dă dovadă !

– O dă mămițo, o dă !

– Grija lui este să mă certe mereu... Să mă certe el pe mine.

– Dar te iubește mami, se ridică fetița, în-lănțuindu-și raâinele după gâtul aceleia ce-o acoperea cu toată grija și truda ei.

– Dac'ar fi așa... dar mai bine ia-ți cafeaua cu lapte, unt și miere...

– Bine, mamă, dar după aceea îi scriem tatii pentru piano, și tu ai să fii așa de bună, cum ești tu totdeauna, să-i adaugi câteva rânduri...

Imensul bondar, cu aripi de fier, de fontă, și din când în când de argint, bâzâia afară, pe străzi, pe coperișuri, sub roți și sub copite, l'arisul obosit de lumina sgârțită a zilelor lui Septembrie, își înstruna mașinările darnice ale nopții pentru marile lumini din teatre, *ca/c-uri* și „*boîtee*”.

Lilica se așază la măsuță, aprinde lumina, mama trage perdelele, și deodată odaiea din Rue de Tournon, ia conturul și atmosfera celei delà Arhive... Ici masa cu cărți de școală

multe, caiete, mape, blocuri, bonboane, dincolo măsuța de noapte cu Hugo, Molière etc. Colo, alături, mama, cu ochii asupra ei... Și pe încetul, iată... iată apare o siluetă robustă și nu prea înaltă a cuiva, cu barba prinsă de încăruntire, cu obrații și fruntea senină, cu ochii de vrăjitor al dragostei!... E lângă dânsa... îi poartă mâna, îi șoptește... „da, da... pianul... da, da... nimic nu-i greu, când Lilica cere... de ce ar fi greu?... E greu un singur lucru... despărțirea... „Mi-i grea singurătatea, lipsa ta, Lilica !..”

Cățelușa *Mignon* întrerupe vedenia, sare și se cuibărește în poala ei mică. Simțea prietena că lipsea ceva cadrului... de-acasă...

Lilica scrie, rândurile se aștern ca dictate... dar lumina e slabă și ochii ei de asemeni.

Miopia pe care copila o simțise cu un an în urmă, o supără. Scrie aplecată pe hârtie. Din ce în ce mai aplecată. Nasul ei mic atinge uneori mâna ce stăpânește scrisul. Mama o vede, îi strigă mereu să nu se încovoieze când scrie, ca și cum defectul venea delă șira spinării. . Tata știa și el pricina, li cerea mereu cruțare : să lucreze în plină lumină, dreaptă, prudentă. Și acest lucru i-1 repetă mereu, răvaș cu răvaș : „cruță ochișorii tăi; dacă te vei sili mereu să nu citești prea aproape, miopia ta va scădea... părere de nu prea expert oculist pentru un mare savant, câtă vreme apropierea cetitului credem că nu era o cauză, ci un efect al miopiei.

Sfatul tatii păcătuia încă și prin altceva. Extrema conștiințiozitate a Lilicăi, o ținea ore întregi la masa de lucru. Lucrul școalei și... cel al sufletului, mai ales. Nici o altă îndemnare la hărnicie nu mai era indicată. Lucrările școalei îi aglomerează împrejur : autorii în original, logaritme, comentarii, dicționare și uneori... •juxte. Latina o preocupă în deosebi. Profesorul *Gazier*, un excelent latinist, este și foarte exigent. Lilica nu scapă clipele. Și când se duce la fereastra acestui apartament fără orizont, cu ochii îndreptați spre cerul Franței, ea rememorează

textele, construcțiile latine, recită *Cicero* și *Ovidia*, revede vocabularele. La franceză e la la largul ei. Nu citește fragmentele din curs, ci direct din autori. La fel la istorie.

In toată râvna ei, ajutată de cei mai robuști ani ai sănătății acumulate la munte, în țară, lecțiile răspund ca și clapele pianului dorit.

Și totuși, scrisorile lui *papa*, calculate și ele, între cifre și sfaturi, sunt adevărate bice pentru acea râvnă. I se cere să iasă „*eminentă*” la examene, pentru că numai astfel dânsul poate cere prin camera deputaților delà București, bursa necesară unui traiu mai îndestulat la Paris.

Și această biciuire, care lui Hașdeu nu-i apare încă a fi originea unor efortări prea mari, va continua într'una, insistent.

In sfârșit, tata îi răspunde că trimiterea pianului de acasă ar fi cu totul anevoioasă și pentru riscul stricăciunilor și pentru cel al cheltuelilor necesare. Va cerca însă o altă combinație: să-1 vândă pe ce-l de-acasă, iar cu banii obținuți, și pe careți vor primi la Paris, să-și cumpere de acolo unul bun. Parisul e vestit în piane de marcă și calitate. Deci, e preferabil.

Și iarăși rugămintă, prin mama, să i scrie și „*d-ei* (dumneaei) *vr'o două rânduri cel puțin*”.

Pentru nevoile de interior, ale locuinței ce nu le convine, părintele le expediază la cererea Lilicăi, două lăzi mari cu lucruri din cele de trebuință, pentru confort, și pe deasupra cărți.

note de muzică, paleta și pensoanele de pictură, ceva haine și unele obiecte mai ușor transportabile... Intre prietenii delà Paris, *Petrică Chita*, student acolo și fiul marelui prieten al lui Hașdeu, le ajută cu procurarea celor strict necesare, ba le găsește și un alt apartament, nu departe de cel din *Rae de Toarnon*, ci în chiar prima stradă, spre miazănoapte, *Rue St Salpice*.

Alți fii de prieteni, studenți, sosesc la Paris, și aduc misive, obiecte de necesitate, mai ales cărți, ba încă și unele „prezenturi” din partea tatii.

Lilica, între altele, dă de veste părintelui său, că în lumea restrânsă, de cunoscuți de români aflători la Paris, ca și delă școală, n'a întâlnit numai prieteni. Afând de succesele copilei din țară, și observând atitudinea ei de savantă, unii zâmbesc, altele ironizează. Copila simte, inima ei sensibilă freamătă de indignare și câteva lacrimi, svântate de palma mamitei, îi aduc primele semne ale străinătăților și singurătăților...

Ba tata, la rându-i, dă de veste că și Xida, „prietena ei" din București, și protejata mamei, o bârfește că n'a fost primită la Paris de cât în clasa întâia; iar unii domni, au inventat cum că plecarea la Paris a mamei ar fi avut loc din pricină că „a fost vinovată" față de soț.

Tata le scrie bărbătește însă, ca un luptător de rasă, conștient de laboratorul patimilor, pe care-1 constituie Această lume : „Este ciudat ca tu, ființă mititică și nevinovată, ai început a avea dușmani. Aceasta mă întărește și mai mult în credința că vei merge departe, căci numai nulitățile n'au inamici". Și ca notă comică, Hașdeu după ce le informează de tot ce se petrece acasă, unde Svâr-leasca poartă grija gospodăriei, că, neconsolata văduvă, cu prilejul unui parastas pentru defunctul soț, îl roagă pe dânsul să facă așa cum e mai bine, ca să le trimită și lor, la Paris, „o farfurioară de colivă”...

Rândurile acestea îmmoae puțin inima consoartei, prin amintirea celor lăsate de dânsa acasă, în gospodăria cu greu încropită la Mihai Vodă și neînălăturatul dor de aceasta o determină să pună mâna pe pană și să scrie ca însăși o scrisoare soțului, atunci când Lilica termină de scris prietenelor delă București. Scrie ce e dreptul ; dar, rândurile ei deși multe și informative despre tot, în special despre Lilica și hărnicia ei la carte, încep cu „Domnule”... Că la această determinare vor fi contribuit și oarecari nevoi bănești, este învederat. Noul lor apartament din *St. Sulpice*,

deși mai simpatic decât cel precedent, nu este mobilat, iar Iulia, soția, își va fi istovit ultimele economii personale, în cumpărarea câtorva mobile, destul de prezentabile, dar scumpe și cu mici datorii rămase de plată.

Hașdeu se grăbește a le face față cât poate, și prin *Comptoirul Halfon*, le trimite banii trebuitori, atât cota lunară, cât și suplimentul de acoperire a cheltuelilor mamei. Iar scrisoarea soției smulge, cu toată răceala ei, accente de <luiție din partea penitentului, de totdeauna, l >ărinte.

totuși îți sunt recunoscător că ai rupt tăcerea, căci amândouă sunteți ale mele, și tu și Lilicuța, precum și eu sunt al vostru al amândurora, încât se cuvine ca amândouă deopotrivă să vă aduceți l aminte de mine, în depărtarea ce ne separă contra voinței mele".

Cu tot acest „contra voinței mele”, care stă-fuie cu imputarea lui, scrisoarea părintelui de 1 familie, este primită cu lacrimi de recunoștință, 1 căci de acolo, de departe se vede cum el ve-ii ghează și se sbate la un cât mai bun traiu și la 1 o cât mai înlesnită învățătură a Lilicăi. Povețe 1 de profesor experimentat în materie și inimă.? tremurată de părinte duios.

Pe lângă sfaturile didactice, despre felul în care copila trebuie să se pregătească, de pildă la limba elenă, destul de grea și de pretențioasă, pentru care e recomandabilă o lecție suplimentară, în particular, pe săptămână, Hașdeu,, care primise între timp programele analitice l ale clasei a patra, își dă seama de greutatea lor, și cu toată dorința lui, ca fata să fie o l frunțășă în clasa ei, totuși, grija muncii încor- f date își face loc între rânduri : „In general, dragă Iulia, n'o forța la muncă ; lasă-i destul timp de recreațiune, și chiar de neastâmpăr copilăresc ; forța poate să sporească știința unui om, dar în același timp micșorează geniul, care trăește numai din libertate și prin libertate. Aceste cuvinte ți le scriu ție, nu pentru a fi arătate Lilicăi..."

Și mai departe, ca unul care știa ce înseamnă Parisul, acest babilon de lumi străine, de aventurieri, de asasini, de corupători și de

speculatori ai naivilor, părintele îi recomandă în ce privește noua locuință:

„Cercetează însă pe cine ai deasupra și dedesupt, pentru ca nu cumva să fie niște vagabonzi.

Lilica mai cu seamă trebuie ferită și păzită, căci Parisul este cuibul crimei de tot felul, cu toate icoanele și crucile din *St. Sulpice*. Știi, cum o privigheam noi amândoi acasă, ca să nu fie singură, nici chiar cu profesorii. În Paris sunt periculoase până și femeile : servitoare, concierje, spălătorese etc., care se introduc în casă, sau pe lângă casă, cu planurile cele mai infernale. Sunt sigur însă, că la toate acestea te-ai gândit deja tu singură..."

Și în adevăr, Iulia, mama și fata, avuseseră această prevedere, iar rândurile din scrisoarea lui Hașdeu restabilesc acele unde de amplă legătură sufletăscă.

— Ce bine-ai făcut, mămito, ce bine-ai făcut, că i-ai scris. Și pentru că și tu ai ascultat pe Lilica ta, odată, ea te va asculta încă mai mult totdeauna.

— Tu ești un copil cuminte, Lilica, și mie îmi place să te ascult, când vorbești de bine. Da ! Să urmezi și sfaturile tatii, și să cauți a-i sămăna cât mai mult, dar numai la carte...

— Da, mami, am să caut să-i samăn cât mai mult, la sufletul lui bun și iubitor... și nu mai puțin la carte, fiindcă pe tata puținii oameni îl pot ajunge !

Și în adevăr, cuvintele copilei sunt conștiente constatări, întru câtva ele se adresează și mă-miții scumpe, despre care Lilica are conștiente aprecieri, ori de câte ori este a se face vre-o comparație intelectuală sau afectivă, între felurile de gândire și mai ales de simțire ale părinților ei. Copila n'are de unde ști și cântări cu precizie ponderile de amărăciune din balanța mamei, dar ea știe altceva : geniul părintelui său și iubirea largă ce el dovedise de atâtea ori pentru dânsule. Nu mai puțin, în acele aprecieri, precumpănea devotamentul

de fiecare zi și de fiecare oră al mamei, așa, simplu și adesea copleșitor, mergând până la urmărire și control. Inșă, ea își explică totul cu logică și înțelegere. Ea desvinuește. Puțini părinți mai cărturari, sau mai de puțină carte, poartă o așa de caldă preocupare și un așa fior résonant la nevoile de înălțare a unui copil. Hașdeu avusese între altele, și grija să strecoară în ziarul „Românul” o notiță despre strălucitul ei examen delà Sf. Sava și în special, despre primirea ei în clasa IV-a a colegiului Sévigné. Un exemplar din acest număr îl trimite copilei la Paris și unchiului *Stanislas Hașdeu*, delà Viena, căruia Lilica va trebui să-i scrie cât mai des, așa cum o povățuiește, în aceiași scrisoare către soție :

„... Ori ce-ai zice tu, care ești prea mizantropă, unchiul îi va lăsa o frumoasă moștenire, deși noi trebuie să comptăm mai întâiu de toate pe învățătură și iarăși pe învățătură, singura avere reală în secolul nostru”...

Iar mai departe, în grija ca Lilica să aibă tot ce-i place și lipsește :

„Nu mi-ai scris : unde și ce mâncați ? Nu cumva ai rămas vegetariană ? In orice caz, lasă pe Lilica carnivoră...”

Te sărut cu adevărată iubire și stimă, Bogdan*.

»... Cu adevărată iubire și stimă!”, răspunde Hașdeu aceleia care i se adresase cu „Domnule”, soției sale care altădată, purtase și ea atari sentimente pentru dânsul, atunci când el n'o rânise în acest buchet de flori rare care sunt : *iubirea și stima*. Dar mărinimia lui Hașdeu răsare tocmai de aceea mai evidentă și... desigur, mai penitentă...

Scrisorile pe care Lilica le trimite prietenelor sale delà București, în franțuzește ori în românește, după persoane, produc o nespusă bucurie acestora, dar nu mai puțin și tatălui. Pană Constantinescu, întimul lui prieten și prietena Lilicăi Matilda, fiica asestuaia, duc aceste scrisori, în care informațiile despre Paris și viața ce-o duce ea acolo, abundă

în spirit și natura-leță și le arată tuturor celor care, ca și dâșii, iubeau pe acest copil excepțional și-i preziseră strălucire. E de înțeles de ce scrisorile bucură și pe părinte. E legitimația și autentificarea marelui ei talent în desvelire, în ochii celor care se mai îndoiau de aceasta.

Progresele Lilicăi la acel liceu, între colege străine, pe care ea, din ce în ce, le distanțează mai mult, sporesc mereu acea mândrie și fericirea fără asemănare, pe care Hașdeu le și împărtășește copilei, stimulativ.

„Sunt fericit, aflând delà mama că înveți bine și te silești mult la studiu. In Paris vei fi auzit deja vechiul proverb *noblesse oblige*. Nu vorbesc despre noblețea sângelui, care este ceva foarte secundar; dar natura te-a înzestrat până la vârf cu nobleță mai superioară a inteligenții și această nobleță te obligă a mări mereu pe fiecare zi, repu-tațiunea ce ți-ai făcut-o, așa zicând, din leagăn”.

Așa dar, încă un bici în emulația aceasta care alternează mereu la Hașdeu cu grija de sănătate, fără a le putea pune, până acum într'un echilibru, ori într'o preferință, recomandabilă. Căci, în adevăr, după comprimarea arcului care să impuie o accelerare a ritmului hărniciei, vine imediat destinderea, lui, în proporție utilă : grija de „ochișorii” Lilicăi, a acelor ochi frumoși, care „*pentru o femeie este totodată cea mai I frumoasă podoabă, care mobilează figura întreagă și-i dă expresiune*”. — Ba recomandarea aceasta repetată devine de-a dreptul amenințare :

„Dacă nu te vei sili a nu citi prea de aproape, dacă nu vei asculta în această privință poveștile mamei, voi fi silit la venirea mea la Paris, a te duce la un medic, care să-ți facă o grea operație...”

Hașdeu nu știa că Lilica, citind aceste rânduri, va zâmbi superior, compătimitor chiar, pentru o amenințare ce nu i se cuvenea. Făcea tot ce-i sta în putință să nu se încovoae pe caiet, ori să depărteze cartea delà ochi, dar voința ei nu era suficientă pentru a înlătura infirmitatea, pe care n'o corija de cât lentilele, acele proteze multă vreme boicotate pe motiv că ar „strica ochii”, când tocmai contrariul pare adevărat. Probabil, Hașdeu cobora din nou, în această

problemă, superioara lui înțelegere a cauzelor și efectelor, până la priceperea în materie, a soției sale, care-i scrisese.

Că această miopie va fi fost ereditară, într'o ramură ori cealaltă, este posibil, dar mai admisă credem a fi explicația că, pe deoparte anemia ei, iar pe de alta, în deosebi, cititul noaptea, la lumânări, ori lămpi, cu lumină slabă până târziu, va fi prilejuit slăbirea timpurie a vederii copilei, care și la teatru, când mergea cu părinții săi, trebuia să ocupe primele scaune spre a vedea spectacolul.

Că acuma, în năzuința ei de înțaietate în clasă, și care — cum am văzut — nu era numai a ei, orele de citit noaptea au sporit și miopia de asemenea, e lesne de înțeles.

Și, în adevăr, copila studiază cu o hărnicie de fiecare zi și de fiecare oră, iar rezultatele se impun profesorilor.

La latină, excepțiile, greutățile, verbele neregulate sunt deplin stăpânite și rânduirea lor în fraze, atât de dificilă, i-a devenit cu totul familiară. Așa, de pildă, într'o oră, citind tezele elevelor, profesorul *Gazier* dă peste parti-cipul „*pulsum*”, într'o traducere din *Caesar*. Eleva ascultată și întrebată care e infinitivul, îl confundă cu acel al verbului *pulso*.

— Ești sigură ? întreabă profesorul *Gazier*.

— Da, așa cred, răspunse eleva."

— Cine știe ? întreabă el pe colege.

— Eu, se ridică o alta.

Dar răspunsul nu este exact și clasa se încurcă.

Atunci din banca a doua se ridică un căpușor buclat cu ochi umbroși, dar pătrunzători :

— Eu știu, zice ea.

— Te rog, spune !

— „*Pulsum*” e participul verbului *pello*, *pe-puii*, *pulsum*, *pellere*, și în adevăr se confundă ușor cu verbul *pulso*, fiindcă acesta este frecventat și vul celui dintâiu, dar participiul lui *pulso* este *pulsafum*.

— Mulțumesc, domnișoară Hașdeu, așa este !

— Și cum se scrie, revine profesorul, la prima e evă: cu un / sau cu doi / ?

— Cu doi, când / vine între două vocale, răspunde aceasta.

— Peste tot, când e între două vocale ? Tăcere.

— Domnișoara Hașdeu ce zice ? întrebă profesorul.

— *Pello*, și *pellere*, sunt cu doi /, pentru că silabele în care se află /, sunt accentuate, iar *pepuli*, cu un singur /, fiindcă se află într'o silabă neaccentuată.

Preciziunea răspunsului confirmă maestrului latinist serioasa pregătirea liceenei exotice, pe care el o remarcase încă de mai înainte...

Altă dată, profesorul de limba franceză dăduse elevelor cu prilejul constatării unui caz, în care conștiința uneia din ele fusese absentă, o lucrare, în care să desvolte ce este *conștiința* și ce este *remușcarea*, dând exemple. Din toate lucrările, profesorul se oprește asupra uneia, care, alături de o alta, luaseră nota 10; dar prima era complectată cu următoarele douăsprezece versuri din „*La conscience*” a lui *Victor Hugo*, în care poetul genial, arăta cum acel *ochia*, care urmărea pe *Cain* peste tot locul, nu l-a părăsit nici în sicriu.

Lorsque avec ses enfants vêtus de peaux de bêtes,

Echevelé, livide au milieu des tempêtes,

Cain se fut enfui de devant Iehovah,

Comme le soir tombant, l'homme sombre arriva

Au bas d'une montagne en une grande plaine.

La femme fatiguée et ses fils hors d'haleine

Lui dirent : — Couchons nous sur la terre et dormons.

Cain, ne dormant pas, songeait au priéd de monts

Ayant levé la tête, au fond des deux funèbres

Il vit un oeil, tout grand ouvert dans les ténèbres

Et qui le regardait dans l'ombre fixement...

Și lucrarea aceasta era a Iuliei Hașdeu, care știm că din V.

Hugo își făcuse, de mult, cartea ei de căpătâi.

— Dar să știi, domnișoară, că *ténèbres* se scrie cu primul accent ascuțit și al doilea grav, adăugă, în treacăt, profesorul. Hașdeu află, din scrisoarea copilei, despre succesele ei, și poate și din acelea ale lui *Bréal*, care-1 ținea, din când în când, la curent cu acestea.

„Nu-ți poți închipui — îi scrie părintele imediat — cât sunt de vesel și mândru totodată, aflând că ai să fii cea mai bună din clasa ta. Numai astfel se va constata pe deplin că succesele tale în București nu se datorau protecției mele, după cum pretindeau intriganții. Or cât însă ai fi de învățată, nu înceta de a fi voioasă, glumeață,, rătăitoare ; căci posace sunt numai naturile mediocre sau răutăcioase..."

Asemenea elogii, urmate de sfaturile lui părintești, se repetă în cele mâi multe dintre scrisori. Să se ferească de apa din Paris, care nu e cea mai bună, s'o amestece cu... vin ; să poarte flanelă, acum asupra toamnei (îi scrie în a doua. jumătate a lui Octombrie 1881).

Mai află Hașdeu că lulia, soția, cu dărnicia ei, și ajutorarea tuturor nevoiașilor, adevărați sau prefăcuți, riscă să se găsească uneori în strâmtoare, și-o sfătuște să-și mai reducă acea „generozitate îngerească”, nu de alta; dar...

„Dacă toți oamenii ar fi îngeri, ar merge; din nenorocire însă, un înger printre oameni devine totdeauna victimă. Eu rog pe mămița să nu mai facă ca la Brașov,, unde ținea din pungă pe oricine venea delà.

București, căci poate fi sigură că la nevoie n'o va ajuta niciunul din acești trântori, după cum n'a ajutat-o niciodată. Eu unul din parte-mi, răsplătesc cu prisos serviciile altora, dar numai servicii reale, așa cum sunt, neexagerate, pe care iarăși le răsplătesc în marginea puterilor mele, fără a uita că mai presus de toate sunteți voi și sunt eu însumi. Zică lumea cât îi place că sunt rece pentru toți, dar sunt cald pentru ai mei..."

Și cine a cunoscut ajutorul bănesc, de studii, «de înălțare, pe care Hașdeu 1-a acordat totdeauna studenților săi de valoare, cât și prietenilor puțini, dar sinceri, se va încredința din aceste rânduri, și de acest aspect moral al magului.

Deci, nu sgârčenje ! Ci cumpătare și calcul serios.

Veste bună pentru Lilica : *papa* îi face cunoscut că a vândut pianul de acasă, că a expediat cei 600 franci obținuți, cu care ea să-și

cumpere un alt piano din Paris ; precum și că a expediat și ceva din obiectele de salon de acasă, pentru apartamentul lor.

Iulia cea mică sare de gâtul Iuliei celei mari și Hașdeu va fi putut primi, pe tainicele unde, pe care le va cultiva deplin mult mai târziu, efluviile de bucurie pricinuite și pianistei și mamei cu „generozitate îngerească”.

Aceste bucurii sporesc, se învălmășesc, în noul lor apartament, astfel împodobit, și în noua lor viață plină de noutatea impresiilor, pe care Parisul cu muzee¹ și operele lui de artă, le dăruiește în fiecare zi de libertate și repaos. Azi, *Louvre*, cu două-trei săli, poimâine cu alte trei-patru, peste o săptămână *Versailles*, cu palatul plin de marmoră, cu panourile lui picturale istolice și parcul bogat și imens cât paradisul însuși, altădată Opera cu *Manon* ori *Faust*, ascultate delă galerie, în extaz și neuitare.

Dar viața îmbâcsită de valurile călătorilor mai ales, de aglomerarea feluritelor primejdii din Paris, nu este isvor numai de bucurii. Acolo liălduesc boli și sporesc epidemii. Și iată că într'o seară între două teme, cu o neobișnuită oboseală scrise, Lilica își simte obrazii aprinși, capul puțin greu, o usturime ușoară în gât, și cu lăcrămări neexplicate, iar ochii nu pot suporta lumina. Strănuturi repetate, o ridică delă masă ; o tusă seacă o sâcăie.

Mama se apropie cu spaimă, vede că obrazii copilei sunt îmbujorați și că flori de frig o cuprind. Fără întârziere o culcă, îi face un ceai de tei, îi dă un praf de chinină, dar copila arde... După o noapte de chinuitor nesomn pentru amândouă, mama cheamă dis-de-dimineață doctorul. Acesta pune termometrul și găsește 38°,5\ examinează gâtul Lilicai și constată în jurul vălului palatin pete roșii cu puncte albe, îi cercetează ochii și-i vede injectați, nasul este prins, iar strănutul cu vițe de sânge. Spaima mamei sporește, cu toată potolirea pe care doctorul cearcă a i-o recomanda. Nu e pericol.

În sfârșit diagnoza este pusă : *rougeole*. Lilica explică mamei : pojar. Doctorul adaugă recomandarea tratamentului de rigoare și a unei paze mari.

Pentru prima oară mama simte primejdia singurătății, departe de Hașdeu, cu răspunderea grea ce o apasă. I se taie respirația. Ce să Iacă ? Să-i scrie ? La ce folos ? Ce-ar putea face dânsul de-acolo ? Dar cum să nu-i scrie ? — Doamne, fie-ți milă ; apăra-ne, doamne ! Și chinul nu se curmă.

Chinul, dimpotrivă, crește, mai ales nopțile. Visul din preajma nașterii

Lilicai, acel vis pe care și 1-a reamintit de fiecare dată când copilă avea friguri, ori o indigestie, dar pe care nu 1-a povestit nimănui, îi revine în aceste nopți de veghe. Nourășul acela ce să fi fost ?

Grijile și primejdiile ce învăluiesc pe om mereu ? Dar el se întruchipase a fi o fecioară, care puțin a stat și apoi 1s'a făcut iarăși nourăș ! Nu, nu ! Ducă-se cu noaptea aceea ! Un vis și atâta tot ! Doamne" apăra ! • Urmează prescripțiile doctorului cu în- frigurare și așteaptă o îmbunare dumnezeiască. A treia zi temperatura scade, dar erupția se produce, roșie, iritantă, pe întreg

obrazul Lili- I căi, apoi pe gât, apoi pe piept și în sfârșit pe tot trupul.

Un student prieten telegrafiază lui Hașdeu scurt, laconic : „*Lilica malade de rougeole*”. Când mama află de telegramă se decide să scrie și I ea tatei.

Între timp, Hașdeu, primind telegrama, e ca ij fulgerat !

Rougeole ? Ce-o fi asta ? Ca moldovean știa de *cori*, dar de rugeolă nu auzise. Și cum s'a putut Lilica îmbolnăvi ? Lilicuța lui ! Dumnezeule ! Și iată-1 pe Hașdeu, la acest strigăt, pornit de deasupra puterilor lui de gândire, peste ritualele în care nu credea, căzând în genunchi la icoane și închinându-se ca orice creștin în pragul durerilor, fiindcă în preajma acestora instinctele sunt totdeauna mai tari decât rațiunea. Instinctul închinării doarme în loricare ateu. Iar Hașdeu nu era măcar ateu. În cușca în care, depărtarea de Lilica îl ține ferecat, părintele se șbate ca un leu

întărâtat. Un gând îl împinge să se urce în primul tren și să sboare la Paris, un altul îi impută slăbiciunea de-a o fi lăsat pe copilă să plece, un altul să fugă în puterea nopții la un doctor și în fine un altul invocă iarăși cerul milostiv. Și î
așa se plimbă în jurul mesei, se așează pe pat, «are, are vedenii, se simte nebun. Lilicuța lui!

Este văzut alergând în zori la doctorul Vlădescu, iar delà acesta la doctorul Măldărescu. Amândoi îl liniștesc. Boala, în sine, nu e îngrijorătoare. Aproape toți copiii trec prin-tr'însa, fiindcă e epidemică. Ceea ce e însă periculos, foarte periculos, sunt *complicațiile și armările*. Aici toată grija ! Șase săptămâni copila nu va trebui să iasă, fiindcă plămânii pot fi expuși la o debilitare foarte accentuată, care adesea duce la tuberculoză.

Aceste sfaturi, care în mintea părintelui sunt tot atâtea amenințări, le transmite imediat la Paris, fiindcă depărtarea îl silește să creadă că acolo doctorii cine știe de vor fi în măsură a da asemenea...
recomandațiuni !?! Il subminează grija consecințelor, în deosebi amenințarea cea mai cumplită: „Atacul de plămâni!”

În după ameză aceleași zile primește scrisoarea soției, că boala evoluează normal, că doctorii i-au prescris tot ce trebuie și dânsa îi urmează cu robie. Lilica e în afară de pericol. (Pentru totdeauna oare ? ?)

Totuși Hașdeu nu se potolește. Trimite și el recomandațiunile doctorilor de casă pentru Lilica, și pe ale sale proprii pentru Iulia :
„...mă îngrijesc acum de tine, care ai trebuință de odihnă”, scrie acest suflet sincer iubitor. Și în fine că în ce privește studiile, crede dânsul, ele nu vor suferi mult *„căci Lilica e foarte înaintată pentru clasa ei...”*

În cele din urmă boala își termină cursul ei tulburător pentru părinți și teribil — pe-asupra — pentru tată, care acolo între vrafurile de cercetări filologice nu-și află loc, scrie câteva rânduri, le lasă, capul îi cade în palmă și gândurile nu se pot concentra. Mai ales din cauza sgârceniei la scris a expatriatelor.

„Lilicațo dragă, „De ce mă pedepsiți așa de cumplit, tri> mițându-mi câte o scrisoare abia la 15 zile ? Oare pentru fiecare scrisoare trebuie să vă amintesc printr'o depeșă telegrafică ?

Îi mai liniștiseră puțin veștile aduse de *Er-mina* și *Charlotte Walch*, care în acelaș timp făcuseră o călătorie în străinătate, trecând prin Paris și vizitaseră, câteva zile la rând, pe bolnava lor prietenă și elevă, aducându-le daruri, crisanteme albe, vorbe calde și amănunte despre cele lăsate, la plecarea din București.

Lilica e în fine iarăși sănătoasă, dar paza celor șase săptămâni a fost cam nesocotită. Munca pentru cursuri este din nou într'aripată.

Florica și Marie de oparte, Matilda de alta, îi scriu pe rând, o sfătuesc să se cruțe, îi urează toată sănătatea și-i trimit vești care s'o înveselească. Dorința copilei, care nu e mai puțin și a tatălui, este să treacă în Decembrie examenul integral de clasa a patra, spre a promova într'a cincia, cu certificatul atât de necesar obținerii bursei dorită. Hașdeu râvnește din toate fibrele inimei sale ca de Crăciun să se repeadă câteva zile la Paris, cu atât mai mult cu cât C. A. Rosetti, ministru în guvernul Brătianu, aflat la cârmă, îi deschide per-pectiva de a-1 face ministru în locul lui Urechia, adversarul său.

Cu câteva zile în urmă avusese loc desveli-rea statuei lui /. *Heliade Rădulesca* din fața Universității bucureștene, la care Hașdeu ține acel minunat și pios discurs pentru îndrumătorul culturii românești, discurs cu atât mai strălucitor cu cât mai palid este cel oficial al ministrului V. A. Urechia, pe care „Românul” nici nu-1 publică, pe când pe al lui Hașdeu îl dă „în extenso”. Despre efectul discursului acestuia Hașdeu, întrebă pe Lilica și primește înălțătoare omagii din partea ei.

Copila hărniceste din toată inima, dar absența, destul de îndelungată delà cursuri, îi toarnă plumb pe aripi. Absența mai țesuse între băncile clasei și oarecari invidii pentru excepționalele note ce profesorii îi puserseră „româneci acesteia”. Lilica se cam decepționează, cu atât mai mult, cu cât nemulțumirile îi vin și delà unii profesori nedrești, care acum nu țin seama de debilitatea ei.

Scrisorile ei sunt pline de amărăciune și părintele se întristează deopotrivă.

„Ceeace 'mi scrii despre școală mă întristează. Or cum ar fi, tu silește-te, tu să fii cea dintâi din toate colegele tale, iar la venirea mea la Crăciun vom vedea ce va fi de făcut despre îndreptare, deși mie mi se pare că tu exagerezi !...”

„Ce-stiunea principală este că tot ce se învață în clasă, adică tot ce se cere delă toate colegele tale, tu să nu știi mai rău decât cea mai silitoare din ele, ba încă să știi mai bine, căci ești Româncă, căci ești fata lui Hașdeu...”

„Fata lui Hașdeu!” Știa bine Lilica pe ce pe-destal se clădește munca și silința ei de fiecă zi și ce șlefuire fină i se cuvine. Aceasta îi și dase amărăciunile, pe care sfortările ei de în-tâietate nu le putea înlătura. Dorința de a trece examenele în Decembrie, nu și-o vede realizabilă. Se simte slăbită după boală și progresele întârzie. Sufere. Sufere mult. Singura ei consolare în acest timp este frumoasa pianină pe care, cu ajutorul unor prieteni, reușește să și-o cumpere. Un adevărat obiect de preț, ca rezonanță și construcție. Exteriorul de mahon cu încrustații de sedef, artistic lucrate și un special dispozitiv al clapelor, fac din ea o mobilă rară, care consonează cu restul mobilelor puține, dar de gust, pe încetul agonisite.

În ceasurile când capul cade, aproape, pe carte și toate încordările ochilor mari și setoși rămân infructuoase, Lilica se ridică încet, se așează la pianină, gamele repezi o destind, arpegiile gonesc în sbor și Chopin coboară peste clape, inspiratele sale balade. Vocea de con-traltă preludiază ușor, ca într'o visare, mama lasă lucrul alături, își ridică ochii asupra odorului care înflorește și o liniște superioară, din altă lume, plutește asupra cuprinsului.

În dorința ei de a o revedea pe Lilica în putere, mama nu se dă în lături delă orice. Gătește la bucătărie, după ce târguiește cele de trebuință și prepară suplimentele de hrană ce se impun zilnic discipolei. Dar Parisul nu .are gusturile

Bucureștiului, și bucureștenele se aclimatizează dificil. Lilica a primit delă București un respectabil salam de Sibiu, căci îi plac alimentele picante, dar ar pofti niște măslina de Volo, și mai ales puțintică al va, care la Paris nici nu se știe ce este. Este însă cineva care, din sacul abundentelor îndepărtate, va găsi cutiile rotunde de lemn cu al va vanilată, și le va expedia, alături de o cutie tot rotundă de tablă cu icre moi, pe care Li-lics le adoră, dar pe care bugetul mamei nu-și îngăduie a i le procura din Paris.

Ba mama ceruse vracului acestor bunătați și o altă expediție, de data asta vie și pe picioarele ei : o servitoare trimisă din București, care să le fie de ajutor perpetuu, nu numai așa, câteva ore, cum sunt aceste „coconese” pariziene, care vin cu ifose și tocuri *Louis XV*, ștergând un praf superficial, ori ducând o scrisoare la o cutie aflată parcă la 3 kilometri...

Hașdeu se va înhamă și la asemenea povară care, întrucât profită Lilicuței lui, îi pare o nimica toată.

Prietenii și prietenele, la rându-le, scriu Lilicăi vești din București și ea nu le uită, trimi-țându-le informații, descrieri din Paris, impresii delă cursuri, Cu mutre de profesori și versuri epigramatice. Schimbul e des, recreativ, iar prietenele plimbă din mână în mână aceste minunate și variate rânduri.

Pentru obiectele de curs însă, sacrifică tot răgazul ei de joacă, iar ca recreație vin cărțile literare, *franceze* în primul loc, *engleze*, și nu mai puțin *germane*. In convalescență, când împlinise 11 ani, la 2 Noembrie, mama îi aduce o carte nemțească a unei povestitoare *Clémentine Helm*: „*Das verblätige kleeblatt*”, al cărei cuprins era poate mai potrivit cu nivelul cultural al mamei decât cu acel al *eleveii lulia Hașdeu*. Totuși, pe verso copertei Lilica scrie „*Donne par maman l'anniversaire de ma naissance, en 1880, le 14 Novembre, à mes onze ans. Julie Hașdeu*”.

Și astfel între *Caesar* cu „*De bello gallico*”, între „*Les mots grecs*” a lui *Bréal*, în care ea adnotează, grupează observațiile, fixează principiile gramaticale, și între lectura franceză scolastică, Lilica Hașdeu își menține hrana cea substanțială a sufletului ei, citind pe poeții și prozatorii francezi, favoriți ei, mai ales : *Hugo*, *Lamartine*,

Vigny, Musset, etc., memorând și recitând mamei, cu aer și scandare profesorală, versurile lui Hugo în special, care o obsedează.

Dar Crăciunul se apropie. Lilica arde de dor de a-și revedea părintele și a petrece laolaltă sfintele zile, dacă nu în ambianța datine-lor frumoase de acasă, ce-i țineau ochii și sufletul captivat în toți anii, cel puțin cu acela care i le explica și i le făcuse dragi. De aceea îi scrie și-l imploră să mai lase „discursurile” și vechiturile în care-și prăfuiște barba, și să vie!

Și părintele se conformă. Se conformă în primul loc aprigului foc pe care dorul i-l aprindea zi de zi, după mugurul lui scump.

Și iată-l predând Svârleascăi gospodăria, cu căței și mâțe, încărcându-se cu bagaje, alimente (alva, icre, măsline) o haină îmblănită pentru Lilica și pe deasupra cu un coș de paie în care bagă pisica favorită mamei, după ce face de câteva ori pe dresorul ca jigodia să stee acolo, în cupeul ei de nuele care-o va transporta la Paris, în ciuda cotoilor văduviți și mulți, din cuprinsul Arhivelor... Și pleacă.

Trenul merge încet, se târâe ca un melc. Mai iute, mai iute ! Cu atât mai mult cu cât trebuie să se oprească la München, unde are un prieten și speră în oficiile acestuia pentru a duce la Paris, de-acolo, o servitoare nemțoaică, poate chiar bonă. Și oprirea are loc o zi.

O zi ne-*I* sfârșită, ca o lună parcă. A găsit cei trebuia} și a doua zi bagajele lui sporesc cu o „*Stuben I mädchen*” roșcată, scurtă și vorbăreață. Cu atât mai bine pentru Lilica.

Sosirea la Paris și-o aranjează așa ca să aibă loc dimineața. Și la gara de est, în iarmarocul] de lume care strigă, de bagaje care-l ciocnesc | și „porteurs” care înjură, Hașdeu coboară, cu un buchet de trandafiri și garoafe pe care-l |

predă, între îmbrățișeri neoprite, Lilicăi, iar soției îi offeri în schimb juvaerul... din paner. O scenă... demnă de un mare savant român, are loc, în hazul celor dimprejur. Lilica, în nerăbdarea de ași vedea pisica, deschide capacul coșului, vrea să-și apuce pufoasa prietenă, dar aceasta, speriată de vacarmul ce-o înnebunește, după atâta tupilătură în paner, țâșnește scurt. Hașdeu o prinde de coadă, cotarla miaună

strident, râsul se face clocot și animalul e reținut... convenabil. La aceasta se adaugă și strigătele nemțești ale bavarezei, deopotrivă de speriată.

În apartamentul lor atât de tăcut adesea, coboară freamăt de veselie, glume, povestiri, mai ales povestiri de tot felul : despre prieteni, despre întâmplări, despre pisicile și Hector de acasă. Lilica, pe brațele tatălui, spune de toate. Mama, la rândul-i, nu contenește cu durdura boalei, a nopților ei de nesomn și veghe, cum-pănindu-și întrebările și — în special — iscodirile despre acele., predilecții., ale soțului, delà București.

— Părerii și răutăți ale lumii, dragă nevastă. Cusurul vostru âl femeile r este să credeți că iubirea transformă pe bărbați în sfinți, se justifică, în lipsa Lilicâi, Hașdeu.

— Apăi că nu's chiar așa de toantă, dragă Hașdeu. Tu și sfânt !...

— Nu vorbesc de mine. Deși dintre toți bărbații, poate că eu nu sunt cel mai rău, Iulia dragă !

— Eu nu zic asta, însă... mult am suferit...

— Cred, pentrucă te-ai lăsat încredințată de invidioși... Cred c'ai suferit. Dar mai crede ceva: că și eu am suferit, da, da, foarte mult...

— Iaca, asta... ce să zic ?...

— Și m'ai și pedepsit... Nu-ți faci închipuire cât sufăr eu de depărtarea asta la care tum-ai osândit.

—» Eu? Și Lilica...

— Ea ? Un copil ambițios... Da, da, Iulia ; ambițios ca mine... și ca tine... Dar să lăsăm totul la voea soartei., Să veghem amândoi asupra Lilicuței noastre, pe care-am găsit-o slabă.

Și săptămâna în care Hașdeu a stat acolo, este o binecuvântare cerească, mai cu osebire pentru Lilica. Prânzesc de câteva ori în oraș la DtiyaZ-urile cunoscute tuturor străinilor, ba chiar și la Grand Restaurant de l' *Odeon*, cu chelneri în frac și tacâmuri de argint, și asta pentrucă müncheneza știe a face numai mâncăruri bavareze.

Aproape în fiecare zi are loc câte-o vizitare de muzeuri, de monumente, de prieteni, iar Hașdeu își rezervă vre-o două pentru specialitatea lui. Savantul face câte o vizită lui *Bréal*, lui *Berger*, lui *Bergoigne*, care la rândul lor îl duc la „Societatea de lingui-stică” prezentându-1 colegilor lor, de care Hașdeu nu era străin.

Cu privire la Lilica, părintele își dă seama, că a o fi silit să dea acum examenele ar fi fost un sacrilegiu. Copila e vădit mai slabă decât o știa la plecare și eforturile o consumă. Ochii lui o învălesc mereu cu grijă, cu sete de a i afla gândurile, cu duioșie pentru căpu-șorul frumos și plin de minte. Constată progrese enorme. Latina este serios însușită, istoria pe larg, literatura încă mai mult. Greceasca acum a pe pragul însușirilor fetei. Merge, dar șchioapătă ! Hașdeu convorbise cu *Bréal* despre toate. *Bréal* lăudase cu sinceritate capacitatea copilei, iar pentru greacă recomandase un preparator. Iar Hașdeu la rândul-i insistă pe lângă elevă.

— Nu neglija greaca, Lilicuța tatei. Nu poate fi cineva bun latinist, filolog mai ales, fără acest temei clasic.

— Mă voi sili, papa, mă voi sili.

— Da, copila tatei, să te silești, dar „*festina lente*”. În primul loc sănătatea ta și în deosebi ochișorii tăi. Asta mă preocupă deopotrivă.

— Și pe mine !

— Și pe mine, adaugă mama. Mereu o sfă-tuesc să stee dreaptă.

— Dacă nu pot ! Cum mă depărtez de caiet nu văd... Altmintreli mă simt bine. Din când în când însă tușesc. Medicul a zis că așa se întâmplă totdeauna după pojar ; dar totul trece.

— Să dee Dumnezeu ! Să te păzești mereu. Să iei tonicul recomandat, ca să te faci iarăși voinică. Ai atâta de muncit pentru examen. Și trebuie să-1 treci strălucit, fala tatei !

— Da, da ! Asta e și ambiția mea, papi, crede-mă !

Și ziua plecării se apropie, cu rouă pe gene și boabe în barbă. Sfaturi, recomandări pentru miopia Lilicăi, și angajarea unui medic al casei, plătit lunar ! Chestiunea ochelarilor vine pe tapet și va reveni medicului s'o rezolve dacă va fi nevoie.

În ce privește dorința mamei, pentru a-și spori mijloacele de existență, de a lua în pensiune o copilă-două, Hașdeu nu e de

această părere, afară doar dacă e vorba de niște copile ale prietenilor lor, despre care se va interesa.

A doua zi de anul nou Hașdeu pleacă. Despărțirea e dureroasă pentru cele două suflete ce se adoră. Pentru soț, nu e mai puțin fer-binte și o lacrimă scapă pe mâna soției...

Iar viața grea își recucerește tiranica ei domnie, la cele două capete ale drumului de fer ce-i depărtează mereu.

Lilica urmează conștiincios îndrumările. În această năzuință de a se conforma punct cu punct sfaturilor, copila găsește consolarea de fiecă zi. În orice acțiune de acest fel ea aude încă, alături, șoapta părintelui. Și astfel lacrima se svântă mai ușor.

Bavareza însă e mai mult o povară. Gătește prost, vorbește mult și e neglijentă. Soția trimite imputări lui Hașdeu, că i a adus pe cap o belea. Și o concediază, cu bani plătiți din greu și forme plicticoase. Hașdeu răspunde că bine au făcut și le comunică două bucurii mari : reparația „*Columnnei lui Traian*” și alegerea lui ca membru la „*Societatea de lingvistică din Paris*” cu elogioasă votare.

Dar Iulia, soția, îi mai scrisese că Lilica învață bine, însă, că nu ascultă să se supra-ali-menteze, și că uneori îi răspunde cuvinte tari...

Și atunci în acea scrisoare, adresată soției, adaugă, ca un fel de nobil răspuns la imputările din trecut, cât și la cele despre nemțoaică, un sfat indirect pentru Lilica :

„...Nu mă îndoesc că ea învață bine, dar o rog și de astă dată să nu te supere, să te menajeze, să te asculte, *căci puțini copiii în lume au o mamă mai bună*”...

„...Să-mi scrieți des, foarte des, căci altfel nu pot lucra nimic, fiindcă mă apucă durerea de cap...”. (1 Februar 1882).

Iar într'o scrisoare următoare, trimisă Lilicăi, după diverse chestiuni de bani expediate, de un furt ce s'a făptuit acasă, de pe urma căruia și Svârleasca a avut de păgubit, și al căruia

autor crede a fi servitorul Iancu, Hașdeu revine la veșnicul lui „leit-motiv”...

„...Voi face tot, numai tu să te silești să înveți bine, să te "porți bine, să nu superi pe mama, să na aifi niciodată că te chiamă Hașdea, iar deviza familiei noastre trebuie să fie : *patrie, onoare, stimă*,^{1*} (sub-linierele sunt ale noastre. N. A.)

„...In „Columna” pe Februarie, care va eși mâine sau poimâine, veți râde, găsind „o scrisoare către tine”, despre portretul lui Ștefan cel Mare”...

Peste puțin, Hașdeu le comunică și vestea, din chiar incinta Academiei, unde lucrează, că Urechia a disolvat consiliul permanent, în care figura și el, și că deci pierde 280 fr. pe lună, dar — tot răul cu partea lui de bine — a doua zi după aceea este ales *decan* al facultății de litere în ciuda adversarului său. Și iarăș bicuil patern.

„...pe mititica Lilicuța o rog și de astă dată să nu te supere și să învețe”...

Și acel biciu are constant ecou. Copila se aplică cu râvnă sporită, cu trudă de zi și de noapte, lecțiilor, pregătind în acelaș timp examenul.

CAP. VI

BRAZDĂ STRĂINĂ

Examenul parțial este în preajma Pastelul. Lilica e pregătită ca nicio altă candidată. Răspunsurile sunt depline, documentate. Profesorii sunt încântați.

In afară de franceză, latină, greacă, istorie, etc. eleva Iulia strălucește la încă o materie.

Se știe despre francezi, și spune lumea, cum că ei sunt un popor învățat la orice, afară de Geografie. Din acest punct de vedere, Lilica era o adevărată franțuzoaică, încă din clasele primare. La drept vorbind, o elevă silitoare, dar nu sclipitoare la geografie.

De data asta însă, eleva româncă s'a arătat și aci cu mult deasupra colegelor ei franceze.

Profesorul întreabă ceva despre Africa și căile de comun*'cație nouă, deschise acolo.

Candidatele răspund câte ceva de căile ferate din Alger, Tunis și celelalte colonii franceze.

– Dar altele, în special, una nouă ? întreabă profesorul.

– Canalul de Suez, răspunde îndată eleva *ialois*.

– Foarte bine, zice profesorul, dar această cale este franceză ?

Elevule tac. Nu-și închipuiau contrarul, dar n'aveau nici siguranța afirmativei.

– Evident, răspunde eleva Iulia Hașdeu.

– Ești sigură ? întreabă profesorul, știind că altcineva deschisese acea cale nouă către Indii.

– Zic : evident, răspunde Lilica, fiindcă deși canalul Suez a fost deschis de englezi cu ajutorul lui *Saïd Pașa*, Kedivul Egiptului, și mai ales cu sollicitudinea ministrului englez *Disraeli*, totuși fiindcă planurile și conducerea revin marelui om francez, inginerului Viconte *Ferdinand Lesseps*, un genial om de acțiune, a cărui statue se înalță azi la *Port Said*, canalul acesta este și o operă franceză.

– Bravo, domnișoară Hașdeu; răspunsul dumitale îmi place cu atât mai mult, cu cât, ca străină, arăți un mare suflet francez.

Și mama scrie cu legitimă mândrie soțului felul cum ea a veghiat asupra copilei și despre succesul obținut de aceasta, iar Hașdeu răspunde copilei cu entuziasm pentru reușita ei frumoasă, neuitând stima plină de curtoazia lui, atât de insistentă, pentru mamă :

„... o mamă de care trebuie să fii mândră și s'o iubești ca pe însuși Dumnezeu, căci asemenea mame sunt prea puține în lume...” și apoi iarăși :

...„învățând, să nu uiți totodată sănătatea. Cruță ochișorii tăi, stai drept, și mai mișcă-te, căci viața prea sedentară la vârsta ta e foarte periculoasă..."

Din toată corespondența de până acum și cea următoare, se desprinde ceva din domeniul acelu subconștient atât de propriu „magului delà Cămpina”,- cum i se va zice bătrânului Hașdeu, atunci, când el se va retrage în castelul lui și când convorbirile spiritiste vor deveni...

„conștientul” luidin urmă. Se desprinde dar pedala de rezonanță forte, pe care el apasă veșnic, atunci când îl preocupă supraactivitatea recomandată fetei, dar și surda temere, pedala de pianissimo, asupra sănătății, asupra inevitabilelor consecințe, pe care această hărnicie, veșnic pretinsă, le produce totdeauna asupra unui copil precoce... Pentru moment, bucuria succeselor Lilicăi devine exuberantă.

Hașdeu o comunică, o trâmbițează verbal, prietenelor, o scrie în revistă pentru toți. Și prietenii lui, între care numără acum și pe *Caragiale* și pe *Barițiu*, îi împărtășesc starea lui de spirit, cu caldă sinceritate.

— Așa copil, la așa părinte, zice *Caragiale*, la o întâlnire.

— La așa părinte, așa prieteni, ripostează *Hașdeu*.

— Să ți-o trăiască Dumnezeu, îl bate pe umăr *Barițiu*...

— Și să mai închinăm o cupă pentru amândoi, adaugă autorul „Scrisorii pierdute.”

— Am auzit că marele *Bréal* a felicitat-o ! își amintește *Barițiu*.

— Exact, iar vestita *Taloi*, o colegă primă în clasă până acum, a trecut a doua. Auzit-ați și asta? face *Hașdeu* cu mâna pe barbă și scânteii în ochi.

Acea scrisoare de felicitare, *Hașdeu* o încheie astfel:

„Toți se interesează de studiile și succesele tale și au dreptate, căci tu — Besa-rabo-Munteano-Ardeleancă — ești un fel de esență a întregului neam românesc”.

Prietenele Lilicăi se înveselesc deopotrivă și Hermina, cu Maria și Florica, sau Mița și Alexandrina, își împart scrisorile ca și bucuriile. Svârleasca suspină între două lacrimi, de dorul acestui odor de copil, atât de iubit și de învățat.

Iar bătrânul 1. Brezoianu, magistratul de vastă erudiție, plecând la Paris, aduce misivele prietenului Hașdeu, și tot odată prezintă mamei fenomenalei eleve, omagiile sale de admirație. La rândul-i, Frățilă, care ajută cu tot devotamentul lui. la redactarea și expediția „Columnei lui Traian”, adaugă o scrisoare de felicitare și urări de sănătate deplină copilei. Lilica, în acest timp, arată o față sănătoasă, plină, veselă, între colege, cu care — în recreație — face ghidușii, spirite totdeauna cu „pointe”, și câte-o farsă inofensivă. Mai ales e combativă. Succesul din urmă îi aduce multă volubilitate în expresie și un prestigiu, care, cu toate micile intrigi și invidii din clasă, i se afirmă din ce în ce. Convin cu toatele că lulia Hașdeu este prima în clasă, dar nu numai din meritele ei, ci, poate, și dintr'o „atențiune” deosebită pe care Franța a acordat-o mai totdeauna musafirilor ei...

Desrădăcinarea din patrie o face să vadă astfel că toate visurile sunt frumoase, dar realitățile sunt prigonitoare. Frumoasă țară Franța, minunat oraș Parisul, dar *Patria* e deasupra tuturor farmecelor omenirii.

Va spune-o în curând :

„On cherche souvent des défauts A sa pauvre patrie Mais malgré ses fous et ses sots Elle est toujours chérie !

Surtout quand longtemps exilé On a vécu loin d'elle, L'amour profond s'est révélé Dans le coeur infidèle...

Și nu odată în convorbirile ei cu celelalte colege, cuvântul inspirat al copilei de doisprezece ani, ridică România în ochii ascultătoarelor.

– Atunci de ce ai părăsit-o ? o întreabă una din acestea...

– Pentru ca venind aici, s'o iubesc mai mult.

– Recunoaște totuși că iubirea e cam distanțată...

– Niciodată România nu-mi pare mai frumoasă și mai scumpă ca de-aici. Acolo sunt și oameni simpli și oameni răi, ca oriunde, ca și în Franța, dar poporul meu e bun și brav. Nici o nație n'a luptat pentru a scăpa Europa de hoardele barbare ca acea românească. Dacă ați ști ce-am suferit noi! Dacă ați ști...!

– Știm, dar nici Franța n'a fost mai prejos.

– Desigur, dar altfel primește valurile digul de rezistență, și altfel plaja îndepărtată, răspunde eleva Iulia Hașdeu.

Asemenea dialoguri, Hașdeu nu le va cunoaște niciodată, decât palid și tardiv evocate de dânsa. Dar dacă ar fi fost față când se produceau, mândria lui s'ar fi rezemat de-a-dreptul pe cer.

Deși de abea scăpată de examenele trecute, Lilica le pregătește pe cele generale, sub îndemnurile, de prisos, ale mamei. își ia preparator de greacă, de latină, și pe lângă toate acestea, nu-și uită predilecțiile sufletului. Clipele libere nu sunt acordate repaosului inactiv. Desemnează, pictează, dar mai ales ia lecții de piano atât la liceu, cât și acasă.

Hașdeu află și roagă pe mama să revie la măsură.

...„Zicând aceasta, sunt departe de a mă gândi la economii, căci numai economic n'aș vrea să fiu când e vorba de viitorul Lilicăi, dar am în vedere de a nu se abuza de forțele ei încă prea fragede. Când oare mai are ea vreun singur moment liber? Gândește-te, dragă Iulia, și mai gândește-te încă odată...” (5 Maiu 1882).

Și în adevăr, Hașdeu se privează de multe : reduce, țigările, din una face două, lucrează în vederea premiilor, recurge foarte adesea la creditul bancherului Jvlircuș și așa sporește apun-tamentele atât de necesare copilei și mamei. E mulțumit c'o poate face pentru ele, e bucuros că, grație acestora, soția sa a revenit la sentimente mai bune și căsnicia lor, cu toată separarea vremelnică, va dura, spre binele Lilicăi. Asta cu atât mai mult, cu cât alte căsnicii se clatină. De pilda cea" a soților *Walch*. Pictorul, arrogant și violent, își martirezează soția, ba o și lovește. Soția și cu *Hermina* au fugit de-acasă îngrozite.

– Ticălosul!-exclamă *Iulia* mama, citind rândurile acestea.

– Biata *Hermina* î adaugă *Lilica*.

– N'aș fi crezut să ajungă până aici... *Charlotte* mi-i prietenă și e o femeie așa de cuminte!

– Ca și tine, mamă.

– Nu i așa ?

– Da ! Dar *Walch* nu e Hașdeu... Cine mai e pe lume ca tata?!

N'am dreptate, mamă?

– Tu ești o fată deșteaptă, deșteaptă tare, *Lilicuțo* !

– Ce fericită-s și cât de nerăbdătoare să-1 văd în curând.

Hașdeu se și pregătește de o nouă călătorie la *Paris*, unde să-și petreacă întreaga vacanță de vară, mai ales că e îngrijorat de unele plictiseli ale mamei, în acel apartament ocupat acum, a cărei „ concierge" e o femeie rea, cicălitoare și obrasnică, întărâtând și pe servitoare împotriva ei. *Iulia* soția se plânge repetat contra ei, ca și cum Hașdeu, delă *București* ar fi putut face mai mult pentru dânsule, de cât însăși mama, recurgând la poliție. Totuși, în cele din urmă el scrie lui *Odobescu*, care e atașat de legăție la *Paris*, să le dea tot concursul și să potolească obrăsniciile ce supără atât pe soția lui.

Nu mai puțin liniștește pe Iulia lui, anuțându-i sosirea la 14 Iulie și mulțumindu-i pentru rochițele cumpărate acolo și trimise prietenelor delà București...

„...Eu felicit pe mama pentru noblețã sentimentelor, prin care s'a distins totdeauna și pe care să le imitezi și tu, Lilicuțo dragă. Numai, pentru mila lui D-zeu, nu mai tremurați dinaintea conciergelor...”

Și plecarea la Paris a lui Hașdeu are loc în condițiuni morale și materiale neașteptat de favorabile. Este trimis de guvernul Brătianu la Paris, pentru a reprezenta România, la desvelirea monumentului marelui om politic francez și ilustru istoric: *Jules Michelet*, filoromân prețuit, cetățean român de onoare.

Sosește așteptat la gară de nerăbdarea Lilicăi și a mamei, cu câteva zile înainte de 14 Iulie 1882, când are loc serbarea. Pentru drum își ia cu sine date istorico-biografice asupra savantului francez, își alcătuește discursul și mai aduce cu veștile de acasă, salutările amicilor, în special ale lui Ionescu-Gion, și câteva din triumfurile proprii. Intre altele, că veșnicul adversar Urechia 1-a rechemat în consiliul permanent, ba—ce-i mai mult— 1-a și propus la decorația „Coroana României” în gradul de comandor, refuzată de dânsul, câtă vreme i sar fi cuvenit „mare ofițer”. Și venind vorba de neplăcerea cu *concierge*à:

— Bine, Iulie dragă, zice el soției, când vede pe bicisnica ușierică, se poate, o luptătoare ca tine, cu sânge viteaz, să te temi de o stârpitură ca aceasta?

— Eu de manele ei nici că mi-i teamă; numai de gura ei... că umblă ca melița, și nu-i pricep tot cuvântul...

— Noroc că s'a potolit că altfel... „tuna dracul” în ea... face Hașdeu.

— No, că asta și ziceam Lilicăi; de bună seamă, pentru asta ne-âm și grăbit mutatul,

— De când a venit un agent delà poliție, adaugă Lilica, s'a mai liniștit; dar odată chiar m'am sperit...

— Auzi tartorița ! face Hașdeu.

— Chiar așa, călca-o-ar vaca a neagră, încheie dialogul mama. Tustrei merg la serbarea desvelirii monumentului, unde Iuliile ocupă loc de frunte. Hașdeu Își pusese în cuvântarea sa tot talentul, documentarea și mai ales sufletul lui de învățat și de patriot, pentru a înălța pe marele istoric și protector al cauzei românești și această cuvântare se desvoltă elogios, atât pentru cel imortalizat în bronz cât și pentru vorbitor. Felicitările abundă, iar presa reproduce discursul, cu emoționante aprecieri pentru istoricul român. „*Le Temps*”, „*Le Rappel*”, „*L'itr'ansigeant*” se întrec în laude pentru Hașdeu, prietenii îl ovaționează și o masă comună încheie cu căldură, sporită de *Médoc*, prilejul ales de afirmare românească. Dar nu numai atât. Le elogiază concomitent și odrasla celui ce ilustrase neamul românesc, și care la rândul-i, complectase gloria acestuia. Examenul general, de fine de an, aduce din gura lui *Bréal*, a lui *Picot*, profesorul de istorie și a lui *Gazier*, bine meritate cuvinte de laudă. Lilica promovase cea dintâi clasa IV-a. Mică și gădilită în modestia ei, copila nu-și afla loc pe scaun și zâmbeste fericită de fericirea lui *papa*.

Astfel, vâra începe sub prospere auspicii. Mijloacele financiare sporite îngăduie lui Hașdeu de a-și duce familia la mare. Câteva zile la Marsilia și câteva săptămâni la Genova. El alesese de mult aceste două stațiuni climate-terice estivale, pentru a profita de cele două mari isvoare ale acestora, biblioteci și arhive istorice. Și pe când Lilica și mama se prăjesc la soarele, destul de torid, al acestor porturi cu plaje largi, Hașdeu își șterge nădușeala între zidurile cu rafturi și hrisoave, pentruca mai apoi să noteze în *Columna lui Troian* o rară descoperire:

»... Este curios că primul document pe care l-am scotocit în Arhivele din Genova, emană delà un strămoș al meu...”

După aproape două luni de odihnă și aer, pentru Lilica și maraă, de trudă pentru tată, în a doua jumătate a lui August, Hașdeu ia drumul spre țară, iar Iuliile lui dragi către Paris. Lipsa unei servitoare, ori a unei bone, îl supără și cu toată cercetarea lui, nu poate afla una de încredere și ajutor real pentru soție. De aceea, ajuns la București, întâlnește pe Ernestina Feichtinger, o convinge să plece ca menajeră la Paris, și tânăra femeie care iubea pe cele

două expatriate, convine să plece cât de curând, cu o retribuție destul de îmbietoare de 60 franci pe lună.

Intre preocupările mamei stăruia mereu și aceea de a lua două trei studente în gazdă, nu numai pentru a-și adăugi venitul, ci și pentru a da Lilicăi niște prietene care s'o mai distragă multiplelor ei ocupațiuni.

Gândul Lilicăi încălzea adeseori speranța de a avea lângă sine pe prietena *Fhrica Zaharesca*, absolventă și ea a cursului gimnazial, dar care, cu tot asentimentul părinților ei de a pleca la studii în Paris, nu se înduplecă de a-i părăsi.

Hașdeu face în adevăr toate intervențiile pentru a o convinge pe fetița prietenilor săi, pentru ca Lilica să aibă un suflet apropiat lângă dânsa, cu atât mai mult cu cât el își dăduse acum bine seama că fetița stă prea mult cu nasul în carte și surmenajul își cam făcuse apariția prin acele dureri de cap. Părintele, el însuși copleșit de munca în care este prins, cât și de aceea ce luase locul odihnei din vara trecută, iar pe deasupra de singurătatea cu atât mai tristă, după cele aproape două luni petrecute lângă cele scumpe lui, își pune tot felul de întrebări cu privire la regimul ce tre-bue urmat de Lilica.

Dar întocmai ca o patimă, cultura și talentul, ori de câte ori se stimulează reciproc și aprig, pe lângă licoarea diamantină și terea rafinării superioare, depun în organism nevăzuta pulbere destructivă a arderilor intense. Prinsă în cercul atât de apropiat minții sale, al cultivării prin mijlocirea limbei franceze, pe care o vedea mai proprie gândurilor sale decât paternul ei graiu, Lilica își însușește zilnic porții vorace din lectura ce îi cade sub ochi, ca și din preocupările literare care o cheamă insistent, ca într'un cald și intim refugiu. In mintea copilei de treisprezece ani nu este răgaz. In ea se rânduiesc, pe compartimente atât de învecinate, studiile școlare, dar și visurile, inspirațiile, planurile ei de opere mari. Priveliș-tele, lecturile poetice, amintirile, toate sub lentila de adâncă refracțiune, a minții sale, o face să schițeze impresii, reflexiuni și alte piese de teatru, romane, poeme, sau ode. Când mamei, îi apare figura de lumini și umbre a copilei, mai obosită, ea nu-și dă seama că spiritul acesteia parcurge compartimentele în vâlmășag ale muzelor ce și-o dispută. Și poeziile, cărora mai în urmă Lilica le va da o formă finală (nu definitivă), se aștern

incipient, cu desene alăturate, pe caete, pe cărți, pe foi libere, așa cum a scris ea întotdeauna. Totuși profesorii nu cunosc nicio absență, nici o diminuare în lucrările ei didactice.

Ernestina, mai puțin menajeră de cât o voise tatăl, își rezervă doar rolul de preceptoare pentru germana, unde avea de lucru și de mae-stră la piano, unde nu prea avea ce s o învețe pe maestra Lilica. Așa dar, încă un program în plus pentru elevă. Mama Iulia nu căpăta, în noua tovarășă de cămin, o ajutoare pentru dânsa, cum o dorise soțul și de aceea se plânge acestuia în scrisori. Ea însă nu-și aplică nici privegherea și nu asculta nici glasul instinctului matern, în a smulge cu chibzuită, măsură, pe Lilica, din noianul de cărți, de caete și exerciții, pentru a o trimite cu Ernestina în orele libere, în parcurile și squarurile Parisului îmbâcsit. Se bucură de aparența trandafirică și plinuță a copilei, aparență atât de înșelătoare și de fatală în viața genialei făpturi...

Noul an școlar a început cu silitoare râvnă, și eleva Iulia Hașdeu nu desmintește nici una din recompensele meritate precedent.

Suferede dorul tatălui, în apropierea căruia acum, mai mult ca ori când, se simțea ea cea adevărată. Convorbirile își înălțaseră nivelul, interesul subiectului ales fusese viu urmărit și poe-tul-savant îi strecurase în ultima revedere multe sfaturi și utile îndrumări estetice.

Nu mai puțin Hașdeu se simte ca lângă o colegă și constată că evoluția copilei, într'un an, valorează aproape un deceniu. Aceasta îl îngâmfă în așa măsură, în cât reduce proporțiile criticului filosof dintr'însul... E preocupat mereu de bursa bănească ce urmărește a obține, uitând de bursa destinului, în care remizierul Satan aruncă ispititor aur...

La 2 Noembrie 1882, Lilica împlinise 13 ani. In aceeași zi bunicuța, care cam hoinărește pela neamuri, apare la București venind din Cernăuți „tun” și se instalează în casa nepotului, nu spre bucuria acestuia, nici spre aceea a Svârleascăi, care conduce cu greu menajul delă Arhive. Bătrâna, de aproape nouăzeci de ani, încă țațoșă și guralivă, văzuse în sburdălnicia mai puțin de copil, cât de domnișoara, a Lilicăi, oare care cu totul netemeinică lipsă de respect pentru dânsa. Și nimic mai răsvrăti-tor într'un bătrân decât respectul, pe care ne-știind a-1 obține, îl pretinde doar.

Bătrâneța în ea însăși e antipatică, precum este neplăcută buturuga pe care crește mucegaiul putreziciunii, față de ramura vânzătoare și verde. E în aceste aspecte ceva din imanența transmutației materiei. Natura își învâ-luește vigoarea și seva ce-o va perpetua, în înfățișări adecvate, care zămislesc chemări și simpatie. După ce-a utilizat totul, după ce și-a promovat perpetuarea, natura aruncă, leapădă. Floarea atractivă a pomului devine fruct auriu, atât cât trebuie sâmburelui ca să se desprindă, copt și fecund și să cadă pe pământ, în misiunea cea nouă. Dar bătrâneța omului, cu atât se stimează și se situează mai sus, cu cât știe a-și înălța darurile, ca pe-o tavă de argint, către marele creator, în semn de restituire, ori poate ca o poliță... onorată la timp.

Maria Daucșa, femeie simplă și întârziată în viață, departe de a fi una din acele bunicuțe generoase și pline de farmecul cu care înțelepciunea acopere prăbușirea umană, era o bătrână egoistă și harțăgoasă. Lilica o iubea, poate tocmai pentru acest amurg întârziat și pentru de-smierdările, pe care din când în când i le strecura pe creștetul copilăriei sale.

— Și tu crezi, Bogdane, că Lilica are să facă mare brânză, acolo la Paris, îi zicea ea după o zi-două, delă sosire.

— Cred, bunico; sunt sigur.

— Las' c'am văzut eu atâția tineri care au plecat acolo viței și s'au întors...

— Iartă-mă, bunică, dar despre Lilica mea eu nu îngădui ca să...

— Bine, bine! Ai să vezi tu mai târziu... Ai să vezi... Apoi treabă-i asta să cheltuești tu groază de bani ca s'o tu Pe cucoană-ta Iulia și pe fiică-ta, la Paris, iar tu să trăești aici în lipsuri... de nici nu poți găzdui pe cineva... ca lumea ?

— Trăim destul de omenește ! replică plictisit Hașdeu.

— Iar dumnealor fac acolo pe prințesele... Te-a scos din minți dragostea ta orbească pentru Lilica... Fumuri, băiete, fumuri !

Pare că bătrâna aflate câteceva delà „binevoitorii” cari clevetesc și astfel își împănase cum se cuvine acreala. Și aceștia erau în număr atât de însemnat» încât rânduindu-se unul lângă altul, ca stâlpii de telegraf, ajunseseră până la... Paris. Acolo „fumurile” lui Hașdeu, cu origina lui autentic princiară, stârniseră zâmbete și ironii, între prietenii, mai mult sau mai puțin, români. Dar „băietul” bunicăi află și se apără. El trimite „dragelor mele Iulii” numere din „Columna”, cu lucrările lui și un supliment tipărit, în care-și arăta origina, eu acei înaintași de care era legitim mândru și le sfă-tuește să le distribue la nevoe, la loc și timp potrivit, ceea ce moțoaica se va grăbi a îndeplinit pe când Lilica va învinge prin argumentație personală.

Din când în când, Hașdeu, pentru a-și pune în valoare încă mai mult sacrificiul lui de părinte, trimite celor delà Paris vești despre prietenii ce nu numai nu-1 egaleză în purtarea de capi ai familiei, dar se dovedesc chiar fără suflet. Așa, de pildă scrie de Hermina, „săraca fată” care a rămas pe mâna fostei sale doice, deoarece mamă-sa, împăcându-se cu pictorul, s'a mutat la dânsul. Adugă la aceasta, ca o consolare pentru Lilica, ori poate ca o silire la corespondență mai deasă, că de câtva timp și durerile lui de cap se cam îndesesc, mai ales când nu primește vești delà dânsese... (Noem-brie 1882).

Hermina scrisese Liliicăi o scrisoare lungă și tristă în care-și plângea soarta, iar Lilica adăugi o lacrimă peste rândurile în care prietena ei vărsase atâtea. Dar tot atunci, Lilica își aduce aminte că tatăl său îi adusese o carte delà mama Herminei, *Charlotte Walch*, când venise ultima dată : „ *Carl Kritiken : The Christmas Stoc-kîng*” cu următoarea dedicație : „A Lily, from her affectionate friend and teacher” *Charlotte Walch*... Bucurest 1882.

(Liliicăi delà iubitoarea ei prietenă și profesoară Ch. W.)

Lilica ia cartea, pune scrisoarea Herminei la mijloc și cartea îmbrățișează epistola, strâns, aproape nedeslipit... Cum n'a făcut și Charlotte Walch, măcar atât pentru Hermina ei, și a lăsat-o pe mâini străine.. ? Cum se poate ? Sunt și asemenea părinți? Și drept răspuns, pe când mama țese ceva, pe canapea, Lilica se duce tiptil pe la spatele ei, p cuprinde de gât și o sărută pe obraji.

O veste destul de bună pentru Lilica și mama ei, care va reuși să le aducă o viață mai confortabilă și mai la „înălțime”, este acordarea de către guvern a unei burse de 3000 franci pe an, pentru eleva Iulia Hașdeu, grație prietenului politic și personal, *Gheorghe Chita*, filologul de preț și ministru de instrucție la acea dată. Hașdeu le-o comunică sub rezerva discreției „*pentru a nu ațâța pe cei mulți invidioși*”. E fericit de portretul Lilicăi, mai ales cel de profil, pe care copila i-1 trimite spre a-i trece uritul, în lipsa ei, până la Crăciun sau Bobotează, când el va face și imposibilul spre a se „repezi” să le vadă. Despre bunica, Maria le dă de știre că, grație episcopului *Ghenadie*, o va instala la o mănăstire unde e și sora lui Brătianu și astfel va scăpa de capricioasa arhiotogenară.

Și iată-1 din nou pe Hașdeu, în preajma Crăciunului, călătorind la Paris nerăbdător să-și vadă odorul scump, care de curând trecuse elogios examenele parțiale. Iarna e grea, drumul interminabil, aar capătul drumului prețios. Și sfintele sărbători ale Crăciunului, care chiar pentru un neînchinător la biserică, sunt tot sfinte, prilejuiesc iarăș zile de caldă intimitate, între tată, mamă și copil, dar mai ales plimbări recreative pe la muzee, ori vizite la prieteni, cu schimbări de păreri între față și pă> rinte, ca între doi... colegi.

— Va să zică preferi ramura istorică și filosofică ?

— Da, tată. îmi place și filologia clasică și modernă, dar ador istoria și filosofia. Să nu te superi, dragă papa, dar filologia față de filo-sofie și istorie, îmi pare ca o muncă de chimist, reținut strict la retorte și flacoane, în laborator, față de cavalcada îndrăsneață a filosofului, peste secole și peste înălțimile gândului. Am dreptate ?

— Dragă Lilico, ai și nu ai.

— Cum așa ? Ori am, ori nu am dreptate.

— Iată pentru ce ai : în adevăr munca filologului e migăloasă, trudnică, legată de bucoavne și de hârțoage vechi, de multe cunoștinți, de comparații și de concluzii, dar mai ales — fiindcă ai vorbit de chimie — de dozări lingvistice, și de analize. Inșă iată și pentru ce nu ai : Filologia nu strânge orizonturile gândirii, fiindcă odată stabilite origini, evoluții, morfologii semantice., etc, adevărurile se largesc în mod neașteptat, iar istoria se hrănește din acele orizonturi, de pe urma cărora și concluzii neașteptate vin să încunune filologia cu recunoștință.

— Recunosc și eu că e adevărat ce spui ; tată dragă. Eu însămi prețuesc filologia, în tot ce ea se apropie de sufletul meu și sper că subiectul la care te-ai gândit tu pentru... doctorat... să corespundă năzuințelor mele... dar...

— Sunt sigur, încuviințează tatăl.

— Dar cum sunt abea în clasa cincea, mai am vreme să mă decid. Până atunci filozofez și meditez... Mai ales învăț.

— Evident ! Sănătoasă să fii... și liberă. Mai ales sănătoasă.

— Cum liberă? întrebă Lilica, oarecum bănuitoare...

— Adică să-ți păstrezi neatârănarea sufletească. Să fii așa cum ești acum, un copil, un adevărat copil, candid și neinfluențat de nimeni și de nimic. întreaga ta dragoste s'o păstrezi pentru mama și pentru mine, iar pe deasupra pentru neamul nostru.,

— De ce-mi faci asemenea recomandății, papa ?

— Pentru că, Lilicuțo, tu ai treisprezece ani trecuți, ce e drept, dar tu ești un copil excepțional. Tu ai dezvoltarea psihică a unei fete de douăzeci de ani trecuți. înțelegi...

— Bănuesc numai.

— Eu înțeleg să-ți vorbesc ca un prieten, prieten bun... Să știi că oamenii în lume sunt răi, și... bărbații mai ales. Ai constatat-o însăți cu tinerii seci, care vă vizitează din când în când, precum snobul Orleanu.

- Sunt niște nesuferiți și proști,
- Ionescu-Gion v'a scris ceva ? întrebă Hașdeu.
- Da, papa, câteva rânduri mamei, cu salutări și dorințe de sănătate, după boala mea».
- Omul acesta, e un om serios și un foarte bun prieten... Să-i răspunzi câteva rânduri ori de câte ori va scrie...
- Voiu face cum zici !
- Dar... (și Hașdeu se oprește o clipă) Dar... versurile... cum stau ?
- Versurile ? se face a întreba Lilica, străină parcă de preocuparea ei adevărată. Ce versuri?
- Mai compui poezii ? apasă Hașdeu cuvântul.
- Oh, nu ! Așa din când în când, îmi vin inspirații, dar nu le fixez pe hârtie. Sau chiar dacă le scriu, le arunc. N'am timp de poezie, când proza școlii mă ocupă toată ziua. Voiu avea eu timp și pentru asta, mai târziu...

Hașdeu dă din cap cu semnificație ; copila schimbă vorba și amândoi pășesc mai departe, prin parcul Luxembourg, acoperit ușor de poleiala iernei, Lilica ținând de braț pe părintele ei, care trăește intens clipele comuniunilor acestora.

Aflase însă, că fata lui, deși ascunde realitatea, totuși, la examenele din urmă, reîncercase dese dureri de cap ; dar tot el se liniștise că în timpul cât a stat la Paris, în vacanță, copila nu se vătase de așa ceva. Odihna deci îi dăduse răgaz și reconfortare.

De fapt, copila scriitoare schițează subiecte ce-i vin năvală, conturează tipuri, și citește cu sete pe Shakespeare, în preajma asistării la *Macheth*.

La o reprezentație văzuse pe celebra *Sarah. Bernardt*, aflată deja în apogeul carierei sale la acel an (1882) încă tânără, jucând pe *Lady Macheth*, nefericita regină a Scoției, cu *Marais* ca partener, în rolul titular. În studiul copilei, ce trecuse deabea al treisprezecelea an din viață, ea examinsază totul cu un ochi critic de o așa de precoce competență. Fiecare tip este disecat controlat după text și după jocul actorilor, și rolul tuturor este analizat comparativ, cu rolurile reginelor antice *Cleopatra, Agrippina, Èlectra* etc., din clasicii greci,

așa cum *Paul Albert*, marele înaintaș într-un profesorat, o făcuse el însuși. Ici colo, studiul scriitoarei Iulia Hașdeu, se completează cu desene fine în peniță; chipurile văzute de mintea ei și cele văzute pe scenă, cu text englez original, cu observații critice citite, în special cele ale lui *Taine* (probabil consultat mai târziu, căci studiul va fi revăzut în 1884 și 1886) cu constatările lui *V. Hugo** asupra capodoperei lui „*Willy*”. Compară, și motivează de ce, pe lady *Macheth*, cu *Frédé-gonde*, de care se ocupă în același an, invocând și studiile lui *Jules Michelet*, *Guizot*, *Cousin* și reproducând ca text de comparație, pe *Euripide*, direct din grecește. Astfel Iulia apoteozează, pe marele Shakespeare, intitulându-și studiul „*Mon Shakespeare*”, așa cum ea, Iulia Hașdeu, îl înțelege.

Lucrarea aceasta, deși completată mai apoi, precum am anunțat, în anii următori, rămâne totuși studiul strălucitor al unei copile de 13-16 ani. (Théâtre p. 193).

Dar școala reîncepe, tata e de mult plecat în țară și mama Iulia bagă de seamă iarăși că Liliçuța are dureri de cap, de cum a început cursurile și dă din nou de veste tatei. Acesta abea împăcat în sine, se vede iarăși răscolit și răspunde, îngrijorat și nemângâiat.

„Sunt dezolat de durerile de cap ale Lili-çuței. Ce să fie asta? Cum va trece iarna, va trebui neapărat să înceapă băi reci în Sena...”

Astfel începuse anul 1883, al Iuliei Hașdeu an de preludiv al inspirațiilor sale literare de durată, care încep a se așterne statornic pe hârtie, dar și al suferințelor ce se vor succeda, la început tainic, mai apoi vădit și conștient, în puținii ani ce-i sunt rezervați pe pământ, ani în care se vor aglomera, cu diabolică hârnicie, tot ce îmbelșuga mintea acestei copile averse de frumos, de adevăr de creație și tot — ce în mod complimentar — va scădea, până la epuizare, din puterile ei fizice.

Hașdeu, după exemplul lui *Al. Odobescu*, din legația română a Parisului, ar dori neapărat să capete un post în capitala Franței, un oficiu, o catedră, poate, care să-i permită a rămâne permanent lângă copila, lui, s'o supravegheze zilnic, s'o acopere cu prisosul sănătății sale, s'o ajute la cursuri, la lucrări, să-i îmbunătățească munca. Acel „ce să fie asta?”, nu putuse să nu capete răspuns imediat în mintea lui clar văzătoare, și care răspuns

rezultă din chiar reco-mandația lui „băi reci”, tratamentul fizic al *neurastheniei*. Copila lui se istovește învățând, ba studiind și în afară de școală, atâtea și atâtea, părintele neștiind cu precizie, dacă nu cumva în orele de seară, când mama adoarme de trudă și grijă, copila lui nu sacrifică orele de somn, febrei chemări creatoare din spiritul ei. Și adevărul era numai acesta.

— Dragă Lilico, te doare capul că stai noaptea la cetit, îi spune mama, și cetești cu ochii în în carte.

— Dacă altfel nu pot vedea.

— Și ce tot scrii tu acuma noaptea ? Nu cumva compui poezii?

~ Aș! De unde?!

— Dă-le 'ncolo, mamă! Și eu în tinerețe mă cam apucasem de prostii de-astea. Nicio pricopseală...

— Ba, mamă, nimic mai frumos pe lume ca poezia !

— Bine, bine ! Las' să facă alții ; nu școlarii !

— Da, mamă, răspunde amar Lilica, mamei care se cuibărea în pat, la culcare.

De bună seamă, nu școlarul stătea sub lampa orbeață, „grifonând” gânduri, replici, ori versuri, cutărei muze a nopților, ci poetul adevărat, acel „alter ego” al ei, care i se frământă în suflet ca o crisalidă, în preajma întinderii aripilor... Și rândurile cu dedicație anonimă, se așterneau încātușate. De ce? Nu-și da seama. Ce demon îi pune întrebări despre libertate? „Sănătoasă să fii și... liberă”. — Ce înger îi da răspunsurile ? Care „Pierre Dupont” vine s'o elibereze* din vedenia urită de a-și vedea viața legată de nu știu care bătrân bolnav... pecând cel tânăr îi cade în genunchi : „— Oh ! ma chère Louise (à genoux) que vous êtes bonne ! Chère enfant, je vous aime tant, et (il lui baise la main) je vous aimerais toujours...” (îi zice junele Pierre).

(„Buvez de l'eau” — proverbe. Terminé le 25 Août 1883) Volumul *Théâtre* p. 34.

La cei treisprezece ani și jumătate, iubirea stă în sufletul Lilicai sub forma problemei, cam sub aceeași formă de altmintrelea, care a rămas în veacuri nedeslegată la oricare din vârste. Teoretic, sufletul ei încearcă soluții naive, sugerate de lecturile romantice, împodobite încă mai mult de fantezia ei proprie. Ce este iubirea ? Ce filtru amar strecoară în clarul acesteia, numai lacrimi și otravă ? Așa scrie Hugo, Lamartine, Musset, G. Sand, Shakespeare... Mai ales Shakespeare, pe care-1 citea acum în original, într'o ediție completă (The globe édition, 1881) cu litere mărunte, la finele căreia Lilica desenează figuri de femei, de „eroine” poate, așa cum se văd în restul ei de bibliotecă, aflat azi la Arhivele Statului. Și această întrebare se va repeta chinuitoare, zi cu zi, an cu an, până la timpuriul apus... Cu atât mai chinuitoare, cu cât ea nu va cunoaște din iubire decât imperativul ei categoric, nedesmințit, nelămurit și nemilos.

„*N'avoir personne aimé, c'est le comble du crime*”... va nota ea într'un vers în curând, unul din gândurile asupra statornicei probleme. Și, după cum se va vedea, nimeni nu va străbate, cu pașii ori cu aripele, spațiile obscure și misterioase ale acesteia.

Citind până la această vârstă delà romanticele „contes bleus”, sau acele adaptări: „*Cei patru fii Aymon, Huon de Bordeaux, Amadis, Ge-neveva de Brabant, Jean de Paris, poeziile lui Villon și ale lui Charles d'Orléans, până la Joung și Ossian, Schiller și Goethe, Bernardin de St. Pierre, Lamartine, Musset, și în special Hugo, cel preferat, este lesne de înțeles ce idei își însămânțează copila despre lume, și ce fel de sentimente își sădește în suflet. Iubirea vapo-roasă, ideală, jertfelnică, nobilă, iată singura icoană sentimentală, înaintea căreia va arde perpetua candelă a cultului luliei.*

În intimitatea vizitelor pe care lulia mama și Lilica le fac soților Bréal, de pe urma venirii lui Hașdeu la Paris, profesorul și învățatul Bréal, convorbind cu eleva lui, își dă seama încă mai mult că fata este și ea cuprinsă de acel „*mal du siècle*”, cum s'a spus romantismului din secolul al X VUI-lea și parte din al XIX-lea, că gândurile ei sboară prea molatec și prea sus pentru vârsta ei.

— Când poți dumneata, Domnișoară Hașdeu, să citești atâta ? o întrebă la o vizită, Michel Bréal.

— În timpul liber, domnule profesor.

- Adică la prânz ori noaptea, nu-i așa ?
- Exact ! Și sărbătorile.
- Crezi că faci bine?
- Nu știu dică fac bine, dar îmi face bine...
- îmi place jocul d-tale de cuvinte, dar nu și răspunsul în sine; fiindcă după orele de studiu, cărora trebuie să te consacrî, se impun orele de repaos.
- Adevăratul meu repaos este citirea autorilor mei favoriți.
- Romanticii d-tale!
- Da, domnule profesor, care sunt și ai dumneavoastră deopotrivă.
- Ce vrei să spui?
- Ai mei ca preferință ; ai d-voastră ca țară de origine.
- Știi d-ta domnișoară Hașdeu, că romanticii — să zicem — ai noștri, n'au prea mult romantism, aproape de loc, în viața lor particulară. *Villon* era un tâlhar, *Bernardin de St. Pierre*, un peregrin cam fără caracter și onoare, care nu-și ținea angajamentele și nu-și respecta cuvântul, *Musset* un veșnic îndrăgostit, care își înșeală delà o zi la alta iubitele, însuși marele d-tale *Hugo*, în viața privată a dat dovadă de ușurinți atât de regretabile. Într'un cuvânt, dacă vei avea cumva talent, poți să scrii ca dâșii, dar să nu trăești ca dâșii, și să nu-ți faci din eroii lor imaginari, ființe de imitat, ori idoli de închinat. Sunt alte lucruri mai serioase în viața, de exemplu : știința și filosofia, pe care tatăl d-tale le onorează cu opere remarcabile. Da, da, crede-mă!
- Vă cred, domnule profesor, și poate v'am și dovedit-o. Mă închin științei și filosofiei ; dar ador literatura. Eu vă mulțumesc de informațiile ce-mi dați despre unii autori, însă...
- Informații exacte ! se grăbește a întări Bréal.
- Desigur, însă în literatură cred că interesează în primul loc frumusețea operei, nu a autorului! Mă ertați, vreau să zic numai frumusețea cărții, valoarea ei. Și oricare ar fi fost viața

lui Villon, St. Pierre sau Hugo, cărțile lor sunt opere de talent, de geniu...

Pentru o domnișoară de treisprezece ani, răspunsul îmi place, dar când domnișoara va avea douăzeci de ani, ori mai mult... va vedea

că romantismul, cu tot talentul ori geniul lui, a produs mult rău în lume...

— Dar și mult bine, domnule profesor..., fiindcă ne-a făcut să visăm la o lume mai bună...

Bréal tuși, se ridică, mângâie patern obrazii de caisă ai elevei și persistând fugăr în concluziile anterioare, își dădu seama și el că discutase nu cu o mică elevă, ci cu o micuță colegă...

Scăpată de lecțiile de pian, nu prea atrac-țioase, pe care i le dădea în silă Ernestina, acum plecată delà dânsese, în urma unor certuri, Lilica va cânta mai rar la piano, și numai pentru sine. Destule game, arpegii, și „*ftngerger-läufigkeit*” nemțească. Auzise copila la concertele *Colonne*, pe marele *Pugnot*, pianist francez pe atunci neîntrecut. *Touché-u*\ acestuia era de altă calitate, era o degetație catifelată, nuanțată, nu ca aceea ciocănoasă a nemțoaicei de Ernestina Feuchtinger. Și așa ațâți alți artiști !

Eliberată astfel, pe lângă lecțiile de piano și de cele de germană, copila are răgaz mai mult de a scrie fragmentar, schițe, cu unele pasajii naive, alături de gânduri și figuri de stil interesante, pe cere le ascunde cu grijă. Ba mai mult, scrisorile ei către tatăl său, devin adevărate dizertații literaro-satirice, pe care Hașdeu, încântat, le citește tuturor, și feliicită pe autoare prin scrisorile lui calde.

Prin Februarie 1883, moare la București, doctorul Vlădescu, încă tânăr. Hașdeu, îndurerat de dispariția acestui medic prieten, scrie la Paris, dragelor lui Iulii, care primesc vestea cu vădită îndurerare, întru cât Vlădescu o văzuse pe Lilica venind pe lume, o căutase la diferitele ei indispoziții, și o iubise mult.

Cu același prilej însă savantul profesor și scriitor, le anunța și o veste bună, că ziarisții delà cotidienele și periodicele capitalei, *Românul*, *România liberă*, *Timpul*, *Telegraful*, *Războiul*, etc., fondând „Societatea Presei Române*”, l-au ales cu majoritate de voturi președinte, pe dânsul, în concurența lui C. A.

Rosetti, care a căzut. Și după ce dă alte vești, termină cu acelaș „leit motiv” :

„...Lilicuța să fie sănătoasă și să învețe...”

Noul apartament în care ele se mută are pe lângă alte avantagii și pe acel al apropierii de școală. *Rue de Condé*, care pornește tot din St. Sulpice, este vecină, paralelă și de lungime egală cu *Rue de Tournon*, unde locuiseră în primul an, cu singura deosebire că aici nu mai sunt cazărmi, iar Lilica stă chiar peste drum de liceul *Sévigné*.

Acest liceu, de altfel, se afla instalat delà proaspăta lui înființare într'o clădire istorică. Strada care purta numele marelui om de stat *Condé*, era și aceea pe care dânsul avuse multe proprietăți, iar clădirea liceului pare a fi fost însăși locuința de pe vremuri a marelui bărbat francez, și care la data înființării Colegiului, aparținea unei contese, descendentă directă a lui *Condé*!

De altmintrelea întreg acest cartier, din jurul catedralei *St. Sulpice*, este eminent catolic, având, aproape unele lângă altele, multe magazine de icoane și odoare bisericesti catolice.

De aceea și Hașdeu se bucură că „*Strada Condé nu se află în drumul anarhiștilor (??!) și că la caz de trebuință puteți să vă refugiați la Collège Sévigné...*”¹ Și cu acest prilej le vestește că Societatea internațională a pictorilor delà Roma, scoate un splendid album, ca acel „*Al-bum-Paris-Murcie*”, cu prilejul serbării a 400 ani delà nașterea lui Rafaël și că l a rugat și pe dânsul să trimită ceva românește :

„...Fiindcă s'a adresat numai la Regină, la Alecsandri și la mine, iar nu și la secături de-al de Ureche, i-am trimis o pagină. Iat-o, citiți-o și spuneți-mi părerea voastră: „*La madona Velata*”...”

Dar această „*madonă învăluită*” („*îndoliată*” mai bine) care ar fi România după pierderea Basarabiei, nu ni se pare

vrednică a fi reprodusă, pentru că e departe de a fi una din isbu-turile lui Hașdeu. Din rândurile de mai sus însă se desprind trei lucruri : In primul loc orgoliul de totdeauna al lui Hașdeu, apoi persistenta rancună pentru Ureche, și în fine con-siderațiunea ce dânsul o are pentru părerea Lilicăi, fiindcă „părerea voastră”, nu putea fi decât a acesteia..., considerațiune care ne întărește a crede că Lilica era, cum s'a mai arătat, și pentru părintele său, o „micuță colegă”. Florica, prietena ei, a fost greu bolnavă. Lilica îi trimite o scrisoare lungă, plină de gingășii și de glume, o adevărată schiță literară, pentru a înveseli pe această dulce prietenă a copilăriei sale, a cărei depărtare o resimte mereu, cu atât mai mult cu cât ea refuzase să vie la Paris. Concomitent Lilica scrie scrisori și celeilalte prietene, *Marie*, pe care o iubea profund, și căreia îi va dedica vre-o câteva poezii mai târziu, poezii în care lasă a se vedea acea dragoste romantico-maladivă pe care multe li-ceane o încearcă pentru colegele lor superioare, ori pentru profesoare, cărora le adresează adevărate „declarații” amoroase. La Lilica Hașdeu se va vedea că acest fel de dragoste, va fi și un fel de fereastă, pe care columba albă a iubirii sale, va evada din colivia mereu închisă și tristă. Instinctul dragostei veșnic refulate, pentru un tânăr care va trece în curând prin viața ei, se va descătușa în acest chip, trecând asupra prietenei ei Maria, al cărei suflet fin și înțelegător, a cărei frumuseță fizică și morală, o captivează deplin de atât timp, pe acelaș plan, desigur mai înălțat, decât al Floricăi și de altă nuanță. Intr'o schiță, pe care desigur o creionase cu câțiva ani în urmă, poate după războiul din 1877—78, dar îi va da forma definitivă acuma, în vara lui 1883, Iulia Hașdeu scrie o poveste de iubire suavă a unei surori de cruce pentru un flăcău care pleacă la război, iubire jertfel-nică, eroică, așa cum înțelege ea iubirile și acum și mai apoi : Sora de cruce,

Păuna, deși destinată mâaăstirii, nu-și poate înnăbuși iubirea pentru fratele de cruce *Bujor*, care însă iubea pe o altă fată, *Sultana*. *Bujor* îi deschide ochii *Păunei* asupra păcatului iubirei de acest fel și *Păuna* se resemnează.

„ — Merci, mon frère, et pardon. Malgré moi et à mon insu, le subtil poison de l'amour s'était glissé dans mon coeur...”

„Pardonnez-moi...” !

Și pe când *Bujor* pleacă la război, *Păuna* se face soră de caritate, numai spre a păzi viața celui scump. Soarta face ca la un post înaintat, *Bujor* să riște a fi împușcat, dar *Păuna* veghează, și în clipa când glonțul era să-1 atingă, se aruncă înaintea lui și cade, salvându-și iubitul.

„ — Maintenant, murmure-t-elle, tu es libre, frère ; épouse Soutana...”

(*Idylle Moldave*, Théâtre)

„*Subtila otravă*”, filtrul amar, într'adevăr pătrunde încet, insinuant, comprimat.

In acea locuință din *Rue Condé*, *Lilica* și mama ei ocupă două odăi, cu un hali, la mijloc la etajul al doilea.

Pe când în cealaltă casă, din *Rue St. Sul-pice*, *Lilica* n'avea liniște să citească, și mama să doarmă, din cauza gălăgioșilor vecini de deasupra, o artistă și un remizier de bursă, acum, în apartamentul de deasupra, e o liniște deplină. *Concierge-a* dăduse de veste mamei că acolo stau niște străini, de nu știu ce neam, Par'că englezi, fiindcă ea nu le poate pronunța numele. Un bătrân paralic și fiul său, student la o facultate oarecare, pe care *concierva* iarăși n'o dibuise anume.

De câteva ori la intrare ori coborîre, tânărul trecuse înainte ori venea din urmă, mereu preocupat. *Lilica* îl zărise de departe și n'ar fi știut nici cum arată la față acel tânăr despre care portanta dăduse așa de binevoitoare in-formațiuni.

Desigur că trebuie să fie un tânăr foarte bine crescut, delicat,

care în afară de studii și părintele său, nu cunoaște pe nimeni.

-- Ca și mine ! — Bietul băiat ! va fi spus Lilica, la aceste vești.

Într'o dimineață delă sfârșitul lui Februar, pe când Lilica, înfășurată în palton, cu guler ridicat și *foulard* la gât, închise ușa, plecând pe scări, spre școală, se întâlnește pe palier cu acel tânăr. Era potrivit de înalt, strâns într'un demi-palton, cu pălărie rotundă, tare, purtând o geantă subsuoară. Tânărul salută, făcând loc copilei să treacă, și o frunte largă, cu părul dat peste cap, se luminează deasupra a doi ochi ca de peruzea. Lilica se coboară, grăbită, tânărul de asemenea la distanță și se îndreaptă fiecare în direcția lui; tăcuți și cuviincioși.

Sâ Pie acesta fiul paralicului ? Se întreabă Lilica. Un răspuns urinează întrebării, nedefinit, mai de grabă indiferent. Totuși distincția fi-gurei lui și gestul de om delicat, cu care s'a ferit, cedându-i pasul și salutând-o respectos, stăruie în mintea elevei.

Dar zilele trec, vecinii sunt ca absenți. Plecărilor, întoarcerile sunt nesimțite. La rându-i Lilica înțelege să cânte la pian numai cu pe-dela de pianissimo ; poate vecinii nu iubesc muzica, poate nici dânsa nu cântă destul de bine, poate tânărul are de lucru. In aceste întrebări ochii de peruzea parcă sclipesc a protestare.

— „Nu, nimic din toate acestea!!!”

Peste câteva zile conciergea vine să aducă niște scrisori și intrând în odaea Lilicăi îi face o confidență : aseară pe când domnișoara cânta la piano, tânărul care abea se urcase, a stat tot timpul pe palier, chiar lângă ușa, și când ea, portăreasa, a trecut, el s'a făcut a o întreba dacă acea corespondență nu-i pentru dânsul.

— Nu, e pentru doamna Hașdeu, i-am zis eu.

— Cum, cum ? întrebă el într'o franțuzească așa cum o vorbesc străinii.

— Haș-deu, îi accentuez eu din nou.

—- Merci, răspunde dânsul, credeam că le aduci pentru mine; și s'a urcat...

La școală copila se silește ca de obicei. Lecțiile sunt pregătite cu râvnă, dar ritmul hărniciei se rărește. Tocul se oprește deseori pe probleme, rândurile cărților uneori se volatilizază, iar ochii se opresc în gol îndelung. O oboseală inexplicabilă îi stăpânește travaliul de până dăunăzi. E poate apropierea primăverii, un reflex de peruzea... sau poate un reflex al suferințelor trecute, ascuns undeva, în coșul pieptului, care se face știut că stă acolo, ca la locul lui... Cine știe ?!

— Ce frumos lucru, mamă, e sacrificiul !...

— Frumos, dacă e nevoie de dânsul. Dar de ce zici asta ?

— De nimic, mamă ! Ce-ar fi pe lume dacă fiecare om ar sacrifica puțin delà sine pentru aproapele.

— De pildă un copil pentru părintele lui. Așa cum face băiatul paralticului de sus.

— Acest sacrificiu e poate și o datorie, mamă, răspunde Lilica pe englezește.

— Cum ? face mama.

Și Lilica repetă răspunsul pe limba abruden-cei, grăbindu-și condeiul la o traducere din Homer, care niciodată n'a fost mai greoi ca în această seară de primăvară, în care „*Vheure mauve*” mai întârziase puțin peste turlele Parisului...

Elevele colege observă că Iulia Hașdeu nu-i atentă ÎQ clasă și, afară de buna ei vecină de bancă, *Jeanne Crêhange*, care o iubește pe această floare desrădăcinată, cu obrajii plini și trandafirii, de câteva zile ceva mai palizi, și afară de serioasa colegă Marie Mavrodin pe care Iulia o iubește, celelalte se complac în această lene vire a răspunsurilor premiantei. La o

teză de geografie Lilica obține un „patru” cu semn de întrebare, repetat de profesor verbal :

— Domnișoară Hașdeu, ți-am pus nota patru, numai pentru considerațiunea felului de a învăța de până acum. Lucrarea merita mai puțin...

Și pe când Lilica clipește des, cu pleoapele roșii, un răspuns scapă, ca un ecou haotic :

— Sunt puțin suferindă, domnule profesor ; vă asigur că am să-mi corijez nota.

— îmi place a crede !

— Vă asigur, vă asigur, vă asigur...

Și „vă asigur” s'ar fi repetat de zece ori, dacă isvorul de sub pleoape n'ar fi inundat obrazii și buzele copilei...

Înseși lecțiile de franceză, la care Iulia egala pe colege, ca și cele de latină, greacă, istorie, la care ea le întrecea de-atâtea ori, încep să scadă notările. În cancelarie profesorii se întrebă și o vorbă propice ajunge la mămița.

— Cum se poate, Lilica mamei ? Ce-i cu tine ? Te văd că stai noaptea târziu cu nasul în cărți. Ce faci ? De ce aceste proaste note ? o întreabă mama, peste câteva zile.

— Nu știu, mamă. Mă simt mai slăbită. Eu mă silesc ca și mai înainte... dar...

— Poate că în loc să înveți, tu faci iarăși versuri, ca la București, când te ascundeai de noi.

— Nu, mamă, nu fac versuri, însă...

— Atunci am să chem doctorul chiar mâine... să vadă de ce suferi.

Adesea în ochii unora, în ochii oamenilor pe care viața îi țintuește numai pe tangibil, pe concret, pe un concret redus la cele patru-cinci fenomene cotidiene, suferința trebuie să se manifeste neapărat — să zicem — ca cel de-al șaselea : vizibil, pipăibil : — „ce te doare ? n'ai poftă de mâncare ? ai

temperatură ? Nu ? Atunci ce ai ? Atunci ce poți să ai ? Fii bun și vezi-ți de treabă !"

O, gamă a sufletului !!... O, cromatism pe care puțini artiști îl pot reda în notele lui mărunte, multe și dificile, care totuși constituiesc o serafică melodie... !!

Și peste alte câteva zile, o scrisoare delă părintele ei, delă acela căruia *distanța* îi amputează acuma una din subtilele lui înțelegeri :

„Lilicuțo dragă, a fost ca un trăsnet pentru mine, când am auzit că tu ai început

a nu mai învăța, din fruntea clasei devenind coada ! Sunt așa de emoționat, încât nu știu ce să scriu și ce să zic. Tocmai acuma, când ești deja de paisprezece ani*), când poți și trebuie să judeci tu singură, când nu mai încapă să te silească părinții și când țara ți-a făcut marea onoare și unică excepțiune de a te numi bursieră fără concurs ; tocmai acum uitat-ai cine ești ? Nu-ți mai vorbesc de durerea mea și de durerea mamei, o mamă căreia-i da-torești atât de mult. In minciună și'n lene, în pierderea ambițiunii și a demnității, e greu numai cineva să înceapă, ca apoi să se rostogolească din ce în ce mai jos. Lilicuță dragă, gândește-te. Te sărut în speranța că în momentul când vei primi această scrisoare te-ai și îndreptat deja și vei persista în îndreptare. Aștept cu nerăbdare să mă convingi despre aceasta prin trimiterea notelor delă școală. Iubirea părinților pentru copii se dovedește prin sacrificii, iubirea copiilor pentru părinți se dovedește prin învățatură și respect.

Dovedește-ne dară că ne iubești...

Iubitorul tată, Bogdan

(7119 Martie 1883)

Duritatea acestor rânduri, ici pline de imputări amare, dincolo de amenințări și chiar ofense, precum și imprecățiunea finală, lovea tăios, contondent, frăgezimea acestui suflet. Copila tremură cu scrisoarea în mână, pe care ar fi vrut s'o ascundă, dacă mama n'ar fi deschis-o întâi, stă cu ochii împânziți de rouă și

1) Copila, însă, nu-i împlinise încă (N. A.)

de uimire, plânge lăuntric mai sbuciumat decât în afară și astfel câteva zile nu-și poate reveni. Vrea să răspundă imediat, dar condeiul e rebel.

Să-i vorbească bunul, înțelegătorul, superiorul ei tată, de minciună și de lene, de pierderea ambițiunii și a demnității ? De „minciună” mai ales ? Ce^i aceea minciună ? Cum poate cineva minți când nu afirmă nimic, când stă înlănțuit de puteri tiranice necunoscute și energia lui lăuntrică devine o inerție ? Și lene ? Dar această lene ce este ? O inactivitate voită sau maladivă, o răsvrătire contra muncii ? Cum ? Este ea o leneșă în acest înțeles ? Așa o cunoaște părintele ei, filosoful ? Pe dânsa ? „*Ui-tat-ai cine ești?*” Dar când a uitat ea această dependență, această — mai bine zis — lespede de pedestal, căre-o ține ancorată mereu, ca o obsesie, și pe care *papa* i o repetă atât de des ?

Lilica e desnădăjduită. Biciul, bicele, îi lăsaseră vârce sângerânde. O dor, o ustură cumplit... Mămița, departe de a turna balsamul care să i le domolească, i le reîmprospătează. Cui să se destăinuiască ? Și mai ales ce ? Ce să destăinuiască ? Nimic precis nu se conturează în cauzalitate... O nostalgie vagă după necunoscut, după finalități ce-i dau fiori ; după... moarte, poate !

Duminica ce urmează, copila, profită de lipsa mamei din odae, și, ca niciodată, își ia un pardesiu pe ea, și ieși singură. Încotro ? Adesea pașii, aceste mișcări reflexe, fără cârmă proprie, isbutesc să ne conducă mai direct, mai salvator, și cine ar putea lămuri dacă în „reflexe” nu stau adesea, impulsuri, și acel subconștient, cu deslegări precise dar necunoscute ? ! Parisul fierbe în furnalele lui clocotitoare. Primăvara scosese la soare pe străzi, pe bulevarde, aflux de valuri omenești, trăsură, călăreți... În aer plutește ceva din afara orașului, o boare străină, neobișnuită. Miroase a muguri. Ca acolo, departe, în grădina Arhivelor ! Ah ! grădina Arhivelor, cu

lilieci albi, scumpii lilieci albi, aromați și a căror umbră e par'că și ea albă. Acolo mugurii poate au și plesnit și din cojițele lor delicate și date cu lac, scot capete mici, nădejdiile și mângâerile copilăriei de altădată...

Din tot ce-o înconjoară Lilica nu vede aproape nimic ; doar atât cât să nu deie peste oameni ! Ea pășește printre lilieci, între Florica și Maria, între Hermina și Xida, acum măritată...

În sufletul ei au năvălit impresii noi... Peste „lespedea” amenințării, deliciul libertății! Singură! Ea însăși, cu sine, cu amintirile ei, mai largi decât toate priveliștele. Singură ! Liberă ! Merge înainte, mereu liberă ! O evadată !

Se oprește automat, în fața a două mari por-tice. Ridică fruntea uimită. Două portice dorice și ionice, care se înalță dantelate între coloane, peste scări ce conduc la ele ! Și deodată dinăuntru isbucnesc valuri largi de armonie. O orgă cântă. Ce cântă ? Ah, da : *Ave...* Uite ! E catedrala *St. Sulpice* !

Așa e ! Va să zică mersese puțin. Pașii urcă treptele...

Sufletul ei li se supune... Bolțile ogivale o primesc cald.

Coloanele corintiene se înșiruesc în preajma ei drepte, enorme, iar două mari fresce ale lui *Delacroix*, îi opresc câteva clipe ochii în admirație răscumpărătoare.

Lumea stă sub o binecuvântată reculegere. Șoapte, susure, litanii... Din când în când un clopoțel sonor trimite

înștiințări cuvioșilor. Și deodată marea operă a lui *Cliquot*, una din cele mai mari orgi din lume, deslănțue acorduri ma-jestoase care umplu încăperea nesfârșită... Lilica se face mică, închide ochii, încearcă un fel de cruce, se ghemuește toată în sine, în sufletul mic, de uriașe ecouri...

Cântă Dumnezeu !

Și lumea toată dispare undeva, departe, între lespezi și rânduri amenințătoare... E cald, e bine, și miroasă a smirnă, care îmbălsămează altarele și inimile. Lilica ascultă, simte, pipăe lumea, întreaga lume de departe. Și lumea e acuma

bună, este, toată la un loc, ca Flori ca, ori ca Maria... Ar vrea să plângă, ca o expiare. Ar vrea să erte ! Pe cine ? Ar vrea să ceară er-tare ! Cui ?

Și pașii ei gonesc... gonesc înfrigurați...

— Eartă-mă, mămițo ! A fost fără voe ! Am greșit ! Știu.

Trebuia să-ți spun că ies ! Taci, mămițo ! Da, da, ai dreptate.

Mă îndrept, m'am îndreptat... Am să fac așa cum zice tata...

Cum dorești tu... Fiți siguri...

— Dar unde-ai fost?

— La biserica Sf. Sulpice.

— Trebuia să mergi cu mine, la biserica noastră, românească.

De când ești singură ?...

— Nu mai fac, mamă. Sunt o nebună... Dar mă îndrept ! Să

vezi ! Ai să vezi ! Lilica a greșit ! Lilica te roagă s'o er ți...

Masa cu cărțile teanc și caetele alături, o primesc de grabă, i se predau prizoniere. Rândurile sosesc ceva mai târziu, ea le

cheamă, le... regăsește cu ghiare întinse, cu strigăte surde-

Și Lilica se reface. Redevine pe încetul eleva silitoare, cu

sforțări supraomenești. Sforțări mai ales de a alunga

vălmășagul reveriilor, inspirațiilor, ce zilnic bat la porțile

gândului ei zăvorit. Birue, birue cu luptă, cu înfrângeri și

victorii succesive.

Dar orice război costă...

Pe scările ce coboară nu va mai ridica ochii, nu va mai

răspunde la salut. Și mai ales nu va mai cânta la piano... Da,

da, e mai bine. In zecile lui de clape, acest scrin tainic, în care

dorm glasuri divine, stau și chemări pătimase, stau degete

care cuprind ca în clește,... stau mai ales ecouri ce evadează

pe ușă, pe ferești... și nu e bine.

Iar odaia unei liceene trebuie să rămână o carceră, cu izolări,

cu ecuații, cu traduceri, cu teme și cu temeri... Odaia *fetei lui*

Hașdeu, mai cu osebite! Cel mult cu o pisică...

Delà București sosesc acuma aproape săptămânal pachete cu icre moi, alva, măslina și alte bunătăți preferate de pacientă. A mai sosit o carte de medicină... despre miopie, cu a-natomia și fiziologia ochiului, cu deformațiunile golbului ocular, cu cauzele miopiei și tratamentul acesteia, care trebuiau citite tocmai de acei ochi aflați în deficiență, ca și cum miopia ar fi fost o afecțiune de simple recomandății igienice. Părintele, după ce comunică o creștere „mare de tot” a barbei sale, mai anunță trimiteri de bani, prezenturi, și de atâtea alte stimulente pentru școlăriță :

„...așteptam o scrisoare de la mama, prin care să-mi spună că tot înveți bine, ca și mai 'nainte...”

...Lupta pentru alegeri la Cameră s'a început. Chițuleștii mă susțin grozav la Craiova. Dacă mă voi alege, mamei atunci voi putea să-i zic că m'am liniștit, căci din deputăție voi putea să trec atunci la Paris într'un post care să ne permită să fim împreună acolo, până ce vei face doctoratul...”

Doctoratul, după licență, iar aceasta după bacalaureat! Și lulia e de abea în clasa V-a. Așa dar, puterile ei trebuiesc încordate zilnic, înzecit, însutit. Cursa e prea lungă, potoul prea departe, iar cursierul nu este numai un „noble et fougueux animal” ci este în deosebi, un *Pégas*...

Dar Hașdeu pe lângă atavismul psihic, e sigur și de cel fizic.

Vigoarea și rezistența lui la muncă, trebuie să fi trecut integral și în copilă. E doar „fiica lui Hașdeu” ! Și asta e destul !

Prefacerile fizice ale pubertății copilei, vagul avânt către ideal, problemele de gândire ce i se impun firesc, zefirul primăvăratec care-o clatină, toate acestea efluvii ale adolescenței nu intră în bilanțurile părinților adeseori și nici ale profesorilor. Și doar Hașdeu era și una și alta. Mai totdeauna lenea copiilor, la această etapă delicată a tinereții, este cu totul altceva de cât „lene”, neatenție, sau „minciună”. Ba nu ! Poate că în cea din urmă se refugiază cauzele reale ale celor dintâi.

Copilul minte, fiindcă nu poate spune adevărul celor ce simte atunci. La drept vorbind, nici nu-1 cunoaște bine. Dar părintele și

profesorul e mai vinovat când, cunoscându-l, îl uită ori îl nesocotește și atribuie efectul la cauze străine. Minciuna lor le este adeseori funesta, fatală... lor înșile.

„Atenție la adolescență !” a zis nu știu care om de știință! Să nu fi citit Hașdeu niciodată avertismentul, cniar dacă era să fie aplicat Lilicai lui ?!

Ba pe lângă supraocupațiile ei de fiecă zi, de fiecare ceas, pentru școală, cu lecții particulare de tot felul, și mai ales pe lângă frâul, abea ținut, în gura spumosului *Pegas*, Iulia trebuia să scrie mereu scrisori tatălui său, și între ele, câte-o depeșă - două : după modelul „*Si vale, valemus!*”, scrisori de care trebuia să se învrednicească deopotrivă și pentru priete-nile ei atât de dorite, ba încă și pentru că-te-un fost meditator... Totuși nivelul cursurilor, mereu „à la hausse”, o readuce între frunțașele clasei...

Ochii de peruzea, suntocoliți, cu grijă, cu precauție... dar nu și amintirea lor încrustată... „*cloisonee*” cum ar fi zis poeta.

De aceea, când în luna Mai 1883, Hașdeu scrie „dragelor mele Iulii”, acel vaet, acea repetată lamentație, de neinițiat în tainele fiziologice.

„Durerile de cap ale Lilicuței mă îngrijesc grozav. Ele au o mare influență și asupra miopiei... Să nu lucreze peste măsură: are destul timp în viitor...”

Rândurile lui produc oricui o legitimă uimire. Cum să se îngrijească cineva de efect, când el însuși era, dacă nu provocatorul, în orice caz promovătorul cauzei ? Durerile de cap ? Mai erau ele și altceva decât de mult preve-stitul surmenaj”, iar acesta pragul neurasteniei. Și cum să poată susține cineva, de geniala apersepțiune a lui Hașdeu, că migrenele produc miopie, când viceversa este cu mult mai adevărată ?... Și de ochelari încă nicio vorbă.

Și în adevăr, copila suferă acum de repetate dureri de cap. Uneori nici nu le mărturisește. Mămița se tulbură tare și e păcat... când muncește atât, fără servitoare... Alte ori, când durerile trec peste marginile răbdării adolescenței, condeiul scapă din mâini, capul svăcnește, tâmplele cad între palme; durerea e insuportabilă, ochii nu mai văd.

— Ce ai, Lilico, mamă ? Iar te doare capul ?
— Așa, puțin mămițo,. nu te speria!... Fă-mi o legătoare cu apă rece, și are să treacă îndată.
— Să nu-ți pun cartofi cu oțet ?
— Nu ; miroasă rău și nu pot suporta... face copila, sfârșită de puteri.
— Atunci mai lasă puțin cartea, puțin ! Să-ți fac o limonada acră ?
— Nu, că-mi trece, mămițo, dacă-mi pui apă rece..., răspunde Lilica, pradă poruncitoarelor vedenii de viitor, inexorabilelor examene ce se apropie, și la care ea trebuie să fie înaintea tuturor, iarăși, ca în trecut, că doar e „fiica lui Hașdeu”... Și Bréal și Gazier și Picot, i-au repetat-o în timpul crizei... „de lene”. Hașdeu, deși îngrijorat grozav de durerile de cap ale copilei, face politică, se sbate în alegeri la Craiova, unde cu tot ajutorul lui Chițu și al lui I. Bră-tianu, cade la deputăție, din cauza reușitei junelui Romanescu, fiul doctorului craiovean și părinte al urbei. Savantul român merge în triumf la gară, primește toasturi peste toasturi, e încântat de „marșul triumfal” din capitala banilor Olteniei, etc., etc.. Lui Ioan I. C. Bră-tianu, care-1 întrebă ce mai face fina, îi răspunde :

— Prin învățătura și purtarea ei va face onoare nașului !
Așa dar, Iulia nu e numai «fiica lui Hașdeu»; este și lina nașului Ion C. Brătianu...

Va recunoaște cândva marele filolog, că decât toate acestea, care echivalau cu „transformarea unei fete în băiat”, ar fi fost mai imperios indicată aducerea copilei în căminul patern, unde cu încetul, domol de tot, să-și fi terminat studiile liceale ori universitare. Și Iulia Hașdeu n'ar fi fost mai puțin un... geniu. Nu un geniu comprimat, potențiat după un sistem rapid, ci unul cu sbor potolit, cu afirmare sănătoasă și viabilă.

CAP. VII

ÎNFLORIRE IN GLASTRA

Peste câteva zile, mămița se duce la niște prieteni, la familiile Odobescu și Popovici. Puțin după plecarea ei, *concierge-a* urcă treptele, bate la ușă și intră cu o cutiuță în mână.

— Uite, domnișoară, știu că suferi de dureri de cap. Am căpătat niște doctorii delà cineva și dă-mi voe să ți le ofer.

— Mulțumesc, dar ce fel de doctorii?

— Niște pastile care fac să treacă îndată aceste dureri. Iei una când simți că te apucă, stai zece minute și gata. A trecut î Persoana care mi le-a dat suferi și ea de câp și cu asta-i trece.

— O, cât îți mulțumesc, madame... î

Și pe când *Concierge-a* iese, Lilica ia cutia, o deschide, vede în ea patru pastile albe, apoi pe capac citește pe englezește : „for head ache” (pentru dureri de cap). Era un scris de mână bărbătesc. Delà cine să le aibă portăreasa ? Cine să le fi dat cu acea destinație directă, ori indirectă? „Persoana care mi le-a dat suferi și ea de dureri de cap” ! !.., Lilica se ridică delà masă și coboară grăbită la cușca portăresei.

— Cine ți le-a dat, madame ? întrebă șoptit, copila.

— Nu pot să vă spun. Atâta însă pot divulga: mi le-a dat pentru dumneata personal, fiindcă a aflat că suferi... La revedere, Domnișoară, face portăreasa, ieșind în stradă.

Și Lilica își face un plan. Va afla. Are un mijloc sigur, care să-i precizeze dacă salvatoarele pastile vin delà cine bănuiește dânsa. Până atunci, cum durerea de cap se și vestise, ia o pastilă, bea puțină apă, se întinde pe dormeză și stă așa cu ochii închiși și cu amintirile larg deschise.

Așteaptă. Un minut-două. Nimic ! încă cinci minute! Nimic! De odată deschide ochii mari. Ochii sunt liberi... Un fior coboară încet pe osul nasal... un fior care-i descarcă vinele, le evacuză parcă, de congestia, de apăsarea de până acum. Încă alte cinci minute. Lilica sare de pe canapea. Cântă. Ce ? Ceva

venit de departe, de peste țări și... mări... Capul n'o mai doare... Studiul se reia voios, clar.

A treia zi pe când se întoarce delà liceu, și urcă scările, se întâlnește cu tânărul delà etajul superior, care coboară.

Acuma planul ! Ii va zice pe englezește numai „mulțumesc”, în clipa când va trece pe lângă el. Dacă n'o întreabă nimic, binefăcătorul e dânsul ; dacă o întreabă, ea nu va răspunde nimic și va lua-o la goană pe scări. Fălciile ei însă stau încleștate și drumurile se apropie totuși de... încrucisare. Oh, de ce e așa de timidă!? Sunt pe aceeași treaptă. — Haide... haide, zi !

— *Thank You !* scapă în fine cuvintele înlănțuite, Lilica...

Tânărul se oprește o clipă, tace. Dar Lilica e sus, a intrat repede, a întors cheia și lângă ușă, cu urechea, lipită, ascultă. Nimic... Nimic !

Inima înăbușită începe a bate normal, respirația își reia ritmul.

„Mignon" e la picioarele ei. Lilica o ia în brațe, o desmeardă, îi vorbește, îi dă zahăr, și coada cățelușei bate voios cadența clipelor acelora...

Peste puțin imaginea părintelui îi apare severă. Ce-ar zice *papa*, dacă ar afla de gestul ei de-adineoarea ? Ar mustra-o desigur. Doar el îi interzisese categoric, mai întâi să iasă sin-

fură, în afară de cursuri, și mai ales convor-irile cu... străinii.

„Bărbații sunt răi, periculoși" ! Și câte alte recomandatii 1 Dar ce făcuse? O obligație de bună cuviință. Și nimic mai mult. Da! Dar dacă binefăcătorul nu e dânsul ? Atunci cine ? Doar a tăcut ! Putea să se apere, să nege. A tăcut. Dar dacă află mama delà *concierge* ?... Ce-ar fi să-i spuie ea însăși ?... Ar înțelege-o mamă ? Nu !! Nimănui ! Nu va afla nimeni, nimic, niciodată ! Ce să afle ? O simplă atenție delà un vecin și o simplă datorie de politeță delà dânsa. Să fie oare numai atât

? ! Lilica, poeta, ar da un răspuns. Lilica, „fiica lui Hașdeu”, nu-1 poate da nici pe acela, nici un altul.

Dar tata, prins în lațul politicei, uită de ochelari și de migrenă și se soațe între discursuri și conferințe pentru... popularitate electorală.

„M'am convins încă odată că mă bucur la oltenii mei de o popularitate extraordinară”.

Pe bunica o instalează în fine la mănăstirea Ciorogârla. Svârleasca vede de gospodărie și de grădină. Căinii își văd de casă și de pui...

Ca niciodată, Lilica însă simte acum nevoea comunicării cu tatăl ei. Văzând îndelunga lui tăcere, îi scrie o scrisoare „patetică”, pe care o începe așa :

„Ou'avons nous fait pour être ainsi abandonnées sur une terre étrangère ?”

Și Hașdeu se execută, răspunzând chestii politice, casnice, dar și cu vestea bună a sosirii în vacanța de vară la Paris, de unde vor pleca împreună la mare, la Kopenhaga sau la Lisboa, căci „*Spania și Portugalia n'am văzut o încă...*” Și iarăși: „...Cum mai merge cu migrena Lilicuței, care mă neliniștește foarte mult...?”

La începutul lui Iunie le scrie c'a fost la Iași, unde a reprezentat *Oltenia* la serbarea pentru statuia lui Ștefan cel Mare. Discursul lui, publicat în „Românul” a fost mult apreciat de publicul capitalei Moldovei și de restul țării. Mama face rochițe pentru școala de care se ocupase la București și le trimite lui Hașdeu pentru a le da la premii. Și în sfârșit, Hașdeu le scrie, că la București sunt călduri insuportabile :

„...E ceva oribil ! Nu mă mir că de căldură săracul Eminescu a înnebunit și alaltăeri l-au dus la balamuc”

(i Iulie 1883)

Va să zică Hașdeu știe că Eminescu îneebunise din cauza marilor călduri ale anotimpului... și nu din cauza răcelei publicului ingrât, a oficialității mai ales, pentru suferințele lui, cu cauze precise și adânci, care cereau sacrificiile respectivilor, în vederea salvării acestui geniu reprezentativ al neamului românesc. Încă odată, știința biologiei umane își arată valuta în acest titan al celorlalte științe, care e Hașdeu. Fiindcă nu e de crezut că rândurile de mai sus să aibă un sens pejorativ pentru poetul, nu în dă ajuns de apreciat, pe atunci, de marele filolog.

Lilica pregătește examenele generale de clasa a V-a. Sunt și la Paris călduri insuportabile ; sunt și acolo plictiseli. Mai sunt și preocupări intime, fără discursuri și conferințe, dar cu probleme și temeri, abea reduse la tăcere. Algebra, Geografia, limbile clasice etc. însă au întâietăți și importanță. Știu a se impune fără milă. Lilica nu pregetă. Nici o suferință! Ci numai îndurare, numai răbdare ! E d oar „ fiica lui Hașdeu ” și „fina lui Brătianu”... Și trece examenele cu încordare grea, cu biruință, ca în trecut, dar obține numai premiul al doilea.

La examenul de limba franceză are un moment de sincopă. Simte un gol subit în créer. Pare că se clatină. Dar coardele brațelor tinere și încă vâjnoase, se întăresc de marginea pupii trului. Confundă două lucrări ale scriitoarei *Georges Sand*, cu ale D-nei *Necher (de Staël)*. Stupefacție ! Zadarnică stupefacție, căci eleva își revine, se corija îndată, cu energii din adâncuri îndepărtate, cu vedenii de lumină orbitoare. Și profesorul ascultă uimit revenirea cu somptuoase amănunte și caracterizări ale operelor scriitoarei citite și răscitite, tălmăcite și răstălmăcite de eleva Iulia Hașdeu : *Indiana* și *Lelia* de o parte; *Delphine* și *Corrine* de alta.

Odată cu examenele terminate cu succes și premii, Lilica și mama iesă zilnic la plimbare : Bois de Boulogne, Auteuil,

Luxembourg, Versailles. După recuperarea odihnei lăuntrice însă, muzele își reiau zilnic și în liniște domeniile lor. În afară de diverse creionări în versuri, Iulia termină schița *Idylle moldave* (squelette d'un drame ou d'un roman) și *Le fils de Frédégonde* (suget d'un drame) iar până la sfârșitul verei va trasa ultima linie a proverbului *Buvez de Veau*, și va imagina încă alte schițe de romane sau teatru.

În cea dintâi stăruiesc amintirile ei din războiul 1877—78, cu acea jertfă, amintită anterior, a dragostei curate pentru tânărul iubit și ai cărei eroi sunt *Bujor* și *Păuna*; dar e vrednic de citat începutul acestei schițe de roman sau dramă „*Idylle moldave*”, care arată tema de matură gândire pentru cei treisprezece ani, asupra nobleței celei adevărate și în care apare sincera stimă a autoarei pentru nobleță țăranului : „Il n'y a de noble qu'un vrai noble, issu d'une ancienne souche, mais qui ne tient à son haut lignage que pour être de plus en plus digne, on bien un vrai paysan, rude, inculte, simple, naïf, mais noble par son contact intime avec la nature et, par la nature, avec Dieu. Ceux qui ne sont ni l'un ni l'autre, s'ennoblissent en se rapprochant de l'un ou de l'autre...”

*

* *

La scène se passe en Roumanie...**

În *Le fils de Frédégonde*, Iulia Hașdeu, își propune să desvolte un subiect istoric din începuturile Franței, cu Chilpéric, Frédégonde, Sigebert, Mérovée, etc. cu crime, răzbunări, mănăstiri etc. iar *Buvez de Veau*, despre care s'a vorbit deja, e o schiță de dragoste, a unei copile care, iubind pe un fiu, se vede destinată de maică-sa pentru tatăl acestuia... Proverbul se desfășură naiv, cu ironii pentru acea iubire silită, cu reabilitări pentru iubirea normală...

Naivitatea copilei, de 13 ani, arată totuși un real echilibru literar.

Hașdeu în acest timp, închee cursurile la București, pregătește materialul pentru numerele din „Columna” ce urmau să apară în vara aceea, strânge banii necesari călătoriei la Paris și apoi la o stațiune climaterică, unde Lilica tre-.bue neapărat dusă după recomandăția medicilor. Și Hașdeu sosește la Paris încărcat cu toate, pentru o lungă vacanță. Ideea Suediei cade. E prea departe și rece. Cea a Spaniei și Portugaliei la fel ; clime inconstante.

Este indicată o climă, puțin nordică, în care căldurile să nu fie mari, iar alternanța cu răceala să nu contrasteze brusc: o localitate la mare, deci cu posibilități de héliothérapie. După consultări și sfaturi, aleg Olanda, cu litoralul ei nord—vestic, cu ambianța sănătoasă și oameni vrednici.

Și bucuria lui Hașdeu, care aflase direct din gura profesorului că eleva se refăcuse uimitor de repede la silința, un moment scăzută, probabil, dintr'un accident fizic oarecare, acum devine reală fericire, vâzându-se în puțința de a-și supraveghea aproape două luni, copila. Interzice orice lectură. Lilica execută pe jumătate. În fundul geamatanului este puțințel loc, între haine și pentru bietul *Molière* cel scump și romanul *Drei Scadéry : Clélie și Le grand Cyrus*, despre care-i vorbise de curând profesorul *Albert*. În timp ce geamantanele se fac, concierge-a, binevoitoarea aducătoare de vești, găsește timp, între două plicuri pentru *Monsieur Hașdeu*, pronunțat într'o celtică, arhaică, cum se și cuvenea magistrului, a strecura într'o clipă tainică la urechea copilei că tânărul de sus pleacă și el mâne în Englitera, și că a întrebat-o pe dânsa să-i spue unde pleacă familia delà... al doilea, dar că ea neștiind unde, n'a spus nimic și chiar de știa n'ar fi spus, fiindcă ea e o femee absolut „discretă”. Deseară însă când Lilica va coborî, așa, ca din întâmplare, are ea de

dat niște informații mai largi despre cine-i acest „ *Jeune homme qui s'exprime assez mal en français ; pas comme vous, chère mademoiselle Iulie, qui parlez comme une vraie française*” ! Lilica însă nu se duce. Nu e chemată de ceva precis. Ba poate da; dar altă chemare strigă mai răsunător, robitor !

Trenul îi poartă în sbor. Nordul Franței, văzut din goană, totuși prezintă aspecte interesante, în special pe valea *Sambrei*, cu dealuri, . mici castele, cu muncitori harnici la câmp. Se opresc două-trei zile în Belgia, la Liège, apoi tot pe atât la *Anvers*, pe urmă în Olanda la Rotterdam și Haga. O săptămână se odihnesc la *Scheveningen*, mic port cu frumoasă plajă și în cele din urmă la *Zandvoort*, unde se opresc iarăși aproape o săptămână sub soarele generos al Mării Nordului. Hotelul *Curhus*, îi găzdu-ește prietenos în două camere cu ferestrele la mare. O ușoară durere de cap încercată, îi duce mâna în geanta de voiaj unde pastilele salvatoare o așteaptă...

Ochii Lilicai se pierd în infinitul apelor neadormite. Pescăruși cu aripi mari se înalță rotit, se așează pe leagănul unui val, împetriștând albastrul mării ca niște petale de dalii.

În depărtare, pescari în bărci cu pânze, cuceresc adâncului rodul trudnicei lor vieți. Jos, sub ferestre, parcul aliniat și multicolor îmbie la umbră și visare. Acolo tustrei iau cafeaua, în tăcere, în odihnitoare reculegere. Și pe când Hașdeu întrebă nu știu ce, ochii Lilicai zăresc unde-va, pe ape, două reflexe de peruzeaa...

— Așa-i că nu te mai doare capul acuma, Lilicuță ?

— În adevăr, papa! Sunt odihnită. Marea mă reconfortează.

Dar pe tine ?

— Și pe mine, și pe mămița ! Nu ? se aplecă Hașdeu zâmbitor, spre consoartă.

— Mă văd nemuritoare, exclamă Lilica, ridicând manele spre cer și apoi spre largul întreg, cuprins bine în cele două palme trandafirii. Da, nemuritoare ca apele acestea și ca Dumnezeu, care vorbește în muzica lor neîncetată.

Nemuritoare ca dragostea însăși... (după o clipă) din care Dumnezeu le-a creiat, și cu care eu le iubesc. Așa-i că tu crezi în Dumnezeu, papa ?

— Te-ai îndoit vre-odată Lilico, despre aceasta ?

— Eu nu! Alții da...

— Dar tu, Iulio ? Crezi că eu cred ?

— Eu ce să cred că tu crezi ?! face consoarta. Știu numai că nu prea dai pe la biserică.

— Sunt prea ocupat ; de asta ! Dar și eu mă rog lui Dumnezeu, și Dumnezeu mă ajută. Dacăți ști voi cât m'am rugat eu lui când anul trecut Lilicuța era bolnavă ! Și anul acesta când auzeam de migrenele ei și mai ales... mai ales de slăbiciunea ei la învățătură, de atunci... Nu-mi pot da seama nici acuma, Lilico, ce-a fost cu tine.

— Nici eu, papa ! Nici eu... A fost așa... ca o răsturnare de echilibru lăuntric... ca o sincopă... îmi era grea respirația, grele mâinele, greu capul.... Un accident ? Cine știe ?... Și ochii copilei se scufundă din nou în orizontul albastru, în care undeva... stăruiesc cele două reflexe de peruze.

Părinții deliberaseră eri scurt, dar scurte fuseseră și concluziile.

— Crezi tu, Iulio, că fetița noastră suferă de cap din cauza studiului ?

— Poate, dar cred că și ochii... face soția.

— Și eu cred. Dar altceva, nimic?

— Ce altceva ?

— Știu și eu ? ! Tu ca femeie poate înțelegeți mai bine... Nu cumva este o natură precoce și din punctul de vedere... înțelegeți; crezi tu că ar fi cazul s'o mărităm ? încercă a face Hașdeu.

— Vai de mine, Hașdeu, ce-ți trece prin minte?... Ori ești copil?

— Apoi, dă! Uite: sunt unele moșteniri... care... de exemplu mama mea s'a măritat pe la treisprezece ani... Știu eu?! Sunt foarte zăpăcit. Cursurile îi cer muncă, și dacă va tot durea-o capul...

Ascultă Iulio, să veghezi de aproape. Nu cumva a intervenit vreo chestie sentimentală, atunci... știi...

— Ce tot spui, dragule? Ce crezi că-ți seamănă ție și aici? Mai sunt și eu pe lume. Eheh...

— Eu îți vorbesc foarte serios, dragă Iulia.

— Apoi că și eu.

— Ascultă, Iulio! Ce părere ai tu de tânărul Ionescu — Gion?

— Ce părere? Părere bună!...

— Mă bucur. Nu-1 crezi tu potrivit pentru copila noastră, când va fi să fie?...

— Eu zic de-ocamdată să grijim de sănătatea fătutei... și asta-i baiul meu, omule! Lasă prostiile măritișului pe târziu.

În una din înserarea zilelor următoare, Lilica, în camera ei, deapănă scurtul fir al amintirilor. Părinții dorm alături, fericiți de sănătatea ei deplină! Sănătatea ei deplină? O simte uneori; nu și-o mai găsește alteori... Parcă respirația își încetinează ritmul, parcă plămânii respiră greu. Ah, nu! E o respirație reținută, o atenție concentrată lăuntric. O *inspirație!* Deschide geamul larg spre mare. Deodată boarea umedă, aromată de pinii din parc, dă năvală pe fereastră și o sărută pe ochi, pe obraji, pe palme... Cine i-o trimite cu atâta dărnicie?... Cine?

„Avez-vous entendu, quand la nuit est sans voiles, La vaste mer chanter sa chanson aux étoiles? Quelle musique, amis! Dieu parle en cette voix, Sublime créateur de l'infini — son monde — Dieu prête à l'océan cette basse profonde E l'océan chante ses lois.

Această strofă, scrisă atunci, se va integra în poezia *Au bord de la mer*, cu motto: „C'est le Seigneur, le Seigneur Dieu" a lui Hugo, pe care-o va scrie după doi ani la Paris (Bourgeons d'avril, pg. 108). Din ea se desprinde acel suflu poetic, de transcendențială esență, de uimitoare intuiție divină, pentru cei treisprezece ani ai Iuliei Hașdeu...

Astfel zilele curg în dulce odihnă și reverie, în pașnică înțelegere a celor trei suflete, unite de aceeași dragoste. — Și vacanța trece. Trece repede, în sborul nimicniciilor care nivelează clipele, anii, secolii... în amintiri și în uitare. Sfârșitul lui August îi readuce la Paris, iar pe Hașdeu îl smulge di a mijlocul scumpelor lui Iulii, și-1 poartă către limanul la care s'a statornicit. Ocolește prin Florența, Roma, pentru studii, se oprește la Viena să-și vadă unchiul, cum se oprește și la Buda-Pesta, pentru com-plectarea manuscrisului „*Anonymus Lugoshiensis*” (anonimul delà Lugo) și ajuns la București își reia lupta. Dă relații Iuliilor lui despre călătoria în tren cu trei cavaleri de industrie, care se dădeau drept turci, greci și care erau de fapt niște jucători de cărți aventurieri, a căror tovărășie abea acum își dă seama cât de periculoasă putea să fie. Trecând prin Craiova, fieful lui politic, se oprește o zi și la bunul lui prieten Gh. Chifa. In preajma începerei cursurilor, mama își mai plimbă copila în trăsură prin pădurile minunate delà marginea Parisului. In una din aceste preumblări, la care cățelușa *Mignon* participă pe brațele Lilicăi, un accident comico-tragic, cu urmări ce puteau fi neprevăzute, li se întâmplă. Cățelușa, la vederea unui semen, ce tot latră la scara birjei, se repede brusc și sare din trăsură, asupra rivalei făpturi. Lilica o strigă, mămița la fel, dar încăerarea se deslăn-țuie. Mama strigă birjarului să oprească, Lilica mai tare, dar acesta, grosolan ca mai toți birjarii Parisului, face pe surdul. „*Nom d'an chien !*” n'are să oprească el pentru două javre care se bat, acolo, în drum. Mama se ridică, strigă din nou, și văzând bunătatea de blăniță a lui *Mignon* profanată în praful șoselei, sare din trăsură, Lilica țipă și, în sfârșit, domnul birjar oprește. Dar mama capătă o gravă contuzie la braț și Lilica o teribilă spaimă...

Hașdeu află din scrisoarea Lilicăi, le răspunde cu o bună ocară, pentru ce n'au apucat amândouă pe birjar de mâini, ca să oprească imediat, și le dă un caz din Rusia de pe vremuri, care sămăna cu acesta, în care pasagerii aplicaseră sistemul detronării celui dépe capră... Tot atunci le mai dă, între veștile de acasă și pe aceea că lui Frățilă, devotatul lui delà Columna, i-a căpătat o bursă ca să studieze la Gratz, cu marele filolog *Schuchardt* vreme de un an, după care va veni la Paris. Mama și Lilica citesc =și recitesc scrisoarea, comentând-o. Cum să se apucè ele, la bătaie cu un birjar... Auzi vorbă !

Toamna lui 1883 sosește cu cortegiul ei obișnuit, cu abundentele pământului, cu frunzele galbene, cu obrajii rumeni ai copiilor cari pășesc grei de voiciunea vacanțelor și dé grija unui nou an jertfelnic, cu teancuri de cărți și programe. Și iată pe *Jeanne Créhange*, prietena colegă de bancă, pe *Marie Mavrodin*, pe *Berthe Horsh*, pe *Marie Meyer* pe *Elli* și *Margaret Scott*, strânse grup, înaintea soneriei de intrare, reluând firul camaraderiei, părăsit acum două luni, și povestindu-și micile escapade ale vacanței, în destăinuiri ce nu se cunosc de nimeni, în afară de intimitatea pe care acei ani ai eflorescenței o cimentează între colege... *Iulie* e mai rose, *Jeanne* mai liliană, *Marie* mai rotofee.

— Ai mai scris ceva *Iulie* ? o întrebă *Jeanne*.

— Nimic, sau mai nimic zice *Lilica*. Planuri, proiecte, multe... Port în cap subiecte pentru două vieți : De-ași trăi cel puțin una mai lungă !!... Poeme, romane, piese... câte și câte, abea schițate... Când să le scrii ? Părinții pe deoparte, *Bréal* și *Gazier* de alta... oboseala pe deasupra amândurora.

— Și *Albert* de altă parte... adaugă *Jeanne Créhange*...

— *Albert* e singurul profesor care pricepe sufletul nostru tânăr, corija *Lilica*.

— Poate pe al tău, intervine *Marie Meyer*...

— Ba cred că pe al tău în deosebi, dragă *Marie* ; sunteți doar și coreligionari, o îndreaptă *Lilica*.

— Asta nu l-a împiedecat să-mi dea media șase la franceză, completează evreica.

Alt grup repetă acele confidențe, iar câteva colege, între care și voinica Margarete Talois, emula, mai bine zis rivala, Lilicăi, la premii, și care luase premiul întâi, aruncă primului grup unele priviri piezișe.

Acest grup reușise chiar să scoată, cu prilejul premiilor trecute, oarecari proteste și comentarii, pe care le vor perpetua acum. Lilica nu purta nici o pică acelei emule, pe care însă va face toate eforturile s'o întrecă. Se legase cu jurământ față de tatăl ei. Clasa a șasea o promovase cu premiul întâi. Da, da ! Hașdeu nu-i pretinsese nimic, conștient că recuperarea chiar a celui de-al doilea premiu, după *lapsus-u* \ de silință din Ianuar-Februar trecut, era o apreciabilă efortare. Își imputase chiar repetatele lui biciuiri din acel an.

Se mai întâmplă însă ceva. Direcția școlii o ia domnișoara *Salomon*, profesoară la Cursul Superior și care nu prea vedea cu ochi buni pe această elevă, poate că aflase a fi fiica a unui reputat antisemit român...

Atmosfera începutului de an e apăsătoare pentru Lilica și Marie Mavrodin, căreia Lilica i-o mărturisește și care vede la fel, cu o singură deosebire : pe când Lilica vrea să se mute delă Școala Sévigné, Marie n'o lasă. Vor birui. Trebuie să birue 1

Lilica scrie tatălui o scrisoare lungă, plină de humor, arătându-i situația. Hașdeu îi răspunde, cu caldă apreciere pentru stilul în care „...ca vioiciune și varietate, mărturisesc că *Lilicuța mă biruește*”, dar și cu sfatul că nu e de părere să schimbe școala cu toate „*fumurile evreești ale D-rei Bréal*”, fiica fostului director, acum și mai insolente, de cât în trecut. Cât despre silința accentuată și ambiția de, a întrece pe „*teribila Margareta*”, cu care a început noul an, Hașdeu, după cele

constatate anul trecut, după mature reflexiuni și poate remușcări, este de : părere să nu exagereze :

„...nu vreau de loc o muncă peste măsură, o muncă exagerată, în detrimentul sănătății, în dauna pieptului-și a ochilor. Trebuie să vă gândiți necontenit la aceasta. Mai bine a doua după Margareta, dar sănătoasă și vioae, decât prima, dar șubredă și sdrobotită.

...Oboseala prin studii aduce mai târziu desgust de studii. Munca trebuie măsurată totdeauna astfel, în cât să nu piară niciodată plăcerea de muncă și să nu sufere sănătatea; ceva mai mult, să nu se tâm-pească geniul. (? ! ? N. A.).

Acuma rămâne la voi amândouă ca să cântăriți cuvintele mele și să vedeți până unde permite constituțiunea fizică a unui copil de 14 ani a bate pe un robust fătoi ca Margareta, care în orice cas va fi pururea inferioară Lilicuței prin natura inteligenței sale. Și apoi nu uitați miopia, care are trebuință de un menajament special, mai ales a se feri de cărți tipărite ca litere mici.

Alți părinți au nevoie de a împinge pe copiii lor la studii. Cât de fericit tată sunt eu, care mă văd forțat a mai astâmpăra felul de învățatură al copilașului meu...**

„Alți părinți”? Care să fi fost aceia ? Spiritul prea volubil al lui Hașdeu încearcă a creia diversiuni ; memoria lui bună, desigur însă, că-i va fi șoptit cu totul altceva la ureche... Doar nu trecuseră decât câteva luni delà acea crudă imputare: „*locmai acuma, când ești deja (71N. A) de 14 ani, când poți și trebuie să judeci singură, când nu mai încape să te silească părinți...*” frază care a scrijelit cu cuțit de foc inima copilei ce pălise vremelnic... și i-a adus energii, răscolite, stoarse dureros, din adâncurile acelu piept micuț, care se resimțise debilitat în special de pe urma pojarului și de care acum Hașdeu se îngrijorează, căutând să slăbească coarda, energic răsucită atunci.

Nu era oare „*deja*” prea târziu ???...

Fiindcă Lilicuța, acum înviorată de soarele depe plajă, de aerul pinilor mării, nu-și mai poate stăpâni telegarii...

Succesele se și anunță și tatăl scrie iarăș :

„Succesele Lilicuței mă fac fericit și mândru...”

Fără a ști, la timp, că Lilicuța lui, contractase tocmai din aceste „succese” o răceală cu urmări, o bronșită din acele care se știe când și cum începe, dar nu când și cum termină...

Chiar în ziua de 2 Noiembrie 1883, când Iulia împlinește 14 ani, le sosește scrisoarea cu explicabila îngrijorare a tatălui pentru sănătatea copilei : *„La mulți ani, copilășul meu ! la mulți ani fericiți, totdeauna bucuria părinților și onoarea țării ! Dar căutate, păzește-ți sănătatea, ochii și pieptul. Bronchita de care ai suferit mă întristează și n’ar trebui să se mai repete, căci la vârsta ta pieptul e foarte plăpând...”*

Hașdeu, ca o expiere poate, născocoște munci nouă pentru sine, numai și numai spre a le putea trimite cât mai mulți bani lor, și prietenilor lor, în special ardeleanului *Ghiuri*, protejatul tânăr al mamei aflat și el la studii în Paris... Și la sfatul mamei, Lilica, născocind motive de veselie, face mici nebunii se joacă adesea cu cățelușa, încoardă ghiarele pisicăi, cântă și danzează prin odaie.

În ajun găsisse o revistă engleză, frumos ilustrată, între corespondențele aduse de portărită,..

care-i șoptise ca englezul delă al treilea se întorsese de curând și... „uitase” revista la dânsa... Lilica deschide, răsfoește paginile de proză și poezie. Între versuri, găsește unele semnate *Albert James*, nume sub care i se pare a observa o liniuță roșie... Cine să fie poetul acesta ? O poezie idilică, aproape un pastel, destul de reușită, cu vădite accente de sinceritate în expresie. Iubirea unui cioban scoțian pentru ciobănită lui...

Dar studiile o ancorează la masa cu cărți. Primele luni și aduc note frumoase, superioare chiar celor ale „teribilei” Margareta, fiica nu știu cărui negustor... Lilica învață cu avânt, cu exuberanță. Mama, care are din când în când visuri, ca acel de demult când era pe pragul maternității, scrie lui Hașdeu unul dintre acestea, ca unul ce n’ar fi fost chiar „un mauvais présage”, după însăși părerea Lilicăi. Dâr visul de data aceasta se nimerise a fi unul. Hașdeu, cel puțin, o confirmă, prin scrisoarea sa din 5 Decembrie 1883. Fusese bolnav destul de serios, cu dureri de gât și poate și de piept,

deoarece doctorii îl consiliază să lase tutunul și el le scrie vestea de necrezut :

„...Rezultatul boalei, un rezultat despre care voi n'ați visat, este că... este că... este că: Hașdeu nu mai fumează...”

Și, în sfârșit, se bucură că „dragelor mele •-Juin” le-a venit ca bonă o *svediană*, căci el a avut „*totdeauna mare simpatie și admirațiune pen-iru țara lui Gustav Adolf...*”

De altfel, lăsarea de tutun e doar o *vacanță* nicotiniană. Un doctor probabil, ori vre-un yprieten glumeț, îl sfătuisse pe magistrul să nu

fumeze o țigaretă întreagă, ci după ce o aprinde și trage două-trei fumuri, cel mult, să o arunce, fiindcă nu știu ce compoziție chimică, între bioxidul de carbon, nicotină și celelalte esențe tabagice, produce tot răul, după primele fumuri... Și de aceea, odaea lui de lucru se vede presărată, ca după o grindină, cu tot felul de mucuri, mai lungi ori mai scurte, precum era decorată cu foi aruncate, foite-ghem și scrum „din greșală” căzut, te miri unde...

De Crăciun, care bate la ușă, nu poate sbura la Paris, „*dar răbdare până la Paști...*” Cauza e și de natură financiară.

Hașdeu se lipsește de multe, numai să le trimită lor cât mai mulți bani, acum când sunt în plină iarnă. Și iarăși :

„Durerile de cap, de care se plânge Lilicuța, mă îngrijesc foarte mult...” și mai departe: „A ajuns vorba până la Bismark, negreșit prin Schuchardt, cum că Lilicuța urăște limba germană...”

Poate să urască pe neamțul X, sau pe neamțul Y, dar în știință, mai ales în ramura istorică și în cea filologică, nu e posibil un singur pas înainte fără limba germană...^{*}

27 Decembre 188j

In acel timp, Ion C. Brătianu, cu vrednica sa soție, sosesc la Paris. Soția lui Hașdeu, cu Lilica, întâmpină pe nași la gară, aflând despre această sosire. Hașdeu se bucură de cuvenita întâmpinare a nașilor, mai ales că „*D-na Brătianu este o mumă*”

model ca și D-na Hașdeu si totodată, o româncă curată și o femeie foarte modestă”.

In fine „*al doilea vis al mămufii despre mine nu s'a realizat. Sunt acum foarte sănătos și sunt dator a fi sănătos — nu pentru mine — ci pentru voi... Acum, îngerașilor mei, mii și mii de sărutări cu urări de fericire...*”, termină părintele scrisoarea cu prilejul sărbătorilor de Crăciun din acel an.

Curios lucru însă, că nașii care petrec laolaltă cu fina și cumătră, una din zilele Crăciunului, nu pomenesc nimica despre supărarea lui Bismark... asupra Lilicutei Hașdeu... De altfel, germanofobia Iuliei nu ia vreo formă agresivă decât în temerea părintelui, care singur o va recunoaște, de vreme ce mama și fata sunt în vizită chiar cu părinții unei colege care par'că este și par'că nu este germană. Și de aceea, Lilica răspunde, pe chestia *Bismark** o scrisoare plină de spirit și de caricaturi, între care pune și mutrișoara odraslei D-nei *Mignon*, de curând sosit pe salteluța de sub pat a Sultanei... cu buclucul de dăunăzi din trăsura. Hașdeu citește cu zâmbetul măgului istețele fraze ale odraslei, care-i confirmă geniul tutelar al neamului Hașdeilor și răspunde tot în acelaș fel, adăogind vești de-acasă, că „*babele sunt bine, animalele de asemenea, dar lipsa lui Frățilă se simte, căci n'are cine să-mi facă expediția Columnei. Pe bietul Frățilă nu știu între cine să-l număr : între babe ori între animale. E ceva intermediar...*” Și este de explicat, dat fiind devotamentul plin de sacrificiu al învățăcelului, acum plecat la Gratz. Iar una din „babe”, e capricioasa bunică, jumătate maică jumătate cucoană. Intre vizitele primite la Paris, era și aceea a lui Șăineanu Lazăr, evreul filolog, totuși prietenul lui Hașdeu, și încă unul din cei sinceri, pe care titanul îl și prețuiește ca atare-întors în țară, acesta aduce vești bune despre Iuliile pariziene, însă i se pare că fetița muncește prea mult. De altfel, în discuțiile dintre dânsul și Lilica, primul rămâne uimit de bagajul de cunoștințe literare și filosofice ale secunde, dar

aceasta nu se convinge la fel despre interlocutor..., care în materie literară, mai ales, e mult sub nivelul liceanei de clasa VI-a.

Șăineanu se mai plânsese lui Hașdeu că. Lilica uitase românește. E mai probabil că, în această materie, poeta să fi preferat... franțuzeasca filosofului.

În preajma Crăciunului 1883, la 23 Decembre, Lilica are un vis ciudat, pe care-1 și scrie. Se făcea că ea se găsește într'o peșteră, acea în care Arhanghelul Ga vrîi venise să împărtășească lui Mahomet legile lui Dumnezeu. Acolo, mulți credincioși cu facile : Turci, arabi, persani. La un semn al unuia, toți se așezară în genunchi, căzând cu fața la pământ și cântând lui Alah. Innăbușită de fum, ea caută o eșire, care nu se găsea acum, decât deasupra capului, între stânci. Cercând să se urce spre a eși, aude un glas îngrozitor care strigă: „vai de nelegiuitul care ese din peștera sfântă în timpul rugei". Totuși ieși. De jur împrejur numai apă : marea. Lilica se avântă în sus, simte că are aripă, zboară ca o pasăre mică. Preotul, care strigase,, se face și el o pasăre și o urmărește. Ea strigă, pe Dumnezeu creștinilor și deodată preotul pasere se prăbușește în talazurile mării, pe când ea stă pe un nor de aur și purpură. Acolo era un palat imens, tot de aur, strălucitor și blând. Fata era îmbrăcată în alb, părul ei răspândea un miros îmbătător. Era un înger. Păsărele mici îi arată acolo o apă mai limpede decât cristalul și-o poftesc să se scalde. Ea le răspunde : — Nu ; aş vrea să dorm ! Pe dată. fu dusă într'o odaie cu cununi de flori, iar pe plafon strălucea luna. Se culcă pe un pat de crini și roze și cele două privighetori ce rămân o adorm în versul lor. În acest somn Lilica se visează — se revisează — în Germania cu mama, lângă München, într'o casă frumoasă cu grădini. Ducându-se împreună la plimbare pe câmp, zăresc o caretă cu patru telegari, înăuntrul căreia era însuși Bismark. Fata sta pe iarbă, iar un țăran îi strigă să se ridice. Ea însă strigă : „Jos Bismark ! Ginta latină își bate joc de dânsul, căci împărăția lui este din iad, pe când ginta latină e fiica cerului" ! Și strigând așa se trezi.

Acest vis, pe care Lilica îl are concomitent cu disputa dintre ea și tatăl său asupra ger-mâno-fobiei, va fi fost desigur provocat tocmai de aceasta. Hașdeu însă îl reproduce în „Sic Cogito” și îl utilizează ca un document în ce privește „desmărginirea în timp și spațiu”, pentru a arăta cum „spațiul și timpul se șterg aproape cu desăvârșire, în vis.” Anul 1884 se vestește plin de mari recompense pentru Hașdeu, dar și de unele îngrijorări. O scrisoare excepțională sosește celor două Iulii delà părintele ambițios, cum însuși o recunoaște, ca să nu zicem orgolios, cum ar apărea adeseori Hașdeu.

Este necontestat că, în scara valorilor intelectuale, modestia nu merită soarta cenușăresei din poveste, pe nici una din treptele ei. Dar dacă aceasta este surghiunită de majoritatea celor care se socot mai presus de dânsa, și înlocuită de acel egocentrism, care de fapt e apanajul tuturor mediocrităților, apoi să se permită marilor valori, aflate sus pe acea scară, să-și îmbrace puținel purpura orgoliului care, lor, le șade cel puțin bine. Orgoliul lui Hașdeu este notoriu tuturor, ca orice lucru de suprafață: dar nu tot așa de notorie e tuturor abundența

• cerebrală, cu care Dumnezeu împodobise acea minte, chiar dacă unele penumbre se strecoară • din când în când...

De aceea, Hașdeu scrie cu sinceritate și echilibru :

„Mi s'a făcut o onoare, la care nu mă așteptam, deși sunt foarte ambițios. Știți că în Rusia eu sunt condamnat la Siberia, ca un fel de nihilist, încă de când eram în Basarabia. Ei bine, Academia imperială de științe din *Petersburg* m'a ales și m'a proclamat membru al ei, în ședința solemnă delà 10 Ianuar st. n...

Totodată cu mine, au fost proclamați membrii două ilustrațiuni franceze : astronomul Fisserand și orientalistul Jules Oppert. Această alegere ridică de pe mine con

damnațiunea și prin urmare, la caz oportun, voi putea să revendic averea lui tată-meu, deși orice avere am sacrificat-o și voi sacrifica-o totd'auna când e vorba de România. Avera cea mai solidă este în capul și'n inima omului : învățatură și conștiință..."

Mama se măgulește, dar Lilica e în culmea ^bucuriei. Duce vestea prietenilor, lui Odobescu, lui Ghiuri, și împănează școala, în ciuda domnișoarei Bréal ; ba nici conciergea nu rămâne în ignoranță asupra strălucitei vești; iar această bătrână „discretă" are cui o transmite, între etajele clădirii... Nu peste puțin Lilica o va duce, cu inima greu stăpânită, însuși bardului -admirat, care sosește ministru plenipotențiar la Paris, lui *V. Alexandri*, dar care cunoștea vestea încă din țară. Să mai vorbim de rândurile trimise de Lilica părintelui și magistrului ? Ele sunt demne de fiica unui mare poet și de poeta însăși.

După câteva zile, cu prilejul zilei onomastice a părintelui ei, Lilica joacă o mică festă telegrafului francez, și în loc de trei cuvinte, ea depeșează unul singur : „*Lamulțiani !*" Și, văzând că filologii delă poșta pariziană au înghițit-o-ușor, va repeta-o în curând, cu prilejul unei petreceri școlare, organizată de Direcția liceului pentru eleve, la care domnișoarele din cursul superior, pe lângă muzică, jocuri și recitări, au avut și porția lor de dans. Ea telegraf]ază iarăși un singur cuvânt, în loc de trei : »*Battascola*" (bal la școală). Amândouă telegramele, circulă la prietenii din București și mai ales la prietenele Lilicăi, care râd cu haz de mica ingeniozitate a „marei" lor prietene.

În școală, Lilica ține mereu fruntea, cu toată-atitudinea vădit ostilă a Directoarei, care o nedreptățește. Dar Hașdeu nu le dă pas la descurajare.

„...Câte injustiții am mai suferit și eu în viață, ba mai sufăr încă, și totuși prin. stăruință și voință biruiesc pe dușmanii,

sau pe pizmașii mei. O succesiune periodică de plăceri și de neplăceri agerește mintea și oțelește inima omului..."

Și în adevăr, nu Iulia Hașdeu va ceda loviturilor, descurajându-se. Ea luptă ca un centaur. Cu școala, cu glasul muzelor, cu voluptatea artei. Învață mereu, până la târzii ore de-noapte, cu atât mai mult cu cât preparatorii *Aamont* și *Chalbot*, luați pentru a pregăti de pe acum bacalauriatul ce se apropie, în special la. greacă și latină, îi dă lucrări suplimentare. Piano își primește partea lui de rezonanță și restituie pianistei acorduri largi și melodii grațioase. Paleta nu stă pasivă nici ea și colorile se aștern în peisaj ii reproduse după originale, sau după natura însăși. Câteva desene și tablouri, pe carton de pictură, sboară la București. Matilda Constantinescu și Florica Zaha-rescu și le dispută părintelui. O activitate fer brilă, cu chemări zorite ca în vederea unui examen... de fine..., ce nu poate aștepta prea mult...

Pastile nu e departe și copila vrea să-și valorifice în fața tatii producțiile, ca o mică recompensă pentru însemnatele lui sacrificii.

Intr'o zi, Mignon iese pentru promenadă, cu curelușa de gât, purtată de suedeza, care deși de neamul lui Gustav Adolf, nu se învrednicește cât de cât a fi moștenit o fărâmbă din deșteptăciunea aceluia. Curtea interioară a caselor este parcul de promenadă a Sultanei,... dar care parc nu e numai al ei. Și iată că delicata patrușă, adusă cu atâta grijă delà București, salvată de impietatea agresivă delà pădure, mai dăunăzi, se vede compromisă de colții unui mops, aflat deja în excursia din incinta respectivă. Schelălăul devine așa de scandalos, în cât toți vecinii scot capul la ferestre. Lilica aude, coboară iute pe scări și cu greu reușește să-și salveze prietena, a cărei blăniță cam curățise un sfert din curte... Acolo intervine imediat și un domn, aplecat infructuos

asupra duelului și Lilica, gata să protesteze asupra nedelicatetei mopsului, primește o delicată scuză delà stăpânul acestuia, care nu era altcineva decât însuși vecinul delà al treilea...

— Scuzați, domnișoară, i se adresează acesta în limba lui *Byron*.

— A, al dumneavoastră era ? întrebă în aceeași limbă Lilica, vădit emoționată.

— Da ? Vă cer ertare... e un câne nesuferit acest mops al tatălui meu. E de altfel singura mângâere în fotoliul lui...

Permiteți-mi să vă prezint *scuzele mele* și în numele tatii.

— Mulțumesc! răspunde grăbită Lilica, scrutând o clipă ochii de peruzea ai compars-ului. Dumneavoastră sunteți poet?

— Sunt student la arhitectură, iar în orele libere, puțin poet... ca și D-voastră, răspunde vecinul pe un ton semi-timid, semi-îndrăzneț.

— De unde știți ? face Lilica nedumerită...

— Ce nu știe un poet? El mai știe că sunteți și o pianistă de talent, precum și fiica unui mare învățat, membru al atâtor academii. Vă felicit, domnișoară !

— Mulțumesc, domnule.

— Aș fi fericit să citesc ceva din poeziile d-voastră franceze...

— Știți că scriu în limba franceză?

— Sunt informat... Cred că vă place Shakespeare.

— Mie? întrebă cu zâmbet ascuns Lilica. Cred că-1 cunosc ca și englezii. E unul din autorii mei favoriți... ca și *Byron*, ca și *Shelley* ca și *Chatterton*. Regret că... mopsul dumneavoastră n'a știut și el acest lucru... La revedere !

Și Lilica, înșfăcând mica javră cu ochii injectați asupra conaționalului lui Shakespeare, sbucnește la fugă pe scări, în desnădejdea ochilor de peruzea ce-o urmăresc.

Mămăița iese în cale „domnișoarei” care gâfâie în urcușul escaladat al scărilor.

— încet, Lilico, încet! Ce gonești așa? Cine e domnul cu care ai vorbit?

— Un englez nesuferit ! răspunde Iulia cu sufletul la gură, de emoție.

— Dar ce ți-a făcut ?

— Nimic. Dumnealui e stăpânul mopsului care a mușcat pe drăgălașa noastră .Mignon. Și o tusă sacadată, îi curmă vorbele.

— Vezi ? Vezi că tușești iarăși ? Ce te-a pus. pe fugă? Era să te mănânce, fir'ar al tuturor dracilor de englez!?

— Nu e nimic, mămițo, are să treacă acuși ! Nu-1 ocări pe englez, e foarte amabil, corija Lilica.

Și tusa va trece, nu chiar acuși, ci puțin mai târziu, căm odată cu expresia ochilor poetului idilic care semna Albert James, în poezie, dar se numea altfel, după spusa portăriței.

Aceste mici înneacăciuni, ori de câteori Lilica zorește pasul, se repetă delă o vreme... Lilica însă nu le dă importanță. Numai de n'ar afla mama, să-i dea iarăși picături!! Adeseori ele revin și la școală, în discuții mai aprinse, pe care ea însă știe să le acopere cu zâmbet, cu ghidușii anume iscodite parcă, în preajma colegelor ce-o știu sglobie.

Mai alaltăieri, la ora de latină, după *Cicero*». eleva Iulia Hașdeu citează ceva din *Tibul*, care nu era repartizat de marii latiniști, în programa clasei. Profesorul nu se supără, dar întrebând-o de unde știe, Lilica răspunde puțin emfatic...

— Citesc latinește de multă vreme. Noi românii iubim latina mai mult ca alte națiuni.

— Ca toate națiile de origine latină, corectează profesorul.

— Ca toate, și mai mult ca toate. In colțul geografic în care țara mea se află, latina e un refugiu și im suport.

— Foarte frumos. Mă bucur. Francezii au același suport de altfel.

— Evident, domnule profeor, dar la noi românii, suportul e *vital*.

De aceea se învață foarte serios latina, zise apăsător eleva Hașdeu.

În recreație, discuția se reaprinde între Margareta Scott și Lilica sporind într'un mic rix intelectual, date fiind grupările ce se adună în preajmă.

— Da, da, Marguerite! Noi suntem mai latini decât voi, afirmă Lilica!

— » Dă-mi voie să nu cred, Julie ! replică această colegă. Voi sunteți înghițiți de slavi, și limba voastră e un amestec foarte ciudat. Eu nu recunosc niciun cuvânt latin, când tu vorbești -cu Marie Mavrodi.

— Dacă ai avea mai mult sânge latin, și ceva mai multă finețe în auz, ai recunoaște foarte multe... replică ritos lulia colegei, pe care o socotește a nu fi de origine pur franceză.

Am să-ți dau câteva cuvinte la iuteală, care în limba română sunt aproape la fel ca în cea latină, și poate mai aproape decât în cea franceză! De exemplu : *Tort*, nu prăjitura

franceză, ci lână care se toarce, este latinul *tortus*. *Arbore* (arbore) e latinul *arbori* *Arbust=arbustum* ! *Alb* {b\anc}=albus ! *animal*—*animalis* ! *aproape* (près) —*propel argint=argentum* ! *arde* (bruler)=*ar-dere* ! *ram* (rameau)=*ramus* / *spirt=spiritalis* ! *a tunde* (toTidre)=*tondere* ! *forma=forma* ! *a limita=limite* ! *permis=permissu* ! *a perde*—*perdere* ! *piele=pellis* ! *pictor*

(peintre)=*pictor* ! *scena*—*scena* ! *Regina* (reine)=*regina* ! *Rege* (rex)=*regis* / *falș* (faux) — *falsus* ! *demis*—*demissus* ! *infirm* — *infirmas* ! *Statue*—*statua* ! *A sta=sto, stare* ! *secure = securis* ! *cute*—*cos, cotis* ! *a șterge* (essuyer)=*a&-stergere* !

Și cuvintele năvălesc, șuvoiu nestăvilit, în vocabularul româncei întărită, prin glasul căreia vorbeau acum: trei mari Hajdei, atâtea veacuri și atâtea milioane de învățați

români, de strămoși și moși ce odihnesc în pământul lui „bădica” Traian...

— Dar noi, dragele mele, avem și cuvinte originale, care nu se . pot traduce. Avem de

Poeta Iulia Hașdeu la șaisprezece ani.

exemplu cuvântul *dor*. E ceva între *désir*, (latin *desiderium*) *envie*, *tendance*, sau poate toate la un loc, însă cu un înțeles plin de poezie. Și alături de dânsul: *poftă* (care e puțintel slav) dar care nu e numai latinescul *cupiditas* sau *apetitas*, nici

francezul *apetit*, ori *envie*. E ceva mai mult... mai expresiv. .Mai avem cuvântul *doină*, absolut intraductibil și câte altele... !

Ba aș îndrăsnii să vă arăt că limba română e mai bogată în latinitate, decât chiar cea franceză, care e plină de imixtiuni străine, celtice, barbarisme france, saxone, flamande, etc., ca toate celelalte de altfel.

Dar clopoțelul curmă lecția de filologie modernă comparată, în care eleva Iulia Hașdeu, vorbind cu însufletire, fără răgaz, tăind unele întreruperi scurt, se înneacă din când în când, în tusă uscată, înneacăcioasă...

Și cu o legitimă mândrie, care putea fi de data asta și orgolioasă, Lilica povestește părintelui său, care sosește de Paști, scena aceasta, în care clasa era o arenă, iar dânsa o gladia-toare fără rivală...

Hașdeu îmbrățișează pe demna lui crenguță filoloagă, dar o sfătuește să-și potolească avântul lingvistic în preajma unor „străini”, care au motive să n'o iubească prea mult și fără asta.

Cele zece zile cât stă la Paris, Hașdeu o ține în repaos aproape silit. Râde cu ea, evită orice conversație științifică, ies tustrei, aproape zilnic, în trăsură, la *Bois de Boulogne*, la *Buttes Chaumont*, la *Bois de Vincennes*, iar în Sâmbăta Paștilor vizitează cimitirul *Père Lachaise*.

Ziua aceasta era parcă aleasă. . Aprilie adunase peste morminte și cruci, toate darurile primăverii : soare, fluturi și arome. Închinători cerniți apleacă genunchi pioși pe lespede și susurul închinărilor plutește sub muguri...

Lilica și cu Hașdeu se opresc câte o clipă la mormântul trage dianeii *Rachel*, la cel al lui *Abélard și Heloïse*, două clipe de adâncă emoție, la cel al lui *Chopin* și al lui *Chérubini*, apoi la cele ale lui *La Fontaine*, *Alphonse Daudet*, *Bé-ranger*, *Baumarchais*, *Balzac*, *Delacroix*, *Bellini*, *Bizet*, *Ckampollion*,

Ingres, ceva mai mult la Thiers, și la atâți aștri ai cugetării franceze, care iluminează încă, de sub mausolée și cruci, lumea căreia îi predaseră torta lor...

Cozonacii, pregătiți de Svârleasca, se sfârșesc odată cu zilele vacanței, după care, în sfaturi și îmbrățișări, părintele ia din nou drumul depărtării...

CAP. III PETALE ȘI AROME

Și iat-o pe Lilica iarăși între cărți, caete, exerciții și teme.

Intre cele două Marii pe care le iubește deopotrivă, colega de acum și prietena din copilărie, în țara cu livezi și pajiști, cu pasări al căror cânt e mai înțeles și cu visuri întraripate de copilărie, Lilica își trimite

Sandul acolo, cu dor, cu acel „intraductibil” or! De aceea, sub lumina tristă a lampei, paginile cărților se închid, caetele se ascund, iar pe foaia albă, poeta așterne o :

Romance à Marie

Marie, as-ta donc oublié

Ces jours remplis de charmes ?

A tes serments je m'étais Hé,

Ton coeur était au mien lié

L'amour te perçait de ses armes...

Hélas! Jfen verse encor des larmes...

Comme des oiseaux envolés Loin des soucis moroses,

Nous courions dans fes champs de blés; Et dans tes noirs cheveux

bouclés En te disant des douces choses, Je mettais des bleuets, des

roses!

Ce temps est passé sans retour

Où } adorais la vie,

Où je pouvais croire à l'amour

Que tu me jurais chaque jour,

Où dans ma triste rêverie

Ton doux nom me charmait, Marie.

Hélas ! j'étais bien insensée De f aimer sans mensonge ! Quand dans tes bras j'étais pressée C'était un rêve! Il est passé Comme passe tout heureux songe! Pourtant, je pleure quand j'y songe...

1884, (Bourgeois d'avril 12)

Și e probabil că aceleeași Marii de departe, a cărei dragoste o poartă mereu, dar care, pradă vieții unde va fi intrat, s'a înstrăinat de dânsa, îi dedică Iulia și poezia *A quoi bon ?* din aceeași epocă, în care aceleși imputări de dragoste se termină în strofa :

Enfin, avec un trouble extrême

Avec ardeur Je vous dirais que je vous aime Que vous avez blessé mon coeur; Mais à quoi bon? Vous le savez vous-même.

(1884, Bourgeois d'avril 110)

Deasemenea, aceleeași Marii, Iulia Hașdeu îi dedică și cealaltă poezie, nedatată ca zi, dar din același an, cu titlul *Sur un album* și a cărei primă strofă e următoarea :

La poésie te plaît, Marie ; Tu veux des vers, faut-il t'en donner ? Qu'est-il besoin de la poésie, Quand on se jure de bien s'aimer?

Se va vedea în ordinea cronologică și evolutivă, în care este expusă viața și opera poetei, acum de paisprezece ani, că versurile ei poartă totdeauna pecetea sincerității, expresia fidelă a stării ei psihice, a gândurilor intime, a progresului în sensibilitate, dar și în durere. Acest prim an, în care poeziile și schițele, creionate mai de mult, încep să capete contururi precise (dar — repetăm — nu definitive, deoarece ea le ascunde de toți și nici la tipar nu se gândește) acest an se remarcă prin inspirații de dragoste candidă, în latura sentimentală, de cântece ale naturei poetice, dar și de studii adâncite în ramura critică literară.

Desigur, tot în acest an va fi scris Iulia Hașdeu și schița *Tante et nièce* (sujet d'une comédie) din volumul *Théâtre*, care nu poartă nici o dată, însă prin factura subiectului și planul de tratare, corespunde acestui an, dacă nu chiar și celui anterior, prin simplitatea dezvoltării. E vorba de-o dragoste pe care o

mătușă măritată, Baroana de *Villemont*, al cărei soț e plecat de mult și socotit de ea mort, și-o dispută cu nepoata pe care-o crește : *Germaine*, pentru tânărul conte *d'Almaby*. Scene după scene, duc la finalul normal, în care mătușa va fi silită să convie că trebuie să renunțe la tânărul conte, pentru nepoata iubită cu adevărat, de acesta, cu atât mai mult cu cât soțul scăpat dintr un naufragiu anunță întoarcerea acasă.

Nu mai puțin corespunde acestor primi ani și legenda, de asemenea fără dată, „*L'ange et la primevère*”, pe care învățatul conte *Angelo de Gubernatis*, prieten al lui Hașdeu, o va însera într'o conferință publică, ce-o va ține la Florența, cinci ani mai târziu, asupra dispărutei poete, legendă tradusă apoi în polonă și ungurească și publicată în același timp. Schița care începe : „ *Un jour, un ange volait dans les deux purs, bercé parmi les brillantes étoiles...* ” e plină de suavă poezie. îngerul coboară pe pământ, culege o floare, una singură și-și reia sborul în ceruri, spre nedumerirea celorlalte flori: care dintre surate a fost cea aleasă ? Târziu, o voce din cer s'aude. A fost aleasă „*la primevère*” floarea care apare cea dintâi la sfârșitul ernii... „*la première fleur qui nous sourit après le sombre hiver, blanche comme si elle portait encore l'empreinte de la larme sacrée!*”
(Théâtre 315)

Dacă ar ști *papa* ! Dacă ar afla acum, la timp, în pragul acestei copioase înfloriri, care împodobește talentul în rapidă dezvoltare a copilei ! Oh, dacă ar ști ! Dacă ar cunoaște numai această diafană legendă, în care virtutea, pe care Parcele i-au imprimat-o copilei delà naștere și au confirmat-o la botez, pe tava cu daruri, se vedește așa de scânteetor, oh, atunci, desigur, ar fi lăsat-o acestei înalte chemări, care ar fi adus părintelui ceva mai mult decât un-., *mausoleu*, și nației ceva mai mult decât niște risipite *caete de genială începătoare!*...

„...Dar lucrul principal e Bacalaureatul și iarăși bacalaureatul. Greaca și Latina cel puțin două ore pe zi !... Ș'apoi încă odată consiliul meu: să nu glumească cu Aumont, ci să profite de lec-țiunile lui, căci altfel noi îl plătim de geaba...” (Joi 3(15 Mai 84) Scrie Hașdeu. Iată ecoul depărtării! Iată efectele telepatiei asupra acestui mag cititor în stele și înțelegător al duhurilor ce plutesc în jurul nostru, venite delà ai noștri cei scumpi !... „Bacalaureatul !” Nu „îngerul care zboară în cerurile pure, legănat printre stelele strălucitoare...” Filologul Hașdeu nu plătește doi bani pe versurile poetului Hașdeu ! Aici stă fatala, predestinata sămânță a dramei. Atunci însă, când poetul va da peste aceste cărți și caete de școală, în care dormeau valorile poetice, peste banalele conjugări și spulberatele construcții de grecească, oh, atunci revelația atât de târzie va găsi floarea veștedă, cu petalele răvășite de suflul morții... Tata însă este prins acum într'o lucrare despre... armată, și mai ales în trudnicul lui „Magnum Etymologicum...” și de aceea, în jurul *aurei* lui se adună chestii grecești, latinești, derivații, transformări, rotacisme... Toată lumea stă în litera *A* și *B* ale acestei lucrări de proporții uluitoare ! Și mămița pe de altă parte! Preocupată de infuziile de tei, de supra-alimentația Lilicăi, de vegherea asupra preparatorilor (acuma trei la număr) în prezența cărora stă înfiptă tot timpul orelor de preparăție, ce-ar putea cunoaște ea din această minte ce se stoarce de prețioasa ei sevă, în puterea nopții până la cântatul cu-«oșilor ? E drept că părinții cheazășuieră acum la Paști, față de tușea și oboseala Lilicăi, la sfortări, s'o ducă undeva la munte, pe timpul verii și că eleva se luminase la față ca o zi de Mai, cam .așa cum era ziua în care papa scrisese: „Bacalaureatul și iarăși bacalaureatul!” — Dar tot drept este că Lilica

devenise o adevărată domnișoară de optsprezece — nouăsprezece ani.

Părul adunat în două bucle ce se îmbrățișează armonnic deasupra capului, cu doi zuluși ondulați cari flutură pe frunte. Obrajii rotunzi,, palizi sub lampă, trandafirii când îi sărută soarele ; gura în amar zâmbet peste buzele festo-nate, bărbia grațios rotunjită ! Și ochii ! Ochii aceia de severă seninătate, cu expresia bunătații ce face totdeauna loc inteligenții ; ochii aceia demni de o odă eminesciană ! Iar în urechi, ca două puncte albe ce închee cadrul, două boabe sidefii! Și trupul, săltat în anii ce-o avântă, rotund și plinuț ! Și sânii învoiți și talia mlădioasă... și totul învăluit în candoarea de crin a primăverii...! Care vecin de apartament, care trecător cu ochi iscoditori, nu și-ar fi coborât admirația către pedestalul pe care natura le-o prezenta?!

Tot ce poate face Hașdeu este să contribuie din răspuțeri, cu angajamente de cărți, cu premii, cu credite mereu deschise de Mircuș, la bunăstarea materială a scumpelor lui Iulii.

Lilica răspunde cu adâncă grațitudine, în fraze cizelate și spirituale, care pentru orice alt părinte, mai puțin poet, mai puțin savant, ar fi fost indicii, poate dovezi, de real talent literar. Un Odobescu, de pildă, care mișcat de atenția Iuliilor, ține acum cu orice preț să reia prietenia întreruptă, cu Hașdeu ! Dar filologul îl ocolește când vine la Paris. Ii scrie însă „politicos și rece", deoarece în sinceritatea lui nu crede.

Scrie și Iuliilor lui dragi, că strânge bani, pentru ca în vară să meargă cu toții în Klve-ția, unde el poate va avea și ceva studii de făcut. Pe bunica a reinternat-o la mănăstirea

Poeta Iulia Hașdeu la șaptesprezece ani.
Ciorogârla, de unde plecase și unde nu voia să. stee și-i
poartă de grijă. Guvernul Brătianu face prostii. „*Grădinele*

amândouă au înflorit grozav de frumos ; mai ales grădina Lilicuței, care are și struguri". Pregătirea politică, pentru alegerea delà Craiova în toamnă, merge strună, fiindcă „...la Craiova nu dictează nici Brătianu, nici Ro-setti, ci bunul simț și patriotismul fără stăpân.!" „Dicționarul meu merge înainte"... „Aștept cu nerăbdare să văd pânzele cele cu ulei ale Drei lulia: Hașdeu..."

In sfârșit se bucură mult, că, în preajma examenelor, Lilica, împreună cu mama, au putut: petrece o săptămână la țară, lângă Paris, la aer curat, după recomandăția doctorilor. Aer,, cât mai mult aer cu soare !

Și iată-1 pe Hașdeu la mijlocul lui Iulie 1884 din nou la drum î Guvernul nu face chiar numai prostii, ci și unele treburi mai potrivite... Ministerul instrucției publice, de pildă prin Gh. Chițu .baba" (cum îl va gratula în curând amicul său Hașdeu) titularul departamentului, acordă marelui filolog delà Arhive, sumele necesare pentru a merge în Elveția (mai la timp nu se putea) să studieze, la fața locului, organizarea și funcționarea învățământului elvețian,, însărcinare de care Hașdeu se va achita, ce e drept, cu totul onorabil, la întoarcere, făcând documentată dare de seamă.

încărcat, ca totdeauna, cu bunătăți (nu lipsește decât alvaua, care nu ede „saison") mas-line, icre moi, un coș cu caise mari, un buchet; cu flori, a căror coadă o învăluie în vată, conștiincios udată prin gări, ca să-1 prezinte soției sale lulia, ca un prinos al gândurilor sale pentru dânsa, și ca să vadă moțoaica delà Paris,, că Hașdeu al ei, nu-i chiar așa de... nu știu cum, în lipsa ei din căminul conjugal... adică așa cum au de grijă unele amice a o înștiința din când în când, precum că arhivistul nu s'a... hirotonisit de tot... A avut grija a-și scurta barba prea „darwiniană" ce-i crescuse, și-a făcut toaleta mâinilor, a părului, și-a recapitulat toate activitățile și în sfârșit, iată-1 la Paris, îmbrățișându-și odoarele, care, la drept vorbind, îi cuceresc zi cu zi, ceas cu ceas, preocupările.

Sărută de două ori pe Lilica pentru frumosul succes delà finele anului, când a dat dovadă de strălucită pregătire, luând iar premiul întâiu, în ciuda concurenței sale. In fixarea călătoriei din Elveția, recurg la medic și hotăresc ca sediu pentru Lilica, *Montreux*, localitate vestită pentru toți cei debili de piept.

Ca în totdeauna, ordinul tatei este să nu se ia cărți pe timpul vacanței : Lilica execută, — ca totdeauna — pe jumătate, și păturește între haine, volumele poeziilor francezi mai mari sau mai mici, parizieni, bretoni sau provensali, *Prudhomme*, *Hugo*, *Coppée*, *de Vigny*, *Berguedan*, *Legouvé*, *Belleau*, *d'Arles*, *Froissart*, etc. Nu uită — cu încuviințarea tatii — paleta și colorile, și nici tușul cu penița de desen.

In dimineața plecării, pe când trăsura, încărcată cu bagaje, pături, bastoane și umbrele, se pune în mișcare, Lilica observă, în apropierea clădirii, pe cineva, care o salută discret, numai pe dânsa. In încurcătura care i-o dă ochii părintești și obligația de politeță, stăpâna lui *Mignon*, schițează un salut care putea fi interpretat și ca o mai comodă așezare pe perna trăsurei... Și astfel ochii de peruzea o vor conduce, cu un augur de bună călătorie, în sborul trenului spre Elveția.

In aceeași zi, trenul îi depune în *Montreux*, pe malul lacului Lemán, în vestitul oraș al bolnavilor de piept, care de fapt nu e un oraș singur, unitar, ci se compune din câteva cartiere, localități cu nume deosebit : *Chatelard*, *Les Planches* și *Veytaux*, reunite sub numele de *Montreux*. Hașdeu se oprește în centrul orașului (Les Planches) adică în partea care domină de sus portul, având vedere largă spre lac, dar primind din plin aerul ozonat al munților Berne zi din spate. De altfel, de jur împrejur, și foarte apropiate, alte localități se leagă cu orașul principal, fiecare fiind o stațiune neatârnată. Mai spre port este *Territet*, de unde un funicular urcă la *Glion*, care e

spre munte, fiecare având osebită indicare, după cura ce se urmărește, și pe care Lilica le va vizita în acest an, și în altul următor.

Ajunși la otel, în cele două odăi cu priveliște măreață către apa azurie a lacului Lemán, cu bărci minuscule, vaporase și paseri, Lilica deschide larg fereastra și se oprește în extaz, perzându-și privirea pe luciul tremurat până departe, în pâcle.

Și viața de odihnă, de cură, de ape, de soare își începe ritmul ei prescris. Mama veghează zi cu zi. Hașdeu nu mai puțin, în primele zile, după care urmează a pleca în alte orașe elvețiene pentru executarea misiunii sale. Mai înainte de a se îndepărta prea mult, savantul organizează o călătorie cu vaporul delà Montreux la *Ferney*, pe malul apusean al lacului ca să viziteze acolo localitatea de refugiu a lui *Voltaire*.

Vaporașul pleacă de dimineață, pe răcoare, cu lume multă, veselă, dar liniștită, fiecare plimbându-se pentru odihnă și refacere. Lilica, în costum de turistă, stă la bord, lângă balustradă, lipită de tatăl ei, absentă la restul lumii, mereu prezentă la efectele, de lumină azurii de jos, și la cele albe profilate în depărtare, la bărcile cu pânze ce gonesc albe ca speranțele suferinzelor și vioae ca natura însăși. Hașdeu de mult voia să viziteze orașelul *Ferney*, devenit celebru prin acea că *Voltaire* marele poet, filosof și istoric, a petrecut acolo cei peste douăzeci de ani din urmă ai vieții sale, după ce cutreerese curțile unora din marii monarhi ai Europei, fiind indezirabil în Franța.

În adevăr, între „*patriarhul delà Fernay*” — cum era numit pe atunci *Voltaire* — și între „*magul delà Câmpina*” — cum va fi numit Haș-deau — au existat foarte multe puncte de contact, în ce privește ideologiile lor politice, și mai ales geniala lor producție literară, — filosofică — istorică. Și unul și altul, minți de vaste concepții, cultură și inteligență, enciclo-pezi,

ca mulți gânditori ai veacului, poeți și dramaturgi amândoi, — istorici de documentară pregătire — spirite revoluționare în materie de libertate individuală și democrație, vervă caustică, sarcasm și șarjă împotriva a tot puterniciei timpurilor, cari împilează și nedreptățește, anticlericali fără a fi ateii, avânt în gândire și spre finele vieții, cu frecventa preocupare de problema divinității, care la Hașdeu răspunde mistic, acesta situându-se totuși în marea vecinătate a octogenarului *François-Marie Arouet* (a Cărui anagramă era *Voltaire*), sub atât de importante raporturi. E de presumat chiar că vizita pe care Hașdeu cu copila sa o fac la somptuasa casă, în care stătuse retras *patriarhul*, va influența într-o măsură oarecare mai târziu hotărîrea ermitajului delă Cămpina a *magului*. Și unul și altul își fac în aceste locuri adevărate altare de închinare, cu deosebire că, pe când *Voltaire*, poate ca o atitudine ostentativă, clădește o bisericuță lângă poarta casei, pe frontispiciul căreia scrie »*Deo erexit Voltaire*» MDCCLX1 (*Voltaire* a ridicat-o lui Dumnezeu 1761), Hașdeu își va fixa altarul, cu acel *Christ* imens din donjon, chiar în castelul delă Cămpina; și astfel iată doi anatemizați, care știu a se închina deopotrivă Dumnezeului celui mare și bun, în reculegere și pietate proprie.

„Nu voi uita niciodată cele două ceasuri, pe care le-am petrecut cu fiica mea la Fernay, în parcul și în casa, în odăița de lucru a nemuritorului cugetător...”

(*Sic cogito.*)

Acolo tata și copila rețrăesc viața, opera și suferințele patriarhului, al cărui spirit tronează în tot cuprinsul.

— Numai suferința pentru o idee, o redă în toată măreția ei. Și *Voltaire* a suferit așa de mult! exclamă Hașdeu când intră în casa istorică.

— Dar a și făcut pe alții să sufere, tată dragă.

— E adevărat ! Un luptător temut. Un creator! Un profesor al omenirii. Și profesorii fac adesea pe elevi «ă suferă ! Dar ce profesor !

— Și ce poet, cu toate acestea ! Crezi tu, tată dragă, că știința aduce omenirii mai mult bine decât poezia ? întreabă „poeta”.

— Lilicuțo dragă, poezia aduce omenirii tot atâta bine, cât și știința. Dar poetului adesea îi aduce numai rău. întreabă-mă pe mine ! In-treabă-i spiritul lui ! Ce mi-a adus poezia ?

— Și totuși, dragă papa ! Poezia a adus altor poeți gloria și nemurirea !

— E adevărat. Dar după moarte, copila tatii...

— Ce trist e ceea ce spui !...

— Trist, dar precis. Voltaire a cunoscut gloria — ce e drept — și în timpul vieții. Uite aici la Fernay, bătrânul de geniu a fost un a-devărat împărat. Aici, retras de lume, în tovărășia nepoatei lui, Madame *Denis*, este vizitat de toți admiratorii lui din Continente ; aici dă el sfaturi, programe, aici scrie opere de *dreptate* pentru năpăstuiți, aici a scris el opera lui remarcabilă „*Istoria Rusiei sub Petru cel Mare*”, „*Istoria Parlamentului Francez*” și nu știu câte piese de teatru, și câte *scrisori*, rămase ca un adevărat testament, perorează Hașdeu. -- Și tot aici a scris acel minunat „*Comentariu asupra tui Corneille*”, adaugă Lilica.

— Adevărat I uitasem ; face tatăl. In tot cazul, frumoasă viață!

— Și splendidă moarte !... La optzeci și patru de ani !... închee copila cu ochii pierduți spre marginile vieții... Peste câteva zile, *Calliope*, al cărui vâl se așterne mereu, obsedant, pe umerii copilei, versurile lui Lamartine din *Le lac*, pe altă parte» îi duce mâna pe foaia de hârtie. Azi două strofe, mâne cinci, până la cea din urmă, aproape de plecare.

Și așa scrie Iulia poezia „*Au Lac de Genève*, cu un motto din Lamartine :

„Le soleil brille encor dans sa splendeur, et dore A Thorizon les eaux dormantes du lac bleu; Mais bientôt le couchant s'enflamme, et se colore De violet moiré d'une teinte de feu.

La mer n'a pas de vagues aussi belles, Ni sur ses bords les monts audacieux

Dont les rochers, comme des sentinelles. Elèvent, fiers, leurs crêtes vers les deux.

*

Ah! que ne puis-je, ô lac, sur cette rive Où l'on entend comme un tendre soupir, Comme un regret de ta vague plaintive, Vivre toujours, vivre heureuse et mourir !

Mais non. Je dois te quitter, lac, que j'aime, Je dois te dire adieu, peut-être pour toujours. Or je te donne une part de moi-même, Puisque tu prends mes premières amours.

(Bourgeois d'avril 40)

Pentru epoca în care e scris acest pastel plin de evocator lirism, la cei paisprezece ani ai poetei, el suportă o intimă și proporționată apropiere, cu acel „Le lac” al lui Lamartine, care deși scris — și el — în tinerețea poetului francez, poartă totuși pecetea anilor, cel puțin dubli, față de cei ai copilei, pe care-a inspirat-o[^]

„Mes premiers amours” ! Cine nu știe că poeții intuiesc iubirea, acest fenomen de universală, creație și afinitate psihică și mai totdeauna — fără a fi lipsită de sinceritate — ea le îmbălsămează inima în fața marei priveliști a naturii generoase
I Dar „*primele iubiri*” ale copilei* pentru această natură e de crezut că se împletesc și cu acel vag suflu ce prinde a-i bau tui inima! Iubire pentru o ființă definită sau imaginară, iubire obsesivă, refulată mereu ? Cine știe?

Poeta se destăinuie puțin, în aceeași vreme, sub peisajul, de miraj, al aceluiaș lac încântător. E în poezia „*En Suisse*”, cu

un motte* din A. Chénier : „ Viens ! Tout aime au printemps, *t moi faime toujours.”

La brise légère en passant effleure Et penche sur l'eau les roseaux soyeux ; Dans le fond du bois le rossignol pleure ; La nature est douce, et mon coeur joyeux,

Le jasmin, le lys, le muguet, la rose, Embaument les airs, chacun à son tour ; Et le papillon de nuit qui se pose Sur ces fleurs, les baise, et leur dit: amour!

•
*Mon amie, oh ! vient ! laisse-moi te dire
Ce que dit l'oiseau, ce que sur les monts
Le pâtre chantait, et ce que soupire
Mon coeur plein d'amour ; mon amie, aimons !*
(Bourgeons d'avril 195)

Intre timp, Iulia Hașdeu pictează unele din acele priveliști, cu scene, efecte de lumină de pe munți și de pe lac, pe care le va împărți prietenelor și colegelor. Pânze și cartoane în care stima desenului, simțul culorii, și interesul subiectului dovedesc stăpânire și asupra acestei arte ce-i încununează cumulara ei producție artistică.

Tot la Montreux scrie și primește scrisori delà buna ei prietenă și colegă de bancă *Jeanne Créhange*, care este și ea plecată la *Bourg la Reine* și care-i dă de veste că prietenii camarazi preferați, delà alt liceu, cu care erau în legături de literatură și artă, frații *Lucien* și *Leon Blum* (cel din urmă e fostul prim ministru de curând al Franței) au căpătat note elogioase și premii cu mențiune la examene. Tot despre aceștia, cu care Jeanne și Iulia urmau să joace în toamnă teatru de societate, colega îi scrie că atât cei doi frați, cât și celelalte colege de „teatru”, nu înțeleg să joace „£•

Misanthrope”, ci „Les femmes savantes^{4*}. Iar Iulia, care avea păreri excelente pentru cei doi camarazi cărturari. În special pentru d-1 *Leon Blam*, cu a cărei soție a lost colegă, nu va contraveni dorinței lor.

Deasemenea, colegei *Margaret Scott* îi răspunde la scrisorile ei, dându-i pagini savuroase despre frumusețile din Montreux și-i dă de veste că sora acesteia, *Elli Scott*, a vizitat-o cu mama ei,

0 zi întreagă, că au repetat împreună câteva din rolurile ce trebuiau să joace, și au făcut plimbări. Ii mai comunică știrea că Elli citește acum „*an roman inedit de lulia Hașdeu*”, și b altă știre intimă, abea schițată, despre un secret dintre prietene... (Care vă. .fi fost acel roman inedit, e greu de ghicit, afară dacă n'ar ii unul din volumul *Théâtre*, unde sunt trasate doar subiectele câtorva din romanele proiectate).

In sfârșit, după câteva excursii, fac una și la 1 iourg la Reine, la întoarcere, pentru a vizita

„e Jeanne Créhange, care e acolo cu părinții, n restul timpului se plimbă domol, cu mama, ori singură, pe drumul către munte, ori către port, cu ochii departe și sufletul aproape, trecând pe lângă oameni, absentă și preocupată lăuntric. Nu are prietene, nu cunoaște pe nimeni. E mai bine așa. Liniștea e numai a ei. Uneori vede pe cineva care-i tulbură liniștea ; < > vedenie, o asemănare cu un oarecare poet ? Copila trece mai departe...

Și vara trece, lulia Hașdeu se simte iarăși voinică ; rezistă la oboseli, rezistă și amintirilor adesea turburătoare... a celor doi ochi de peruzea... necunoscuți, neînțeleși... Iuliile pleacă la Paris, ducând cu ele și o bonă care știe și franțuzește și nemțește.

Septembre aduce cărți noi, griji noi. Anul final!

„Bacalaureatul mai ales bacalaureatul”... Școala n'o sperie.

Dar nici muzele n'o abandonează. Orele de curs se împânzesc cu lecții de algebră (ah, algebra) de greacă, latină, dar și cu schițe, versuri, pe marginea caetelor. In Septembre scrie ea „*Le pauvre roi fol*”, dedicată acelu rege, părăsit de toți,

care moare înconjurat numai de „*son chien et sa Dame*”. Deopotrivă Regele Bavariei, care moare și el peste puțin, va fi cântat de Iulia Hașdeu, pentru că oamenii îl socoteau nebun, pe când el nu era decât un poet : „ *Vivre seulement de poésie, o roi!*...”

Iar peste puțin continuă esseul „*Mon Shakespeare*” început în 1882, precum începe și celălalt studiu al ei „*Pensées détachées sur Racine et Corneille*” în legătură cu schița : „ *Mademoiselle Milet*”, copila promisă lui *Corneille*. (Plan d'une comédie en vers). Acele „gânduri desprinse” asupra celor doi dramaturgi ai clasicismului francez, constituiesc un studiu demn de un critic afirmat. Esseul începe astfel:

„*Moi, je me suis habituée à dire „mon Corneille”, comme je dis „mon Molière”, „mon Shakespeare”, „mon Sophocle”. Eh bien, toutes les fois que je voudrais en faire autant pour Racine, il m'échappe „Monsieur Racine”.*

Observația și destăinuirea sunt pline de inteligență. Chiar dacă Iulia Hașdeu nu e prea originală în ceea ce afirmă despre Racine, știut fiind că *Racine* și-a întrecut predecesorul și critica a confirmat-o de mult. totuși e originală în modul ei de exprimare, cu atât mai mult cu cât, mult admiratul ei, Napoleon I, fusese tocmai de părerea contrară, și spusese că dacă ar trăi *Corneille* pe vremea sa, l-ar face prinț... pe când pe Racine nu-l aprecia așa de mult !

Iulia studiază personaj cu personaj, operele celor doi poeți, citând și alte păreri în sprijinul celor ale sale, definește valoarea fiecăreia în desfășurarea dramei, psihologia, gesturile, acțiunea lor.

„*Et les femmes chez Corneille ? „Elles ne savent pas aimer. On voit que Corneille connaissait peu les femmes” dit Ni. Sainte-Beuve. Peut-on parler ainsi de celui qui créa les figures de Chimène, de Camille, de Pauline, de Cornélie ? Chimène a des accents d'une tendresse infinie ; Camille a*

une passion aveugle et desordonnée; Pauline est le type le plus pur et le plus parfait de l'amour conjugal ; Cornélie est la digne veuve de Pompée. Celui qui a fait dire à Chimène, encourageant Rodrigue qui va combattre :

„Sors vainqueur d'un combat dont Chimène est le prix...”¹

à Pauline, demandant la grâce de Polyucte >

„Un coeur à l'autre uni jamais ne se retire h't pour l'en séparer il faut qu'on le déchire...”

à Camille

„Tout ce que je vois me semblait Curiace”

ne connaissait-il pas les tendres sentiments et les faiblesses du coeur féminin? Il ne faut pas croire cependant que Chimène, Camille, Pauline, soient moins grandes et moins fermes que leurs amants ; non. Mais elles ont en même temps quelque chose de doux, de gracieux et de touchant, ce sont des figures poétiques qui ne le cèdent en rien ni aux Monime niaux Andromaque de l'harmonieux Racine.

Quant à la femme dénaturée qui n'en est pas moins un type très naturel, voyez Cléopâtre de Corneille, cette étonnante Cléopâtre qui ne peut être comparée ni aux Agrippine, ni aux Athalie de Racine, et dont le caractère odieux est peint avec des couleurs si vraies. Certes, Corneille préfère nous captiver par l'admiration et l'enthousiasme. S'il abaisse notre vue sur des personnages bas, ou terribles, il l'élève bientôt pour nous montrer de fières et nobles âmes, qui savent dompter leurs travers et leurs passions...

De toutes les types de Corneille, celui que j'admire le plus, celui que j'adore, c'est Pauline....."

Pagini demne de a fi citite și comentate nu numai de elevii de liceu, dar chiar și de unii profesori... și din care apare clar spiritul încărcat de romantism al copilei de paisprezece ani, dar și echilibrul ei stoic în concepțiile despre viață și

literatură, și mai ales despre teatrul, care-o preocupă în deosebi.

Hașdeu, ajuns în București, le scrie ca a călătorit mult, a trecut pe la Viena, spre a-1 vedea pe unchiul Stanislas, care însă lipsea, pe la München și în fine, în capitală a ajuns cu 6 franci în buzunar. Le mai aduce la cunoștință diverse cancanuri și întâmplări din București, între care și căsătoria prietenului Barbu Con-stantinescu, cu o fată de 16 ani.

„Viitorul mitropolit a, înnebunit dară în toată puterea cuvântului”... scrie Hașdeu. A daugă că lucrează la raportul despre cele studiate în Elveția, precum și la dicționarul lui, ca și umoristică scena cu Gh. Chițu, care și-a scos tot dinții, „I-am scris că direcția operei Italiene din Paris având a da Macbeth și căutând trei babe, pentru a juca pe cele trei vrăjitoare, m'a însărcinat a-l angaja pe dânsul, pa Zalomit și pe Bacaloglu”.

Și mai dă vestea morții lui Carol Davila. „Știți desigur, că săracul Davila nu mai este. Numai acuma toată lumea apreciază deplin meritele lui. E peste putință de a găsi pe cineva ca să-1 înlocuiască la Asii. Mi s'a propus și mie, dar am refuzat net...

In schimb, Hașdeu se pregătește pentru campania electorală, cu candidatura delà Craiova, unde merge deseori să ție conferințe, și unde va candida ca *liberal independent*, fiindcă „nu fac politică militantă, nu sunt om de partid, de gașcă..*“

Astfel curge viața, între j un panegiric și o proclamație, cu tot tragicomicul ce împletește zilele noastre, ale tuturor. Vestea deputăției tatei nu lasă indiferentă pe Lilica, mai ales, întru cât mama se mulțumește doar cu Direcția Arhivelor. Fetița știe mai bine că omul din parlamentul țării este *cineva*. Una este când se prezintă cineva: — Ionescu! Și alta-i când zice BUS și tare — deputatul Ionescu ! Frunțile se apleacă, la fel cu spinările, și ușile se deschid. I e aceea Lilica se bucură ; dar iată că la sfârșitul lui Octombrie ziarele anunță în editorialele

lor un alt panegiric. A murit *Marie Bașkirțef*, copila genială de douăzeci și patru de ani, care, plecată de pe malurile Donului, a cutreerat țări, •'a oprit atrasă de luminile Parisului, să studieze. Știa la 13 ani franceza, engleza, latina, italiană, germană, poloneza... și tot atunci începe a scrie „jurnalul său plin de observații spirituale și obiectiv-interesante. La Paris studiază și muzica : piano, harpa, orga, mandolina, ghitară. Este și pictoră, *mai ales pictoră*. Învățând arta coloristicii, după un an expune tablouri, pentru care obține *medalia* cu concurs. Expune la' *Salon*, sub pseudonim, mai multe pânze celebre. Dar în toamna aceasta a lui în 1884, pictând o scenă de stradă, o prinde o ploaie, răcește, dă în ftizie, și peste puțin moare. Ziarele scriu cronici duioase, mișcătoare.

„A murit un copil genial. Ca mai totdeauna geniile precoc nu rezistă. Este un echilibru al evoluțiilor și al devenirilor.

Cine îl înfruntă, cade. Muncea prea mult *Maria Bașkirțel*.¹

Lilica scapă ziarul din mână... „*cine îl înfruntă, cade...*”

Și ochii ei sfredelesc zările lumii de dincolo, de unde, poate îi vor zâmbi ochii rusoacei de geniu, cu povețe, cu destăinuiri...

Peste câteva zile, Hașdeu le anunță că deja intrigile politice s'au pornit asupra lui. Stătescu 1-a somat să aleagă între arhive și deputăție. „*De la Arhivă nu mă las odată cu capul*” (2 Noembrie 1884)

În sfârșit la alegerile delà Craiova biruie, cu „succes strălucit”. E ales deputat. Dar lupta continuă ! Adversarii sunt mulți și tari. În fruntea lor e *Cogălniceanu, Stolojanu, Stătescu*. Și în adevăr, *Cogălniceanu* se ridică la cameră și contestă alegerea, cerând invalidarea lui Hașdeu, de vreme ce e și director la Arhive. Cum însă orice contestație trebuie susținută de cinci deputați, la întrebarea președintelui, nu se ridică niciunul care să secundeze pe *Cogălniceanu*.

Președintele validează alegerea și astfel, în ciuda adversarilor, Hașdeu rămâne și Director la Arhive și deputat. Dar la scrisoarea lui de înștiințare a succesului, către scumpele lui Iulii, I Iașdeu primește răspunsul copilei, care între altele, după ce trece în revistă eventualitatea renunțării la una din ele, scrie tot în franțuzește :

„Ah, nu, de vreme ce ești deputat, de vreme ce cetățenii craioveni te-au ales, nu le fă ocară aceea, nu te coborî până la părăsirea rolului glorios pe care ei ți l-au încredințat. Ideea noastră, a mamei și a mea, este următoarea : cere Camerei, oferă chiar, să rămâi director la Arhive, dar cu titlu onorific fără a primi plată ; în acest fel vei închide gura invidioșilor, gălăgioșilor, vei fi deputat și-ți vei păstra postul tău. Dacă asta e cu puțință, fă-o ; dacă nu,, lasă Arhivele — sacrificiu dureros, vai! — și fii deputat, de oarece ai ținut așa demult la asta.

Sfătuitoarea este un copil de cincisprezece ani!., și poate și o moțoaică, dacă aceasta n'ar li spus copilei că „*mare prostie pe tată-ta, să se facă deputat!*” Suntem dispuși a crede deci că „ideea mamei” e doar o platoșă pentru copila, « a r e d ă lectii unui Bogdan Petriceicu Hașdeu... Și Lilica mai adaugă: ...Și acum afacerea cea mai grea: banii? Te văd ridicând ochii la cer și strigând ca *Harpagon-u* \ lui Molière : „Ce dracu! Mereu bani; ăștia n'au pe limbă decât bani!” — Vai, da! blestămații aceștia de bani. Nu poți face nimic fără ei. Ei bine, ne trebuie bani, tăticule ; avem mare nevoie. Ia gândește-te că peste opt zile vine Crăciunul ! ! Crăciunul franțuzesc, ise 'nțelege, căci la al nostru, nu mai gândim. Așa dar, la Crăciun trebuesc cadouri; îmi trebuie o rochie, și n'am. La toate astea trebuesc bani! Sunt furioasă, dar trebuie. Câți de „*trebuie*”, doamne, câți de „*trebuie*” !... Am de lucru, am de lucru, : e ne mai auzit !...

Fiica ta respectoasă și iubitoare, Lili. (18 Decembrie 1884)

Hașdeu răspunde, savurând înțelepciunea din scrisoare și promițând a se conforma. Se conformează mai prompt părții a doua, și, de unde n'are, trimite banii de Crăciun, cu un supliment apreciabil.

Intre timp, ziarul » România liberă" atacă pe Hașdeu și dă de știre că un conflict acut s'a ivit între dânsul și Gh. Chițu.

Iulia mama, care stima mult pe binefăcătorul craiovean, află și scrie soțului o scrisoare lungă, alarmată și plină de imputări, la care — evident — Lilica nu se alătură. Hașdeu îi răspunde :

„...Numai ingrat n'am fost și nu voi fi niciodată. Ș'apoi în privința lui Chițu recunoștința trebuie să fie mutuală, căci dacă el m'a ajutat materialmente, nimeni mai mult ca mine nu l'a ridicat moralmente, prin scrisori, discursuri, ba până și prin alegerea lui în Academie, unde, fără mine n'ar fi putut intra. Cu toate astea, eu unul îl voi cruța totdeauna, chiar dacă m'ar isbi el pe mine cât de tare..."

(Dec. 1884)

In opera literară a Iuliei Hașdeu, care — precum a fost publicată — este scrisă între 1882-88, trebuie să situăm tot în anii 1884, și acele es-seuri, care sunt grupate de părintele ei în partea a III-a a volumului „Chevalerie", sub capitolul *Canevas*, nume date probabil numai de Hașdeu. Ceea ce ne determină a le situa, ca atare, este climatul lor spiritual, care desvâluește atitudini roman-tico-idealiste de povești, de fantezii și visuri. De pildă, *La lane* (p. 204) este o schiță, o poezie, în proză, urmată de câteva versuri, aproape ca o compoziție școlară, o dizertație asupra nopților cu lună, cu privighetori, cu fluturi de noapte, cu liliaci. N'a început încă mistică meditație filosofică, pe care o vom găsi în producțiile anilor următori. In *Christine*, Iulia Hașdeu notează impresiile sale despre baluri :

„Oh ! Le bal, je m'en moque. Allez, allez danser, jeunes filles. „Elles tournent, elles tournent, les belles femmes aux bras de leurs amoureux.

„Christine pleure à la maison; elle pleure sa jeunesse qui s'écoule dans l'isolement et la tristesse. N'importe! il faut qu'elle travaille...

Nu e o simplă *boutade*, contra balului, ci mai curând uşoara revoltă a copilei căreia i s'a interzis dansul... şi care munceşte acasă, ca să uite..

Urmează câteva însemnări sentimentale ca „*Lilas blanc*”, câteva *Contes bleus*, precum: „*Che-vrefeuille*”, în care vine vorba ae ciobani şi ciobănite, ca şi în „*Le berger roumain*”, cu zâna Cosinzeana care inspiră fluerul ciobănaşului, ori „*Berger et bergère*” plină de dragostea ciobanului Ionel şi a ciobăniţei Păuna (Haşdeu crede că „*Peouna*” aşa cum scrie franţuzeşte lulia, ar deriva din *Paulina*, cu atât mai mult, cu cât *Paulina* e numele adeseori găsit între rândurile luliei. Noi credem altminterlea: Când a fost vorba de *Pauline*, lulia 1-a scris deplin, iar *Péouna*, e frumosul şi întregul nume *Păuna*., care se întâlneşte des la ţară). Vine apoi „*Alba*” traducerea franţuzescului *Blanche*, o idilă de dragoste, între aceasta şi Andrei, la ţară, sub cer albastru, între flori, cu o vrăjitoare *Kira*., înaintea căreia Alba ieşia cu doniţa plină, semn rău pentru Kira, şi Alba goleşte doniţa, pentru ca precizarea ţigăncii să nu se împlinească.

Evident, situarea precisă în timp a acestor lucrări nu e posibilă, pentru că deşi lulia Haşdeu notează câte o dată la finele fiecăreia, aceasta este, de multe ori, doar ziua când poeta şi-a. revăzut-o şi încheiat-o.

Cu începutul anului 1885, lulia Haşdeu păşeşte în primul an de reală şi amplă productivitate poetică. Din cele peste o sută treizeci de poezii, câte sunt cuprinse în volumele „*Bour-geons d'avril*” şi „*Chevalerie*”, şi adunate şi publicate de

Hașdeu, poeta scrie aproape *șaizeci* numai în acest an, pe lângă schițele de teatru, român și eseuri, față de vreo patruzeci în 1886, de circa 20 în 1887, și abea două trei în anul 1888.

Din această mică statistică se constată și aflulxul inspirațiilor ei și mai ales, îngăduința pe care viața i-a acordat-o doar în acești doi ani 1885-1886, a rărit-o în 1887 și a sugrumat-o în 1888, tocmai când curba înălțătorului ei talent, urca, urca mereu.

În adevăr, cele aproape două luni de ședere la *Montreux*, de excursii liniștite, comode, de băi solare, de supralimentație, aduseseră o vădită reconfortare în corpul copilei. Toamna trecuse în condiții de sănătate îmbucurătoare, cu atât mai mult cu cât se știe că toamnele sunt cele mai grele examene pentru plămâni debili, sau atinși. Adesea examenul nu este suportat și candidatul cade fără perspectiva corijării. Lilica tot mai tușește din când în când, dar de vreme ce chilogramele sunt în spor, cine se uită la o ușoară tusă ? De aceea munca se desfășură în proporții crescute pentru realul și marele examen delà vară. E doar anul de bacalaureat. Cei trei preparatori se ceartă pe orele de lucru ; ore de indispensabilă odihnă pentru alt copil. Și trigonometria și algebra și geometria și geografia, gonesc la *potou*, alături de greacă și latină, și gâfâelile de la pistă apar normale celor care asistă pe „peluză”. — *Papa* nu glumește cu bacalaureatul. De Crăciun *concierge-a*. care primise inevitabilul bacșiș, sosește cu un mare ghiveci de *marguerites* albe, mari și învoalte, pentru „M-me'et M-elle Hașdeu”, fără carte de vizită. Florile favorite ale Lilicai.

— Din partea mea, doamnă, pentru amabilitatea și atențiile d-voastră.

— Ah, mulțumesc, dar asta e prea mult... poate prea scump pentru dumneata... intervine Iulia mama, uimită de dar.

— Lasă, mamă, șoptește încet Lilica, o jicnești...

Iar când Lilica o conduce până la ușa, bătrâna suflă în urechea fetei, grăbit, după ușa :

— *C'est de la part de monsieur... Il vient de partir...*

- O ă ?

— *Je ne le sais pas! Monsieur son père est parti également.*

— Ce tot spune bătrâna ? întreabă mama.

— Ne roagă să nu ne supărăm... înjgheabă 1 >ilica răspunsul. Și inima ei își accelerează bătăile. Era singurul cadou de Crăciun. Delă singura inimă prietenă. Amicii români petreceau pe unde știau și ei, ca într'un Paris haotic, cu petreceri svăpăiate și sarabande nebunești. Ce să caute Lilica și mama, acolo ? Bine ! Foarte bine ! Dar o atenție, măcar una, delă cei cari veneau deseori, la un ceai, la un păhăruț de *Bourgogne*, ori chiar la o cină modestă și cuviincioasă. Și Crăciunul sosise pustiu, cu sacul gol, spre confirmarea părerilor tatii, care mereu le sfătuea, să-și cruțe banii, fiindcă nu există prietenie, iar generozitatea e azi o nesocotință. Și bărbatul trăit în lume, cu ochi mari și Înțelegeri potențiate, știa ce spune. Nu există prietenie î E drept. Dar există totuși ceva. Există ceva care dintr'un Crăciun pustiu să facă un Crăciun generos, cu cântec, cu zâmbet, cu calzi și nelămuriți fiori cari pun inimii atâtea întrebări, fără a-i da un singur răspuns precis... Ce ? Lilica n'ar'ști să spună, cu atât mai puțin. Dar iată că mâinele ei aleargă spumoase pe clapele pianului și *Godard* și *Rameau* și *Padre Martini* și *Scarlatti* reînvie subit, în claviatura albă, și-i sărută degetele, frământându-i-le sprinten în sensibilități și sonorități maestre. Și *margaretele* stau tot albe, deasupra pianinei și fiecare petală e o clapă sonoră și toată corola ei o „*Berceuse*” ! Ochii Lilicăi urcă și coboară, într'un transport nestăvilit, delă suflet copilăresc la Cupidon extaticul!

De odată se oprește cu o mână în aer și alta apăsând un acord de septimă, strident, disonant. Greșise ? Uitase *berceusea* ? In preajma ochilor, profilat pe albul florilor, apare un chip... Sunt ochii de peruzea, e părul dat pe spate, e obrazul palid și expresia tristă. Așa cum îl văzuse la Montreux ?... Este dânsul oare ? Intr'o zi când, cu pașii leneși, către seară, cobora domol dinspre *Gorges du Chau-deron*, un domn, venind .grăbit din urmă, întoarse ușor capul spre dânsa, schiță un salut, ori poate făcu un gest neînțeles și se pierdu la vale pe Încetul, tot mai repede, tot mai departe ! Lilica se scuturase. Era de sigur o părere. O Vedenie 1 Ce-i dreptul, cu câteva minute mai înainte se gândise la dânsul, așa, între un zefir alpin și o rază de apus. Nu dăduse nicio atenție faptului. Iar astăzi, când ultimul acord se sfarmă pe clape, acum, iată! Stă acolo aceeași privire, aceeași expresie. De imputare ? De ce ? De încântare pentru ce aude?... Cum s'ar putea? A plecat ! Și tatăl lui de asemenea ! Șoptise portăreasa! Dar dacă bătrâna minte! Dar dacă sufletul ei însuși o minte !? Memoria, atenția ! Ce-a fost atunci la Montreux ? Ce este acum, la pian ? Și mai ales ce este mereu, de câtva timp ? Ce-a fost sincopa de acum un an și ceva ? Atâtea întrebări și totuși niciun răspuns ! Vedenii ! închipuiri ! Mistere ! Se ridică, pune un genunchi pe scăunaș, se așează cu coatele pe capacul pianinei, apropie obrazii de flori... Miroase a câmp, a soare, a primăvară. Oh, sărmane margarete, fine și desrădăcinate, care ca mâine veți pleca, ofilite, capetele voastre în ploaie de petale!!!...

77 est dans nos jardins de roses, Il est des oeilletes et des lys, Et des jasnims aux teints pâlis, Des jacinthes fraîches écloses ; Des blancs lilas, dans ces beaux lieux Le parfum à l'amour invite ; Mais, ô ma blanche marguerite, Il n'est qu'une fleur sous les deux!

Il n'est aussi qu'un nom au monde, C'est le nom de la fleur d'amour: Il est riant comme le jour Et plein de caresse profonde. Ce nom tendre et

*délicieux Qui seul à l'amour nous invite, C'est le tien, blanche
Marguerite : Il n'est que ce nom sous les deux *
*Et c'est là le secret, ô femme ! De ton invincible pouvoir; la beauté,
reflet de l'âme, N'en est pas toujours le miroir : Mais elle est ton plus
grand mérite Et malgré des défauts nombreux Femme et fleur, Rose ou
Marguerite, Ta beauté t'entr'ouvre ies deux!*

„Le lai des Marguerites" (Chevalerie)

Și în aceeași lună Februar, în care Iulia Hașdeu scrie
„Cântecul Margaretelor", oda aceasta a florilor albe, între
care amestecă și Regine cu același nume, odă în care
melopeea iubirii cântă constant, ea scrie o altă poezie de
aceeași inspirație, *Le Papillon*, având ca motto un proverb
„Limousin".

*Brillante chimère Pauvre être éphémère, Ta vie est un jour. Naître
avec l'Aurore Et la voir éclore*

*Sans voir son retour, Boire la lumière Dans l'aube première Et parmi
le thym Boire la rosée Dans la fleur baisée, Tel est ton destin.*

*Vivons donc sans gloire. Contons une histoire Simple au temps qui
fuit: Un amour paisible Dans un coeur sensible Un bonheur sans
bruit, C'est la qu'est la joie Que Dieu nous envoie C'est le bien réel.
Aimons donc quand même Car c'est quand on aime Qu'on gagne le
ciel!...*

Cine n'ar zice : ceva din Musset !? Din primele inspirații ale
poetului prețuit de Iulia? Aceași sensibilitate, aceeași
legătură între obiectul cântat și subiectul iubirii !

Și aproape toate poeziile din acest an și cele din 1886, poartă
aceeași pecete a romantismului, a cavalerismului, a acelei
dragoste și visare după vremea cavalerilor ce se jertfesc
onoarei, i iubirii. Dorul de viață, poezia naturei, sinceritatea
ini mei curate, cântecul iubirei platonice și suave, adeseori
nostalgia pentru locurile și prietenile copilăriei sale,
sentimentul tfratitudinei, cultul trecutului și pietatea divină,
alcătuesc isvoarele care adapă sufletul poetei de
cincisprezece ani, în cursul acestor doi ani de viață rodnică,
pretențioasă și obositoare.

Dar peste tot, sufletul și inspirațiile Iuliei Hașdeu plutesc în sferele înalte ale idealismului. Lumea ei e așa cum o visează dânsa. Nici n'are cum o cunoaște; n'are când. Totul vine ori din lecturile din ce în ce mai numeroase ale poezilor latini, greci, englezi, germani, italieni și francezi, ori din făuritoarele ei fantezii. Și totuși, citind unele versuri, în care substratul cel mai de calitate al oricărui poet : *sinceritatea*, țâșnește strofă cu strofă, cineva este condus cu precizie să creadă că poeta își cântă propriile ei amintiri, propriile ei întâmplări.

Așa de pildă, față de fiorii prin care trece orice copilă de cincisprezece ani, în preajma atențiilor repetate, ale unui tânăr, cine n'ar putea crede că Iulia Hașdeu își cântă propria ei desamăgire, în poezia cu titlul „*Au chevalier infidèle*” (cu motto din Marie de France)?

„ Jadis ta me pressais dans tes bras avec larmes, Jadis ta reposais ton front sur mes genoux, Jadis tes jours coulaient près de moi pleins de charmes.

Jadis ta m'appelais d'un nom qui m'était doux. Tu me trouvais jolie, et je Xétais peut-être, Et puis tu me jurais d'être à moi pour jamais... Avais-je donc si tort, réponds-moi, mon doux maître, Avais-je tort de croire, hélas ! que tu m'aimais ?

Maintenant je suis seule, et tu fais loin de moi, Je suis puni, ô Dieu ! J'ai mérité de l'être...

Hașdeu adnotează această poezie, cu mențiunea că ea a fost găsită într'un caiet, fără titlu și fără dată; iar că titlul actual și data erau scrise deosebit, pe-un capăt de hârtie, că poezia ar reprezenta doar intenția copilei poete, de a lace din ea o romanță pe care s'o intercaleze upoi în vreo dramă, ori roman, ce-ar fi urmat na scrie, poate că în romanul *Séphorafu* Rezultă din conjecturile paterne, că poeta, departe de a-și cânta vreo desamăgire proprie, cânta I r isteți închiphuite. Nimic nu ne îndreptățește și contraveni celor comentate de părintele ei, «Iar fiindcă el însuși scrie: „*Il semblerait que*

l'intention primitive da poète..." deci face o simpla ipoteză, întemeiată pe unele motive, se poate, deopotrivă de valabil, crede că această mbire — desigur castă și ideală — a pus poe-fcei deseori probleme neliniștitoare și tribulativ deslegate. Se va vedea aceasta din toate poeziile ei de iubire, fără a se putea trage vreo dată concluzia, că până la sfârșitul scurtei sale vieți, ea a cunoscut, în mod intim și real, în mod conștient și integral, iubirea, în toată revărsarea ei. De altmintrelea Iulia Hașdeu măr-111 risește în unele poezii, precum în *Dédain* :

„Afon, je n'ai point aimé: ce n'est pas de mon âge, Je me ris de l'amour et de son frais visage...

Și râde nu de iubirea în sine, ci de aceea cu „*frais visage*”, inventată de poeți, artificială, falsă. Ea știe totuși, că *trebuie să iubească, și <ă se teme că are să iubească, precum că iubirea apasă inima, că predispune la păcat; și de ici imprecățiunea :*

„ Laissez-moi fuir encore les défauts de la femme, Iure belle sans art, sans même le savoir, De mes charmes naissants ignorer le pouvoir, lù vivre dans la joie ineffable et puissante D'avoir mon coeur léger et mon âme innocente !

Dar în acelaș an, când scrie această „*teamă de iubire*” mai mult decât „*dispreț de iubire*” poeta face o altă mărturisire în poezia „*Etre aimée*”

Oh ! se savoir aimée l o bonheur sans pareil ! On pleure alors, oui, mais quelles douces larmes! Etre aimée, et mourir: ô mort pleine de charmes L'on meurt ensoleillé pour renaître au soleil !

Și cui oare dedică Iulia versurile următoare, scrise concomitent, când poate, ochii de peruzea, ochii trecuți ca un vis, ca o părere, vor întâlni-o când-va mai neatenți, ori mai preocupați, undeva pe stradă ?

Pourquoi ?

Tiens! il a passé tout à l'heure L'oeil farouche, le front baissé; Il n'a point souri, et je pleure. Ah ! pourquoi donc a t-il passé ?

*

Il m'en veut, il est en colère: Son coeur pour moi s'est-il glacé ? Je n'ai rien fait pour lui déplaire... Ah ! pourquoi donc a-t-il passé ? // a regardé ma fenêtre; Il n'avait pas l'air trop pressé ; Hélas ! Il m'aime encore, peut-être... Mais pourquoi donc est-il passé?... (Bourgeois d'avril)

Ne aflăm și aici, oare, în obsesia unui cântec imaginar, pentru un trecător pribeag? Versul „*Il n'avait pas Vair trop pressé*” ne-ar răspuiule că amănuntul acesta a existat; a trecut cineva în fața ei încet și a privit-o insistent! Dar de ce cu „*Voel farouche*”? Și pentru ce poeta plânge?... avem de a face cu o simplă construcție lirică?... Pentru întreaga expansiune de sinceritate, din versurile ei, nu suntem dispuși a crede.

Și iarăși în altă parte (*Quinze ans*) ea nu des-prețuiește iubirea, ci doar amână „durerea ei iccretă”, „minciuna” ei, pe care-o prețuiește, iar se ferește a o gusta:

„L'amour au sournois regard Est là qui nous guette : Main nous connaîttons bien tard Sa peine secrète:

Mentir c'est ton art maudit Et c'est ta science, Dans ton royaume, on ne dit Jamais ce qu'on pense.

Blond Amour aux traits perçants Tu produis des larmes : Mais ce n'est pas à quinze ans Que l'on craint tes armes... ! (1885)

Și totuși, în versurile anterior citate din *Papii-Ion*, poeta cheamă dragostea !

Aimons donc quand même Car c'est quand on aime Qu'on gagne le ciel!

Ca și în atâtea altele (*Sérénade*) în care • vocă universalitatea iubirei :

Tout dans la nature,

La nuit et le jour, Gazouille et murmure Et chante: l'Amour!

Din toate acestea se desprinde pe deoparte nu ura împotriva amorului, nu disprețul, ci — repetăm — frica de acea iubire, pe care-o in-tuește, de care pare obsedată, pe care o caută, p

cheamă, iar pe de altă parte *candoarea*, în care înțelege să-și păstreze inima...

Angelo de Gubernatis, în conferința sa, delà 1889, reprodusă în prefața volumului „*Bourgeois d'avril*”, analizează în deajuns de temeinic, realitatea sentimentală a copilei poete, el însuși constatând din viața și opera ei, veșnicul spectru al iubirii refulate. Astfel el scrie :

. 1

*„...Iulia Hașdeu nu s'ar fi dat în lături de a cădea în capcană cu toată ferirea ei. Dânsa disprețuește amorul meschin, fiindcă ea des-
j meardă, în visurile ei de fată, o dragoste ne- măsurată, eșită din devotamente sublime. Ar iubi și dânsa, fără îndoială, mai mult ori mai puțin ca și celelalte femei, dar inima ei este eroică; iar trebui eroi!”*

Observația și consemnarea ei în acest fel este j deplin valabilă. Aproape întreg volumul „*Che- i Valerie*”, închinat cavalerismului și eroismului, ! cuprinde numai asemenea iubiri jertfelnice, ca- i valeri care se bat pentru iubita lor, sau mor cu numele lor pe buze, precum se va vedea. Iubiri — să zicem — teoretice, dar persistente.

Așa fiind, e de admis că și tânărul respectos și plin de atenții, care-i poartă o afecție, poate o simpatie, ca să nu spunem o iubire, va fi găsit un ecou în inima copilei, tocmai pentru distincția lui. Dar aceasta nu este dragoste.

K. i nici nu-1 cunoaște; ba poate chiar îl evită; nu știe ce fel de sentimente inundă inima lui, inima lui de poet idilic, care scrie versuri cu ciobani și ciobănite din Scoția, dar nu de cavaler eroic... Ea se complace doar în dulcea enigmă, în frământarea de visuri și întrebări ascunse, trezite de dânsul. Și este de crezut, că atunci când studentul, Iciiiiinându-și studiile și plecând departe, poate nu pentru totdeauna, ci pentru a mai reveni din când în când, va fi acela care a inspirat luliei Hașdeu poezia „II est parti”

„// est parti! quelle terre étrangère. Va posséder celui qu'aime mon coeur ? Il a quitté sa timide bergère, Il veut trouver gloire, richesse, honneur ! Pauvre bergère, hélas! ta douce vie Ne sera plus qu'un tissu de douleurs !

Il a quitté sa belle amie

Celui que désire mon coeur. O belle France, ô noble et douce terre, Dis-moi, va-t-il vers toi, mon bien aimé? Est-il chez toi, Hère et sombre Angleterre ? Dans quel château se voit-il enfermé? A son retour, sous la terre endormie Il trouvera celle qu'aime son coeur,

Elle mourra, sa belle amie,

Loin de son bien-aimé vainqueur ! (1885)

Ultima strofă ne apare peremptorie, că aici nu ar putea fi vorba chiar de un cavaler imaginar. Prezumția că ființa care-i clatină inima în acel „*tissu de douleurs*” este plecată undeva în Franța, ori în Anglia, e un indiciu oarecare. Cu atât mai mult, cu cât nici marele ei „editor” nu adnotează nimic, de data asta, așa cum face cu alte poezii. Așa l-ar fi voit Iulia pe eroul ei. Plecat fiind acolo, departe, el să se fi închis într'un castel, cu gândul veșnic către „ciobăniță” părăsită. Și iată încă un accent de I mistică sinceritate, aproape o prevestire : La reîntoarcerea lui, el va găsi pe cea iubită de dânsul „*adormită sub pământ... departe de iubitul ei învingător!*”... In cântece, în balade, în fragmente, revine mereu această mélopée, a iubirii eroice, prohibită, a unei castelane pentru „Le beau seigneur”, I ori a eroului pentru „La châteleine”. Și nu odată Iulia s'a socotit acea castelană, închisă. Cum și era într'o măsură, departe de lume, su-l ferind pentru iubitul ei...

Oh ! délivrez la pauvre prisonnière, Noble seigneur au regard fier et doux, Et jusqu'à son heure dernière Elle priera, priera pour vous...

*

Dans ce château, par la force enfermée. Ah, je soupire après l'air et le jour. Que je voudrais par une main aimée Etre rendue à la vie, à l'amour! Vous écoutez, je le vois, ma prière: Mon bon seigneur, soyez donc mon époux..."

(„La prisonnière” – Chevalerie, 1885)

Una din schițele literare cele mai inspirate, ale Iuliei Hașdeu, care este povestea „*La princesse Papillon*” (conte bleu), scrisă în același an, personificată cu un rege și o regină, părinți ai unei singure fetițe, este de fapt povestea propriei vieți a autoarei.

Intru cât originalitatea lucrării e surprinzătoare prin inspirația, simbolul și stilizarea ei, această autobiografie ar putea servi, ea singură, drept măsură a marelui și subtilului talent al copilei poete. Pe scurt, iată subiectul: Un rege și o regină, buni și iubiți de popor,

mi o singură fetiță, ale cărei nașe sunt cele șapte zâne ale ținutului. Una din ele *Darnica* (*Prodigue*) a dăruit copilei *frumusețea*. Cea de

dooua zeiță îi dăruie o *înțelepciune* fără pereche; a treia *bunătatea*; a patra *inteligenta* vie, pătrunzătoare și o vorbă aleasă; a cincia *talentele* pentru toate artele; a șasea *modestia* și a șaptea *blândețea* (*la douceur*) Și fetița fu botezată *Charmante* (*Fermecătoarea*). Zâna *Darnica* luă

¹ cresc pe copilă în palat, ca pe o vrednică prințesă. Prințesa la cincisprezece ani, era strălucitoare. Cânta ca o privighetoare, dansa, «anta din toate instrumentele, și pe deasupra era și foarte savantă. Regele și Regina o iubeau nebunește. Voind s'o mărite, chemară pictorii să-i facă portretul. Dar nici unul nu putu face un chip asemănător. Atunci *Darnica* propuse că însăși copila să se picteze, în oglindă. Și prințesa reuși să facă un portret uimitor de asemănare. Portretul e trimis regilor și prinților vecini, cari

în curând, încântați, prind a sosi la Curte, rămânând muți de admirație când

o văd pe *Charmante*. Dar prințesa nu alege pe niciunul. Regele e mâhnit și cu toate intervențiile lui, copila nu se decide.

— *De ce, copila mea?*

— *Nu știu, tată, poate că eu nam darul de a iubi un bărbat.*

Zâna *Darnica*, înștiințată de rege, îi răspunde că la nașterea copilei, suratele ei, au uitat să-i Iacă dar și iubirea. Dar ea are un leac. Fe-

1 ița trebuie să se prefacă, vreme de un an, în fluture, simbolul iubirii. După șovăiri, regele consimte, și metamorfoza se săvârșește.

Prințesa devine fluture, dar își păstrează inteligența. Regina însăși se mângâiasă cu încetul. Numai unul din prinții care-o văzuseră, *Viteazul* (*Le prince Vaillant*), e nemângâiat, fiindcă o iubea.

Era frumos, delicat, viteaz, dar nu știa unde a dispărut prințesa *Fermecătoare* și de aceea suferea.

— *Dacă în două zile nu văd pe prințesă, am să mor, strigă el.*

Și în adevăr cade bolnav. Regele, tatăl lui, știind pricina, roagă pe tatăl prințesei să i-o aducă! „*Fermecătoarea*” află și sboară, ca un fluture ce era, spre *Viteazul*. într'o zi, cum prințul bolnav coboară în grădină, vede flu-turul și cere pajului să i-1 prindă. *Charmante* se lasă prinsă.

Și cum prințul făcea colecție de fluturi, luă un ac și zise pajului :

„— *Apportez-moi un morceau de velours rouge ; je veux piquer ce beau papillon sur du velours ; cela fera un bel effet.*

Charmante frémit; son coeur se glaça; elle devait mourir de la main de celui qu'elle aimait! N'importe, elle l'avait vu, cela lui suffisait. Elle attendit donc la mort avec résignation. Le page revint avec un beau. coussin en velours rouge. Le

prince prit le papillon d'une main, et de l'autre il enfonce l'épingle dans sa chair. En ce moment *Charmante* sentit un froid glacial dans ses petites veines; et puis elle ne sentit plus rien. Son corps s'allongea, ses ailes disparurent, et elle parut, devant le prince stupéfait, telle qu'elle était avant sa métamorphose, belle comme le jour";

In cele din urmă, zâna *Darnica* readuce pe prințesă la viață, și astfel prințul își îmbrățișează iubita, acumă dăruiță și cu puterea iubirii, a acelei iubiri, care, sub forma unui ascuțiș, străpunsese de moarte inima flutura-sului...

Sunt aici toate componentele spiritului, a visurilor lui Hașdeu, la cincisprezece ani, despre viață și iubire. Nu-i așa că nu fuge de dragoste? Dar n'o simțise încă. Iar celui care, viteaz și frumos, o dorește albă . și pură, se dăruise, pentru a primi delà dânsul săgeata iubirii care ucide, sau învie...

Cu toată trudnica ei activitate, Lilica are, în acest an, înfățișarea cea mai înfloritoare. Nimic în obraji ei, care să trădeze procesul lent, dar neertător al boalei ce se încuibase în pieptul ei aparent voinic. Ea se desvoltă normal, și cuvântul *Domnișoară*, pe care însuși părintele i-1 adresează, îi șade așa de bine. O domnișoară cuprinsă de două mistuitoare puteri: setea de-a învăța cât mai mult și cât mai bine, și instinctul persuasiv al iubirei candidă și romantice. Structura ei fizică pe de o parte, iar pe de alta însuși efectul boalei de plămâni, incipientă, larvata și tocmai de aceea nestingerită, precum — poate — și puțină ascendență, contribuie la perpetuul ei vis de iubire, iubire refulată, dar totuși ispitită.

Aspectul ei e așa de virginal, de răspânditor de sănătate, încât colegele, cu care ea glumește, râde, o cred cea mai voinică dintre ele. Așa *Jeanne Créhange*, când îi scrisese în vara trecută la Montreux, încheiase scrisoarea astfel:

„...Când revii? Te încredințez că deși doresc să petreci cât mai mult posibil, doresc nesfârșit de mult să te sărut mai curând pe obrajii tăi bucălați.

Nu te superi, cred, când îți spun că ai obrajii bucălați („*bonnes grosses joues*”).

Dar despre voinicia «fetei nu numai colegele se arată a o cunoaște, ci înșiși prietenii și chiar părinții. Înainte de a pleca la Paris, îndată după examenele delà Liceul Sf. Sava din București, cu prilejul unor vizite, venise și tânărul *Novianu*, unul din obișnuiții casei. Din glume, din rămășag, se întâmplă o încăerare între copila de 11 ani și tânărul în chestiune, care — pe cât se pare — se mai numea și *Silică*. Fie că gluma porni delà *Lilica* și *Silică*, fie din alte comparații mai contondente, o trântă în toată regula, și cu oarecare pocnituri, se încinge, pentru ca junele *Novianu* să se vadă la urmă răpus, iar *Lilica* învingătoare. Și doar *Novianu* număra câțiva anișori în plus. Despre această bătălie amintește însuși *Hașdeu*, în una din scrisorile sale trecute, și ne-a povestit-o chiar un martor ocular.

CAP. II P O L E N

April 1885. Examenle parțiale îi copleșesc puterile, iar cel final, bacalaureatul, i le sfârșește. Trebuesc sforțări, încordări noi. Supra-alimentația mamitei, care n'o slăbește din ochi, ■ zi după zi, ajută prea puțin, ca și tonicele pe care doctorul *Percheron* le prescrie. Dar altceva ajută : marea ei *voință*; comprimarea la extrem a arcului care dă impuls, ritm și energie. O stoarcere permanentă a tuturor fibrelor, a vigoarei de adolescentă trandafirie. In parcul *Luxembourg* în care iese, din când în când cu mămița, sau cu prietenele ei, pentru aer, primăvara își scoate din lăzi vestmintele multicolore! *Lilica* se lasă obosită pe-o bancă pradă realităților învietoare și amintirilor chinuitoare. Nu mai știe nimic despre poetul „margaretelor able"... Unde o fi ? Pe ce

meleaguri își alunecă privirile de peruzea ?... Și întoarsă acasă, târziu, când somnul biruie pleoapele mamei, Iulia stă de vorbă cu April, și cu florile lui *albe*, scoase din bobul straturilor, ori din serele ornamentale, și scrie „*Causerie d'avril*”, cu motto din *Belleau*: „*avril, l'honneur et des bois, Et des mois...*”).

Les gais oiseaux roucoulent dans les branches, Leurs becs mignons s'entrebaisent joyeux; Les papillons effleurent les pervenches ; Avril en fleurs vient sourire à nos yeux.

O cher avril, arrive, arrive vite!

Tout reprend vie, et tout chante amour.

Le sombre hiver, neige et frimas, nous quitte :

Avril revient, Avril est de retour!

Le lys hautain dresse sa tige Hère, Regarde au ciel où brille un gai soleil Et semble, roi de la nature entière, Dire au soleil: „toi seul est mon pareil!”

„*Moi je me ris de tes aigres paroles. Avril revient, avec lui vient l'amour. A quoi bon vous dérober, jeunes folles ? L'amour saura vous prendre à votre tour*”.

„*A voire tour...*” Ca o amenințare ori răzbuinare.

In luna următoare concepe o dramă „*Les re-remords de Madame Audran*” (ébauche d'un drame en quatre actes), pe care o începe acum, dar n'o poate termina decât în Decembrie a anului viitor. Tot o problemă de iubire alcă-tuește miezul acestui subiect. Un oarecare Gaspard care, după ce a iubit pe mamă, iubește și pe fată. De aici conflictul. Constrânsă între amenințarea acestuia de a da pe față vechile lor legături, și între strigătul soțului. — Vei da tu pe copila ta acestui laș ? mama se sfâșie de durere și remușcări, până ce moare în iertarea soțului !

Și în același timp, pentru atențiile unor ochi pătimiși de curtezan bătrân, Iulia scrie o mică diatribă: *Certam âge*, cu un motto din „*Roman de Flamenca*”) :

L'amour est volage, L'amour est enfant; Il a beau visage, Regard triomphant. Vous, hélas! me faites rire, Vous êtes déjà trop vieux J'ai toujours entendu dire Que l'amour se portait mieux...

Și care poate fi izvorul de adâncă amărăciune, din versurile următoare în pragul celor șaisprezece ani, motivul de tristețe și acel dor de moarte, inexplicabil ce cuprinde de altfel mai totdeauna pubertatea prea stăpânită, prea izolată, prea austeră? Nu cumva același instinct neastâmpărat al tinereții ce-și frământă seva și vitalitatea în desvoltare ? Nu cumva dorul de iubire, și setea de fericire, pe care numai Cupidon știe s'o astâmpere? Cu atât mai mult, cu cât în clasa a șaptea, colegile ei cu 4—5 ani mai mari, unele trecute și de șaptesprezece ori optsprezece ani, se bucură de-o libertate relativă, se bucură de-o serată dansantă, de un mic „flirt”, de-o escapadă sentimentală, de-o floare culeasă „dans les buissons, tout près d'un ami”, așa cum obișnuște tineretul francez, cel parizian în special! In micile lor confidențe (însăși poezia ce urmează face parte din „*Con-l'idences*”) de sigur colegile vor fi șoptit, nas lângă nas, pe furiș, cu respirația scurtă, asemenea mici aventuri, dar mari refugii...

Mon Dieu!

Pensez à l'Espagnole, éteinte sans retour, jeunes filles!

(V. Hugo)

— *Mon Dieu ! pardonnez-moi, je voudrais bien mourir !*

Et je n'ai pas seize ans ! Mais ma vie est amère, Mon coeur est triste, mon front se penche, et languir Sans amis, sans bonheur, oh ! comble de misère.

Il vaut bien mieux mourir. Je ne peux plus pleurer; Cela me fait du mal, car les pleurs ont des charmes... Hélas ! que voulez-vous qu'on puisse désirer Que la mort, quand on souffre, et qu'on n'a plus de larmes ?

(Vol. Ghevalerie 131)

Languir sans amis, sans bonheur...oh, comble de misère! E în adevăr un strigăt de desnađejde, o alarmă către Dumnezeu, a unui

suflet de mare expansiune, dar de restrânsă îngăduință... E lacrimă și dor aprig, e suferință. Când năzuințele firești te cheamă în largul lor, trandafiriu, tu suflet întraripat, să-ți moi aripele în cerneală și sborul în lecții de algebră ! ? Și nu despre sănătate se plânge copila poetă. Ci de acel „altceva”. Mereu înnăbușită, mereu terorizată de programe, de numele tatii, de licență, de doctorat, de decență, de seriozitate !

Nu e de mirare că acel *libido* al Iuiiei Hașdeu datorită permanentei refulări, să devie psicha-naliticele *complexe*, cu consecințe fatale. La ființele inferioare, subconștientul se rezolvă în mod diferit, cu totul diferit. La acestea însă netul vital al conservării se transformă, din punct de vedere social, al exteriorizărilor, în banchete, ori în chefuri.

Instinctul agresiv, primar, devine, prin refulare continuă, invidie, /«Tlema, batjocură etc. Instinctul sexual, me-reu comprimat prin îmbrăcăminte, ordine socială, sancțiuni, etc. împrumută alte forme ex-Icrioare, simboluri, care, deși din aceeași rădăcină cu sexualitatea, devin totuși convențional permise: dansul strâns, desgolirea femeilor la •erate, curtea cu cuvinte și „apropos-uri”... etc.

La ființele superioare, cerebrale însă, *erotismul se refugiază din instincte în spiritualitate*, în creație artistică, literară, ori plastică. Pe când instinctele sunt și la o categorie și la cealaltă totdeauna *egocentrice*, prin revărsarea lor în l'orme și în simboluri, devin sociabile.

Și astfel o dorință refulată devine o poezie frumoasă, când ființa în cauză are talent, sau un roman, sau o piesă de teatru, în care problemele de acțiune și mai ales pasiunea amoroasă, devenită obiectivă, este mai totdeauna •subiectivă : cea a autorului care-a împrumutat-o personagiilor create.

De aceea visurile poetei, de care vom lua cunoștința mai departe, visurile mărturisite, ca și cele nemărturisite, creează pajii, castelane, cavaleri cu spadă și tot cavalerismul

romantic, .1 moros, jertfelnic. Dar toți iubesc cu inima luliei, se sărută cu buzele ei feciorelnice.

Pe vremea lui Hașdeu, știința nu pusese sub microscopul psihanalitic aceste probleme. Nu e de făcut nicio imputare. Pe atunci Freud poate nu spusese încă acest adevăr : „Poetul procedează ca și copilul care se joacă : își < i viază o lume imaginară pe care o ia în serios, căreia, adică, îi acordă mari cantități de afectiune deși o deosebește de realitate”. Eroii creații sunt — precum zice și Freud — „*huri parțiale*”, din eul creatorului ; fiindcă lumea astfel închipuită, atât de copil cât și de poet, nu este de cât o *proecție a năzuințelor lui*, însuflețite de coeficientul emotiv pe care-1 dă talentul. Așa se distilează și la Iulia Hașdeu erotismul persistent, trecând în creații spirituale.

Poate că acestei jertfe se datorește marea ei cantitate de talent ca și calitatea lui. Literatura i a primit-o în dar, viața ei însă a desmo-ștenit-o de daruri.

In acelaș timp pe când Hașdeu lucrează harnic, la primul volum din *Magnum etymologicum*, copila lui, încărcată de visurile adolescenței sale, și de inspirațiile în care se revarsă, lucrează cu o hărnicie mereu sporită, la absolvirea liceului și pregătirea bacalaureatului. Stă plecată, mioapă, abea respirând, totuși pe ascuns, și așa trece miezul nopții, și tot așa o găsește ora 5 de dimineață. Doarme puțin, mănâncă pe fugă, nu mai cântă la piano, aproape nu se mai plimbă... Intre pagini își face loc din când în când, imaginea celui cu fruntea senină și ochi de peruzea, așa ca o părere, ca un abur al unui vis clocotitor în neant. A fost aievea oare ? Nu știe precis dacă e plecat în Anglia, dacă e mutat, dacă și-a luat diploma, dacă va mai trece prin Paris, ori pe la un geam, îndărătul căreia ea ar sta gânditoare, în *transa* lumii de dincolo. Și din când în când repetă *Albert James, Albert James?* Așa cum își repetă adesea pseudonimul ce înțelege a da

tuturor poeziilor pe care le scrie în acest an și care urmează a se intitula „Bourgeois d'avril”, pseudonimul ei ales : *Camille Armand*, iar alteleori *Armand Camille*. Părintele său afirmă că pseudonimul ales are forma cea dintâi. Noi, pe-o carte a lui *Byron*: (*Hilde Harold*, din biblioteca ei delà Arhive, pe care *Iulia Hașdeu* o citește în 1885, găsim pe l.îngă iscălitura ei obișnuită, și acel nume scris de mâna ei *Armand Camille*, probabil *Camille* fiind porecla de familie... Așa voia să apară *Iulia Hașdeu* opera ei, neîncredătoare în tot ce îi scris, și tocmai de aceea promițătoare în .ilingerea celor mai înalte culmi ale gândirii și artei. Sub pseudonim!

La 22 Mai 1885 are loc la Paris un eveniment răsunător în inima Franței, deopotrivă «le răsunător și în inima Liliicăi: *Victor Hugo* moare. Cu două zile înainte, poeta care se închina cu evlavie marelui maestru, află de apropierea sfârșitului lui și scrie :

Non, tu ne mourras pas, Hugo ! Tout effarée La Mort devant ton lit s'incline, et lentement S'éloigne avec respect de ta couche sacrée, Elle ajourne pour toi le terrible moment.

Alors, devant ton front sublime qui rayonne Comme l'astre du jour rayonne à son couchant, O, grand père ! — si je fapelle ainsi, pardonne -- La Mort dût se courber. Et vers toi se penchant...

(V. Hugo, *Bourgeois* 183)

Poeții sunt profeți ; aceasta s'a repetat mereu ; *Iulia Hașdeu* exceptează acum. Ea află de moartea acestui *bunic* al ei spiritual, se cutremură, plânge adânc și scrie părintelui său : „*Victor Hugo* est mort aujourd'hui, à une heure et demie de l'après-midi, à l'âge de quatre-vingt-trois ans, trois mois, moins quatre jours. Et voilà la terrible nouvelle ! Voilà ce qui consterne, accable tout Paris, toute la France, ce qui émeut L'Europe et le monde : *Victor Hugo* est mort. ; Pour moi, je suis abattue, je suis navrée en lisant sur la première page du journal encadrée de deuil, en grosses

lettres noires et lugubres, ces mots : „Victor Hugo est mort... une grande lumière c'est éteinte..." j'ai senti comme un coup de poignard dans le coeur. Encore en l'écrivant, cher père, la plume tremble dans ma main, je me sens oppressée et j'essaye en vain de pleurer. Oh ! on ne pleure pas dans ces douleurs là..."

Și continuă istorisirea cum a decurs tristul eveniment, pe care ea 1-a aflat întâi delà o zar-zavagioaică, mare admiratoare reală a poetului pe care-1 citea cu preferință (!) „...on doit bien une larme à celui qui vous a tant de fois fait pleurer pour les autres."

In postscriptum-ul acestei scrisori, Iulia Hașdeu adaugă știrea că a fost cu mama, în *avenue Eylau*: casa poetului, și au semnat în condică : „*M-me et M-lîe Hașdeu, de la colonie roumaine, au plus grand des poètes, au plus grand des citoyens*”, apoi termină : „*Je ne peux pas exprimer la sensation que j'ai éprouvée en me sentant tout près de ce mur derrière lequel je le savais étendu, lui, Victor Hugo ; mon coeur me brisait la poitrine, ma main tremblait, j'étais devenue rouge, rouge, rouge...*”

Până în mijlocul verii 1885 Iulia nu mai scrie nimic, sau aproape nimic, afară de-o dedicație prietenei sale Marie delà Paris, cu prilejul veni i rei pe lume a unui frățior al acesteia, pe care Iulia îl vede dormind și surâzând:

„*Peut être il voit, ton mignon frère, Ces lieux charmants du temps jadis Qu'il a quittés quand, pour te plaire, Il s'envola du Paradis...*
(A une amie... Bourgeons... 78)

Pe lângă aceasta, scrie, ca o recreație spirituală, în timpul când desigur prepara bacalaureatul alături de aceeași prietenă iubită, o adevărată „declarație de dragoste”, aproape un „*reproche d'amour*” (Je n'ose):

„*J ai bien des choses à dire Mais je ne peux pas, j'ai peur... Je te vois déjà sourire, Et ton sourire est moqueur, la bouche est comme une rose... lu va te railler de moi, Je sais gauche, et je nose Lever les yeux devant toi !*

Je te voudrais souveraine, Et moi je serais ton roi, Même étant sûr de ta haine Jaimerais mourir pour toi ! Je suis bête, c'est possible, Pourtant, je sais bien aimer...

(Bourgeois ¹⁰⁰)

Versuri care, pe lângă cele pe care i le va Ncrie tot iubitei sale în Noembrie acest an, cu aceeași sete de iubire, înfricată, pretențioasă și neîmpărtășită ca atare : (A celle que j'aime).

„ Tu peux faire souffrir à mon coeur le martyre Mais tant meurtri qu'il est, tant que ce coeur respire ¹⁷⁷ est à toi, Marie, à toi jusqu'au trépas...”

sunt inspirații care se integrează în aceeași psihanalitică stare de suflet, de deviere a sentimentului iubirei normale, refulate, stare de I suflet — precum s'a amintit anterior — care e j frecventă la multe adolescente sentimentale de i acest fel.

De altfel Marie, care primise versurile și le savurase cu sinceritate și expresie, se hotărăște la o indiscreție, cu tot refuzul luliei de a lăsa și altora lectura scrisului ei. Șe adresează profesorului *Maurice Albert*, de limba și literatura franceză, și-i destăinuie că între elevele clasei sale, este o poetă de mare talent, care se numește lulia Hașdeu.

Profesorul o cunoștea prea bine și nu rămâne uimit decât pe jumătate. Știa că scrie frumos, remarcase aceasta, dar încă nu știa că lulia scrie și versuri. Marie Mavrodin le arată pe cele făcute ei. Profesorul le citește, surâde și cheamă pe autoare t — Dumneata ai scris aceste versuri? o întrebă el serios.

Lilica se înroșește, plimbă ochi catifelati de la foaia cu versurile, la profesor, și-i încruntă spre prietenă. Apoi printre buze, și frământându-și palmele, răspunde timorată: — Da, domnule profesor ! Ertați-ma, sunt proaste... dar le-am...

— Pardon, domnișoară Hașdeu, dă-mi voe să fac eu aprecieri...

– Ertați-mă, vă rog, nu mai fac... Le-am arăr-tat numai Măriei...

– Ba ai să mai faci ! răspunde profesorul cu zâmbitoare, autoritate.

– Cum?

– Da, da! Ai să mai faci ; însă...

Și profesorul lasă o pauză voită. Lilica așteptând, ridică din sprincene, timidă.

– Insă ?

– Insă... după ce treci bacalaureatul ! Dumneata, domnișoară Hașdeu, ai talent ! Da, ai talent! Dar poesia este muncă, cere muncă și încă destul de multă... Crede-mă!

– Știu, domnule profesor, scapă vorba poeta.

– A ! Știi ? Va să zică ai mai făcut și altele ?

– Da, adică nu...

– Nu te apăra domnișoară ! Eu nu te acuz. Te sfătuesc numai.

Nu e de mirare. Ești doară fiica lui Bogdan I Iașdeu !..

Ce a urmat apoi, între cele două prietene, care se ceartă, se îneară chiar, pentru ca la urmă să se îmbrățișeze cald, e de prisos a mai

«crie.

În sfârșit, bacalaureatul sosește. Examenele de fine de an trec cu același succes, cunoscut, al minunatei discipole, și ziua bacalaureatului dublu, pe care îl trece în acest an numai în prima parte („*premiere épreuve*”) se anunță precis.

Eleva e pregătită ca nicio alta. Toate colegile concură. Se trec probe analitice pe cursuri, întrucât probele de sinteză, științifico-îilosofice vor forma proba a doua. În special examenul apasă la limbile clasice și limba franceză.

Matematicile sunt secundare.

E miezul lui Iunie. Ferestrele sunt deschise câte una de clasă. Aerul cald, potolit, aduce în clasă miresmele libertăților, ale

cântecelor, al frământărilor de afară și celui suflu parizian de viață, neegalat, care pulsează în toate sferele metropolei Franței.

La *Bois de Boulogne* are loc „*Le grand prix*” (peste un sfert de milion atunci, cam zece milioane în valuta de acum) premiul cel mare al alergărilor de cai. La *Auteuil* deopotrivă alte curse. Parisul freamătă. Trăsurile se țin lanț, birjarii strigă, caii tropotă monoton, nesfârșit. Ici un răs de copil, dincolo un ciripit de „elegantă” care vede că gloaba birjarului merge ca | după mort, mai departe un vânzător de ziare, Jj anunță premiile.

Elevele prind câte-o fărâmă de afară, dai fața lor n'are nimic din desfătările ce se pe-- ; rindă pe bulevarde și străzi. Sunt îmbujorate de căldură, de emoție. Ochii luliei sunt mai | mari ca oricând.

La franceză se întâmplă că e întrebată despre I Molière : caracteristica personagiilor și epocii în care marele comedian plasează pe eroii săi. Lilica e, mai mult ca oricând, la largul ei.

Chiar cu puțin înainte de examene, poeta începuse studiul ei de mare proporție pe care-1 va revedea în 1887, „*Mon Molière*”, după modelul lui „*Mon Shakespeare*”, „*Mon Corneille*”, „*Mon Sophocle...*” Acest studiu e poate cel mai mare din toate, și desigur trebuia să aibă proporții încă mai mari, dat fiind că din toată opera lui | *Jean-Baptiste Poquelin*, ce-și zice Molière, nu se ocupă de cât de amantul Celimenei, misantropul *Alceste*, din comedia cu același nume. (*Le misanthrope*).

Trecând tipul lui *Alceste* prin sita criticeii filosofice, prin concepția despre pesimism și mi-santropie a lui *Platon*, a lui *Lucian*, *Jean-Jacques Rousseau*, *Shakespeare*, *Boileau*, *La Rochefoucauld*, *François Coppé*, *Sainte Beuve*, *Goethe*, *Schiller*, *Kotzebue*, *Labiche*, etc. cari, fie că au scris și ei câte un „*misanthrope*”, fie

că cei moderni l-au comentat pe cel al lui Molière, sunt citați și citați de eleva Hașdeu cu o remarcabilă putere analitică și o prestanță profesorală.

„Dans cette grande comédie du Misanthrope, Molière est tout entier”, zise Jules Janin. „Je ne crois pas à cette identification — zice Iulia Hașdeu — ou bien, si vous voulez, je n'y crois qu'à demi. Un individu, quel qu'il soit, n'est jamais un type; or, le génie crée des types, il ne copie pas des individus! il observe autour de lui, sans doute, mais il observe peu, il devine beaucoup. Deux siècles n'auraient pas suffi à un Shakespeare pour observer tout ce qu'il a deviné. Alceste est un type; donc, il n'est pas Molière. J'ai commencé cette étude par opposer le misanthrope de Molière au misanthrope de Shakespeare. En finissant je dois y revenir. Tandis que Timon représente le comble de la misanthropie, un degré surnaturel pour ainsi dire, Alceste en est tellement éloigné, que l'on serait tenté de le nommer plutôt philanthrope. Et il l'est, oui, mais un philanthrope *misanthropisant*. Sans être ridicule, il tient du haut comique, par ce dédoublement de sa personnalité.. Ce qui le fait philanthrope, c'est son coeur, qui est le plus fort; ce qui le pousse à misanthropiser c'est sa raison...”

Aprecieze cineva cele două constatări ce pot urma acestui studiu atât de serios : întâi, ce lucrări de teatru ar fi putut scrie poeta, dotată cu atâtă cultură și mai ales spirit critic ! și a doua : ce laborator cultural a putut ea aduna, zi și noapte, cu sete, cu nebiruită hărnicie, în puținii ani ai pubertății sale de uimitoare activitate !

Se explică delă sine succesul ce-a avut la marele examen în care norocul îi aduce tocmai asemenea chestiune. Profesorul Albert este încântat și feliicită pe elevă de răspunsul ei fără seamăn de complet.

La latină, un alt moment prielnic i-1 aduce în traducere și comentare pe Tacit. Pentru Cornelius Tacitus, Iulia Hașdeu avea o predilecție accentuată. Citise pentru școală *Analele*, și pentru sine „*Viața lui Agricola*”, „*Asupra moravurilor Germanilor*” și „*Dialogurile asupra oratorilor*”. Și „a citi”, la Iulia Hașdeu, nu înseamnă doar a face lectură, ci a comenta. Traducând din cartea a XII a acelor *Anna-lium*, cu o culantă vrednică de bunii preparatori ce-i avusese, profesorul o oprește asupra locului în care Tacit scrie despre un discurs al lui Nerone, și-o întreabă cum își explică ea că brutalul Nero, putuse compune un asemenea discurs. Dar eleva citise că acea cuvântare i-o compusese Seneca, înțeleptul, dar amoralul Se-neca, și face asupra amândurora o dizertație amplă pe care a trebuit s'o curme însuși profesorul. Rezultatul se'nțelege că i-a atras aceleași elogii, ca și la literatura franceză.

De altmintrelea pe Tit-Liviu, pe Horațiu, pe Vergiliu, îi citise în egală măsură, ca și pe Catul, Tibul, Propertiu, etc. Încât pentru oricare autor, ce i-ar fi revenit în traducere și comentat, eleva ar fi fost deopotrivă de strălucitoare. Numeroasele ei citațiuni, ca *motto*, al atâtoră din poeziile sale fac și dovada. Cu aceasta, prima parte a bacalaureatului este terminată și încă în condiții excepționale, care aduc candidatei felicitări. Mama, care nu lipsea, râde de emoție, duce batista la ochi din când în când și transmite lui Hașdeu rezultatul. Intr'o scrisoare ulterioară, părintele scrie luliilor lui, între altele : „și câinele iese din iarnă dar numai el știe cum”, cu o aluzie asupra-și. Iulia Hașdeu și ea înfruntă examenele, le birue cu glorie, cu triumf. Dar răzbunătoarea natură, își dă totdeauna replica. Poeta se simte bine, e voioasă, dar fața ei e mai palidă, durerile de cap se repetaseră și unele amețeli nu lip-siră. Stă uneori întinsă, se duce în parcuri, râde, cântă, dar mintea ei nu cunoaște repaos, și sufletul ei nu prinde pacea

din cerul estival.. In inima ei fluidul vital al celor
șaisprezece ani apropiați, se frământă mereu. Iubește. Așa
cum știm că iubește. O prietenă. E dragostea ei *mărturisită*. E
ceea ce plecând, poate, delà poetul idilic, dus departe, se
filtrează în inima ei și ricoșează în aceea a Măriei, care
răspunde iubirei acesteia, cum e și normal, cu prietenie
caldă, cu dragoste prietenească, nu prea pasională însă, așa
cum lulia ar fi dorit-o, ziua și noaptea pe lună.

*Etes-vous donc endormie Quand la lune brille au ciel ? Levez-vous,
ma belle amie, L'air est rose et de miel.*

*C'est à vous que je veux dire, Ma belle amie aux yeux noirs, Pourquoi
je pleure et soupire, Pourquoi je chante les soirs.*

(Nocturne, Bourgeons) 125.

Dar probabil scumpa ei prietenă, ceva mai puțin romantică
și nițeluş mai somnoroasă, nu răspunde chemărilor
monogene de acest fel ; și atunci poeta îi aruncă:

*Je la connais, elle est perfide, Souvent sa paupière est humide, Mais
son coeur reste sec toujours. Elle jure d'être fidèle ; Mais elle est
comme l'hirondelle ; Prompte et volage en ses amours.*

Și adaugă mai departe, în ultima strofă a acestei poezii cu
titlul „ *Vieille chanson sur un nouvel air*”, ca o parafrază a
melodiei din „*Ri-goletto*” : „*La donna e mobile...*”

„Oui, je sais que la femme est feuille

Que la brise en passant recueille

Et qui s'envole au gré du vent:

C'est vrai, j'en conviens, mais que faire ?

A moins quelle cesse de plaire,

Je l'aimerai tout comme avant.

(Bourgeons... 48)

Despre femeie — nu e vorbă — ea scrie mai totdeauna pe
acest ton. Femeia e veșnic perfidă, precum se vede din
versurile Iuliei Hașdeu de acum și din cugetările de mai
târziu.

Concomitent, visând, gândind la țara sa pe care-o dorește, acum când se vede singură, lipsită de prietenele ei, bune și iubitoare de-acolo, ale copilăriei dulci, Florica, Matilda, Hermina, Iulia scrie acea odă originei sale *dacice* „*Chanson dace*” al cărei ultim vers este

„*Mais toi, Dace, relève ton front!*” sau acel fragment patriotic „*Six Soeurs*” care trebuia să fie dezvoltată într'un mare poem istoric și unde Iulia Hașdeu cântă provinciile românești (șase surori) udate de *Dunărea și Oltul*, pe care le umbresc *Carpații*. Oltul povestește Dunării, locurile de unde vine, pe unde trece, și cum *Carpatul* a văzut

„...*ses torrents souvent rouges de sang,*
Et souvent mes flots bleus coulant dans la prairie
S'empourprèrent de flots versés pour la patrie !”

În nostalgia aceluiași privești de acasă, ea vede *éventail-ul* de dantelă fină, cu ramuri de ivoriu și picturi, de care-și amintea până mai dăunăzi și cineva din familia bunului prieten al lui Hașdeu, Theodor Speranția, care-1 văzuse, și care ne-a transmis relații asupra acestui „souvenir”.

Poesia „*L'éventail*” se înscrie între versurile de preamărire a acelor „*les beaux vieux temps*”, cu marchizi, marchize, cu corsete ce strâng mijlocul și-1 fac fin, cu acele *eventail-uri*, îndărățul cărora :

^*Derrière Véventail elle pouvait sourire, Et son oeil en coulisse*
essayait d'entrevoir A travers le léger tissu — mais sans rien dire —
Le galant qui tombait à genoux, plein d'espoir.

L'éventail oublié restait sur la causeuse ; La marquise rentrait en
carosse au logis. Le lendemain matin, la charmante oublieuse
Le recevait des mains de l'amoureux marquis.

L'éventail, dans son frêle étui de carton rose, Lui, qui sur les seins nus
des belles résida, Dort comme eux, et parfois, dans son sommeil
morose, Il rêve des aveux auxquels il présida...

(*Bourgeons*)

Un salon, o cantilenă, un menuet, un clavecin ! Iată cadrul evocator ce această dantelată poezie ni-1 prezintă, cu toată tulburarea delicată și discretă, a acelor iubiri galante, la care Iulia visează nu mai puțin. Versuri în josul cărora ar fi putut semna valabil un *Sully Prudhomme*, ori un *François Coppée*, în tinerețea lor.

Aceluiaș climat epocal se alipește și balada „*Le pauvre Page*” în care se plânge soarta bieților paji, jucării ale marquizelor: *Pages, que caressent des dames Et qu’elles pressent sur leur coeur, Gardez-vous de livrer vos âmes A leur jeu cruel et moqueur...*

Nu mai puțin se înșiruie în același miraj ai trecutului romantic, imitație după *Walter Scott*, „*Chanson du brave archer* (Chevalerie 12), în care Iulia cântă iarăși, nu știi ce copil al Scotiei eroice, care nu este exclus să fie tocmai cel cu ochii de peruzea.

Fils de l’Ecosse, oui, pour toi je suis née, Dans tes dangers que tu pourras courir A toi je veux unir ma destinée, ‘ ‘ Je veux pour toi vivre et mourir,

Regarde-moi, brave archer, je suis belle : J ai le teint bruni mais le regard altier. Veux-tu m’aimer ? Ne serai point cruelle,, Et t’aimerai plus qu’aucun chevalier.

Mettant ma main dans ta main basanée Je te suivrai partout et sans frémir ; A toi je veux unir ma destinée Je veux pour toi vivre et mourir.

(Chevalerie)'

Fantezie sau confidență? Amândouă? Cine știe ? ! Un lucru e sigur : pe acesta, și în acest fel, l-ar dori ea pe cel vrednic de iubirea e i ; tot așa cum se visează poeta și în „*Le souhait d’une vilaine*” caracteristică și expresivă:

Si j’étais la châtelene De quelque noble manoir Qui dominerait la plaine De son donjon haut et noir...

*

Je porterais des torsades D’émeraudes aux cheveux, Je me plainrais aux ballades Des troubadours langoureux.

*Je serais faite pour être La femme d'un chevalier
Et quelle serait ma gloire Si j'entendais aux tournois Un jongleur
chanter l'histoire De ses valeureux exploits.
Mon nom serait sa devise Ecrite sur l'étendard Qui flotte au gré de la
brise Sur le sommet du rempart*

(Chevalerie 45)

Dacă la epoca în care Iulia Hașdeu scrie acest fel de versuri, de-o prosodie franceză așa de perfectă și de-o inspirație așa de înfloritoare, romantismul în genere, și cel francez în special, n'ar fi depășit de mult cele mai înalte culmi ale desvoltării sale, prin *Lamartine, Musset, Gautier, Vigny, Nodier, Deschamps, George Sand* și mai ales, prin promotoriul lor, *Hugo*, să ne fie îngăduit a bănuși că el s'ar fi născut din opera poetică a Iuliei Hașdeu în special... așa ca dintr'un „Mugur de Aprilie”...

Sau această baladă a nopții, a acelor nopți cu lună, așa de des întâlnite la toți romanticii, dar care la copila de cincisprezece ani sunt o perpetuă chemare, nocturnele cântate *Selenei* cea isteată în călăuzirea îndrăgostiților : *Il fait nuit, Il fait nuit, et tout repose, Hormis l'amoureux Zéphyr Qui, pour embrasser la rose, N'a pas voulu s'assoupir. En se jouant, il balance Les arbres silencieux. Autour de la lune danse Un nuage dans les deux.*

*

*Et sa lumière indiscrete Ce soir, ne pourra gêner Les deux amants qu'elle guette Quand ils vont se promener. Les fleurs que le vent caresse
Embaument l'air de ces lieux, Tout respire la tendresse Dans le bois mystérieux.
Pas de bruit. Dans le feuillage Le rossignol endormi A quitté son bavardage Au sein du sommeil ami. C'est l'heure où l'amant fidèle, Qui veille lorsque tout dort, A la porte de sa belle Attend sa vie ou sa mort!*

(Bourgeois 168) 1885.

Așa îl vrea Iulia Hașdeu pe iubitul credincios : păzind somnul și visurile adoratei, precum însăși ar face-o pentru cel ales al inimii sale, roaba iubirilor eterice. Aceste toate poezii, din vara lui 1885, după trecerea bacalaureatului, și înainte de a pleca la munte, scrise cu grijă, cu acuratețea, nu sunt totuși ore de odihnă, oricât ar fi revărsările unei fecunde inspirații. Sunt ore de travaliu, de preocupare persistentă. Sunt creații care ar fi făcut onoare oricărui poet francez, ca să nu inducem aici și poezia română, onorată calitativ pentru prima oară, doar de geniul lui Eminescu și Alexandri, la acea epocă.

Dar repaosul se impune. Un repaos la munte, cu ozon și soare, cu lene vire și distracții. Le va găsi Iulia Hașdeu acolo unde și în acest an o duc părinții, în țara sănătății?

E aleasă o altă regiune : *Zurich*, cu împrejurimile și satele lui cochete, pe malul lacului, sau îmbrățișate de codrii cu molifți și pini parfumați precum este *Wartenstein*. Și la jumătatea lui Iulie, Lilica se află în acest mic, dar încântător sat. cu turle gotice, cu vile și oteluri care-și ridică donjonurile și etajele spre soare și aer pur. Priveliștile sunt nouă, ademenitoare, zâmbitoare. Lilica le surâde deopotrivă și cume-nicătura sufletului ei, chemat de aștri și sfere eterice, se statornicește. E veselă, vioae. Arată mămiții atâtea colțuri, atâtea linii pe care natura și-a imprimat grația și elocvența. Se plimbă împreună, dar gândul ei tot nu-și poate îngădui ?! hodina, pe care mama i-o recomandă mereu.

— Mi-a spus Maria, că tu iarăși faci poezii, Lilicuțo, în ceasurile de odihnă. Te rog, drago, I să le lași pustiilor acuma. Destul ai muncit.

— Le las, mămițo, dar dacă nu mă lasă și 'M ele pe mine! Privește colo, departe, cum cerul cheamă pământul la sine, iar nourii sărută codrii, | Uite cum înlănțue cu brațele lor albe piscul de dincolo... e numai iubire și bunătate în toată ; natura. Iar oamenii nu învață nimic din toate | acestea.

— Păi, ai să schimbi tu lumea, Lilicuțo ! ? Ia haide; uite paharul cu lapte! Ce mai lapte au f și șvițerenii ăștia ! Bea-1, maică, bea-1 !

— Mai târziu, mămițo ; acum lasă-mă să stau de vorbă cu tatăl cel bun, care-mi odihnește sufletul și mi-1 desfată. Și odihna copilei. In aparență, este tot o trudă în adevăr. E o luptă între abținere și 1 între îndemn, între repaosul recomandat de doctori și de mama și între frământarea minții de a fi eternizată. O săptămână trecu astfel. August însă îi zice : — Destul ! Dumnezeu a J ascultat mărturisirile poetei și-i împărtășește câte puțin duhul lui creator. Haide ! Colo un cosaș voinic tae o pală, dincolo un izvor coboară cătră dânsa, unda-i răcoroasă, și Dumnezeu vede. Și iață:
„Chanson du faucheur”.

Les blonds épis tombent fauchés L'abeille butine et bourdonne, Dans les foins les grillons cachés Chantent l'été que Dieu nous donne. Dieu donne aux sources leur fraîcheur ; Au champ, pour peu que Dieu le veuille L'ombre repose le faucheur, Car il donne à l'arbre sa feuille. Dieu donne au faucheur sa santé Et la récolte à ses campagnes ; Il donne aux filles la beauté Et la douceur à nos campagnes. Chantons tous Dieu...

Chantons-le donc matin et soir, Et que notre chant lui paraisse Un pieux parfum d'encensoir Un hymne de notre allégresse.

(Bourgeons 1885)

Uitând un moment castelele cu marchize și cu paji, afecțiunea ei cuprinde pe acești modești copii ai pământului ; poeta cântă în „*Chanson hongroise*”, chipul și sufletul unui brav. călăreț (care totuși poartă spadă, pinteni și cravașa), ducând în gând „*La brune enfant que faime est point comtesse*” ci „*ses pieds sont nus, ses cheveux sont en tresse*”.

Dar a fost deajuns să intuiască această dragoste rustică, a nu știu cărui călăreț voinic, și romantismul ei cavaleresc, îi reînvie visurile pentru un iubit, un „*coürageux paladin*”, un Roland pe care-1 cautl cu febrilitate nepotolită:

— *Oh, trouvez-moi, trouvez-moi sur la terre Un chevalier sans reproche et sans peur : Doux pour sa Dame, invincible à la guerre, Ne combattant jamais que pour l'honneur; Loyal amant, à son serment fidèle,*

Et généreux, bien que toujours vainqueur, Il n'a jamais honoré qu'une belle : Ah ! c'est lui que cherche mon coeur.

— *Il n'était qu'un pareil héros au monde : C'était Roland...*

— *Roland est mort! c'en est fait de ma vie...*

(La fiancée de Roland-Chevalerie) . Wartenstein 1885 August. De data aceasta Roland! Altă dată Bayard! Altă dată un *Joyeux ménestrel* (ballade), care umblă cu viola și câinele lui fidel, cântând sub ferestrele „de sa Dame”, „la romance nouvelle”, alt cândva un *Valentin*, căruia îi arată trădarea : „*Ah, vous me trahirez /., Et pourtant je vous croi...*” și mai apoi un „*Cousin*”, galant.

Altă dată va certa pe acest „*Sire chevalier*” infidel și „*volage*” „*Quoi! Vous aviez promis une amour éternelle Il vous fallait aimer vob « Dame, et pour elle Etre prêt à lutter, pour vaincre où pour mourir; Et vous avez trahi votre foi, sir comte...*

Comme l'on sert son Dmt, Von doit servir sa belle.

Ori va pedepsi pe cavalerul infidel, să cadă în genunchi în fața marchizei pe care o face să sufere (Souuemr-Bourgeons 28).

Sunt strigăte lăuntrice din toate fibrele ființei sale, sunt chemări desnădăjduite. Inima ei e setoasă de o lume ideală : „*Ah, trouvez-moi, trouvez-moi sur la terre, un chevalier sans reproche et sans peur; doux pour sa dame...*” Și noi ne întrebăm ca dânsa : — Ah ! ce-ar fi fost să apară odată acel cavaler visat, acel *Lohengrin*, adus de o lebădă fantastică, blând, curajos și leal!?

Poate că lira poetei și-ar fi scurtat vibrațiile, dar de sigur anii vieții sale și-ar fi prelungit sborul...

Și în aceeași vară, poeta, amintindu-și de moartea unui biet taur, pe care 1-a văzut ucis în arene și care știe să moară

numai după ce ultima lui încordare l-a părăsit, dovedește, poate sie-și, o moarte de acest fel, după luptă, după înfrângerea ireparabilă...

Mais c'est égal, le désespoir leur donne, De bien mourir au moins, le fier désir. Ainsi, lorsque tout l'abandonne, Malgré ses fautes, Dieu pardonne A l'homme qui sait bien mourir.

„*Bien mourir!*” Un copil de cincisprezece ani nutrește o asemenea idee, acum când sufletul stă în auroră, când obrajii iau culoarea macilor și râsul cristalin cântecul merlei ! Ce chemare tainică stăruie în capul unei fetițe, încă delă vârsta crudă de 8, 9, 10, 15 ani, cu asemenea imperative ?!

Din când în când, veșnicul ei refugiu, într'o dragoste pentru o prietenă vine iarăși să i deschidă fereastra salvării, a revărsărilor sentimentale cu puțință și îngăduință. I-ar mărturisii iubirea ei și în aceste păduri elvețiene, și pe acele cărări umbroase în care parcă-i aude glasul ș \A vede frumusețea acelei iubite, i-ar nestăinui în genunchi.. Și totuși...

„*Rien ne peut toucher son coeur, Son coeur sans amour ni haine. (Feuille verte d'égantier. Bourgeons)..*

Dar sfârșitul lui August o desprinde și din acest rai pământesc, cu brazi, flori, fluturi și soare, însă fără... îngeri, și trenul o readuce cu sgomote, tristeți, amintiri și cărți... la Paris.

Până la a doua probă de bacalaureat mai este vreme ! Să reintrăm în templul creației, să încordăm harfele, să dăm glas heruvimilor și serafimilor ! Aici sufletul ni se reîmprospătează din el însuși, renaște și pulsează viu, și tot din el însuși se abate și pălește. Ca un crin să ne aplecăm sub zefir, să ne înnălțăm în soare, și să presurăm peste pământul tare și crud polenul auriu ! !...

Acum poeta cântă parabola *Martei și Măriei*, a acestei *Marii*, care — ca și luliei — »*J.<a pris la part la meilleure: mon âme!*”

Sau acea poezie plină de gingășie pioasă, de subtilitate poetică „*La vierge au manteau*” în care Fecioara Maria, îmbrățișând. în tortura lacrimelor, crucea pe care fiul ei sucomba, îi acopere picioarele reci cu mantia ei...

Et Jésus lui dit: „ Merci, femme!” Puis, voilé du manteau sacré, Fermant les yeux, il rendit l’âme. Marie alors n’a plus pleuré.

(Chevalerie 106)

Ce sublimă evocare a clipei supreme! Ce delicată cuprindere a esențialului feminin din consolarea divinei fecioare !

„Marie alors n’a plus pleuré...” Mama dăduse fiului ultima des-merdare cu putință : i-a acoperit picioarele reci cu mantia plină de căldura ei... și fiul și-a dat în acel moment sufletul. Acest „*Merci, femme*” în aparență rece, contrastând cu lacrimile mamei, e totuși de-o adâncă semnificație. Nu mamei sale, mulțumise el în acea clipă; ci bunătații femeiești, generozității sufletului feminin!

Aceleași gingășii feminine îi dă curs poeta și în „*Petrarque à Laure*” una din cele mai masive creații poetice ale Iuliei Hașdeu, în care sentimentele de iubire și adorare, se întrec cu cugetările cele mai avântate și cu expresiile poetice cele mai izbutite:

O toi, qui fus la Joie et l’orgueil de ma vie, r O Laure, avec ardeur je t’ai toujours servie. Dieu, qui fit un parfum pour la rose d’été, Fit mon amour si pur pour ta chaste beauté.

Și Petrarca îi destăinuiește că:

Notre amour, plus divin que les terrestres flammes Fait oublier nos corps et n’unit que nos âmes Amour charmant où tout est miel.

Fiindcă Laura, pentru dansul este :

Chef d’oeuvre de Dieu, corps où rien ne fui impur.

Iar mai departe, când vine rândul inimii „*sub specie aeternitatis*”, poeta scrie :

L’âme est tout : c’est le doigt de Dieu sur la nature

*L'âme ne peut mourir. Et le flot qui murmure, Et les bois, et les monts,
et l'univers, un jour Peut être ne seront plus qu'ombre et que fumée,
Mais nos âmes vivront toujours, ma bien aimée, Rendant éternel
notre amour !*

*

*Que l'homme aime le beau partout, en toutes choses ; Qu'il aime dans
les fleurs de juin à peine écloses, Dans les bois, dans les eaux et dans
le grand
ciel bleu ;*

*Dans toute action pure et droite élevant l'âme, Dans un coeur
innocent, dans une noble femme : A la fin, il trouvera Dieu!*
(Chevalerie 16, 1885)

Sublinierile sunt ale noastre, dar credem că însuși Petrarca
ar fi subscris, din toată inima, versurile copilei de
șaisprezece ani neîmpliniți încă, pentru felul în care dânsa
știe să se substituie mării și nemuritoarei lui pasiuni.
Și tot acestei atmosfere de iubire pură, dogmatică — dacă
ni-i permis să spunem — aceleași mistice pasiuni pe care și
Hristos, nu numai că o iartă, dar o și propovăduiește în felul
său dumnezeesc, se alătură poezia „Magdeleine”, cu motto din
A. de Musset: „*Que la terre leur soit légère ! — ils ont aimé*” :
„*Il suffit, pour que je pardonne Ce que les hommes ont blâmé — Ainsi
mon père me l'ordonne — Que l'on ait une fois aimé...*

(Bourgeois 52, 1885)

Spiritul ei proteic însă, apare deopotrivă de într'aripat și
într'un alt domeniu, așa de vecin cu inocența, cu candoarea
iubirei, în gratitudinea către părinți, în evocarea copilăriei și
a locurilor scumpe acelor fragezi ani. Și așa scrie ea „*Larmes
d'enfance*” pe care o dedică mamei sale :

*O, jours de mon enfance, ô jours remplis de charmes
Les larmes de l'enfance aussi sèchent bien vite Sous un regard rempli
de l'amour maternel.*

Sau acea duioasă poezie, „*Amoar maternel*” sub directă și
zilnic simțită dragoste ai maicei sale devotate :

Amour maternel

A Mother's Love how sweet the name What is a Mother's love ?

(J. Montgomery)

Les enfants, depuis peu descendus dans nos fanges,

Se rappellent encor qu'ils ont été des anges:

Ils regrettent le ciel qu'ils ont abandonné.

Pour leur faire oublier ce monde fortuné

Et pour les consoler de leurs douleurs amères,

Dieu leur donne l'amour et le regard des mères.

(Chevalerie 1886)

Ce suav omagiu pentru părinți, din partea unui copil al cărui suflet Dumnezeu l-a îmbelșugat cu atâtea podoabe ! Și tot aproape, în aceeași familie de simțiri, a dragostei pentru ceea ce-a fost copilăria cui-va, Iulia Hașdeu, își cântă amintirile de-acasă, își plânge desrădăci-narea pe care o simte fatal neînălăturabilă, cu toată simpatia ei pentru cea de a doua patrie, care e Franța. Așa, apar pe deoparte odele *La Roumanie, Patrie*, poezia *Le Grelot*, pe care o dedică bunei sale prietene *Florica*, acum studentă și ea la București, iar pe de alta *Une nuit, Les Perles, Prisonnière roumaine*.

In oda „*La Roumanie*”, cu un motto din poetul german *Tiedge*, Iulia Hașdeu invocă muza să cânte laolaltă țara ei iubită, în care „*Le sourire de Dieu fit ces fiers montagnes*” și oamenii care, trudind la poalele acestora, alcătuiesc *ce peint élu de l'orient*”

A tes pieds, tu verras en bas, sur cette terre Au couchant, entre un fleuve immense, un fleuve roi Et des monts dont les bois sont remplis de mystères, Un coin fleuri, doré, lumineux ; si tu dis Envoyant ce coin-là: „Mais c'est le paradis! C'est le pays de Dieu, c'est la terre bénie!” *- Muse, tu dira vrai :

Car c'est la Roumanie î

Și astfel, desrădăcinarea și nostalgia de care poeta suferă atât de mult, se revarsă în acest omagiu, care e mai mult decât o odă, sau în cealaltă proslăvire a patriei (începută probabil — cum zice și Hașdeu — pe vremea războiului 1877-78), care e numai un fragment:

*Nous n'avons en mourant, hélas d'autre espérance
Que d'avoir pour un jour soulagé ta souffrance,
O patrie !...*

*O patrie! pour toi, notre unique trésor,
Nous avons combattu, nous combattons encor,
Conservant dans nos coeurs la croyance tenace
Que nous serons un jour dignes de notre race,
Dignes de notre vieux tronc latin,
dont le sort Est de revivre toujours plus grand par sa mort...*

(A la patrie — Chevalerie 173)

Nu se confirma, de data aceasta, ca și în alte dați, că poeții sunt profeții neamului?!...

In *Le Grelot* poeta își amintește o călătorie în țară, la munte și descrie un peisaj de seară, cu)acul aproape, cu munții calmi, cu acel clopot ce suna undeva în poene, cu un corn ce buciună melancolic, duios :

*Et je pensais à toi dans te fond de mon coeur,
Toi dont la tendre voix, en m'appelant dans l'ombre,
Guidait mes pas tremblants quand la nuit était*

sombre :

*Je me disais tout bas, quel serait mon bonheur
Si j'entendais encor ta voix tendre dans l'ombre...*

In *Les Perles*, care e acel „Inșiră-te margă-rinte" popular, ea cântă dorul de țară, de-acasă, viu și stăruitor în inima ei de bună româncă :

Enfilez-vous, perles blanches

Oiseau, je voudrais te suivre Et m'envoler dans l'azur!

*Je voudrais revoir encore Mon vieux Danube au flot bleu
Et ma montagne qui dore Un rayon qui vient de Dieu.*

Aceleași reverii și doruri de țară, de horă, de râu și de isvor se reflectă și în *^Prisonnière roumaine"*.

Iar în *Une nuit* (pe care o va scrie în August a anului următor) Iulia evocă biserica delà Arhive, în clar de lună noaptea, cu crucile și mormintele, așa cum o face și în poezia *Le cimetière* (dedicată iarăși Floricăi, fiindcă alături cu ea a petrecut în cuprinsul Arhivelor, unde erau și cele câteva morminte, despre care s'a amintit anterior).

După ce în acest *Le cimetière*, descrie acele obiecte ale amintirilor din curtea bisericeii, cu sălcii plângătoare, chiparoși, cireși și salcâmi, și timpul sburdălniciilor fericite dintre aceștia, poeta scrie elegiac :

// s'est enfui comme un rêve éphémère Notre bonheur, dans le passé lointain. Qui peut savoir quand l'arrêt du destin Réunira dans notre vieux cimetière Nos coeurs longtemps séparés sur la terre, Quand reluira pour nous l'heureux matin Qui s'est enfui comme un rêve éphémère!

Și tot acele calde locuri ale copilăriei, acel cimitir de sub tulpini plângătoare, în care ea, la ceasul lui Dumnezeu, se vrea îngropată alături de prietena ei, le recheamă Iulia, în notița de pe o hârtie, găsită de tatăl ei, printre caiete :

„O, ma vieille église de Mihai-Vodă et ma vieille cour, et mon petit jardin que je bêchais et arrosais avec tant d'ardeur jadis ! O cimetière où je m'amusais à grimper aux arbres et à déchiffrer les noms incrustés dans les pierres de tombes ! O mes chiens, mes chats, ma jolie chatte noire ! O mes deux vieilles dames, entre lesquelles s'est passée mon enfance ! Si vous me voyez maintenant, hélas ! j'ai bien peur que vous ne me reconnaîtriez plus ! Je ne comprends plus le langage des bêtes et des fleurs ; je ne sais plus lire sur les tombes ; je ne sais plus parler avec les vieilles... O ma pauvre Eglise ! C'est à peine si je sais encore pleurer". (10 April 1885).

Fi-va acel „mal du siècle", fî-va acel „mal de tête" sau „de poitrine" ca să ne apropiem mai mult de realități, fi-va suferința depărțării* ori poate cealaltă suferință a inimii ? Toate la UT loc ? Cine știe ? Dar copila suferă.

Psichologicește, cum s'a arătat deja, Julia Hașdeu are cele două reacții sufletești antipo-dice : școala, mulțimea, îi produc veselie până la exuberanță ; în singurătate, în reculegere, ea e cuprinsă de tristeță, de pesimism. Și pesimismul, pe care i-l cunoaștem din manifestările ei tainice,

încă delă 8-10 ani, închide în el sâmburele mistic al unei previziuni cu adevărat tragice. Ea poartă în suflet intuiția morții care-o minează, care-i zâmbește, de care nu se teme, ci par'că o cheamă dinadins și care — cum se va vedea — i se arată în realități numai ei revelate, ori în visuri, povestite în urmă.

E incontestabil că peste această stare psihologică, vin să se aștearnă realitățile tangibile: desrădăcinarea, maladia incipientă pe atunci, mai precis după pojarul și bronșita care-au de-danșat-o, și iubirea, setea de iubire, mereu comprimată, refulată. Pe de-asupra, un alt element s'a așternut în mod învederat.

Știm că lulia Hașdeu încă din țară e aplecată spre romantism, pe care atât lecturile, cât și atmosfera de acasă i-l promovează. Hașdeu, el însuși un romantic, și'n poezie și'n critică, are oroare de realismul și naturalismul, atunci în des-voltare. Dacă de *Gustave Flaubert* nu vorbește, pentru succesul său *Emile Zola* are un suveran dispreț, poate că numai fiindcă acesta era ^evreu, dar poate și fiindcă în opera lui el des-velește realitățile vieții, așa cum ele sunt în adevăr, cu frumosul, cu binele, dar și cu ororile, ori crimele lor. ' Cu această predispoziție și pregătire, lulia .Hașdeu cade în Franța peste curentul romantic care trăește încă, trăind venerat, însuși „asul” — cum s'ar zice astăzi — acestei atitudini artistice. Nu e mai puțin adevărat desigur, că romantismul francez respira pe atunci, ultimele clipe, dar „*le mal du siècle*” e încă o epidemie. Și pe când lulia Hașdeu este innobilată c\o descendența romantică, pe care toți reprezentanții de acest fel, în frunte cu Victor Hugo, vin s'o potențieze, lecturile realiste o lasă rece. Nicăieri — cel puțin în paginile ce ni le-a lăsat — nu se vede o influență a fraților *Goncourt*, sau a lui *Flaubert* de pildă, și doar *Flaubert*, pe la 1850—60, făcuse deja vâlvă în Franța, în special cu cazul și

procesul „*D-nei Bovary*”, iar Zola, cu egală vâlvă literară, dar cu dispreț din partea Iuliei, era totuși pe la 1880, deja celebru, în special prin seria *Rougon Maquart*, dar și prin cele două sentimentale romane „*Une page d’amour*” și „*Le rêve*”, care puteau fi citite cu plăcere de orice dudue romantică, așa cum au și fost, de altfel.

Nu ujai puțin se impuseseră alți scriitori obiectiviști ca *Bourget, Barres, chiar Daudet*.

Dar nici pentru unul Iulia, înăuntrul zidului romantic ce-o închide, nu are vre-o afinitate. Pentru Zola în special, ca și părintele ei, are chiar un desgust.

Și Iulia Hașdeu se complace numai în atmosfera, romantică. Nimeni nu-i cunoaște atunci producțiile literare, din nenorocire! Fiindcă este de prezumât, că îndrumătorii săi, Bréal și Albert, cât și profesorul Leger, la *Sorbonne*, ar fi putut, credem, devia într'o oarecare măsură axa mișcării artistice a visătoarei poete, care-î citea, desigur, pe *Taine*, dar nu primește nici influența acestuia.

Închisă între tartajele cărților și caietelor sale, și în platoșa cavalerismului medieval, Iulia Hașdeu își hrănește puii, ca acel esoteric pelican, din propria sa carne. Citește și suferă. Sufere și scrie. E drept că, pe lângă romantismul englez e lui Byron, Shelley și mai ales al lui Shakespeare, cu acel morbid *Hamlet*, Iulia Hașdeu citește romantici mai puțin pesimiști —' ca tendință — cum e Racine, Corneille, și mai ales Molière, și e de ajuns a vedea, reacția ei spirituală în urma lecturii acestora, ca să putem deduce îndată, ce influență sănătoasă ar fi avut asupra-i o mai dorită citire a realiștilor și a criticilor contemporani.

În această situație spirituală, alături de poeziile ei, în genere lirico-decepționiste, vin să se înscrie lucrări de o remarcabilă valoare, scrise tot în 1885, dar care sunt de aceeași esență.

Intre altele, o schiță dramatică în proză, pe care voia s'o desvolte, firește, mai apoi, *Alcée et Sapho*, în care autoarea își propune a des-volta o nouă versiune literară asupra vieții vestitei curtezane poete, *Sappho* din *Lesbos*.

Și ca să se vadă cum înțelege totdeauna Iulia Hașdeu a trata o lucrare literară de proporții, e de ajuns să reproducem materialul laborios adunat de dânsa, ca izvoare de inspirație, și pe care-1 notează la finele schiței :

„*Sources* : Erynnæ vatis quæ extant re-sidua, ætas patria, scripta ; Upsalæ 1826

— Richter, *Sappho und Errina*; Quedlinburg 1833.—Malzow, *De Erinnae Lesbiæ vita*; Petropoli 1836—Welcker, *De Erinna*, dans *Creuzer*, *Melemata e disciplina ; antiquitatis Lipsiæ* 1817.—Hock, *Alcaeus und Sappho*, *Berolini* 1862.

A comparer: *Sappho de M.-me de Stæel*.

— *Sappho de Grillparzer*. — *Sappho de Lyly*. (?!?)

începe schița în 1885 și o completează în 1887. E vorba de cunoscuta rivalitate dintre poeta *Sappho* și poetul *Alceu*.

Sappho provoacă pe rival la un original duel liric, spre a arăta, în fața judecătorilor și a poporului, care dintre ei doi e mai mare ca poet. Duelul are loc. Alceu, cu lira în brațe, declamă, se avântă, cucerește aplauze. Atunci *Sappho*, frumoasă și senzuală, se apropie de Alceu și pe când ochii și tot corpul ei fascinează pe rival și-1 reduce la tăcere, versurile ei triumfă. Dar triumful o martirizează. Ea iubește pe Alceu și l-ar fi dorit biruitor. După câteva scene, în care iubirea lor se frământă în van, *Sappho* aruncă lira în mare și ea se aruncă la fel în valuri.

Intre persoanele dramei, Iulia insistă asupra uneia care-i pasiunea lui *Sappho*, prietena ei. și totodată pasiunea autoarei : *Errina*, copila elevă a lesbianei *Sappho*, de-o vârstă cu Iulia Hașdeu, dar care, pare-se, a simțit în inima ei

încolțind simpatia pentru același Alceu. Copila e timidă, sentimentală poetă ea însăși și destinată morții timpurii. Din dialogurile puține pe care Iulia le trasează, reese un dulce și cuceritor parfum liric. În special, pentru Errina, pune la contribuție toate resursele sale de gingășie și inspirație

Errina (către Sappho)

„...Aucune prairie n'a senti mes parfums. Ah ! soeur, soeur bien aimée, le joli jeune homme ! Est-ce Apollon lui même qui m'eut apparu au temple ? Je ris encore de la mine que j'ai dû faire. Je ris, je ris... Ah! je ris comme une folle... Attendez, j'ai fini... Voilà, c'est fait. Je ne ris plus. N'est-ce pas que je ne ris plus ? Dites, dites, dites vite, ma soeur, mon amour, ma petite lionne farouche, ma tulipe majestueuse, ma déesse aux yeux verts !

Sappho

Petite folle que tu es ! Quel jeune homme as-tu vu au temple d'Apollon ?

Errina

Dieux et déesses ! Qu'il-était beau ! Mais vous savez je vous ai apporté des primevères... Oh! il y en avait, dans le bois près du temple. Tenez, mon voile en est tout plein. Voilà... encore... encore... Et puis, j'ai trouvé aussi un nid de merles dans les branches basses d'un orme, mais je ne l'ai pas pris. La mère y était. Et puis, j'ai vu la vieille Chronis qui cueillait des herbes pour son fils malade : je lui ai aidé à en cueillir, et, pour me remercier,, elle m'a promis un beau voile blanc pour la procession aux fêtes en votre honneur, ma biche... Oare, Madame de Staël n'ar fi semnat din plină inimă aceste rânduri inspirate și fin dantelate ?

Intre replicile ce urmează, se găsește și acea în care *Errina*, inspirată, cântă în versuri, (două strofe) pe Cupid on. Aceste două strofe se văd scrise și aparte, sub titlul *Anacréontique*, cu

o notă de inspirație din *Anacréon*, pe care editorul (părintele) îl reproduce în grecește, în volumul „*Bourgeois d'avril*”.

Blondul Amor, umblând printre roze, se înțeapă la deget.

// souffle sur son doigt, il suce, il le presse, Mais en vain! Il courut chez la belle déesse Et lui dit en boudant; „Je n'aime plus les fleurs !”^{ti} Et Vénus, souriant, répondit; „Tu murmures. Beau comme elles, enfant, ta causes des tortures* On t'aime, et tu perces les coeurs !”

Și astfel, din destăinuiți reciproc, Errina află că este Alceu pentru Sappho, și când aceasta îi spune că va muri din cauza lui* Errina îi jură că o va urma... Firește, din cauza, ambelor iubiri zădărnice: a maestrei și a poetului... Și în adevăr o urmează !

Errina este conturată viu și pregnant. Și este foarte savuroasă destăinuirea Iuliei Hașdeu delă sfârșitul schiței :

„Non, Errina ce n'est pas moi; ou plutôt, si vous voulez, c'est moi à seize ans, non comme je l'ai été, mais comme j'aurais voulu l'être, comme je l'aurais été, si j'avais trouvé une Sappho dans ma vie. Ce bonheur-là m'a été refusé : aussi laissez moi mon rêve enfantin, laissez moi croire qu'Errina ce n'est, ni moi, ni personne, qu'il n'y a guère, d'Errinas au monde ; c'est une vision, un fantôme, une être idéale créée par mon esprit et qui n'a existé jamais...”

Părintele său însă, luând apărarea Errinei antice, care a existat de fapt, și care a murit, la 19 ani, fecioară și poetă, face o insistență apropiere între soarta și sufletul acelei fecioare și între sufletul și soarta copilei sale, aproape identice... menționând încă odată, postum, previziunea morții.

Alături de aceste expresii lirice, în care Iulia, pe lângă epicul legendei, sau al faptului istoric, pune, în prim loc, propriile ei sentimente și visuri, ea schițează și alte poeme sau piese, de caracter epic, în care se vede — ca totdeauna — serioasa pregătire și conștiincios adunatul material istoric. Două subiecte o ispitesc în acest timp, datorite poate și

lecturilor pentru bacalaureat, unul cu siguranță: *Popée* (sujet d'un drame) pe care-1 extrage din *Tacit*. Poeta schițează scenariul celor cinci acte ce trebuia să desvolte mai târziu și din care figura brutalului *Neron*, trebuia să fie personajul principal, alături de eroina *Popeea*, amanta lui și rivala *Octaviei*, pe care împăratul, incendiator al Romei, o trimite în exil, găsiind aci pe *Strabon*, vechiul amant al Popeei și pe *Ani-cet*, comandantul flotei. Intriga și acțiunea vestesc o pregnantă dramă ce-ar fi putut urma cu succes.

A doua lucrare din toamna lui 1885, complectată în 1887, este „*L'ami de Trajan*” (squelette d'un drame en vers). Apar în ea, pe lângă împărat, *Longinas*, prietenul „divului” Traian, elev al lui Pliniu cel tânăr și al lui Sene ca, *Albinas*, ofițer devotat al lui Trajan, *Decebal*, nobilul rege dac, *Getto* dacul, prizonier la Romani, *Dokia*, fiica lui Decebal, minunat caracterizată și *Sarmiza*, doica acesteia, sclavi, soldați etc. Acțiunea se petrece în jurul Sarmisege-tuzei asediate de Trajan și în care Decebal s'a refugiat. Felul în care se concepe succesiunea faptelor e măestrit; așa, intriga *Dokiei*, viclenia ei, sacrificiul lui *Longinus* de a se duce ca prizonier la Decebal, spre a înlesni astfel asaltul cetății, cu amorul *Dokiei*, arătat lui *Longinus*, cu o scrisoare pe care Decebal o cere lui *Longinus* către Trajan, ca să despresure cetatea, cu atacul atât de așteptat, totuși, de acest prieten al lui Traian, atac ce are loc. Traian intră și face prizonier pe Decebal și de aci moartea *Dokiei*, care se otrăvește din fiola găsită la *Longinus*..., toate acestea, cu amănuntele de decor, mișcare, dovedesc o reală cunoaștere a regulilor teatrului și o stăpânire a efectelor -a scenice. Și e vorba numai de-un schelet... schi-B țat în două variante, în a doua apărând acel *imm dac „din Bourgeois d'avril”* p. 134.

Înainte de a termina activitatea din 1885, tre-buesc amintite aici două importante adnotări ale lui, din care prima acest

an, iar cealaltă fără date precise : In primul loc, acel „Amen” pe care copila îl scrie la 15 Decembrie, ca o amintire a celei de a 16-a aniversare a ei, delà 14 I Noembrie st. n.

«C'était mon jour de fête, le 14 N-bre 1885, j'avais seize ans. En m'éveillant le matin, en ce jour où j'entrais dans la vie de jeune fille, je pris les »*chants du crépuscule*” de Victor Hugo. Le livre s'ouvrit de lui-même à la page souvent lue et apprise par coeur, marquée depuis longtemps d'une *marguerite blanche* toute fanée. Mes yeux tombèrent d'abord sur ces vers :

*Mets ton esprit hors de ce monde, Mets ton rêve ailleurs qu'ici-bas ;
Ta perle n'est pas dans notre onde, Ton sentier n'est point sous nos pas...*

Et je me suis aussitôt proposé ces vers pour devise dans ma vie. Sans que personne le sût, j'ai longtemps pleuré sur cette page sacrée et mes larmes ont consacré le serment que je me fis alors, d'être fidèle à la devise que j'avais choisie. C'était bien hardi pour une enfant de seize ans, dira le monde ; oh ! que de vieilles femmes ridées et blanchis ne connaissent pas les souffrances du coeur que j'ai connues, et ne peuvent avoir confiance en elles! Moi je n'ai pas peur; oui, je planerai *...au dessus des autres femmes :*

je m'en sens le courage et la force. Que Dieu ne m'abandonne pas et je pousserai au port ma voile blanche, qu'aucun souffle n'aura déchirée. *Ah ! j'étais faite pour aimer, moi ; je le sais, mais, qu'importe !*

A vaincre sans péril on triomphe sans gloire!

Je veux vaincre et je suis sûre d'y arriver. Et quand j'aurai passé au travers des écueils de la vie, dans ma pureté immaculée, ma gloire sera d'autant plus grande, qu'il aura fallu me vaincre moi — même avant tout, et que j'aurai réussi” — (cele două sublinieri din această notă, sunt ale noastre).

A doua adnotare, care se referă la activitatea necunoscută, până aci, a copilei, este a lui Hașdeu, după titlurile găsite în manuscrise și ea cuprinde lista celor 34 de drame, 18 comedii și 12 romane, sau studii, ce urmau a fi scrise și din ale cărora planuri s'au menționat câteva anterior, iar în ce privește dramele și comediile, Iulia mersese până a indica și teatrele franceze unde ea spera să le joace.

CAP. X ZEFIR VICLEAN

Începutul lui 1886 găsește pe Iulia Hașdeu, în febra creației poetice și — deopotrivă — în pregătirea celei de a doua probe a bacalaureatului. Să fie greu de precizat asupra căreia din două se dedă ea cu preferință? Abundenta strofelor și din acest an, cu toate că nu întrece pe aceea din 1885, este totuși evidentă. Dar mai mult decât în anul expirat, peste poeziile ei de acum se așterne zăbranicul unor suferinți sentimentale, care scot din inima poetei repetate accente, strigăte și lacrimi. Se pare că *Eros* o vrăjmășește cu pornire, cu înverșunare. Și cele câteva întâmplări vin s'o confirme. În afară de poezia „*Vers le passé*”, scrisă în Ianuarie 1886 și care vine, ca un ecou persistent al chemărilor ei de predilecție, celelalte poezii ale anotimpului arareori respiră aerul castelelor, al stindardelor cu numele iubitei țesut pe ele, al pajilor. De altfel, unul din cuvintele ei de adevărată mărturisire, vine să calirice, el însuși, de ce natură îi apar acum poezii aceste visuri de eroism cavaleresc :

Cette vie héroïque et pleine de périls Vient très souvent hanter mes rêves puériles ; Elle est fort à mon goût, et souvent je regrette, D'être née en des temps un peu trop raffinés, Où l'on trouve l'honneur et l'amour surannés Et dans lesquels un fou peut seul être poète...

Cuvântul calificativ al viselor sale: „*puerile*” luat — se înțelege — în sens meliorativ, arată totuși oboseala Iuliei în persistența aceasta. Cum s'ar zice : aproape că s'a săturat de atâta viață eroică, mereu visată și dorită, dar nicăeri găsită.

De bobotează, mama și fata asistă la serviciul divin delà capela română, acea sărăcăcioasă bisericuță din *St. Jean de Beauvais*, care, privită din stradă, părea a fi avut mai mult aspectul unui mic oficiu vamal...! Slujea în-tr'însa, la acea vreme, unul din viitorii erarhi ai bisericii române, prieten al lui Hașdeu, preotul paroh, de remarcabilă inteligență, care ajungând peste câțiva ani mitropolit al Moldovei, se va numi *Partenie*. Iulia mama, mai frecventă închinătoare a altarului ortodox, decât copila, mergea deseori la liturghiile duminicale, și după terminare, schimba vorbe și păreri cu inimosul preot.

In fruntea românilor, veniți acum la slujbă, sta *Vasile Alecsandri*, drept, în palton negru, cu fruntea largă, către cele înalte, cu ochii plini de distincție și demnitate. Iulia mama salută, poetul previne salutul și Lilica trimite bardului admirativul ei surâs. împrejur multe cuno-știnți și câțiva prieteni, pe care ochii candidi ai copilei îi caută rotați. Mai încolo e și Maria Mavrodin, care vine lângă dânsa, schimbând puține și cumpănite vorbe.

In partea opusă, acolo unde se rânduiesc bărbații, ochii Lilicai zăresc un chip; se măresc, revin asupra catapitesmei, se reîntorc pe încetul, precauți, asupra lui. Era însuși poetul englez, scoțian, irlandez, nu știa încă bine, studentul, vecinul „dela al doilea”. — E oare chiar el ? — Cine altul ? Părul mare dat îngrijit peste cap, fața plină de distincție, gulerul larg „*rabatul*” și funta neagră. Iar ochii de peruzeă — acum — sub luminile vitraliilor, ceva mai aprinși la culoare, și mai calzi în expresie, sunt ochii lui, ochii de acel albastru al mărilor nordice... care-o privesc prelung. Un salut discret o obligă la răspuns.

— Pe cine-ai salutat, Lilico? întrebă în șoaptă mama.

— Eu? Ah, da! E, mi se pare, consilierul de legație Petrescu..., răspunde obtuz Lilica.

— II cunoști ?

— Da; dela viza pașapoartelor... Știi...

Și ritualul botezului Domnului urmează, însuflețit pentru toți credincioșii, deviat pentru Lilica.

Ce caută el la biserica română? E oare dânsul ? Chiar dânsul?

Va fi aflat că dânsa e acolo și a venit s'o vadă ? Te pomenești că nici n'o fi englez ? Ar avea haz să fie un francez sadea !

Ori mai de grabă un rus ! Dar n'ar accentul! Atunci cum de vorbește și scrie așa de bine englezește ? — De ce nu 1-a

întrebat? Ei, asta-i încă una! Dar ea însăși cum de vorbește și scrie franțuzește? — Și unde a stat până acum englezul

neidentificat ? Dar dacă nu e dânsul ?

In fierberea întrebărilor de acest fel, ochii se întâlnesc

adeseori; ai tânărului ceva mai zâmbitori, ai Lilicăi cu voită severitate și intimă temere. Glasul din altar coboară cine știe

din ce infinit al pietăților, cu porumbei albi, aproape neauzit ; corul își împletește armoniile cu nădejtile obștești. Cântă

ceva. Ce? Lilica nu osebește. E o melodie, sau sunt mai multe

? In inima ei răsună numai una, una singură. Chinuitoare,

alungată și repede revenită. Ah ! Ba parcă deslușește o

cântare : „ *Câți în Hristos v'ați botezat, în Hristos v'ați și'mbrăcat!*

Aleluia!” — O, cântă acum corul. Cu modulații, ce încep

pianissimo, cresc, și termină răsunător. „*In Hristos v'ați*

și'mbrăcat !” — Poartă ea în clipele acestea haina

mântuitorului ? Se învrednicește de ea? Oh, doamne! Dar

crucea lui o poartă! O duce pe umerii ei firavi, grea,

apăsătoare, muștrătoare! De ce muștrătoare?! De ce?

Suferințele tuturor oamenilor sunt asemănătoare! Ba nu!

Cineva a zis că numai bucuriile oamenilor sunt aceleași, iar

suferințele sunt mereu altele!... Cine spune adevărul? Cine ?

Și de ce s'o mustre ? Iubește ? Oh, Dumnezeuule al iubirilor!

Creatorule, din iubire, și pentru iubire! E o pedeapsă, e o

mucenicie, calea din care aduci lumile tale și în care le

întorci? Și ce-i aceea *iubire*? Privirile ei se opresc la dreapta ușilor împărătești. Stă acolo, în hlamida, peste care profanii au aruncat bani, cu ochii înrouați de bunătate, de iertare, de înțelegătoare iertare, însuși simbolul dragostei. Stă propovăduitor fiul fecioarei! Stă virginal și divin fiul omului... Și Lilica face o cruce plecată, cu degetele apăsate pe cele patru locuri, în care-și țintuește fiecare creștin simbolul suferințelor celui crucificat.

Slujba s'a isprăvit. Alecsandri, după miruirea de rigoare, face câțiva pași în lături și așteaptă pe Doamna Hașdeu. Se întâlnesc, schimbă saluturi și câteva cuvinte de rigoare ; Lilica, după salutul cu genunchiul puțin îndoit, răspunde, respectoasă și transportată, întrebărilor Ministrului român, aruncând între timp furișe priviri către lumea ce prinde a părăsi biserica... Marie se depărtase, plecase, după o ușoară strângere de mână a Lilicai. Ajung acasă. Mama pare împăcată și plină de binefacerile sfintei prăznuri ; Lilica vioae, dar neliniștită.

Pe masa din odaea copilei, o glastră cu trandafiri parfumați. Lilica dă busna, își afundă obrazii în candoarea petalelor îmbătătoare.

— Ce frumoase roze, mămițo !

— Adevărat frumoase, dar cine să le fi adus ? Poate *Jeanne* ori *Marie*. Dar *Marie* era la biserică !

— ' Desigur mamă ! Cred că *Jeanne Cré-hange*!

Peste o clipă cineva bate la ușă. E portăreasa !

— Bună ziua, Doamnă și Domnișoară ! Ei, ce ziceți ? Așa-i că-s delicioase rozele mele ?

— Ale dumitale? întrebă mama.

— Mă veți scuza, doamnă Hașdeu, pentru asta ? Știam că astăzi dumneavoastră sărbătoriți botezul Domnului. Am adus atunci florile, pentru această zi sfântă.

— Mulțumesc, ești foarte amabilă ! răspunde mama, stercurând un ban de argint în palma bătrânei.

— N'aveți de ce ! face conciergea, aruncând la ureche Lilicai încet, la eșire, un cuvânt !

— Domnul acela e jos. Vă așteaptă. Un minut. *Rien qu'un instant!*

Lilica se tulbură. Ah, dacă ar fi Marie, acum, cu dânsa, ar coborî împreună, repede ! Dar așa, singură? De ce n'a venit și Maria cu ele?

De ce n'a încredințat nimănui taina aceasta ?

Frământarea sporește. Nu ! Nu! Nu trebuie să coboare ! Nu se poate. Ce minciună să spuie mamei ? Ca și cum minciunile trăiesc undeva în pustiile Tibetului, ori în jungla americană ! Ca și cum ele n'ar sta pe aproape, învârtin-du-se ca aerul, ca fumul, în jurul capetelor noastre, uneori transparente, altele — se 'nțe-lege — fumurii... Și una din ele se afla chiar pe masa Lilicăi. Adică o jumătate de minciună. Scrisoarea către Matilda Constantinescu delà București.

— Ah, uite mămițo ! Am uitat să dau portăresei scrisoarea. Dau fuga jos să i-o duc ca s'o pună la cutie ! Vin într'o clipă... Și pașii ei, alergați pe ușă și pe palier, se răresc pe scări, la început sgomotoși, apoi ca de pisică. încă zece trepte. încă opt. încă trei. Iată ușa portăresei. Să intre ? Așteaptă o clipă. Degetele se fac cârlig și unul stă ridicat lângă geamul cu perdea, îndărătul căruia...

A ciocănit. Ușa se deschide, portăreasa apare.

— Madame, am uitat să te rog... uite, fii bună și...

— S'o duc la cutie! *Parfaitement! Mais...pardon, mademoiselle... voilà monsieur, qui voudrait...*

Tânărul face un pas, prinde mâna Lilicăi și o strânge ușor, cuviincios.

— Mă iertați, domnișoară, sunt venit pentru două-trei zile și am dorit să vă văd. După asta plec departe... în Indii...

— Ați fost și la biserica noastră, doar... zise Lilica, stăpânind sbaterile inimii. In Indii ??!

— Exact. Voiam însă să aflu ce mai faceți și cum merge sănătatea D-voastră.

— Mulțumesc; destul de bine.

– Dar durerile de cap ? Nici pe mine nu mă lasă. Vau făcut bine pastilele acelea?

– O, da ! Mi-au făcut mult bine... atunci.

– Nu vă supărați dacă vă mai dau o cutie! Le-am făcut anume pentru D-voastră și v'am rugat să coborîți ca să vi le încredințez personal, înaintea plecării.

– OK, prea amabil. Mulțumesc. Chiar azi voi lua una.

– Vă felicit pentru bacalaureat. Ați avut succes.

– De unde știți ?

– Chiar una din colegele dv. mi-au comu nicat-o.

Deodată glasul mamei, care veghiază clipele, pașii și mai ales absențele copilei, de sub ochii ei, răsună pe scări.

– Lilica, Lilica!

– Ah ! Mă cheamă mama. La revedere !

– Voiam să vă mai spun că sărmanul meu tată a murit, și a doua zi după el i-a urmat *Gipsi*, iubitul lui mops, cel care...

– Oh, condoleanțele mele... dar fug... La revedere.

Și Lilica sbucnește în goană.

– De ce ai stat atâta ? Pentru o scrisoare ! o întrebă mama.

– Să vezi, mămițo, portăreasa nu era, adică era, dar abea coborîse dela... al treilea, zice Lilica, întorcându-se de sub ochii străpungători . către rozele ce-i surâdeau consolator. Cine să fi fost colega cu care vorbise tânărul? Cine-i poartă grijă, în lipsă, poate „sâmbetele”?

Astfel trecu luna lui Gerar. Fără nicio zi caldă. Fără nicio veste. Fără nicio floare. Iar trandafirii și-au înclinat corolele, și-au presărat petalele, rînd pe rînd, ca amintirile ori ca cea-surile fericite, s'au înnegrit, devenind din ce în ce tot mai mici, mai fără parfum, până ce aromele au devenit miroaturi grele, iar petalele grațioase niște biete umbre, cu toate lacrimile, cu toate îngrijirile. Și nu le-a aruncat. Le-a băgat cu mâna ei în sobă și le-a privit până s'au făcut scrum.

Unul singur a rezistat, a rămas în cristalul de pe măsuță.
Iulia îl privește cum și el moare acolo, izolat, rupt din lumea
grădinilor lui, des-rădăcinat ca și dânsa, din pământul care
1-a înălțat :

*Dans le cristal plein d'une eau fraîche Sur un guéridon, loin du feu, La
pauvre rose se dessèche Ei regrette son grand ciel bleu.*

.....•.....» • r

*Telle je suis, ô fleur flétrie, Arrachée à mon sol natal. Je languis loin
de ma patrie Comme toi dans ton fin cristal.*

(La rose au vase. Chevalerie 124) O variantă precedentă avea
ultima strofă:

*Le temps s'envole Même il nous vole Le souvenir: Bonheur, tristesse,
Tout fuit sans cesse Sans revenir*

Lilica are zile cu tresăriri, nopți cu ceasuri de veghe.

Așteaptă pe cineva? Așteaptă ceva? își întrebă mereu
sufletul, dar ca totdeauna, ecourile lui sunt vagi, aproape
taciturne, la asemenea întrebări. Nici paginile parcurse, dar
necitite, nu dau vre-un răspuns. Care acord, care fugă de
Bach, nervoasă, certăreață parcă, anume aleasă pentru lucrul
degetelor și distragerea atențiilor, articulează un răspuns de
potolită împăcare cu sine însăși ? Nimic ! Nimeni ! Nicăeri !
Ce-ar fi făcut pentru sbuciumul ei, un *Roland*, un *Bajard* ? Ar
fi lăsat-o așa, cu cutia de pastile antinevralgice „for hide each”
în mână? Să fie la domnul *James* umbra unei iubirii? Și
pleacă în Indii...

t Așa încâlzește impulsii și manifestările o iubire? Și iarăși
îi revine în minte acel *Amen* din Decembre trecut : „Ah ! j'étais
faîte pour aimer, moi! je le sais, mais, qu'importe” !

....„Ton sentier n'est pas sous nos pas!...

De ce-a venit poetul ? Pastilele ! Durerile de cap sunt un
lucru de nimic față de acele care, aduc lacrimi așa, în neștire.
*Ne me défends pas de pleurer Si j'ai le don des larmes. Pleurer déjà
c'est espérer; C'est avoir moins d'alarmes!*

Ne-sais ta donc pas que les pleurs Sont à l'âme brisée Ce qu'est à de mourantes fleurs Une fraîche rosée?

C'est un dernier soulagement Du coeur qui désespère; C'est son épanouissement, Quand la douleur le serre.

(Ne me défends pas de pleurer Bourgeois 122)

Iar peste câteva zile, o altă poezie de acelaș ritm, ca o

mărturisire și o lamentare împotriva soartei :

Hélas ! tout me trahit au monde Que sert d'aimer,

Quand nul n'est la qui vous réponde Que pour blâmer?

Qu'ai je donc fait à la nature

Pour m'infliger

Une si cruelle torture ?..

(Découragement. Bourgeois iij)

Și tot atunci, un sonet, dedicat inimii sale, desigur :

// veut crier, alors que son mal est amer,

Mais sans cesse une main sur la bouche se pose.

Il souffre le premier à cacher sa douleur

Et saigne adondamment sous son masque rieur :

La nature l-a fait ferme et pourtant timide.

Il te faut donc mentir toujours, ô pauvre coeur!

Minciună majestoasă ! Câte lumi din universul acesta uman,

și-ar fi schimbat soarta, în rău, sau în bine, fără intervenția ta

? !

Și mama o surprinde cu fruntea lipită de geam, ori

rămânând cu furculița pe farfurie...

– Ce ai tu, Lilicuțo?

– N'am nimic, mamă!

– Ești mâhnită de ceva? Nu ți-i bine?

– Când tu ești așa de bună cu mine, ce să am, mămițo ! ?

– La ce te gândești mereu ?

– La ce ? La nimic ! Mi-i dor de-acasă, de tata, de prietene î

Dar trece. A trecut. Uite, râd ! Și cânt !

Trecând la piano, încearcă o doină, cu brâul ei, cu sprințara

lui alergare, după jalnicul oftat dintăiu ! Și sufletul ei „saigne

abondamment sous sons masque rieur”.

Citind pe *André Chénier*, găsește un slab ecou în versurile lui „*Les maux qu'on dissimule en ont plus d'amertume*” și de aici, ca și din zilnica ei sforțare de veselie fățarnică, isvorăște acea poezie de sinceră destăinuire: „*Pourquoi je suis gaie*” purtând ca „motto” versurile poetului citat, și adresată, poate, prietenului enigmatic :

*Quand vous me demandez pourquoi je suis si gaie
Bien qu'en mon pauvre coeur une secrète plaie
Vienne creuser sans cesse un sillon plus profond;
Quand vous doutez du mal amer qui me déchire
Lorsque vous me voyez gaiment causer et rire,*

Vous croyer qu'a seize ans ma douleur exagère...

*Eh bien, vous vous trompez. Le mal qui me torture
N'est pas cette légère et douce égratignure
Cet inquiet tourment d'un coeur trop ingénu;
Non; Ma blessure, hélas! est bien plus sérieuse,
Et si je vous la cache en paraissant riieuse
Aile?! c'est que ce mal-là vous est inconnu!
Que voulez vous ? J'étais faite pour le bonheur.
Oh! L'horrible gaîté, qui sert de voile au larmes!*

*Il faut avoir souffert pour être charitable
Et celui qui bénit la honteuse coupable —
Bénira l'innocence implorant sa pitié!*

Și nici un strigătjde înnăbușită suferință, din aceeași epocă, în care cu copila sensibilă și candidă se petrece o dramă lăuntrică și ascunsă, în care cu ea se joacă stafiile și duhurile rele!

*Pauvre petit papier où je dépose
Ce que je sens être meilleur en moi,
Tu ne sais pas les douleurs que je n'ose
Te confier quand je cause avec têt*

*Car ta me vois aussi, comme le monde,
Le front serein et le regard moqueur;
Tu ne sais pas la blessure profonde
Qui lentement me déchire le coeur...*

*Tu peux me plaindre, ô mon papier fidèle,
Seul confident muet de mes douleurs,
Car il n'est pas de peine plus cruelle
Que de sourire en étouffant ses pleurs.*

(A ce papier. Chevalerie 135)

Și ca o profundă reacțiune a inimii încercate, fără prieteni sau fără iubire, poeta își îndreaptă gândurile către Dumnezeu, ca spre supremul liman al speranțelor omenesti.

Je n'espère qu'en vous, Maître, en vous seul je crois...

Vers vous mon coeur s'élançe, ô mon unique espoir !

(Invocation. Chevalerie 166)

Și pe când aici a invocat pe Dumnezeu cel ascuns, care mereu își refuză fața adoratorilor, ca aceștia să-1 iubească așa, nevăzut, ea îl roagă cel puțin, s'o desclește din ghiarele întrebărilor fără răspuns și să-i dea naivitatea copiilor, cari — aceștia — nu-1 ispitesc cu întrebări, și de aceea el îi ține sub dreapta lui cea bună,

O Dieu ! faites-moi donc cette grâce de croire Les yeux fermés,

soumise à vos commandements : De vous voir dans le ciel

resplendissant de gloire, D'avoir toujours la foi naïve des enfants !

(Credo. Chevalerie 145 — Mars 1886)

De aceea, ca o urmare a refugiului în candoarea copilăriei, care stă aproape de Dumnezeu, Julia Hașdeu dă curs întoarcerii sale către copii, cu acele cântece de leagăn (*Berceuse*) sau revenirea încă odată la scumpele ei „*contes bleus*”, poveștile fantastice, pe care, poate, și le cântă chiar sieși :

Nani, nani, dors, cher trésor, Cher trésor de ta mère

Dors, sans connaître le chagrin Sans souci de la vie...

Sau, privind copiii care se joacă în parcul „*Luxembourg*”,

urmărește munca *augustă* a acestora :

Leurs visage empourpré par les baisers du vent — Traître baiser qui mord et tue, hélas ! souvent —

gâté de l'innocence ! Le jeu, c'est le travail auguste de l'enfance.

Și întorcându-se la acele povești ale copilăriei, ea gustă din plin dulcea lor minciună :

Je retourne à mes pauvres contes Naïf et doux consolateurs.

(Encore les contes bleus, Bourgeois)

Și în altă parte;

Cest l'enfantine poésie

Qui nous entrouvre un coin du ciel

Comment croire aux amours fidèles Quand l'amour, de tous combattu, Tombe comme un oiseau sans ailes ? Et comment croire à la vertu ?

A la vertu récompensée

En un temps où l'Argent est dieu...

(Les contes bleus, idem)

Altă dată, izolându-se de această lume, de întreaga ei artificialitate, poeta își îndreaptă setea ei de încântare, de mângâere, în natură, unde ar vrea sa și iee și pe una din prietenele ei, ceva mai înstrăinate, și tocmai de aceea mai căutată acum, mai ales. Dedică poezia Laurei Laurian, căreia într'o scrisoare îi aduce imputările că prea mult rătăcește singură în lumea plină de răutăți. O cărare prin zăvoiu, cu tei, cu salcâmi, cu o rază de soare despletită peste ramuri, cu țepi și urzici, dar cu feeria apusului peste toate :

Qui'mporte, du moment, qu'en cet étroit chemin Nous marcherons ensemble et la main dans la main !

(Bourgeonè, 129, Mai 1886)

Pentru chipul unei fete tinere și reci, în care sentimentele nu leagă fir tainic cu expresiile, tânără frumoasă, care se întâmplă a fi o englezoaică, poeta are aceste accente:

Cest qu'une beauté, ô jeune fille, Avoir, pour nous plaire, en l'âme un rayon; Il faut qu'un éclair dans son regard brille Qu'un coeur vibre Sous sa blanche mantille Comme un oiseau chante au fond d'un buisson.

Si vous n'avez pas au coeur iétincelle, Que vous sert, hélas ! d'avoir la beauté ?

(La beauté — Bourgeons 145, Févr. 1886)

Altădată, dar tot în acel răstimp, a întrebat o păsărică, ce-i vieața ? Și pasărea cuminte i-a răspuns că ea își face cuibul, caută de pui și de prietenul ei, iar cât despre fericire, iat-o :

*Mon bonheur, c'est de chanter la nature, L'amour, les fleurs, le soleil,
ma forêt, Mais, sans souci de la vie future...*

**Și poeta, invidiindu-i soarta cu flori, soare, pădure și...
dragoste, închee cântecul, cu o naivă dorință, cu una din
acele naivități care se găesc totdeauna în versurile
adolescenților, chiar ale celor de mare talent :**

– Etre oiseau, c'est tout ce qu'il me faudrait !

(L'oiseau-Bourgeons)

**Sau, îndreptându-și ruga către fiica Janonei, către eterna
zeiță-a tinereții, Hébé, o imploră să-și reverse darurile asupra
inimilor, mai ales, pentru ca, prin ea, ele să pipăe nemurirea:**

*„incline ta divine amphore, Hou jaillit la vie et l'amour; Donne ses
roses à l'Aurore Et donne de rayons au jour!*

**Și cum imaginile eroice ale aceluia veac în care totul părea
iubire, eroism și cântec, o întâmpină din când în când, ea își
filtrează, oarecum, amărăciunea prin zăbranicul ce se așterne
peste iubirile infidele, ca o pedeapsă, ca o răscumpărare.**

Vede pe acel ce ațâță iubirile cu flori, cântece sub fereastră.

*Le minnesinger a charmi La châteleine blonde. La Dame l'a, dit-on,
aimé De passion profonde.*

*Mais le minnesinger cruel Ne voulut point entendre Les soupirs et
l'ardent appel Que poussait le coeur tendre.*

**Și pe când La dame își străpunge inima, din cauza lui,
cântărețul vagabond și „odieux" bea ultima picătură de vin
în fața celei răpuse. Dar Dumnezeu nu iartă cruzimile de
acest fel și de aceea, îl face pe june să rătăcească în lume cu
spectrul iubitei moarte mereu prezent în ochii lui.**

Afin que pour l'éternité

Le fantôme implacable

Punit de sa déloyauté

Le trouvère coupable...

(Le minnesinger et la châteleine. Chevalerie 56)

**Retrăind sub obsesia cavalerismului, care în războiu creiază
eroi, iar în timp de pace amănți fideli, gata să-și dea inima și**

vieața pentru ființa aleasă, Iulia scrie balada aceluia fantezist Aymer, care:

// porte un coeur d'airain comme sa forte armure. Il aime s'enivrer de l'honneur des trépas. Et pourtant une vierge à l'âme tendre et pure, Souvent le fait rêver et murmurer tout bas.

*

Il mourra sur le champs d'honneur, dans la mêlée, Et quand se fermeront ses yeux appesantis Comme il fit pour Roland, dans la nuit étoilée L'archange emportera son âme en Paradis.

(Chevalerie 63)

înclinată pentru iubire, în cele din urmă po-eta cântă mereu refugiul ei obișnuit, în acea prietenie, în care inimile își înțeleg dorurile lor și lacrimile, așa cum ea a simțit-o cândva.

Vous seule aviez compris mon âme et ses souffrances, Et vous me consoliez souvent avec des pleurs. C'est si bon de pleurer a deux...

Illusions d'enfance, adorables chimères, Qui veulent l'avenir éternellement beau, Toujours le même et sans déceptions amères, Et qui pensent qu'on doit s'aimer jusqu'au tombeau !

(Séparation — Chevalerie 175)

Și tot prietenei iubite, care, pare-se, trece și ea printr'o încercare sentimentală, Iulia îi dedică „*Encore à elle*” (Chevalerie 149).

O toi que j'accusais de tant d'indifférence Dont la froideur causait mon éternel regret, Et que j'aimais pourtant, par un instinct secret, Tu connais donc aussi l'amour et la souffrance !

Acel „*par un instinct secret*”, prin care ea își iubește prietena, nu vine oare să ateste acea iubire refumată, deviată, despre care s'a tratat anterior? Și apoi acel „*aussi*” nu vine la rându-i, să confirme că și ea cunoaște suferința iubirii încâtușate ?

Și tot aceleași desigur îi revin versurile din „*A une jeune fille*”.
Car ton coeur a souffert et tes yeux ont pleuré.

(Bourgeois 177)

Ca și sonetul bizar; *A quoi pensez-vous ?*

(Chevalerie 61)

În Mai, înainte de a se deda studiilor pentru proba a doua a bacalaureatului, Iulia Hașdeu schițează o altă dramă de iubire : „ *Thoma-ssine Spinola*” (sujet d'un drame) în al cărei subiect apare Ludovic al XII-lea, trecând prin Genova unde e primit magnific, dar unde mai primește și cererea tinerei și frumoasei copile *Tho-massine Spinola*, de a deveni „Doamna gândurilor sale”, ea iubindu-1, cum Laura iubea pe Petrarca. Regele însă înțelege s'o ia cu sine ca simplă metresă.

Desnădăjduită că dragostea ei e astfel prețuită, Thomassine „*se tue pour se soustraire au déshonneur.*”

Încăodată, în trasarea structurală a actelor și persoanelor, Iulia Hașdeu își afirmă vasta ei cultură literară și isvoarele pe care, într'o lucrare de caracter istoric, înțelegea să le folosească. Una din cugetările poetei de șaisprezece ani, aci înserată, asupra purității iubirii pe care o visează, merită a fi relevată, în deosebi :

„...*L'amour platonique, c'est l'amour d'une femme, mariée ou non, pour un dieu ; mais alors elle ne souffre pas que son Dieu devienne homme.*”

E oarecum o parafrizare a altei cugetări despre iubirea integrală, evanghelică aproape, așa cum a definit-o apostolul Pavel. O completă abandonare, căreia nu i se poate justifica avântul, fiindcă :

„ *Quand on aime une personne, on ne songe par pourquoi on l'aime ; et tout ce que l'on déteste dans d'autres, on l'aime en celle-ci.*”

(Iulia Hașdeu - Cugetări, citate de Gion)

Și ca prefață a dramei, ea compune o lungă poezie, dedicată Genevei, în care — deși în alt metru și ritm — revedem cadrul sonetului lui Eminescu, „ *Veneția*”, apărut cu aproape doi ani mai înainte în „*Convorbiri literare*”.

Sous les deux étoiles ^ Gêne

Comme une reine Et des mers souveraine S'endort dans ses palais.

*La vague qui murmure Bat ses quais mollement Et chante vaguement
Dans la mit calme et pure.*

*Un hymne solennel, Pieuse mélodie, Et V aiguille hardie Du Dôme
monte au ciel.*

Dealtmintrelea, erudiția copilei în acest timp, mereu în creștere, zi cu zi împodobită, în ceasurile când *Apollo* înlătură pe *Venus* din calea închinătorilor lui, ajunge să uimească pe însuși părintele său. Se întâmplă, în adevăr, un mic conflict literar între amândoi, din care părintele va eși învins și va striga „*mea culpa*” !

Desigur, prins în laborioasa operă a aceluia *Magnum Entymologicum*, din care primul volum și apare în acest timp, dar care-i cere clipă cu clipă izvoare, paralele, deducții, transformări lingvistice, savantul nu poate pridi și cu literatura, în special, pe care este stăpân, dar nu atât cât e Lilica, al cărei bagaj livresc sporește vertiginos

Intr'o scrisoare de a doua zi de Paști, 1886, Hașdeu scrie Iuliilor lui dragi diverse chestiuni de gospodărie, de cheltueli, mai ales cele ocazionate de drumul ce ele vor face la vară în țară, spre a satisface și potoli nostalgia Lilicăi de acasă, pe lângă unele amănunte de succesiune, de pe urma morții unchiului său Bo-leslas delà Viena, care le-a lăsat moșia din Hotin și alte moșteniri mărunte.

Tot atunci anunță și de logodna fetei lui Pană Constantinescu, acum director la Cantemir, Matilda, prietena Lilicăi, care acum „*s'a făcut foc de urâtă*”, binevoește a adăugi Hașdeu. Și în aceiași epistolă, dând de veste că a fost pe la prietenii Zaharescu, care, poate, vor veni cu Florica la Paris, în Iunie, vorbește de un „fenomen fizico - logico - sociologic”, găsit în scrisoarea Lilicăi către Florica, parafrazând un vers al Lilicăi, în care e vorba de
... *mon mari Comme il est petit!*...

Și Hașdeu scrie : „Pardon, *mari* trebuie să se scrie *maryx*, după noua ortografie, de vreme ce *chez* se scrie *cheax*; teribilul *cheux*, *cheux*, *cheux*, nu mă lasă în pace... Acasă, toate bine, vă sărut pe amândouă de mii și mii de ori, așteptându-vă cu nerăbdare *cheux nous*, iubitorul soț și tată, Bogdan!"

Zeflemeaua știm că era — ca să întrebuițăm un cuvânt propriu „iubitorului soț și tată* — o meteahnă a acestuia ; sau cu alt cuvânt al Lilicăi „*son violon d'Ingres*". Dar unii cugetători pretind că râsul de acest fel, departe de a fi o dovadă a superiorității intelectuale (râsul căutat cu orice preț), ar fi dimpotrivă particular spiritelor neserioase și chiar primitive. Așa, Max Nordau, delà care împrumutăm narațiunea, scrie că *Stanley*, vestitul explorator, povestește unde va, cum că Negrii din Africa centrală se tăvăleau de râs de câte ori îl vedeau scriind, iar că omul superior „este serios prin condiția însăși a muncii sale intelectuale", fiindcă humorul nu e tot una cu zeflemeaua, el pornind din coincidența de fapt, din disproporție, din contraste care se ating, și care produc râsul ca o manifestare de fină intelectualitate. Humorul e echilibrul dintre real și imaginar, dintre imperfecțiune și perfecțiunea însăși. Satira apelează la mijloace mai eftine și pornește din dispreț, uneori din răutate. Zeflemeaua vine pe-aproape, isvorând din născociri, din sfortșarea realului și apropierea lui voită de imaginar. Pe când humoristul nu rănește, zeflemistul simte plăcere din suferința zeflemisitului...

Oricare ar fi definiția zeflemelei, este sigur că substratul ei e oarecum ușuratic, e aproape de amoralitate, de acea : „*luare în râs*". Nu e mai puțin adevărat că profesionistul zeflemelei riscă unele riposte, care din pamflet, degenerază adesea în invective, întoarse asupra agresorului, efect divers, pornit din cauză comună.

Fără a asemui spiritul veșnic în fierbere și sarcasmul lui Hașdeu, întotdeauna viu, numai cu zeflemeaua din vieța de toate zilele, este știut că marele Hașdeu, mânuind și una și alta, le-a amestecat, uneori cu succes, alteori cu înfrângere, cum se va constata îndată. Filologul a zeflemisit pe copila lui cu acel *cheax, cheux, cheux*, și mai ales cu *cheux nous*. Și iată ce-i răspunde geniala lui copilă :

Ah, père, j'ai reçu hier soir une jolie lettre de toi ! Vrai, je n'ai pas su d'abord eu la lisant, si je devais en rire ou m'en fâcher; mais, à la fin, j'ai pris le bon parti, et j'en ai ri aux larmes.

Mon Dieu, il faut avouer que j'ai été bien sotté, mais une autre que moi s'y serait trompée. La première fois que j'ai écrit à Florica, tout en lui annonçant mon baccalauréat, j'ai tâché de lui mettre dans la tête, que j'étais loin d'être une pédante,

Sue j'étais restée gamine de cœur, sinon 'esprit; elle me répond par une longue épître où elle se tue à m'expliquer qu'elle est devenue grande demoiselle, aussi savante que raisonnable. Ma foi ! j'ai donné tête baissée dans le piège ; je l'ai crue comme on croit un oracle, donc j'ai pensé qu'une demoiselle si sérieuse, avait lu Molière, qu'une élève de la 6-e classe du lycée Matei Bassar ab pouvait bien savoir ce que savent les petites filles de douze ans au collège Sevigné. Or, Molière, dans „Les femmes savantes” ; acte II, scène VI, fait dire à la suivante Martine, qui se moque des précieuses : *„Ma foi, je n'avons point étagné comme vous Et je parlons tout droit comme on parle cheux nous”*

Ces vers sont devenus proverbes et aussi connus des marmots de dix ans que le „Parter noster” et le Credo. „Cheux,,

est une expression picarde et la chanson populaire dit encore:

„*Savez-vous planter les choux A là mode de cheux nous ?*

Si je me souviens bien, j'ai dit dans la lettre de Florica, que je baisais les mains de M-me Zaharescu, à la mode de *cheux nous*. C'était une manière gaie et plaisante de dire la chose ; et le mot de Martine est si connu, sans parler de la chanson picarde, qui traîne partout, que, ma-foi, je pouvais tout supposer, excepté qu'on ne comprendrait pas mon pauvre *cheux nous*. Du reste, je déclare encore une fois, j'ai été une sottise : j'ai eu la naïveté de m'imaginer qu'à Bucarest on connaissait ce qu'il est ridicule de ne pas savoir en France...

Hașdeu, primind scrisoarea, scoate din bibliotecă pe Molière, deschide la piesa cu pricina, și află că, în adevăr, la lecția pe care *Belise* o ținuse Martinei despre gramatică, aceasta îi replică întocmai cum arată Lilica, (cu excepția că : în ediția lui, *Ma foi*, era înlocuit cu *Mon Dieu*, după vechea ediție din 1734).

Era inutilă însă orice ripostă. Cu un asemenea adversar, zeflemeaua persistentă devine periculoasă, cu atât mai mult cu cât la săgeata lui directă, aproape crudă, pe lângă nedreaptă, copila îi răspunde cu o adevărată, dar fină, *ironie*. Ea se uimește de ignoranța Floricăi, căreia se adresase prin scrisoarea în cauză, și iată cum întreaga ripostă ricoșează asupra magistrului, care-și însușise părerea Floricăi. De aceea, corect, bătrânul înțelege să se dea complect bătut. Nu glumește cineva cu o studentă care cunoștea în acest fel pe autorii consacrați și de aceea îi răspunde:

„*Mea culpa! mea culpa, Lilicuță dragă. Floricuța ta nu mi-a spus nimic despre teribilul cheux, ; greșala este a mea și nu-mai a mea, de a nu ști pe dinafară pe Molière, deși am fost totdeauna dintre admiratorii săi. Dar îmi pare foarte bine că am greșit, căci aceasta mi a procurat din parte-ți o scrisoare*

scrisă de minune, care-mi dovedește că ești tare de tot în polemică și că pe viitor, vai de cine va cuteza să te critice ; căci vei ști să-1 zăpăcești prin spirit și prin erudițiune, după cum făceam și eu altădată !...

Termină după ce dă alte amănunte despre succesul lui *Răzvan și Vidra...* și despre unele chestiuni bănești cu bancherii evrei.

Dar despre acest mic duel din care copila, adresează un superior „*vae victis*” celor do-borîți de dânsa, se va râde puțin în cursul verii ce se apropie, când Lilica va merge în vacanță la București.

O oarecare inducție logică, fiindcă ne pare temeinică, duce la concluzia că tocmai cu acest prilej, în care Iulia își vede încă necunoscut tot tezaurul ei de cultură, și mai ales toate năzuințele spiritului ei veșnic avântat, ea notează cugetarea pe care tatăl său o găsește pe-un petec de hârtie între manuscrisele ei :

„*Quite dévoilera devant leur s yeux? La mort!*
Î886”

În Iunie, printre tratate de filosofie, de psi-chologie și metafizică, spiritul Iuliei străbate zone eterice. Purtată prin transcendentul ipotetic sau mistic, prin tot ce scormonește rostul vieții și originea ei, în special mereu „hantee” de zâmbetul lui *Cupidon*, care clădește lumi trudnice și le sfarmă într'o clipă, Iulia Hașdeu scrie acea poemă dragostei turburătoare, de care ar vrea mereu să fugă, pentru care nu se simte cu nimic înarmată ca să lupte biruitoare, căreia îi aruncă amarul ei dispreț. Candoarea, pe care comentatorii o atribuie întregului substrat psihic din care isvorăște acel *Dédain*, este poate și puritate, imaculare, care desigur că sălășluește în încercatul ei suflet, dar este și acea repetată refulare, acel refugiu în nevinovăția salvatoare :

Non je n'ai point aimé : ce n'est pas de mon âge Je me ris de l'amour et de son frais visage

On me dit que l'amour punira mon dédain

Dar până atunci:

O vous, qui de l'amour me vantez la science Laissez-moi ma candeur et mon insouciance Laissez-moi profiter du fugitif moment Où par l'âge on est femme et par coeur, enfant !

Laissez-moi fuir encore les défauts de la femme, Etre belle sans art, sans même le savoir, De mes charmes naissants ignorer le pouvoir Et vivre dans la joie ineffable et puissante D'avoir mon coeur léger et mon âme innocente!

Și astfel destăinuindu-se, copila își ia de pe suflet lespedeaa sepulcrală a iubirilor nefericite, a acelei „tristesse dont l'aspect à présent me repousse et me blesse”, și eliberată, ea își reia firul învățaturii.

A doua „épreuve" de baccalauréat, Iulia Hașdeu o trece în Iulie 1886, la Sorbonne și constă din lucrări scrise, susținute și oral, asupra retoricei și filosofiei. Iulia citește tot ceea ce programul analitic prescrie, delà clasicii greci, începând cu Demostene, până la Bossuet și de la Socrate, Platon, Aristoteles, etc., până la Descartes, Boutroux, etc. Examenul este, precum ne atestă Ionescu-Gion, informat direct și complet : strălucit. Diploma de bacalaureat în litere i se va elibera însă la 12 Noembrie a acestui an.

Precum s'a arătat anterior, două considerente prezida la călătoria celor două Iulii, în țară, în vara lui 1886. În primul loc sănătatea, care *pare* bună și în al doilea nostalgia copilei, dorul ei nepotolit de țară și de cei de-acasă.

În adevăr, la finele lui Iulie, mama și fata iau trenul spre București și petrec toată luna

August cu părintele laolaltă, cu prietenile regăsite, schimbate, unele măritate, altele în perspectivă, cu tot ce cortegiul celor cinci ani de absență a adus în goana lui.

Excursii la munte, la mare, vin să adauge odihnă și sănătate

în trupul și sufletul greu încercat de atâtea poveri
apăsătoare, mărturisite, dar mai ales a-scunse.
încă înaintea plecării, în neastâmpărul care precede
totdeauna întâmplările așteptate, dorite, Iulia își gustă de pe
acum, alături de una dintre prietene plimbările pe care le vor
face :

*JVbas nous en irons par Vétroit sentier Sur le tapis d'or des feuilles
séchées. Le vent secouera l'antique noyer Et couronnera nos têtes
penchées.*

*Par les soirs d'août j'aime bien rêver Il me font songer au bonheur qui
passe. Ce n'est pas, hélas! tout de le trouver, Car il disparaît sans
laisser de trace.*

*

*A notre bonheur comme à notre amour Lé mêle toujours
l'arrière-pensée Que tout cela ne peut durer qu'un jour, La mort
brisant tout de sa main glacée.*

Și iat-o în adevăr, în August, lângă prietena copilăriei, lângă
acea „prostituță și urită” Florica, acum măritată, dar al cărei
suflet delicat prietenos, devotat, îl simte Iulia lângă al său. Și
comparând venirea ei lângă această prietenă iubită, cu
apropierea corăbierului de țărnel binecuvântat”, ea scrie :
*Amie, il n'a pas cette douce ivresse Qu 'éprouve mon coeur, lorsque
auprès de toi Je sens dans ma main ta main qui la presse Et ton cher
regard se fixer sur moi!*

În același timp, sub aceleași prietenoase zile de August, Iulia
plimbându-se cu barca pe lac (să fie în Cismigiu ?), singură,
este cuprinsă de veșnicile splendori ale naturii impasibile,
cu flori, paseri, valuri, dar și de întrebările, care delă
*Lamartine (Le lac) vin iaraș să se orân-duiască minții sale
setoase de deslegarea tainelor vieții :*

*Le soleil riait dans le ciel serein, Le flot balançait ma barque
glissante J'errais au hasard, plein d'un noir chagrin Et le coeur serré
d'angoisse oppressante.*

Je voulais pleurer en paix mes ennuis

*Quand tu me portes, le coeur agité
Beau lac qui roules des flots d'éméraude...
Sans te soucier des malheurs humains Trop indifférente et froide
nature Tranquille, tu suis les divers chemins Tu ne semblés pas voir
notre torture.*

*Sur la tombe où nous pleurons quelque mort, Que la froide terre a pris
avant l'heure, lu parais plus gaie et plus belle encore, El le soil rit
quand un homme pleure.*

Hé, qu'il L'homme est-il roi de l'Univers ?

*Qu'est tu sur la terre, homme? Ton orgueil N'émeut pas le monde
immense et tranquille Il voit ton berceau, ferme ton cercueil ; Tout
s'agite et meurfl lui reste immobile.,.*

(Rêverie — Bourgeons 148)

Acasă însă, copila nu lasă nicio urmă din negurile
singurătății sale. E voioasă ca revenind delà un bal. Fată de
tatăl său e cumpănită, față de mama e duioasă, față de
prietenii e după sufletul aceloră. Societatea o predispune.
Toți știu precis că mintea copilei e plină de planuri literare,
dar care stau cine știe unde, în perspectiva anilor !? Hașdeu
nu simte, cu toată intuiția lui superioară, nimic,, din
plumbul cu care izolarea ferecă zările sufletului ei. E de
ajuns s'o întrebe cineva de ce stă cu ochii pe geam, de ce,
după amiază, nu trage trandafiriile ei perdele peste ochii
obosiți, pentru ca să sară voioasă, cu o glumă pe buze, ori cu
o pisică în poală.

Din prima zi când Hașdeu, cu Ionescu Gion, cu Theodor
Speranță, cu Pană Constantinescu și Matilda, cu Florica,
.Maria și Ermina, le-au întâmpinat la gară, venind împreună
acasă, balconul cu trandafiri acățători, curtea Arhivelor și
parcul cu pomi n'a cunoscut decât râsul ei sglobiu, de copil
scăldat de soarele tuturor fericirilor...

Predestinată izolare de lume ! Cu tatăl ei discută filosof ie,
literatură, Molière, *cheux*" etc., retrăește clipele
bacalaureatului strălucit, care i-au aplicat repetate bărbi

paterne pe caisele obrazilor, desbat pe Leopardi, pe Carducci, pe Oberman, pe Goethe, pe Schopenhaur, mai ales, și robustul optimism al basarabeanului învățat, ridiculizând pe hidosul propovăduitor al neantului și Nirvanei, atrag riposte docte din partea bacalaureatei, dar nici de cum împărțășirile care dospesc acolo, amare și tulburi, în sufletul peste care tinerețea trage vâlul ei trandafiriu. Nimic din tribulațiile ce stau ascunse acolo, ori în fundul valizei, ori rămase în Rue de Condé. Un zid fatal, ca o lespede de mormânt, se înțepenește între ei, zădărnicipind acea fericită influență, pe care maturitatea zdravănă a părintelui, ar fi putut-o inocula copilei bolnave de *spleen-u* \ morții ! La una din mesele la care întimii sunt poftiți, la care participă Theodor Speranța, Constan-tinescu, Zamfir Arbure, Ionescu-Gion și Con-durachi, cel care înlocuise pe Frățilă la secretariatul „Columnei lui Trajan”, după plecarea acestuia, comesezii iau loc și așteaptă pe studentă, care întârzie. Mama o caută peste tot, dar nu dă de ea. Unde să fie Lilica ? desigur, iar s'o fi ascuns să scrie ceva. Trec însă cinci minute și Lilica, dând ușile de perete, sbucnește veselă, cerând iertare.

— Ertăți-mă, doamnelor și domnilor, eram preocupată cu un *omor*.

— Ce ? Ce ? face mămița.

— Mi-am schițat o dramă cu șase personaje, pe care le-am încurcat rău. Pe două din ele le-am omorât. Miau rămas celelalte patru... Și nu știu cum să-i descurc.

— Știi ce ? face Speranță ; omoară-i pe toți, că se răcește bunătate de ghiveciu !

Masa continuă prietenească, opulentă, cu arome din parc peste cele din farfurii, și nici un nor, din cei care pândesc, n'aruncă vre-o pată de umbră.

Convivii beau un păhărel de „grasă” pentru

Ēărinții fericiți și câte-un „otonel" de respecta-ilă etate pentru bacalaureată, acoperind-o de elogii și de admirație pentru felul cum arată.

– Te-ai făcut ca o domnișoară de douăzeci și unu de ani, zice Constanținescu.

– Ei de ce „și unu" ? întrebă Hașdeu.

– Ar fi trebuit să întreb eu, papa dragă, intervine Iulia și totuși nu întreb. Ūn an de viață nu e un supliment de lepădat proorocește Lilica.

– La bătrânețe da, îi ia cuvântul Speranția, dar la vârsta noastră?!...

– Cei drept, încuviințează Arbure, încă tânăr ; eu mă unesc în totul cu apologeții duduiei Lilica. E ca un trandafir de Șiras, fără ani.

– Exotic, vrei să zici, domnule Arbure? întrebă Lilica.

– Nu ; desvoltat frumos, corectează Arbure.

– Samănă taică-su, se împieptoșează Hașdeu.

– Ba aici, (arătând la obraz) mai degrabă maică-sa, intervine doamna Constanținescu.

După masă, oaspeții ies în balcon, pe platformă, la o cafeluță, unii coboară în curte. Lilica o ia înainte. Ionescu Gion folosește clipa și o ajunge din urmă.

– Știi că astăseară avem lună plină, introduce el vorba.

– Eu n'o văd încă; răspunde Lilica.

– E după clopotniță. Dar iese peste puțin. Prilej s'o cânti și în românește, zice Gion.

– Inima mea cântă numai românește, domnule Gion ; expresia mi s'a obișnuit a fi franceză. O fac intenționat. Mai târziu voi scrie numai românește ; dacă vom trăi, vom vedea, replică Lilica.

– Ce vorbă e asta „dacă vom trăi", dela o dudue de șaisprezece ani ?

- Pardon, aproape șaptesprezece.
- Fie : ori și cum, așa tânără, frumoasă și... admirată.
- Admirată de cine ?
- De noi... toți—

Lilica vine spre balcon săcâită de nemăestrta curtenire a profesorului.

Dar noaptea își sporește tăriile, convorbirile și glumele se risipesc odată cu musafirii care

Îleacă și Lilica își redeschide cadrul ei propriu, urnea ei lăuntrică. Ograda cu biserica se cufundă în zăbranic! Peste puțin însă zăbranicul se risipește :

Și după ce luna ieși, Lilica își scandează, în minte feeria ce-o înconjoară.

C'était la nuit! L'oiseau se taisait dans les branches Et la lune mettait de grandes nappes blanches Sur iinculte pavé de notre vieille cour. Les murs gris découpaient leur silhouette plus sombre Sur le ciel qu'éclairaient des étoiles sans nombre. Et cette nuit était plus belle qu'un beau jour.

L'église au portail vert, à la façade brune Sur son dôme arrondi que bleussait la lune Elevai fièrement son croissant byzantin. Les saules se penchaient sur les tombes muettes On entendait les cris de nocturnes chouettes, Lugubres, prédisant quelque triste destin.

Ah ! qui me la rendra cette nuit idéale, Cette lune brillant au ciel comme un opale, Ce vent calme et doux de Y arrière-saison? Qu'elle était douce, ma paisible rêverie Sous le bleu firmament de ma chère patrie Et dans le lointain gris cette molle chanson ?!

(Une nuit „Burgeons 124)

In altă seară, cuprinsul zidurilor, înăuntru cărora dorm și oameni și sălcii, unii somnul morții, celelalte somnul vieții, Iulia Hașdeu își recheamă în minte versurile *Musset-iene* din „*Le saule*” care a clătinat atâtea melancolii sub ramurile ei... și versurile sosesc pe strunele lirei, ca niște suspine de departe. *Le saule éploré penche, ainsi qu'une madone, Les rameaux chevelus où court le vent d'automne Sur la modeste tombe où dort an oublié.*

Leur murmure est pareil au chant lointain d'un cor, Au gémissements tristes et sourds d'une âme'en peine, Aux soupirs d'un mourant, à sa dernière haleine.

Și morții aud murmurile care le cântă, și

Ils se sentent renaître à ton chant qui caresse Et te doivent, ô saule, en leur obscur séjour Un éclair fugitif d'espérance et d'amour!

Ah ! *T aime ta tristesse et ta mélancolie

O vent! .....

Répète-moi souvent ton chant qui fait songer, Et souviens-toi des morts, vent rapide et léger

(Le saule, Bourgeons 103)

Dar Septembrie își sună în cuprinsuri tilin-cile de aramă.

Sălciile prind a se despleti peste cei ce le-au ascultat litaniiile și undeva, departe, își sună chemările implacabilul clopot al soartei.

Către sfârșitul lunei, Iuliile adună bagajele, își vizitează prietenele pentru rămas bun, mai trec odată pe la doctorul Calinderu, ca să se asigure de sănătatea fetei, la care acesta nu descopere nici urmă de meteahnă, și iată-le la gară, cu tata, prietenele, cu batistele fluturate și lacrimile svântate. Și trenul le duce departe, repede, sburând ca amintirile, le duce acolo, unde în gâșta de cristal, par'că mai stăruie un parfum de roze, iar în sertarul măsuței de noapte așteaptă o cutiuță goală cu trei cuvinte deasupra „for head each”...

Jeanne Créhange și Elli Scott le întâmpină cu sărutări și vești nouă. Parisul e același și totdeauna altul. Trec peste el epocile și el le întâmpină dârz ; prinde câteceva din toate, dar *panache-ul* lui stă veșnic sus, ca o podoabă a cocoșului galic. Ca infernul dantesc, ori ca paradisul credincioșilor, el prezintă ambele fețe; fiecăruia pe aceea care-i convine.

Prolixă și imensă, metropola n'are nicio culoare, fiindcă le are pe toate. Uneori e opacă, alteori strălucitoare. Micile cancanuri se pierd ; cele mari răsună haotic, dar trecător, fără

urme. Doar unele ecouri, unele urme trădează freamătul
clocotitor de cândva. In colo, lux și luxurii !
Jeanne comunică Lilicăi pe cele mai cu ecou. Copila le aude,
se clatină și-și regăsește sufletul în acel veșnic și neperitor
Paris d'autan! „Le bon vieux temps!”
Où l'on croyait à l'amour, à l'honneur
Où l'on donnait son âme à la patrie
Où pour sa dame on mourait de bon coeur!
Dans notre siècle, où l'on n'a foi qu'au vice Où Vor remplace et
l'honneur et l'amour, Comment veut-on que la vertu fleurisse ?
Vremurile lui Roland, iarăș și iarăș! Ale lui Bayard și măcar
ale lui Ion Quichotte, de care Parisul și lumea toată, nu se
mai învrednicește.

Ca un îndepărtat buciom al locurilor sfinte de curând
părăsite, lulia Hașdeu trasează acum, în toamna din preajma
începerei cursurilor universitare, „*Plan d'un drame ou d'un*
opéra en trois actes”, cu titlul *Les Hériduques*. Un sat mol-
dovenesc, cu păduri, livezi, o clopotniță veche și cu un ovrei
hangiu, care ispitește pe *Mari-oara*, iubita haiducului *Mihail*
cel negru, pentru care copila a renunțat la logodna lui Vlad
Ciobanul. Acesta îl persecută pe *Samuel* hangiuul fiindcă e
evreu. De aceea, hangiuul găzduiește întrevederile fetei cu
haiducul. Păunașul codrilor, *Mihail*, se teme de Vlad, dar
mai ales de dragostea lui pentru *Marioara*. Din această
iubire și din aceste personaje principale, la care se adaugă
altele episodice, autoarea face eroii dramei și intriga piesei.
Sufletul eroic, haiducesc, în sensul cavaleresc, este cel care
respiră din întreaga schiță. Desvoltată, drama ar fi fost o
reușită frescă a timpurilor de vitejie haiducească, împotriva
asuprirei ciocoilor.

In ce privește inspirațiile și elaborarea literară, lulia Hașdeu
are activitatea vivace, așa cum o au în genere autorii tineri.
Ele nu primesc fermentul așteptărilor, nu dau tribut tim-
pului. Ca și seva ce aleargă sprintenă în tot ce-i tânăr, ideea,

cultul ideii, din care poeta noastră trăește aproape exclusiv, este activ și spontan. Odată venită, ideea se cere neapărat fixată. Rareori inspirații, de orizont mai larg, își așteaptă rândul tardiv. Gânduri ca acele din *Haiducii*, din *Thomassine Spinola*, ori din *Sappho*, care arată reminiscențe din lecturi, ori mărturisiri filosofice, vor fi, evident, ceva mai îndelung elaborate. În mod obișnuit Iulia, scrie repede. O mărturisește singură, pe plicul de scrisoare al otelului *Konstanzer Hof*, cu prilejul unei excursii la *Constanța* (probabil din anul trecut), plic găsit de părintele său între manuscrise :

„Camille Armand (son pseudonyme, toujours un moyen de se cacher) écrivait généralement sans nul effort ; sa plume trottaît, trottaît sur le papier. Elle avait l'inspiration ardente et vive. Elle n'écrivait que lorsque l'inspiration lui venait, l'âme-pleine de son sujet, *en proie au dieu*, disait-elle ; la plume semblait s'imprimer sous sa main en traits de feu sur le papier..”

„*Astfel, adaugă părintele ei, dânsa făcea studii psihologice asupra ei și pentru ea însăși; și dacă moartea ar fi cruțat-o, nimeni n'ar fi cunoscut vre-odată aceste monoloage intime*”.

„În Noembrie 1886, — scrie Ionescu-Gion, Iulia Hașdeu, acum studentă, mai vie ca totdeauna, mai veselă, mai bogată 'n puteri și în patima pentru învățătură, se înscrie pentru licența în filosofie la Facultatea de litere, în Sorbonna Parisului”.

La 2 Noembrie, Iulia împlinește 17 ani. Cu aspectul celor „douăzeci și unu”, potrivit de înaltă; poate mai mult scundă, (nici Hașdeu nu era înalt) dar plină la trup și rotundă la obraji, cu două zile înainte de începerea cursurilor, poeta are un foarte semnificativ vis. Visul fusese povestit chiar a doua zi, mamei sale, iar Hașdeu scrie că și versificarea este făcută concomitent.

Visul acesta, pentru spiritul lui Hașdeu mai ales după dispariția copilei, ia forma unei arătări mistice, unei povestiri din lumea de dincolo. Dar, desigur, nu numai pentru o minte prinsă de efluviile spiritelor, visul este o bizară *clairvoyance* a minții unei fete de șaptsprezece ani... Pe scurt, poezia aceasta, având exact șaptsprezece strofe și pe care Iulia o dedică profesorului *Maurice Albert* (purtând un motto din Petrarca) are următorul conținut : Se făcea că o femeie, cu ochi albaștri și aripi de înger, înaintează înspre copilă și cu mâna îi arată orizontul nebulos; atrăgând-o spre dânsa. Fata plină de încredere o urmează supusă, iar femeia aceea, care era un înger, o susține când ea se clătina pe drumul plin de lunecușuri și prăpăstii. De odată îi arată un pisc de ghiață, pierdut în nouri. Vântul rece le îngheață fruntea, luliei îi scăpa mâna din aceea a călăuzei, și văzându-se singură, își pierde simțirea. Când se trezește, dintr'un salt, atinge vârful pleșuv, și iată la picioarele ei abisul, iar deasupra capului cerurile... De jur împrejur, uli și acvile, care o înspăimântă; piscuri de piatră și ghiață, în jurul cărora se înlănțue nouri și ceața care o cuprind, iar noaptea prinde a se lăsa grea. Nici un sunet, nici o șoptă. „ *J'étais seule et le monde avait perdu mes traces,* „ Singura ființă în haosul de întunec și de plângeri ascuțite ! Tremurând, cuprinde în brațe trunchiul unui brad secular și strigă zadarnic. Zâna dispărută, care-și râdea de groaza copilei. Ea se roagă și și așteaptă moartea. Când, deodată cerurile se deschid și o lumină vie i se arată. Atunci acolo, în paradisul de lumină, zărește îngerul, care-o condusese, zâmbindu-i. Ruga și spaima ei fuseseră ascultate, iar copila mântuită ; și iat-o înălțându-se ușoară către ceruri, unde un imn solemn celebrează intrarea ei în paradis. Vieța nouă, tumultoasă și largă, pe care Universitatea i-o deschide, suspendă temporar activitatea literară. Iulia adună

cărți nouă de specialitate istorico-filosofică, le rânduiește pe masa de lucru,, le consultă după fiecare lecție și astfel ea înțelege nu numai a-și însuși noile cunoștinți profesionale, ci de a le corobora cu materialul respectiv delà sursă.

Și ca o diversiune, ca o plăcută întrebuințare a răgazului ei sufletesc, artista nu-și uită înclinațiile ei naturale: muzica și pictura. Din când în când, portativele cu cheie se aștern pe pupitrul pianului și compozitoarea scrie melodii la versurile proprii, precum *Invocation a Hébé* în mi major, sau *L'air da papillon „chant et piano”*, o dulce melodie pentru copii, în la major, *Sursum* melodie, sau acel *Requiem* armonizat postum de G. Ștefănescu, aflat azi în mausoleu.

Vocea ei, depășind pubertatea, prinde volum și precizare în timbru. Deși puțin în contrast cu înfățișarea ei, căreia i-ar consona mai bine un timbru de soprano legeră, lirică, vocea ei este de mezzo-soprană aproape contr'altă, dramatică, dar caldă, care se cere cultivată. Și artista înțelegea aceasta. De aceea se adresează cântărețului *Lawers*, pe care îl auzise în Lohen-grin, după care căpătase o mare stimă pentru arta cântecului acestuia, și ia săptămânal lecții, pe care studiile anterioare delà conservatorul român, le fac lesnicioase. Intre timp, grație prietenelor ei pariziene, cunoaște pe apreciatul pictor francez *Maillart* care-i va face în curând acel minunat și plin de inspirație portret al poetei, aflat la Academia Română, reprodus în volumul de față, și artistul îi predă, tot săptămânal, lecții de pictură în ulei, *aquarele* și *gouache*.

Mama lulia, care prezida orice evadare de sub ochii materni, afară — firește — de acelea delà Sorbona, caută să cunoască atât pe pictor cât și pe muzicant mai de aproape și în adevăr, intră în relații cu familiile acestora, cu care în curând stabilește vizite, ce-i pot mai de aproape înlesni controlul... lecțiilor artistice.

Diogène-Ulysse Napoléon Maillart era, la aceea epocă, om de aproape cincizeci de ani (47—48), pictor recunoscut pentru tablourile lui mytho-logico-istorice, de mai multe ori premiat și participant la marele Salon francez, cavaler al Legiunii de onoare. Om eminent și serios, el putea inspira toată încrederea mamișii geloase de reputația scumpului odor. Totuși, ce-și va fi zis abrușeanca ? „paza bună trece primejdia rea!" Așa cum își va fi zis și desprea *Lcwers*, ceva mai tânăr decât celălalt maestru, dar care cei mai la urmă ? Un „teatralist" acolo !

Grație colegelor studente, cele două Iulii își largesc cercul de cunoștinți și din când în când petrec în familiile acestora, sau fac câte o vizită familiilor Alecsandri și Bengescu. Intre noii colegi români delà Sorbonna, se

Èrenumără și tânărul Broșteanu, un fecior de ani gata, snob și *bontonist* imaginar, pentru care Iulia are cuvinte de dispreț, în fața lăudăro-șiilor de tot felul ale acestuia, cu atât mai mult, cu cât cocoșul oltenesc încearcă ași umfla aripele în jurul puicutei istețe și serioase.

Pentru Iulia, Sorbona e un sanctuar. Profesorii, ale căror cursuri le urmează sunt, în acel timp : la filosofie cursul profesorului titular *Lenient*, care este predat de *Gustave Larroumet* maestru de conferințe ; cursul lui *Paul Janet*, desvoltat de *Gabriel Séailles* ; iar ceilalți sunt : *Louis Leger*, *Jules Martha*, maistru de conferințe pentru literatură latină, *Paul Girard* pentru literatura greacă, *Ludovic Carrau*, director de studii ; *Léger* predă literatura franceză comparată.

Cei mai mulți cunosc din scris și faimă pe Bogdan Petricesco Hașdeu, și au toată atenția pentru remarcabila lui odraslă. Pe deasupra bunul prieten și coleg în filologie, *Michel Bréal*, acum inspector general al învățământului superior, care adeseori vine să asiste la cursurile tinerilor profesori, acordă

o atenție deosebită studentei Iulia Hașdeu ; nu mai puțin Carrau adeseori reține pe studentă în discuții mai largi, iar Leger este un adevărat protector și prieten al familiei. Intr'o zi, prietena ei Elli Scott o vizitează, Iulia e bucuroasă că mai poate schimba două trei vorbe despre cele ce se petrec în Parisul, pe care ea nu-1 cunoaște, decât atât cât i se prezintă din strada Condé, piața Odeon și strada Racine, care unește acea piață cu Bulevardul St. Michel, unde e Sorbonna ; cam 300 metri la dus și tot atâta la întors.

Mama, ca totdeauna, stă de față. Elli așteaptă un moment de dialog secret și după destulă așteptare, când mama se duce să comande niște pahare cu apă, prietena șoptește Lilicăi.

— Am venit să-ți dau o veste : sunt pe punct de a mă mărita.

— A ! Și cu cine ?

— Nu-ți spun încă, fiindcă totul e în proiect... dar în curând îți voi da, ție cea dintâi, vestea deplină.

— Te felicit Elli, din toată inima. Și ce-i viitorul tău soț ?

Mă chestionezi, *ma petite Lily* ; ei bine, asta pot să-ți spun: arhitect.

— Arhitect ? face Iulia cu ochii mari.

— Te miri. Ce ? Crezi că eu n'aș fi preferat un ofițer? Dar „*faute de grives on mange des*

- *merles*”.

Nici arhitectii nu-s de lepădat când ne iubesc sincer.

— Dar desigur, Elli!.. Și... ascultă, zice Lilica încet, ..zi... vă iubiți?

— Oh, da *Lily chérie, à la folie!* Dac'ai ști. Mă adoră... Neam întâlnit aseară și mi-a confiat că peste câteva zile vine să-mi ceară mâna. Oh dac'ai ști, *Lily, ma bonne Lily*, dac'ai ști !

Aseară — dar să ții secretul numai pentru tine, te conjur ; — aseară pentru prima oară ne-am sărutat ! Oh, dac'ai ști !..

dac'ai ști ! Ascultă, pe tine te-a sărutat până acum vreun băiat ?

-- Ce întrebare, Elli ! ?

— Iartă-mă, te cunosc. Așa e ! Dar sunt așa de fericită, că parcă aș vrea în clipa asta să știe toate fetele ce este un sărut dela cel iubit. Oh, e un pasional ! Parcă-i simt și acum firisoarele musteților pe ochi, pe obraz, pe... gură. Iartă-mă; m'a sărutat și pe gură... și eu ce era să fac ?... Am stat... oh ! ce fiori, *petite chérie*, ce fior; uite așa tremuram, până'n șira spinării ! Banditul ! M'a cuprins în brațe și m'a strâns, și...

— De ajuns, Elli! face Iulia, ridicându-se...

— Te superi *Julie* ? Iartă-mă...

— Nu mă supăr, răspunde Iulia, mușcându-și buzele, dar uite se aud pașii mamei...

Și mămița sosește cu dulceața și apa rece. Elli bea puțin, Iulia golește paharul, zâmbește și luând de braț pe maică-sa îi zice :

— Nu-i așa, mamă, că Elli e o fată dulce?

— Mai e vorbă, Lilico ?

Și după ce Elli plecă, Lilica se cufundă cu coatele pe biroul de lucru, deschide o carte, dar ochii ei alunecă, alunecă departe după pașii coborâți pe scări, auziți tot mai încet, pierduți undeva acolo, unde fiorii coboară de pe buze până în șira spinării, în brațele care întâi strâng, care apoi se destind pe încetul, și cad... moi... înfiorate... Asta e iubirea? Așa o vrea Elli...? Cine o vrea altfel ? Există o *altă* iubire ?! Oh, desigur că există și o alta... Pură, castă, ideală, fără brate, fără buze... Iubirea care dematerializează... Care uită trupul, acest prag al morții și care contopește numai sufletele... Aceea este a ei, numai a ei... Iubirea jertfel-nică! Partea ei pe lume.

Iubirea e tăcere, e liniște, e despersonalizare, este mai ales o sete veșnic nepotolită, răbdată în tăcere. Care e cupa din care se adapă iubirea?... E una singură: „*suferințe în liniște*” așa. cum zice *Sully Prudhomme*.

Le meilleur moment des amours N'est pas quand on a dit : je f aime, Il est dans le silence même A demi rompu tous le jours.

Heure unique où la bouche close Par sa pudeur seule en dit tant; OÙ le coeur s'ouvre en éclatant Tout bas, comme un bouton de rose;

„En éclatant tout bas...”, de unde i-a cunoscut vrăjitorul acesta, maestru al inimilor ce caută lăuntric, de unde i-a cunoscut el sufletul ei?

Dar studenta își are și ea prietenii ei intimi, care coboară delicat pe treptele inimii sale, nesimțiți și mereu prezenți. Dialogurile lui Platon o învață ce este prietenia adevărată... și precum *Criton* este prietenul lui *Socrate*, tustrei sunt prietenii ei, ca și *Harmide*, ca și

Lisimah. Și idealismul pătruns de esența morală, cu acel *noésis* a lui Plato, se inoculează ca un serum înviorător, cerebral, peste sentimentalismul turburător. Rând pe rând, stoicul *Zenon*, *Epictet* și mai ales *Marc Aurel*, pe deoparte, se alătură prieteniei, și *Tacit* și *Hérodote* și *Strabon* pe dealtă parte, îi aduc ace-laș prinos, în orele, în care, nici gamele cu diez, ori cu bemol, nici paleta cu *carmin* și *outré-mer* n'o chiamă la mângâere.

CAP. XI. O F I L I R E

În această frământare dintre obsesie și preocupare, între neliniște și ogoire, vine Crăciunul și începe anul nou 1887. Dacă în cei doi ani precedenți, din versurile Iuliei Hașdeu se pot plivi florile amare ale cucutei, nu mai puțin cercetătorul culege și margarete albe, și trandafiri și flori vesele de câmp...

Cu începutul lui 1887, primele sporesc, iar secunde se ofilesc din ce în ce.

„L'annee 1887 — zice *Angelo de Gubernatis* (loc. cit) — a dù apporter quelque peine au coeur de la jeune fille ; sa poésie s'en ressent : elle est plus triste et des accents de desespoir percent dans les derniers vers. Elle avait révé, et ses beaux

rêves semblent s'être envolés ; de douloureux sentiments l'agitent, elle n'écoute plus les voix tristes de la nature. Le rire des hommes la froisse, elle se recueille dans sa solitude, avec se muse, et elle se sent lasse à mourir;"
Ceea ce constată aici prietenul lui Hașdeu, Angelo de Gubernatis, după notele înseși ale părintelui, în ce privește „questo fiore celeste educato sulla terra”, este deplin adevărat, cu o singură deosebire că aceste ^accents de desespior” datează încă din anii precedenți. In acest an se petrece în viața Iuliei, doar ceea ce se citește în ultima strofă a aceluiaș prețuit poet, Sully Prudhomme {*Le vase brisé*)

*Toujours intact aux Yeux du monde Il sent croître et pleurer tout bas
Sa blessure fine et profonde ; liest brisé n'y touchez pas!*

Este un desnodământ psihic, ce se anunță, o agonie morală care și începe.

La redeschiderea cursurilor din acel an, *Elli Scott* e tot alături de Iulia Hașdeu și o ispitește cu ochii, cu întrebările.

- Ce mai nou, *Julie chérie* ?
- Pentru mine nimic alta, decât că pregătesc *épreve-a* pentru greacă. Vreau să placă lui Girard. Dar tu ?
- Foarte bine. Eu mi-am amânat-o.
- Ce ? face Iulia nedumerită.
- Cum „ce ?” *Lucrarea Î*
- A !
- Dar ce credeai ? Știi că-s logodită.
- Te felicit, și-ți doresc noroc !
- Iți mulțumesc, *chère amie*; dar știi... nu mai pot citi nimic.
- Nimic? face Iulia, cu un zâmbet.
- Crede-mă.
- Nici în ochi ?
- Oh, asta !... Asta a trecut... Acum,, suntem ceva mai departe...
- ???!

— Vreau să zic... ne iubim ! Ah, Julie ! Când vei cunoaște ce-i iubirea, vei vedea că nu mai e bună nicio carte... Iubirea te copleșește, te distrage... te îmbată... crede-mă, Iulie dragă... Nu e nimic mai dulce pe lume...

Nici într'o epocă a studiilor sale, Iulia Hașdeu nu pune atâta sete, atâta patimă de a afla, de a-și aduna materialul necesar, mai puțin studiilor cărora le dă maximum, cât răspunsurilor pe care sufletul ei tulburat le așteaptă mereu, le cheamă, le strigă cu glasul în desnădejde, peste maximum puterilor sale.

Dela Universitate vine grăbită și se lipește clipă cu clipă de birouașul ei de lucru¹⁾ cu sertare și concepte, cu schițe și însemnări. Acolo o găsește masa de seară, acolo o lasă mămăița când se culcă. Iulia n'are somn, nu simte nevoia somnului. Se culcă mereu după miezul nopții, cu ochii aproape de pagini, gârbovin-du-se trudnic și se scoală între orele 4-5 dimineața, în liniștea cea mare a zorilor, proaspătă la minte, ca și cum ar fi dormit opt ore. Să fie tonicele medicale care-o ajută, să fie acea grăbire haotică, acel impuls ce-o strigă în adâncuri ? Nimic aparent din negura așternută peste ochii de peruzea... Însă nici *Mignon*, nici fiul ei, *Marin*, care vin, se gudură la picioarele ei, cu scheaun discret și coade voios agitate, nici pisica, nici desmerdările mamei, n'au răsunet înaintea acelor haotice zoriri... Lilica lucrează, citește, întreabă. Stă de vorbă cu înțelepții, cu apostolii, cu Dumnezeu, așa, dela egal la egal, cu temeritate, cu neistovită curiozitate. Ce este sufletul acesta care se chi-nuește, fără repaos ?, pentruca mâne să între în eterna odihnă, fără să aibă dreptul la dansa, fără să-și fi dat toate răspunsurile, pe care le datorește Creației. Ce este iubirea din care Dumnezeu își face sieși distracție și oamenilor urgie ? E aceea a prietenei Elli ? Numai aceea ?

Uneori se simte obosită, mai ales că ochii o dor, iar tusa o încearcă repetat. Ar vrea *un fel* de odihnă, pe care nu omul i-o poate da, cu visurile lui, cu permanenta pulsație a inimii. O odihnă mare, generoasă, letargică. își cheamă aducerile aminte. Unde sunt eroinile atâtor romane ? Cum s'au descurcat ele din teama desnădejdlor ? Cum au biruit ? Au biruit oare?

*Chimène, a son amour fidèle,
A son père et à son devoir,
Consomme sa vie și belle
Au fond dun triste et vieux manoir.*

*

*Là, nuit et jour, la jeune fille Cachée au monde dans sa tour Chante,
appuyée à cette grille, Son infortune et son amour!...*

(Chimène. 13 Février 1887 – Chevalerie).

Și muza ei, prietenă docilă, ce face ea, în acest ceas târziu de noapte, în care poeta o cheamă într'ajutor pe dânsa, cea vioaie, darnică și bună ? A părăsit-o și ea ? Unde e ? Unde și pe cine îmbrățișează ea în clipele acestea? Dar iat-o ! E aici, o simte coborînd cu aripi albe, cernite.

Pourquoi viens-tu vers moi les yeux noyés de pleurs ? Et sous le crêpe noir qu'en tremblant tu soulèves, Pourquoi me montres tu mortes toutes les fleurs ?

*Hélas je me sens vieille, un poids très lourd m'opresse
Lasse et pâle, je sens ma jeunesse volage S'éloigner à grands pas et,
sans la retenir, Je la laisse passer, n'ayant plus de courage Ni de la rappeler, ni de m'en souvenir.*

*Porte à d'autres ta lyre et tes fleurs parfumées
Pour moi tout est muet, vide et sans sentiments!*

»

Ne me réveille plus par ton charme magique Laisse-moi mon sommeil troublé par tes baisers. Je veux me replonger dans ma nuit léthargique, Je veux dormir mes pauvres sens lassés.

(Lassitude, 15 Février 1887 – Chevalerie).

Dacă și muza o întâmpină cu lacrimi, cu flori moarte, dacă nici ea nu-i readuce tinerețea în-tr'aripată de altă dată, să-1 abordăm pe Dumnezeu însuși, să-1 întrebăm, să-1 somăm încă odată, așa cum am făcut-o atâta vreme, să-1 rugăm, poate, ca pe deasupra științei și artelor, el, supremul „Panthokrator”, să ne deslege de enigme și de duhul distrugerilor.

Quel est ce sentiment de tristesse infinie

Qui vient remplir mon âme alors que tout sourit?...

Je plongeais mon esprit chercheur dans la science Afin de m'expliquer ce que Dieu seul comprend.

Primăvara se apropie, și Dumnezeu pune un deget roz pe inima pământului.

O Dieu ! Je me sens vivre et je me sens renaître

Et pourtant, cette joie immense qui m'opresse Hélas! a fait soudain s'envoler ma gaieté Le zéphir odorant et sa tiède caresse Ont troublé le repos de mon coeur agité.

En s'éveillant, il a rouvert la plaie amère Il vient de raviver mon éternel tourment.

(Tristesse, 20 Février 1887—Chevalerie)

In aceste plângeri, cu lacrimi de sânge, în care picură câte-un strop din seva, din viața ei întreagă, astfel risipită, îi apare, ca o consolare, ca un paralelism de accentuată martirizare, pentru o idee, ori poate pentru o dragoste cerească, imaculata figură a fecioarei din Orléans, a cărei viață de mult voia s'o scrie, în lumina de nimb, pe care mulți au pângărit-o și după moarte :

„...Ce nom si noble, si pur, si beau, si saint, le plus saint de tous après celui de Christ...”

și cu o invocație din St. Thérèse: „que muero por que no maero” !

Iulia Hașdeu începe astfel fragmentul „ Jeanne d'Arc” :

Je pleure ma jeunesse et la vie, mais ces plaintes N'accuserons jamais ni mon roi, ni mes saintes

Și tot în acel răstimp, îi vine în minte figura altei martire tete *Marguerite d'Ecosse*, a cărei viață iarăși o concepute în linii epice, cea fină și delicată viață feminină:

Eh bien, je suis malade ; oui je souffre dans l'âme Mon coeur est un foyer où s'éteint toute flamme. Mais n'accablez pas de vos soins superflus Je fais fi de la vie et ne m'en parlez plus.

Ce que je vois autour de moi, tout me dégoûte La coupe du malheur j'ai pu la vider toute Et sans mourir encor, mais désirant la mort La mort, sommeil paisible où le juste s'endort...

(Chevalerie — Februar)

Și astfel muza cu ochii umezi și aripi muiate „în amar” o vizitează mereu, o dispută concentrărilor științifice, care o reclamă deopotrivă. Lucrările scrise încep și studenta înțelege să abandoneze puțin pe poetă, iar muzei să-i acorde un *intermezzo*.

În Martie Iulia prepară și dă un *devoir* la filosof ie, pe care profesorul Larroumet îl apreciază destul de favorabil, cu unele obiecțiuni de formă :

Despre acestea dânsa scrie părintelui său unele adevăruri și unele pseudo-adevăruri :

„...Mars vient clair, ensoleillé, parfumé de violettes et jacinthe, la jacinthe, cette fleur exquise que les Grées, dans leur imagination colorée et charmante, ont dit être produite par les larmes d'Appolon mêlées au sang du Jeune Hyacinthe. C'est une de mes fleurs favorites, et, quand parfois je passe avec maman dans le Luxembourg reverdi, j'achète un bouquet de violettes et de jacinthes au mendiant qui, pâle, les yeux caves, m'offre le printemps de sa main glacée.

Rien de nouveau autrement dans notre vie, monotone et régulière comme la marche de l'horloge. M. Larroumet nous a rendus nos devoirs avant-hier et sur trente étudiants qui ont traité le sujet donné, six seulement, parmi les quels je suis, ont dépassée la moyenne : *André Bellesort*, le jeune

poète, ancien élève d'*Henri IV*, a été le premier et a eu la note 12 sur 20, moi j'ai eu 11 sur 20, je suis seconde, par consé-quant. M. Larroumet n'a pas trouvé d'autre défaut à mon devoir, sinon que mon style est un peu trop scientifique, et cela la faute est à la Philosophie; il y a du reste un an et demi que je n'ai pas écrit une ligne de littérature. J'espère que bientôt mon style reprendra son allure légère et même un peu mutine du temps passé. Ultimele fraze, ca dealtfel întreaga ei atitudine pentru tot ce e dincolo de cămăruța inimii sale, sunt acele pseudo adevăruri.

In planurile ei de viitor, Iulia credea să distrugă tot ce nu-i convenea, să menție numai aceea ce ar fi arătat, valabil și esențial, inspirațiile ei superioare — și pentru aceea le punea date—și astfel să nu publice decât opera de matură construcție. Se găsea în atmosfera scolastică, atunci când făcea acele pseudo-mărturisiri tatălui său, că nu mai scrie literatură. Cea poetică ar fi adus-o desigur, la desele intuiții și clarviziuni, care-âr fi făcut-o mai circumspectă...

Tot în acea scrisoare, după ce Iulia dă alte vești despre cursuri și profesori, îi scrie lui Hașdeu și despre Broșteanu „qui est un idiot comme on en voit rarement...” și pe care-1 arată într'un cadru, specific multor studenți de la Paris, feciori de bani gata, gata la ori ce, afară de cursuri. Intre altele, erudita studentă, pe care junele Broșteanu n'o cunoștea cătuși de puțin sub acest aspect, arată cum 1-a prins cu un odios plagiat. Insul se tot lăuda cu un discurs ținut la moartea unui bătrân profesor al său, Caloianu, discurs care ar fi făcut furori în țară, reprodus de ziare. Iulia, voind să-și dea seama cum se poate ca un asemenea specimen, să ție o atare cuvântare, îl roagă să i-o arate și ei. Ceea ce Broșteanul execută. Care este uimirea, dar și revolta copilei, când vede că în adevăr discursul e minunat, cu o singură constatare: că

începutul este perorația funebră a lui *Bossuet*? la moartea Henrietei de Angletera, iar finalul pur și simplu un pasagiu din *Pascal*?! Cât despre Caloianu, defunctul, nici un cuvânt ! Iulia trimite pe tatăl său la ziarul însuși „*Amicul poporului*” din Crai ova 1885, unde discursul e publicat. Și dânsa se întreabă cu drept cuvânt :

„ ..Où en sommes nous en Roumanie ? N'y lit-on plus que les romans de *Gyp* et de *Georges Ohnet*?... Belle civilisation moderne... Belle civilisation, vraiment !

Intru cât noi am retezat fraza întreagă din precedentul pasaj ca o delicatețta față de cultura... fiefului politic al lui Hașdeu, ne simțim acum, obligați de a o reda întreagă, când Iulia uimită descrie pe Broșteanu: „qui est un idiot comme on en voit rarement, même en Roumanie, j'aime à croire!...^{1*}

într'o alta scrisoare din 4 April, Iulia Hașdeu scrie tatălui cu prilejul vacanței de Paști și-i împărtășește o sumă de întâmplări, unele banale, altele foarte semnificative, din Paris, dar mai ales calda ei dorință de a merge în vara ce se apropie, când va reveni în țară, să vadă minunata catedrală a *Curții de Argeș* al cărei album de curând apărut, tatăl ei i-1 trimisese, „à la quelle désormais s'attachera le souvenir gracieux et mélancolique de trois femmes, de trois mères, l'une légendaire, l'épouse de maître Manole, et les deux autres bien réelles et non moins touchantes, *Despina* et *Elisabeth*...”

Intre alte vești, comunică părintelui, repetatele ei dureri de cap, oarecari plimbări în trăsură, la *Bois de Boulogne*, unde a văzut „*les jolies mondaines fardées, des femmes de demi monde qui se distinguent à peine de celles du vrai monde*”. Și exclamă : „...*Et c'est ça qu'on appelle le beau monde! Ah, bien, il n'est pas mon idéal ce beau-monde là! Je n'en donnerais pas deux ans, et je préfère une de nos belles paysannes à la joue hâlée et fraîche, allaitant un robuste enfant, rouge comme une pomme d'api. Voilà que j'appelle du beau monde !...*”

Minunată profesiune de austeritate, de amărăciune pentru viața stearpă, precum și mișcător omagiu pentru țărâna română ! Toate bune ! Dar un singur lucru nu mărturisește copila părintelui său de departe: starea sănătății sale fizice și psihice. Nici un cuvânt mereu miștificatului tată, despre aceste aspecte, cele mai scumpe sufletului lui, robit de muncă și de dragostea aprinsă pentru odorul cel neprețuit. Asta îl și face să nu cunoască nici acum realitățile adevărate, să stee pe puful moale și înșelător al succeselor ei universitare și al aspectului de persică, pe care în vacanță obrazii Lilicăi îl îmbracă. Evident, copila singură voește asta : se izolează în sine însăși, ca în eternitate.

Și realmente lulia Hașdeu agonisează sufletește :

Je voudrais être morte et dormir sous la terre Dans l'éternel silence et l'éternel mystère, Couchée en un cercueil, dans la nuit des tombeaux, Là, pour l'éternité, je serais sans alarmes, Et de sa froide main la Mort séchant mes larmes, Enfin me rendrait le repos!

*

Je suis bien jeune encore, et j'aimerais la vie; Pourtant je vois les morts avec un oeil denvie S'endormir doucement de leur fatal sommeil.

Si j'aime cette voie de la Mort qui m'appelle C'est que je souffre, et que je n'ai personne au monde

Personne qui sur la terre à mes sanglots réponde Et qui m'accorde sa pitié!

Qui croirait que l'enfant aux papillons semblable, Cache au fond de son âme un deuil inconsolable ? Qui à tout moment son coeur meurtri se sent brisé Qu'elle appelle à grands cris la Mort, sa délivrance Et qu'elle attend toujours, pour calmer sa souffrance, Ce don par le ciel refusé!

Hélas! n'espérons pas qu'une moine tendre et sûre

Avec précaution ferme notre blessure,

Car nul ne doit jamais savoir notre tourment

La pudeur le commande : il faut cacher nos larmes

Et rire, et n'étaler au monde que nos charmes,

Et, comme Polyxène, expirer décevement l —

(Jours d'angoisse. April 1885 — Chevalerie)

E poate mai mult decât o mărturisire supremă : un testament !

Nimeni să nu-i tulbure amara izolare de lume, de lumea care a făcut-o să sufere atât de cumplit încât, tânără și fermecătoare, vrea să moară, fără ca nimeni să nu-i cunoască durerea și lacrimile, și aceasta fiindcă „pudoarea o comandă !” (?)

O astfel de inimă tânjește oare după moarte, numai din acel vag presentiment, pe care sănătatea ei șubredă în fond, dar aparent rezistentă, i-1 sădește ? Să nu fie aceea ce întreaga ei melancolie, o va fi sporit zi cu zi ? Să nu fie cumva tocmai reversul refulării : Candoarea ei excesivă și pudoarea aceea, inexplicabilă alminteri, dacă setea de iubire n'ar fi argumentul peremptoriu ?

Hașdeu lucrează mereu la volumul al doilea din marele lui dicționar, care va apare în curând. Străin în întregime de acele amare frământări din adâncul inimii copilei, marele om și părinte stă învălit, aș spune cu un cuvânt poate impropriu, stă împachetat zilnic, în man-tea tristei fatalități, de a nu putea sări în ajutorul copilei lui scumpe, atât de prigonitor singură, singură !

Mămița ce face atunci ? Mamitei să nu-i cerem prea mult. Sonda privirilor și înțelegerilor ei e de suprafață. Întreg devotamentul ei matern, de zi, de ceas, toată generozitatea și umanitarismul revărsat tuturor, stau deopotrivă de neputincioase pentru aceasta.

In scrisorile Lilicai către tatăl ei, dânsa recurge, silnică și ea în aceasta, la micile banalități dela Paris, ori București. Ce face cățelul cutare, pisica neagră, ce face baba Anica, ori fiica ei, ce fac florile ? etc.

Generozității materne scrie Hașdeu acea epistolă, din jumătatea a doua a lui Februar 1887, ca un îndemn ocult parcă, de a face să-și restrângă sollicitudea numai în jurul fetei :

„Negreșit umanitatea e foarte bună ; dar începutul umanității este propria familie și numai după ce ai mijloace să satisfaci pe deplin *propria familie*,’ numai atunci poți să dai altora. Așa a spus însuși Domnul Hristos, pe care nimeni nu l-a întrecut în umanitate ; și o spusese atunci cânt națiunile nu aveau încă pretutindeni câte-o ambasadă, care aceea — iar nu d-na Hașdeu cea săracă — este datoare în străinătate a veni în ajutorul victimelor, dacă victimele merită ajutor. Pentru familia mea nu există un om care să nu recunoască că-mi îndeplinesc datoriile chiar peste măsura mijloacelor mele; dar pentru străini, chiar să vreau, nu pot, n'am de unde.

Păcat că soția mea na citește Evanghelia: eu o știu pe dinafară ; numai acolo învață cineva adevărata umanitate : „să nu dai câinilor ceea ce este a fiilor tăi”.

Cât pentru familia mea, voi face orice sacrificiu, și nu eu vă voi refuza vreodată doftori, birje etc., *régime thonique* al D-rului Damaskino și orice alta; dar am dreptul de a nu munci pentru străini, pentru cari să muncească neamurile lor și pe care în străinătate săi ajute Legațiunea. Dacă Lega-țiunea nu are bani de prisos, apoi de unde să aibă d. Hașdeu sau dna Hașdeu.

Cât sufăr eu, știind pe Lilicuța bolnavă, nu vă pot spune,..” Din această scrisoare, al cărei început zice : „La 16 Februarie trecut am împlinit 51 de ani.” se desprind două lucruri clare : întâiu vârsta lui adevărată, așa cum Hașdeu și-o mărturisește, că deci ar fi născut la 1838, iar nu la 1836, cum s'a arătat de unii și al doilea o contradicție a lui proprie : In rândurile scrise de dânsul în 1889, pentru Angel o de

Gubernatis, care va proslăvi ființa și activitatea Iuliei,
Hașdeu scrie că :

„...bien que très saine et même robuste jusqu'à l'année passée...”
adică până în 1888,.. 1 Or, iată că încă din începutul lui 1887,
el mărturisește dureros, aproape, strigătul lui, despre
sănătatea Lilicai : *„cât sufăr eu, știind pe Lilicuța bolnavă, nu vă
pot spune..”*.

Aceeași confuzie asupra acestei sănătăți de acum o produce
și apologetul poetei, Ionescu Gion, care în *„Revista nouă”*, ce
urma să apară în curând, scrie pe deoparte că *sfârșitul lui 1886
și începutul lui 1887, o găsiră și o lăsară mai gata de cât totdeauna
de luptă”*, iar câteva rânduri mai jos, că: *„începu să verse sânge.
Era după începutul anului 1887”*.

Și adevărul este că nu la începutul lui 1887 se declanșase
ftizia, ci cu mult înainte, după bronșita de acum doi ani.
Siropurile, ceaiurile amânaseră hemopftizia, dar copila își
dădea seama mai dinainte, în tusa ce-o înneca adesea că era
candidata neertătoarei boale. Sămânța acesteia i se inoculase
încă delà acel pojar necăutat cu atenție și numai robusteța
copilei făcuse să întârzie evoluția mai rapid. *„Ce-mi pasă! zise
fecioara, și'n fața eroicei sale nepăsări toți crezură în inocuitatea
acestor prime emoptisii”* exclamă Gion.

Nepăsare ? Nici de cum! De fapt este posibil ca Gion, la data
panegiricului său pregnant și jalnic, să nu fi pătruns
suficient activitatea poetică a Iuliei Hașdeu, mărturisirile ei
totdeauna datate ! Iar dacă și acum, când primul semnal
peremptoriu al ftiziei se arată, încă se mai crede în
inocuitatea boalei, când aceasta e dublată de desamăgirile
sentimentale și de surmenajul cu dureri de cap repetate,
„clopote de alarmă” destul de grave, ce este de zis alta, de cât
că fatalitatea, ce se zice a fi oarbă, orbise de fapt pe toți cei
din jurul fecioarei?!

Acea ascunsă otravă, pe care i o aduse, prin desfătărilor ei amoroase, Elli Scott complectase de bună seamă opera ofilirei lăuntrice, fiind-că dacă senzațiile directe, impresiile încercate „*propriis sensibus*” sunt de natură adeseori a sdruncina o inimă stingheră, apoi contrastele cu acele fericiri, streine, cu exuberanțele mărturisite și mai ales constatate, sunt totdeauna decizive. Ceea ce este adevărat în versurile marelui florentin Dante :

Nessun maggior dolore

Che ricordarsi del tempi felice

Nella miseria...

este peremptoriu și pentru contrastele venite din afară, stabilite între profunda ta tristeță, mai ales necunoscută altora, nemărturisită și între bucuriile altora, tocmai pe tema suferințelor proprii.

Aparent Iulia Hașdeu înfruntă viața și deopotrivă moartea. Pe când pregătește diverse lucrări seminariale sau de clasă, pentru care citește zi și noapte, cu înfrigurare, ea își adună, materialul necesar pentru acea *probă* pe care în curând o va desvolta, după propria ei sugestie, însușită de Larroumet : „*Logica ipotezei*” îndră-sneață problemă, controversată și subtilă, care va fi o deplină afirmare a posibilităților ei intelectuale, își cumpără diverse cărți, între care (*Le fondement de la morale*) de Schopenhauer și „*Logique de Port Royal*” a lui Ch. Jourdain, care comentează lucrarea lui A. Arnould și Nicole, stă ore întregi în biblioteca facultății de litere și-și îmbogățește mintea cu tot ce s'a scris despre *logică* pe de o parte, despre *ipoteză* pe de alta ! Copernic, Kepler, Huygens, Newton, Hume, Leibnitz, Cuvier, Bacon, Platon, Aristot, Socrat, Thomas Reid, Descartes, Schopenhauer, etc., vin toți să încredințeze rodul cugetării lor, acestei copile, sdrobite în trupul și sufletul ei, dar care stoarce ultima energie pe care *Nemesis* i-o mai îngăduie, spre a da vieții înaltul ei tribut.

In această lucrare, Iulia combate sistemul școalei scoțiene, în ce privește „înțelegerea umană” reprezentată prin *Thomas Reid*, care statornicește vre-o unsprezece „adevăruri con-tigente”, unde se arată că totul este tangibil, că *înțelegerea umană* poartă în sine întrebările și răspunsurile pe care evenimentele și judecățile ni le pun, că nimic nu stă în metafizic, că scepticismul lui *Descartes* e nefondat și afirmă absoluta libertate de gândire și voință a omului. Iulia se alătură lui *Maine de Bir an*, *Edgar d Quinet* și altor adversari ai școalei scoțiene, care susțin că elementele ipotezei se impun totdeauna înțelegerei logice și verificete, și că ipoteza este indispensabilă mai totdeauna în fenomenele ce scapă experienței și inducției.

In susținerea lucrării, Iulia, comentând pe marii filosofi, des voltă părerile acestora prin critica sa proprie, și conchide că logica ipotezei este tot așa de valabilă, în orice caz, necesară, ca însăși demonstrația experimentală.

Profesorul Larroumet, când Iulia își trece lucrarea în fața lui și a studenților, rămâne uimit de docta pregătire a studentei române și o feliicită din toată inima.

Desigur, în acest răstimp de ambiție ce înfruntă, de sbor spre lunină, a scris Iulia acea simbolică poezie "*Le cavalier nocturne*", care n'ar fi decât ea însăși, însuflețită de transcendent, atrasă de mirajul veșnicului *au delà*, ce-o străjue în tot locul, o pândește, ca pe-o pradă, iar la sfatul cuiva de a se feri de „*moelleux accords*”, în jurul cărora dansează „*Les morts sortis du noir Tartare!*” îi răspunde:

*Je passe, en mon chemin Affrontant la tempête: Guidé par le Destin
Nul danger ne m'arrête.*

*Je ne crains pas la mort, Car ma route est bénie. Je suis l' élu de la sort
: Mon arme est le génie.*

*Plus haut! Plus haut toujours! Plus haut! c'est ma devise. Arrière
les amours Que le vulgaire prise!*

Tu veux savoir mon nom, Mon nom et mon histoire? Je suis ambition
A cheval sur la gloire !

(13 Mars 1887 — Chevalerie)

Și desigur, tot în această primăvară, când încă în gura copilei
mai stăruie izul amar al cupei pe care *prietena* ei involuntar
i a golit-o, scrie ea acea diatribă pentru perfidia și minciuna
femeii : „*La femme*”, cu motto din *Tibul*: „*Ah, crudele genus, nec
fidum femina nomen*” !

*O coeur de femme ! énigme insondable et profonde ! Pétri du feu divin
mêlé de fange immonde, Protée inexplicable et qu'on ne peut saisir, '
Coeur ville, indifférent, ou gouffre de désir!*

Ah! tes yeux sont pervers, ton sourire est perfide,

*Tout, tout est faux chez toi, faux clingnant et dure : Ta parole, ton air,
et jusqu 'à ta figure ! Ce qui n'est pas mensonge est par toi détesté: Le
mensonge, voilà ta seule vérité!*

Oui, la coquetterie est tout ton caractère

*Vous vivez pour cela, de cela; pauvres femmes, Dans un noeud de
ruban vous enfermez-vos âmes!*

Săparea aceasta în cremene a părerilor ei despre femeie, nu
este de altfel accidentală, ocazională. Cum a putut ea studia
sufletul femeii „pe viu”, e greu de înțeles ! Desigur că la
geniala ei intuiție a cauzelor și manifestărilor, s'a adăugit și
rapida observațiuue, dar nu mai puțin sinteza operelor citite
cu pătrunzătoare atenție.

Una din însemnările ei despre femeie zice :

„Il est des femmes dont le sourire est exquis ; même
lorsqu'elles sont laides, leur sourire éclaire leur figure d'un
rayon de beauté.

Il en est d'autres, belles même, qui ont un sourire hideux,
repoussant, écoeurant. Elles relèvent leur lèvre supérieure,
rétrécissant leur nez et faisant faire à leur joue un pli
profond et disgracieux. Ces femmes-là, leur sourire les
dévoile ; elles sont jalouses, intrigantes, acariâtres,
insu-portables. On connaît la femme à son sourire, quand ce

sourire lui-mêmes n'est pas étudié à l'avance, comme dirait un sourire de convention"... (Ionescu-Gion : Iulia Haș" deu) Care dintre cunoștințele, sau „prietenele", ori „colegele" Iuliei s'ar recunoaște aci?

Iar într'o altă cugetare, poeta consemnează:

„La femme a dans le coeur des qualités exquises, mêlées à tant de défauts, que les qualités en sont paralysées, étouffées ; — elle a les impressions vives et fortes; mais elles ne se gravent pas profondément dans son coeur ; elle est capricieuse et inconstante ; — elle est bonne et généreuse, mais elle est jalouse : d'où la cruauté, son amour pour l'intrigue; — elle est sincère, franche même, mais elle est faible et lâche, d'où son hypocrisie, sa perfidie.

ses éternels mensonges ; — enfin, ses qualités et ses défauts sont comme les corps en chimie: les défauts s'y combinent avec les qualités, mais ils sont les bases des combinaisons et ont le pouvoir de changer les qualités en vices." — (I. G. loc. cit.)

E ceva obiectivism în această gândire, dar este și acea veșnică amărăciune a prieteniei sale sincere și devotate, atât desamăgită. Iar ca o escapadă din această lume de artificial, de urât, de perfidie, în care nici copiii nu mai sunt copii, nu mai au sinceritate și candoare, fiindcă nu le mai place „*Les contes bleus*", Iulia cheamă zâna poveștilor, pe *Azurina*, s'o iee în lumea ei, în edenul auriu :

O fée, allons-nous-en, laissant-là nos misères : Au pays éthérés, au pays des chimères : Conduis-moi vers des lieux inconnus et sacrés. Paleta cu culori e aproape uitată. Două-trei pensoane, azi, alte două-trei mâne, dar nici pasta n'o mai ascultă. Efectele de lumină, dure și masive, se aștern pe pânză, dar nuanțele rămân în suflet. Pianul o primește cu dinți albi, răsători, dar manele ei luuecă pe clapele negre... Acorduri triste, solemne, ca de orgă, se fărâcă capricios, în ritmuri inegale. „*Mond-*

schein sonate" a lui Beethoven nu-i mai place decât în prima ei parte, în care notele picură tainic ca razele lunii, cu basul încet, întunecos. *Marșul funebru* din simfonia a III-a „eroică”, a nefericitului geniu surd, îi vorbește mai pe înțeles decât oricând; e doar dedicat altui geniu nefericit, deopotrivă de scump poetei : Napoleon I.

Într'o seară cântă celălalt marș funebru al lui *Chopin*, scris de acesta ca o binecuvântare parcă a celor ce se pregătesc pentru mormânt și al cărui conținut armonic și melodic, înfrățit cu precedentul, în esențele lor divine, par tot ce poate fi mai sublim în... moarte. Maica Iuliei cearcă o apreciere.

— Lilicuțo, parcă-i un cântec de mort ; mai dă-le ciorilor fetița mamei, că-mi vin lacrimile... așa... ca la o bocitoare.

— Cu dreptate, mamă. Pentru lacrimi a și fost scrisă sonata care cuprinde acest marș funebru. *Chopin* a fost un geniu nefericit, ca ațâți alții, sortit morții încă din tinerețe...

— Lasă-1 încolo, dragă. Cântă ceva mai pentru vârsta ta, așa să-mi placă și mie...

— Pentru vârsta mea?... Hm! Ei, dar pentru plăcerea ta iată : am să cânt ceva ardelenesc...

Și Iulia îi trage o „bănățeancă”, o melodie sburdalnică, svăpăiată ca și când ar fi ieșit din degetele unui muzicant amețit.

— Ei, da, Lilico ! Asta zic și eu muzică !... Ți se potrivește, dragă !

Se potrivea Lilicăi, cum se potrivea țambala-giul, delà care o auzise ea cândva, cu *Chopin*...

Astfel trece Pastele, și primăvara cu *bujori* cu *myosotis*, aceste lacrimi ale primăverii trecătoare, și cu *narciși* candidizi; dar trandafirii n'au mai venit în gâștra, ce stă acum goală, ca un sicriu ce-și așteaptă locatarul, ori din care cel vechiu, s'a risipit și a fost dus în țărini străine...

După examenele anului întâiu, parțiale, pregătite cu osârdie, luliile se pregătesc pentru

București. Hașdeu renunțase la Elveția care n'adusesese mare lucru în sănătatea Lilicăi, deși doctorii Damaschin și Percheron, o recomandaseră din nou. Și copila se bucură din toată inima să-și revadă țara, mai ales să stea la bunul părinte Ghenadie-episcopul, care le invitase să petreacă o parte din vară la *Curtea de Argeș*.

Drumul, ca niciodată, îi pare Lilicăi, lung morocănos, mai ales copleșitor ; cu zăduf și călători plicticoși și răi.

În sfârșit, iată Bucureștiul, iată iarăși parcul dimprejurul Arhivelor, clopotnița și poarta de intrare de sub ea, sălciile cu cosițe despletite, poate logodnicele moarte, chiparoșii și în sfârșit *Agrippa* cel voinic, cu *Agripina* lui, care latră de bucurie, și bunica și Svârleasca și Florica și Matilda. Flori peste tot, în jurul bisericii, pe straturi „pe ceardacuri, pe morminte”.

Iulie și parte din August petrec la o altă ; acolo, ori la prietene, în Cișmigiu, ori la șosea cu trăsura sau plecând câteva zile la Sinaia cu toții. Între timp, doctorii Măldărescu și Calin deru, consultați pe rând, nu găsesc, în afară de o oarecare debilitate, inerentă studenților harnici, nimic alarmant la plămâni, deși copila, manifestase accesele de hemoptisie cunoscute... Ea singură știe realitatea aspră. Ea singură, și pentru sine, surâde amar la seninătatea constatărilor medicale. Și de câteori se retrage tot singură sub pomii stufoși și mulți, își dă consolarea supremă în același infinit refugiu „dincolo”.

Unde sunt ochii de peruza ?

Poetul și-a părăsit ciobănițele scoțiene și se va fi făcut desigur un cântăreț al saloanelor din Calcutta, ori Londra, cine știe ! ?

In poezia „*La muse et le poète*”, dedicată poetului S.

Prudhonne, versuri pe care le scrie în acest timp, Iulia Hașdeu cântă pe mării, pe autenticii, pe divinii poeți, care erau altă dată „*Dieux sur la terre*”, nu ca acei copii cari se născocesc poeți astăzi :

A la table des rois on les voyait reçus Dans la Grèce riante, aux bords de l'Hyssus

A Rome, un vil esclave, pourvu qu'il fut poète

Du coup s'affranchissait;... Aujourd'hui, tout gamin d'école versifie

Les poètes, sont gens inutiles sur terre

Tous versificateurs, et pas un seul poète

Și după o lungă lecție dată poeților tineri de această bătrână, Iulia ia puțin în zeflema și pe oamenii de știință care socot pe poeți nebuni, și geniul dementă, iar corpul și sufletul uman îl privesc cu al lor „*lorgnon sur le nez*” chimiceste... doar. Tot în Iulie, sub chiparoșii din parc, în preajma lespedelor cu inscripții de iubire, pe morminte, scrie Iulia Hașdeu aceea semnificativă simbolică legendă „*Le chevalier et la mort*”, în care sub masca unui cavaler, Eude, călare pe un cursier, asemeni aceuia al lui Bayard, poetă își întruchipează propriul ei vis. Călărețul gonește prin ceață noaptea, după ce-a luptat eroinic și aproape cade de pe cal de oboseală. Deodată, în întunerecul fără nicio stea pe cer, calul lui se oprește brusc și spune stăpânului că un spectru îi taie calea. Eude trage spada, gata de luptă, dar o voce îi strigă „*Tu veux lutter contre la Mort, passant?*” Cavalerul anunță cine este el, și întrebă cine e spectrul. — »*Fuß de la terre.*

Je* suis la Mort” — O, moarte, vrei să mă iei ? întrebă cavalerul. Fie ! Dar vreau să mă bat cu tine. Știu că ai să mă învingi, dar vreau să mor luptând. Moartea acceptă, dar îi strigă.

Jusqu'ici pour l'amour tu n'eus que du dédain

*Ignorait-ta, guerrier farouche, mais pieux Que l'amour ouvre seul le
royaume des
deux ?*

*Tu te repentirais de ton sombre passé, Regretant de n'avoir, à ton
heure suprême, Le baiser d'une femme adorée et qui t'aime Mais ton
orgueil et ta folle témérité On perdu ton salut par Dieu même tenté...*

... et soudain, sous la lune blafarde

Une femme paraît: le comte la regarde

Blanche, elle a la condeur des anges radieux

... et des larmes amers

*Pour la première fois brillent sur ses
paupières*

*Vers elle il tend ses bras, et tombant à
genoux*

*Il lui parle, et sa voix prend un ton triste
et doux:*

*„Ta m'étais destinée, hélas! beauté céleste Et puisque je te perds, que
m'importe le reste. Mais elle disparaît bientôt à son regard, Le comte
vers la Mort se tourne alors,*

hagard

*„ O mort ! Saisis ta proie, allons ! prends ta
victime :*

*N'avoir personne aimé, c'est le comble du
crime !*

Și moartea își ia prada.

In această legendă, cavalerul *Eude*, poartă un nume eroic, cu adevărat legendar, amintind pe acel autentic conte *Eudes*, ajuns rege al Franței în secolul întâiu, pe vremea carlovingieniilor, a căror istorie a preocupat-o stăruitor. Iulia și-1 împrumută pentru propria ei legendă, pentru propria ei pedeapsă, de a fi fost mereu, chemată la iubire și totuși de a nu se deda aceluia „sărut al unei femei adorate care iubește” deci, iubirei cele mari și depline, de care, în adevăr, Iulia s'a îndepărtat mereu.

Peste câteva zile, iată-i pe tustrei pornind spre *Curtea de Argeș*, unde stau o săptămână,

Țăzduiți de episcopul Ghenadie Petrescu: Acolo, upă ce Hașdeu le instalează confortabil, Iulia începe să se simtă bine, deși tusa se menține. De data asta, cărțile au însoțit-o necontrolate și totuși poate, ca niciodată, ele ar fi trebuit să stee departe, pentru odihna ei completă. Dar mai vin țărani și țărance, în costume înflorite și cu chipuri rumene ; dinspre culmi și poene se aud fluere și cavaturi, iar clopoței de argint ai Mănăstirei, cântă cu zefirul la olaltă arii serafice. Este prilej de rustică desfătare. După două trei zile dela sosire, după vizitarea cuprinsului acestei mistice mănăstiri a Meșterului Manole, câțiva prieteni din București, vin și ei pentru câteva ceasuri, între care și Ionescu Gion.

„Cel care scrie aceste rânduri — zice Ionescu Gion, în panegiricul lui — a văzut-o în Iulie ”1887, la Curtea de Argeș. Era rumenă, frumoasă, veselă, sveltă în talia-subțire și mlădioasă, ca ochii umezi de sglobie fei ricire, prietenoasă și glumeată, fără umbră de cochetărie, înflăcărându-se în orice discuțiune în care Idealul și Arta erau în joc; rămânând pe părintele său în glume și’n săgeți curtene, cunoscând toate cestiunile ce se ridicau în conversațiune, — și în toate, cu toate și din toate respirând viața și puterea minții, în cea mai splendidă a lor arătare”.

Ce va fi fost în sufletul lui Gion pentru copila astfel descrisă, nu e prea dificil de închipuit. „*Na e prea*” zicem, fiindcă puțintel dificil tot este. Că el va fi nutrit o simpatie reală, neconturată sub cadrul iubirii încă, o admirație sinceră pentru învățata studentă, o stimă chiar pentru fiica magistrului, este foarte probabil. Că însuși Hașdeu vedea în el un cărturar și un om serios, ce-ar fi fost demn de fiica sa, e tot așa de posibil, iar unii intimi ai bătrânului au și confirmat-o. Dar că Iulia, cu visurile ei de proporție legendară, ar fi putut să tse adape din această admirativă

atenție a profesorului Gion, a aceluia pe care ea adesea îl ironizează, care era cu aproape doisprezece ani mai mare, și între inimile lor nu era niciun fel de consonanță, iată ceva în adevăr cu totul strident.

După o săptămână de odihnă, între cerdacuri cu mușcate și garioafe, ce sângerează în crepuscul, între zumzet de albine și cântece de călugări la utrenie, Lilica pleacă iarăși la București, spre finele lui August, iar în primele zile ale lui Septembrie, face cu părintele ei, o călătorie la Iași, care a surprins-o și fermecat-o cu poezia priveliștelor lui, „întrecând Bucureștul.”

Sănătatea, aparent satisfăcătoare, n'o oprește din aceste călătorii, care în fond o scutură, o obosesc lăuntric. Întoarsă din Iași, ea scrie prietenei sale *Ga-brielle*, din Paris, cum a precut vara. Nimic din surpările ei intime, nimic din fulgerile pe care Moartea i le scapără repetat în suflet, spre a-i arăta mirajul de „dincolo”, nimic din versurile ei de spovăduire supremă. Ci că se simte bine și a petrecut agreabil vacanța.

Despre versurile sale însă, află abia acum părintele său, într'o seară, pe ceardacul larg delà Arhive. Iulia în sfârșit, mărturisește lui Hașdeu că are un teanc de lucruri, versuri proză, schițe de teatru, etc. La insistența părintelui, cu mare greutate copila îi citește câteva. Hașdeu ascultă cu ochii umezi, peste care se așterne acea expresie spirituală ori de câteori orgoliul său e flatat, și îmbrățișează pe tânăra poetă.
— Bravo, Lilicuțo dragă ! De ce nu mi-ai spus-o până acum? Știi că ai un talent desăvârșit ?! Bravo !

Ia mai citește !

— Deocamdată, atât ! Trebuie să revăd totul.

— Dar trebuie să publici, fetița tatei. Să mi le dai mie...

— Asta nu ! încă nu ! Măi târziu, după ce voi revădea totul. De altfel, sunt prea tânără. Mai pot aștepta!

Dar Hașdeu — cum o declară singur în „Bourgeois d'avril” — văzând rezistența fetei, dar și lucrurile frumoase ce-a produs : sustrage patru poezii : *Les Contes bleus, Larmes d'enfance, Dédain* și *Le souhait d'une vilaine* și le dă lui Clavel, directorul ziarului „*Etoile roumaine*”, care le și publică, însoțite de elogiase note. Surprinsă astfel, Iulia scrie lui Clavel, între altele :

„...Si quelque chose a pu me faire oublier le regret que j'ai ressenti de voir publiées ces premières et humbles productions de ma plume, c'est la façon dont vous les avez comprises et interprétées. Vous avez bien vu qu'en tout et partout je déteste l'affectation et la pose, que j'aime pardessus tout la franchise et la vérité, deux choses qu'aujourd'hui on ne trouve plus guère que chez 1 enfant ; et c'est pourquoi, en dépit de tous et autant que possible, je veux rester enfant par le coeur, bien enfant. Vous avez compris cela, monsieur, vous l'avez dit et d'une manière charmante ; je vous en remercie sincèrement.....

„/ . H. Bue. le 9 Sept. 2887

Noi cunoaștem însă și opere care nu mai sunt de copil, mai ales cele filosofice, deceptio-niste, pe care le scrie chiar în toamna acestui an, dureroase ca un tăiuș ce scrâșnește și mai ales, cele pe care le va scrie în anul următor, de înaltă resemnare fatalistă.

Sfârșitul lui Septembrie, în cortegiul lui de păsări călătoare, poartă și pe Iulia îndărăt, spre țara lui *Soare-apune*, unde *apusul* cu tot ce cuprinde el mai tragic, o cheamă și o strânge ireductibil, mereu !

Acum, după ce și-au reluat căminul — care după o însemnare a iuliei ar fi în „*Rue des St Peres No. 76*”, regăsind Parisul cu toată svăpă-iata lui vieța mondenă și desgustătoare pentru un suflet care caută veșnic „*le beau courage antique*”, ori devotamentul pentru cauzele mari, în

timp ce numai interesul este singurul zeu (II est passé, sonnet, Chevalerie 164), acum, Iulia Hașdeu, scârbită de acest Paris, scrie amintita poezie „Paris d'anton”, în care glorifică vieața lui frumoasă de odinioară, cu marchizi, oameni de onoare, cu studenți săraci, *nourris de haricots et chantant des cruelles, sur la paille dormir, de Virgile enivrés*, cu cavaleri, cu catedrale pline de credincioși.

Veșnica nostalgie a Iuliei după trecut, mirajul acela, atât de comun și lui Eminescu, ca și tuturor liricilor și epicilor, care-și plasează dorurile și iubirile în lumea de vâl a perspectivelor ce dispar îndărăt sub secole!. Lumi poetizate și în timpurile noastre de azi, când *frumosul* e încă „în toate mințile”, iar doctrinele sociale încă mai cochetează cu morala umană. Ce va fi cândva...?

După o seară petrecută la logodna uneia din prietenele sale, Iulia scrie „*La chimère*”, persiflând, cu o explicabilă amărăciune, pe cei care se cred fericiți, fiindcă mai cred în *himera dragostei*

Sil est vrai que les amoureux Sont partout et toujours heureux, En germinal comme au Brumaire, C'est qu'il n'est pas éfroi pour eux Car ils ont foi dans la Chimère

Și adnotează versurile, arătând că le-a scris la acea logodnă, în care logodnicii »...*avaient l'air si joyeux. Moi qui me moque sincèrement de l'amour ne l'ayant pas encore éprouvé, je me dis, en les regardant : Décidément ils sont heureux*” ! *Ils sont fous, mais ils sont heureux.-*”

Că Iulia își bate joc de dragostea pe care n'a gustat-o încă, ne dăm seama după frământările trecute ale acestui biet suflet candid și totuși încercat, ce sens pune ea în rândurile de față. Despre rest, este de văzut în studiile *ftiziologilor* care este în genere psihologia fizicilor. Și Iulia Hașdeu are, la epoca aceasta, câte ceva din psihologia lor, care în genere e plină de sarcasm pentru efluviile de sănătate debordantă ale altora și pentru conceperea unei noi vieți, desgust de lume,

personalism și maliție până la răutate francă uneori. Este linia neagră pe care solii morții o trag peste aspectele din urmă ale vieții ; este pregătirea pentru *dincolo...*, este acclimatizarea la negura eternă...

In fața ei, natura ia aspect de catacombă, arborii de schelet.

In Noembrie, puțin după ce împlinește optsprezece ani, scrie poezia amară „*La feuille*”, cu un motto din Heine:

Vois, les arbres ont pris des formes de squelette. Plus de feuilles...

Pâle, sèche, on te foule aux pieds; feuille tombé,

Pauvre feuille perdue ! Ah, ton sort nous retrace Notre propre destin,

notre propre disgrâce : Nous naissons, sans savoir où Dieu nous

jettera. Que sommes-nous ? — Secret. Où courons-nous ?

Mystère !

Et que deviendrons en quittant cette terre ?

Oh ! nul jamais ne le saura !

O grand Dieu ! L'infini ! — Philosophes sublimes, Comprenez vous

ceci : les deux n'ont pas de cimes Et les mondes géants, par mille

millions, Roulent autour de vous, éternels, immuables Et la terre

pour eux, le grain dans les sables Que sur la grève nous foulons.

Ame, corps, esprit pur, sens, coeur, intelligence Que voulez vous dire?

Toute votre science Grands hommes, n'aboutie qu'à nous désespérer

Nous n'y comprenons rien, vous non plus, imagine L'homme est-il un

esprit, n est-il qu'une machine

Qu 'importe ! puisqu'il sait aimer et pleurer.

(Bourgeons 179)

Amărăciune, strigăt, panică! De ce această deșărtăciune ? De

ce atâta desamăgire ? Și po-eta, care din când în când,

revoltată pe iubirea ale cărei delicii nu i s'au oferit, explică

totuși rostul vieții! Omule mașină? Spirit? „*Ceare-a face, de*

vreme ce știe să iubească și să plângă ! ?

Și tot astfel, în gustarea acestei ultime toamne din viața ei,

comparând primăvara cu anotimpul frunzelor uscate, Iulia

Hașdeu dă omului dreptul să acorde farmec toamnei,

pentru că „*...en automne, il sent le besoin d'être aimé*” (Printemps et

automne, Bourgeons 92). Și mereu simte Iulia nevoea de a fi

iubită, tot mai mult o simte, în toate fibrele trupului ce se distramă, o cheamă... dar... iubirea aparține firilor ce-o prețuiesc și care n'o zeflemisesc, n'o astupă ca pe un duh de hârcă !... De aceea ea este grăbită să plece din această lume, care-o vitregește, în trupul și sufletul ei ; vrea să ajungă mai degrabă în edenul alb al îngerilor. Intr'una din cugetările ei, citată și de Angel o de Gubernâ-tis, Iulia își destăinuie acest sentiment de grabă a plecării, pentru a ajunge la singura fericire ce-i este rezervată ei :

„La vie c'est une rivière qu'on traverse à à la nage; ceux qui arrivent le plus tôt à l'autre bord, sont les plus heureux.”¹

Intre aceste frământări din 1887, Iulia ti^{ne} a. doua comunicare a sa la Sorbonne, despre Herodote f(Cartea a II-a) în pregătirea căreia a utilizat toți istoricii clasici și pe cei moderni.

Ea prezintă pe halicarnasianul istoric, de origine nobilă și de fire independentă, ca pe un glorificator al vitejiei Heladei, pe care o descrie în cartea I-a și deopotrivă un cunoscător al Egiptului, pe care-1 vizitase pe la 459-56 înainte de Hristos, și-1 descrie în această carte a II-a. Arată Iulia cum este impresionat Hérodote de cele ce vede în țara lui Osiris, plină de înțelepciuni și taine, cunoscute doar preoților, care refuză a-și da pe față cele ce cunosc prin tradiție orală, despre trecutul și divinitățile egiptene. Si e interesant comen-tarul studentei asupra modului cum Herodot scrie despre faraonul Psametic, care, încercând să cunoască dacă Egiptul e cea mai veche țară din lume, a luat doi copii, noi născuți, i-a dus la un cioban care săi crească, izolați de lume, spre a vedea care cuvânt va fi primul rostit de aceștia. Și acel cuvânt a fos „becos” = pâne, la fenicienii ; de aci Psametic a tras concluzia că fenicienii au fost cea mai veche nație din lume.

Iulia desvoltă capitol cu capitol, cum Herodot descrie Egiptul, cu minunatul Nil, cu revărsările acestea, și cum

istoricul grec atribue fenomenul acesta *Soarelui*; apoi moravurile lui bizare, cu cultul *vacei* (însăși Isis e o femeie cu coarne de vacă, întocmai ca *Io* a grecilor), cu obiceiurile familiare, cu scrisul lor delă dreapta la stânga, ca evreii, cu comentarii simple, dar pregnante.

Prezentată cu erudiția recunoscută, lucrarea lui produce aceeași admirație profesorului și studenților, care-i atrag laude și renume. Glasul ei, puțin mai slăbit și întrerupt de tusă stăpânită, măresc ecoul omagial. Se știe ceva despre suferința româncei geniale, i se cunosc grijiile ei, dar nimeni nu cunoaște cu ce preț a plătit ea studiul acesta doct.

Veni acasă istovită. Mama nu era în oada. Se trânti pe pat cu fața în sus, fixându-și ochii într'un decor al tavanului și strângând fălcile puternic. Voia să se ție bine. Dar barba începu să tremure, pleoapele se aprinseră și deodată isbucni în plâns deslănțuit cu hohot, cu spasmuri, care clătinau și trupul ei plinuț și patul... Vru să ducă batista la ochi, batista cu care adineaori, la eșirea dela Sorbona, își astupase chinta unei tuse, dar batista avea o pată roșie, încă jilavă. Deodată aude pașii mamitei. Lilica se stăpânește, se răsuțește pe dreapta spre perete, așa ca mama să nu-i vadă fața și stă așa nemișcată, sub aparența somnului. Mama vine încet, se apropie în vârful picioarelor, de pat. Se apleacă, vede ochii închiși și cearcă s'o lase pe copilă să se odihnească, mai ales c'o știa de unde vine.

Dar ochii ei se opresc pe batista, pe care Lilica n'avusese timp s'o ascundă. Un strigăt surd, oprit în gâtleej, face pe Lilica să se ridice. Ochii lor se întâlnesc... și copila se repede de gâtul mamei, înlănțuindu-și brațele într'o încleștare salvatoare, svâcnită din desnădejde...

— Iarăși? Face mama încet, mușcându-și buzele.

— Iarăși, mămiță... Adinioarea... la eșirea din Sorbona.. Am tușit rău. Nu mai scap eu din asta, mămiță ! Ai să vezi I...

- Ce tot spui, Lilico dragă ! Asta-i de la aprinderea aceea de-atunci... Dar are să treacă. Uite chiar mâne mergem din nou la Percheron. Să vezi, fata mamei, că trece... Ești tânără doar și voinică. Ei, cum ai eșit la lucrare?
- Foarte bine, mamă ! M'a felicitat Girard...

Iulia Hașdeu la 18 ani.
(tablou de Maillart)

**dar ce folos ! Dacă sunt bolnavă ! Foarte bolnavă ! Visul meu
de-acum un an...**

— Ei dă-le pustiilor de visuri, alungă mămița cu mâna o umbră imaginară, aducându-și și ea în minte câte visuri toate. Acela de demult, de când purta pe Lilica, era abea reamintit și-1 amintise mai înainte, dar parcă se ștergea încet... altul mai dăunăzi... dar de ce să le mai spuie!? Zi-i vis și pace! Ce tot spun babele că se arată omului în vis ? ! Nerozii !

Și astfel vine Crăciunul 1887. Mamita face tot ce-i cu puțință să distragă copila de la gânduri, delă învățătură, mai ales că Iulia, în orele libere asistă și la Școala de *Haute sètudes*, în special la cursurile profesorului *Jules Soury*, profesor și Director al Bibliotecii naționale din Paris, care inaugurasese cel dintâi curs la acea înaltă școala, de *psychologie physiologică*.

Astfel mama organizează de sărbători mici distracții familiare, invitând pe noile ei colege și prietene universitare, între care *M. Lantz* și *Lucia*, vechea prietenă din țară, fiica marelui August Treboniu Laurian, sau făcând vizite soților *Leger*, *Carraa*, *Maillart*, *Lantz*, ca și cântărețului profesor *Lauwers*. În ziua de anul nou 1888, împreună merg și fac vizita obligatorie, lui Vasile Alecsandri și soției, cu care prilej îi vorbește despre versurile ei, apoi scriitorului Bengescu și soției, vechilor prieteni *Albert*, și în altă zi lui *Gasthon Paris*, cărturar, prieten al lui Hașdeu.

Tot în acest timp, Iulia ia o hotărîre pe care n'o manifestase până acum. În vacanța mare a lui 1887 trecut, prin August, când Iulia mărturisise părintelui său că are mai multe poezii scrise și când tatăl său i le laudă, ba, cum s'a văzut, îi și publică din ele, abea atunci poetă își dă seama de valoarea operei sale. Și cu toate că imputase, atât părintelui său cât și ziaristului *Clavel*, că-i publicase cele 4 poezii, acum ia însăși ea hotărîrea să le publice pe toate, pe rând, sub egida acelui vechiu profesor și prieten *Maarice Albert*, care trebuia să le revadă, ca limbă și prozodie, și mai ales să le facă o prefață. Ce va fi schimbat așa de complet decizia poetei, care cu 4—5 luni în urmă spunea tatălui că e prea tânără și că „*mai are timp ?*” Desigur cele două determinante : primul recunoașterea, oarecum

publică, a talentului ei, dar desigur, nu mai puțin acel *fatum*, care-i șoptea mereu că „nu mai are timp”!...

CAP. XII

AETERNUM VALE...

După Crăciun Iulia primise întâiul număr din „*Revista nouă*”, publicație literară lunară întemeiată din inițiativa lui *Delavrancea*, cu colaborarea lui *A. Vlahuță*, *V. Bilciurescu*, *D. D. Racoviță*, *Ionescu Gion*, *I. Bianu* și *T.K. Speranția*. Acești tineri poeți și prozatori, la acea vreme, se adresează lui Hașdeu pentru a lua direcția revistei, ceea ce magistrul primește și astfel primul număr apare la 15 Decembrie 1887. Și în „*Un cuvânt înainte*”, Hașdeu, arătând cum a cedat acestei „cete de tineri” care l-au rugat, să-i călăuzească, scrie :

„...Și bine au cugetat tinerii, atât de bine, încât îmi mușc degetele că nu cugetasem și eu tot așa la începutul alergăturii mele, căci cine știe de câte ispite, de câte poticneli, de câte păreri de rău n'aș fi scăpat cu fața curată, dacă mă puneam atunci cu încredere la adăpostul unui cărturar vechiu de zile, rece la crier și cald la inimă. Și socialist am fost odată, adecă un fel de Don- Quijote... Fost-am și realist à-la-Zola, ba chiar înainte de Zola, visând că omenirea cea sănătoasă se apără de molimă, dacă — ceva ca în teoria lui Pasteur — dacă-i vom altoi, într'o meșteșugită quintesență, toate gunoaiile omenirii celei stricate... Și prin gongorism am trecut oarecând, crezând că o vorbă umflată poate să ridice goliciunea unei cugetări fără miez... Și... și... ce să mai zic?...

În acest prim număr colaborează : Mai întâi *Minazio* un pseudonim, pe care Iulia nu-1 simte încă cine-i, dar care scrie un serios articol despre *Gheorghe Asachi*, apoi *Delavrancea* care publică „*Hagi Tudose*”, nuvela; *Vlahuță* cu poezia „*Iertare*”, *Ionescu Gion*, cu un articol despre „*fanarioți*”, *V. Bilciurescu* cu poezia *Plâns de clopot*, de esență eminească, *P. Ispirescu*, cu povestea „*Sarea în bucate*”, *D. D. Racoviță*, cu o lungă cronică

dramatică, și unele ilustrațiuni, datorite sculptorului /.
Georgescu, autorul sta-tuei lui Gh. Asachi din Iași.
Iulia Hașdeu citește revista și, la rugămintea părintelui ei, îi comunică impresiile, la 8 Ia-nuar., că articolul despre Asaki e bun și interesant, nuvela lui Delavrancea a amuzat-o, fiind una „*des meilleures qu'il ait faites*”..., articolul lui Gion despre fanarioți „*m'a compensée du temps que j'ai perdu à lire son article sur Razvan qui ne vaut pas la peine d'être écrit...*”, că „*Racovitza m'a charmée avec sa chronique théâtrale: il a des idées très justes ce Racovitza...*” și în fine, ceva despre Vlăhufă : în comparație cu *Alecsandri* „...*je ne peux pas partager ton admiration pour Vlăhufă. Il est vrai que je ne connais que bien peu de ses vers. Mais ce n'est pas le manque de talent que je lui reproche; il en a peut-être, il en a sûrement et je regrette d'autant plus de lui voir prendre une route si funeste à tout progrès littéraire. Que la vieille France, qui a, littérairement parlant, au moins quinze cents ans d'existence, se permette de produire des Zola, ou des Goncourt, cela passe encore : sa vieillesse, et sa fécondité passée excusent son épuisement et son avortement (pour parler, dans le style Zoliste) mais vraiment, notre pauvre petite Littérature est encore trop jeune pour avoir le droit d'être déjà décadente. Il est bien à plaindre, le pays à peine sorti d'une longue enfance, d'un long et douloureux martyre, et dont les jeunes poètes ne trouvent d'autre thème à leurs chants que les rêves érothiques, dont est hanté le cerveau rempli de fadaises, d'une jeune femme énervée par le luxe et la molesse. Vlăhuță supérieur a Alecsandri! Mais c'est un sacrilège, que ce mot-là! Alecsandri est le poète de notre armée et de nos paysans. Alecsandri a chanté les exploits et les glorieuses tortures de nos aïeux; Alecsandri a célébré nos soldats combattant et mourant pour l'indépendance ; Alecsandri a montré la sentinelle Roumaine, soutenant à travers les tempêtes et élevant bien haut le drapeau tricolore ; Alecsandri a tou-*

jours cherché peindre l'amour dans ce qu'il a de plus noble et de plus élevé ; et jamais il n'a chanté que de grandes, de pures et belles choses.
Je ne dis pas qu'on ne puisse les chanter beaucoup mieux qu'il ne l'a fait, et je souhaite et j'espère qu'il ne sera pas le dernier de son espèce dans notre pays; je ne dis pas non plus que ses oeuvres, depuis quelque temps ne soient de beaucoup inférieures à ce qu' il a écrit jusqu'ici, mais on excuse le lion vielli en souvenir de sa glorieuse jeunesse et on ne permet pas que de jeunes étournaux comme ce V. puissent se comparer à lui. Ah, le jour ou nous aurons encore un Alecsandri, l'Alecsandri de „nos soldats”, des „Lăcrămioare” et de la „Fontaine de Blanduzie” ce jour là, si j'étais roi, comme dit l'autre, je ferais tirer le canon et sonner le carillon a toute volée, comme pour la naissance d'un prince...”

Și iată cum Iulia Hașdeu ne arată un Vlă-huță „decadent”, care în „Revista nouă”, publicase *Iertare*, acea poezie cântec pentru svăpă-iarea unei copile, a unei doamne, cu „mersu-i leneș” cu trupul plin de „forme rotunde”, cu ritmul *maestos molatec*, ca al unui val de mare”, cu chipul care e „răsărirea unui astru” și care valsează strânsă, în sbor, alături de un tânăr pe potrivă, iar acasă?... acasă, pradă dulcilor amintiri, vede apropiindu-se de patul ei „un bătrân pleșuv și gârbov”. „O ce crudă ironie !” exclamă poetul Vlahuță, care totuși înțelege, ca orice poet, ca Iulia Hașdeu însăși, s'o erte : „...ale tale dulci păcate, negreșit că și de oameni și de sfinți îți sunt ertate”, închee Vlahuță.

Și Iulia Hașdeu ar fi iertat-o, zicem noi, pentru că ea însăși, în poezia „Magdeleine” iartă pe fecioara răătăcită, pe curtezana frumoasă, care căzuse de atâtea ori și totuși:

„// suffit, pour que je pardonne Ce que les hommes ont blâmé — Ainsi mon père me l'ordonne — Que l'on ait une fois aimé”.

Așa cum Mântuitorul lumii preconizase. Că în locul unui Bavard, ori Roland, s'a înfățișat lui Vlahuță, un biet bătrânel,

din aceia pe care și Iulia îi descrie în poezia citată „Certain age”, acel „messire” cu părul alb, oare nu este o simplă coincidență de situații și persoane ; și doar o variație de medii ?

Că Iulia se revoltă pe aprecierile lui Hașdeu pentru Vlahuță, și ia apărarea acelui *lion vieilli*, care e Alecsandri, este foarte explicabil ; întâiu, cum singură mărturisește, ea nu prea citise pe Vlahuță, și apoi Alecsandri o legănase cu minorele lui „lăcrămioare”, pasteluri, sau ode eroice, consonante intim cu însuși sufletul Iuliei. Cât despre „decadentismul” lui Vlahuță avea numai *viitorul* să vorbească...

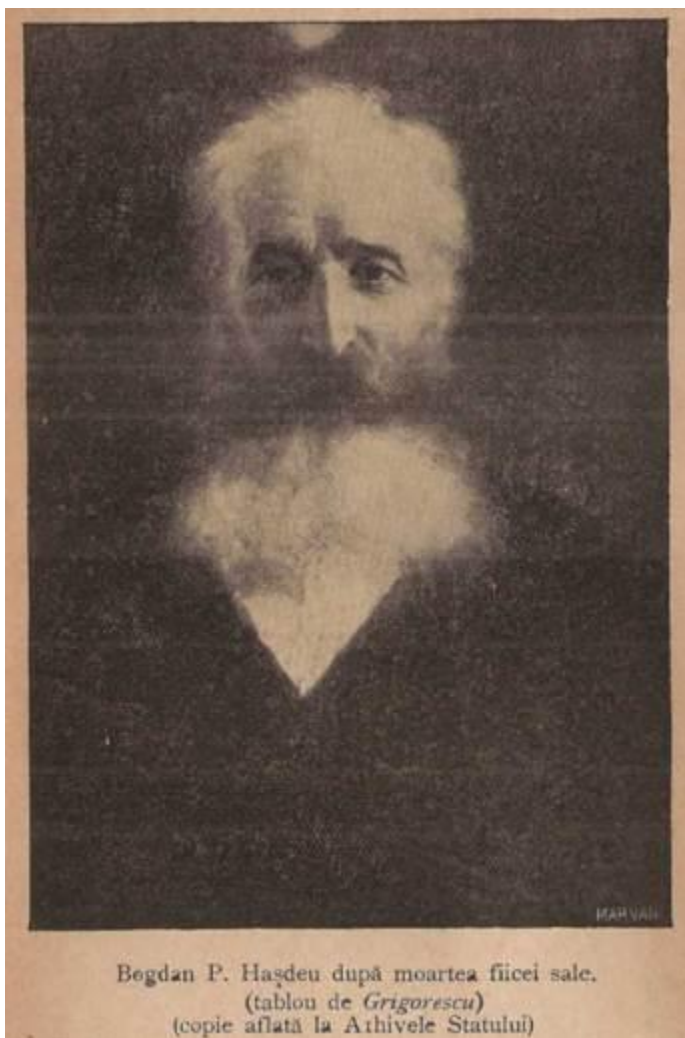
Scrisoarea în chestiune, din 8 Ianuar 1888, pornește însă în clipe din cele mai dramatice, pentru sufletul terorizat de spectrul groazniciei boale. Humoarea copilei este un fel de vaiet stăpânit, o amărăciune de cucută... și iată cum le desvăluie ea părintelui :

„...Hier soir, Samedi, je devais aller en soirée chez les Maillart, pour clore mes jours de congé.

Mais je suis assez sérieusement malade, depuis quelques jours. Oui, je suis malade : tu ne t'en doute pas, n'est-ce pas ? Ma poitrine est oppressée et me fait très mal ainsi que mon dos ; je tousse d'une toux sèche qui me déchire et me suffoque par moments. Je ne sors pas, je ne chante pas, je prends des sirops, je me fais teindre d'iode le dos et la poitrine, je me lève a 6 heures, au lieu de me lever à 4, comme de coutume et je ne m'en porte pas beaucoup mieux. C'est que le temps ici est déplorable. Après un froid de 8 degrés, une chaleur de 5 à 7 degrés, et maintenaut un dégel assez froid avec un air imbibé d'humidité; tant que ça durera je ne puis guère espérer d'amélioration à mon état, qui est, je l'avoue pénible...

Părintele său îi răspunde alarmat, o roagă să se cruțe, să lase osteneala studiilor, să urmeze riguros medicația recomandată... și mai ales să cugete la o reîntoarcere în țară... Doctorii francezi însă nu sunt de această părere — cum nici Lilica nu este — ci recomandă iarăși Elveția cu Montreaux, Terttet sau Glion. Iulia e zdrobită sufletește, mai mult de cât trupește. Ce rămâne acum din idealurile, din elanurile ei ? Unde și când va mai putea trece licența și mai ales *doctoratul* pentru care alesese deja subiectul, de acord cu tatăl ei : *.Filosofia și literatura nescrisă a poporului român, teodiceea, metafizica, logica, psihologia, etica"*, și pentru care adunase material, mult material procurat în mare marte și de Hașdeu !? Cum ? Viața ei și-a încheiat socotelile ? Vedeniile, visurile, șoaptele eterice, n'au mințit? Cum? In primăvara celui de-al optsprezecelea an, când toate colegele și prietenele abundă de tinerețe și sorb din plin seva vieții, când ele cântă, râd, iubesc, ea să abdice dela tot, dela tot ? Are ea ură pentru această viață, sau cel puțin se teme de moarte ? Oh nu !... *Je ne hais point la vie et ne crains pas la mort, Car la mort est féconde et source de lumière, Ce n'est pas « un sommeil éternel que s'endort Le mourant qui s'afaisse en fermant la paupière.* Iulia se vede purtându-și ramura acestei vieți, dincolo, în acel „isvor de lumină", și astfel se consolează că sufletul ei se va reintegra într'un corp nou, poate mai compatibil cu esența lui.

*Ainsi le corps mortel que la fange recouvre N'a pas encor fini se tâche
d'ici bas: La terre s'en nourrit, puis, fertile, s'entrouvre Pour qu'un
nouvel enfant s'échappe de ses bras...*

(La Mort, Paris Mars 1888 - Bourgeois)

Cine a văzut castelul delà *Câmpina*, a observat la intrare, cum aceste versuri, vizionare în lumile de mister din care și în care cu toții trecem, s'au concretizat în desvăluirile bătrânului mag, că Iulia este a nu știu câtea reîncarnare a aceluși suflet care odată a fost — dacă ne amintim bine — *Jeanne d'Arc* și altă dată *Charlotte Cordey*. Cuprinsă în volbura misterelor ce trâmbițează surde, dincolo de zidurile vieții, Iulia se lasă dusă iarăși spre lumea basmelor, care o hrăniseră în anii copilăriei cu tot farmecul blând și parfumat al minunilor. Era un refugiu, o recreație, din orele de preocupare a suferințelor ce-și dispută trupul copilei. Și cum, cu puțin în urmă, în anul trecut, murise marele povestitor *Ispirescu*, pentru care Iulia păstra o mare prețuire, copila își amintește despre una din poveștile acestuia, una din cele mai frumoase, prin fantasticul dar și parabola, ce-o cuprinde: „*Tinereță fără bă-trâneță și viața, fără moarte*” și amintirea acesteia este provocată de lectura unui studiu asupra tradițiilor populare din Irlanda și Scoția, în care Iulia descoperea o poveste asemănătoare celeia românești a lui *Ispirescu*, cu acel *Făt-Frumos* care caută împărăția veșnicei tinereți și a nemuritoarei vieți. Și astfel, poeta traduce în franțuzește povestea cu pricina, arătând apropierea. Studiul se cheamă: „*Un conte celtique chez les roumains*”. Evident, nici Iulia nu vrea să arate vre-o influență celtică asupra poveștilor românești, știut fiindcă la mai toate popoarele poveștile au aceeași origine, aceeași mitologie, cu fantasticul și irealul lor, variind doar personagiile și mai ales numele. Dar povestea în cauză, venită la rând acum în această epocă, în care tinereța copilei prinde să dispară fără bătrânețe, are și o tainică semnificație.

-La 10 Martie, Iulia, în aceeași stare scrie din nou lui Hașdeu o scrisoare mai scurtă, dar tristă, desnădăjduită și cu un sarcastic final:

Cher père.

Je te prie de ne pas t'effaroucher en me voyant prendre la plume : désormais, mes lettres seront courtes.

Depuis quelques jours, j'ai eu une rechute dans ma bronchite et je suis maintenant plus mal que ja mais et condamnée à rester dans ma chambre encore une semaine au moins. Le temps i'ci est affreux; après la pluie, une neige comme je n'en ai jamais vu à Paris. Le médecin qui vient me voir tous les deux jours (il m'ausculte chaque fois qu'il vient) m'a dit que l'air de la Méditerranée pouvait seul me guérir mais qu'il espérait que bientôt le beau temps va revenir et qu'en tout cas alors j'irais beaucoup mieux, sinon tout-à-fait bien. Malgré tout cela, je travaille toujours tout ce que je peux; mais ces deux derniers jours j'ai été forcée de garder le lit. Voilà tout ce que j'ai à te dire, si toutefois cela t'intéresse. Si je puis encore formuler un vœu c'est qu'on ne laisse pas périr Agrippa et Sultan, quoiqu'ils ne soient pas de notre famille...

Ta fille respectueuse et aimante *Julie*".

Finalul care va mușca crud din inima părintelui, este — precum se vede — muiat în amărăciune și chiar maliție. Mai întâiu, acel „*si toutefois cela t'intéresse*". Nu se putea o săgeată mai sfâșietoare pentru bătrânul Hașdeu, pasional iubitor al copilei sale și care tremură de spaimă, pentru acea sănătate prăbușită a ei. Și apoi „*...cu toate că ei nu-s din familia noastră*” vorbind despre cei doi câini, pe care Lilica roagă, să nu-i lase să piară... desigur așa cum... simte ea... despre dânsa...

Și în adevăr, Hașdeu răspunde :

„Dragele mele Iulii

Ieri am primit scrisoarea Lilicuței .Deși bolnavă, totuși satirică : „ Agrippa et Sultan, quoiqu'ils ne soient pas de notre famille." — Aceasta vrea să zică : „à bon entendeur, salut", și eu sunt în orice caz „bon entendeur". Zilele trecute

trimisei pe baba Anica cu Sultan și Agripa la *Mandy* ca să-i facă împreună într'o fotografie ; baba și Agripa ședea bine. Sultan — imposibil : din cauza lui pozarea a rămas pe altă dată. Oricum, vă asigur, căte trei sunt sănătoși și bine.

Ați văzut consultațiunea lui Măldarescu. Tot așa mi-a spus și Calenderu : în două luni cel mult, D-șoara va fi deplin sănătoasă, dacă se va păzi de răceală, va mânca bine, va bea vin bun, nu va abuza de muncă. Prin urmare, lucrul este terminat; despre licență în anul acesta nici vorbă, dacă Lilicuța este, după cum se iscălește în ultima scrisoare „ fille respectueuse et obéissante.

îmi scrieți că doftorul (negreșit Percheron) vă recomandă Mediterana. Dar unde anume ? și când ? La Nizza știți bine, din propria voastră experiență ca vara e nesuferit. La Genova? Unde?...

Iulia nu știe nici ea mai mult. „In două luni cel mult, d-șoarajva fi deplin sănătoasă ?" Hm! Deocamdată stă în casă. Sufere, sufere, sufere pentru ea, pentru visurile ei, pentru părinți. Doctorii, untură de pește badijonaje, repaos. Zadarnic ! Bacilul lui *Koch*, e o gânganie oare care, ca s'o stârpești așa cu un praf, ori o licoare ? El stă crampon, așezat unde nu-1 atinge nimeni și nimic. E mai ales harnic și persistent. Hemoptiziile o confirmă. — Mămița, cu batista mereu la ochi, pe sală, în ascuns telegra-fiază lui Hașdeu „*De două zile mai răul*”

Hașdeu primește teribila misivă, plânge, se frământă, se închină și scrie cu lacrimi, cu urlat:

„Telegrama : „de două zile mai rău”, pe care o primesc în acest moment, mă îngrijește într'un mod teribil. M'am sculat din pat și am făcut o caldă rugă către Dumnezeu, în care am crezut totdeauna și care nu m'a lăsat niciodată. Am plâns, am plâns și plâng. M'am gândit după aceea ; „de două zile”, prin urmare de Vineri; dar Vineri trebuia să vă fi venit scrisoarea

mea, nu cumva ea a supărat pe Lilicuța și i s'a făcut mai rău ?
Nu știu ce mai zic.

A doua mișcare a inimei mele a fost : să plec imediat la Paris.
Dâr poate nu e trebuință. Dacă ar fi pericol sunt sigur că
nevasta mi-ar fi telegrafiat îndată să vii ; și așa veni ca
fulgerul ; a treia zi așa fi acolo.

Lilicuța știe deja destulă și prea multă carte. Lucrul cel mai
bun ar fi să vă întoarceți în România, unde aerul de țară și
chiar undeva la țară, fără muncă, fără grijă, i-ar face mult
bine. O diplomă mai mult sau mai puțin nu însemnează
nimic. *Eu n'am nici o diplomă.*

Scriu foarte descusut, căci mă sbuciumă gândurile. Cât timp
va ține boala, tele-grafiați-mi mereu ca să fiu în curent. Să
viu eu ? Să vă întoarceți voi ? O Lilicuță, Lilicuță !...

Sfâșietoare slove, delà un om ca Hașdeu: Plânge și se
închină ! Scrie și urlă de durere î „*O Lilicuță, Lilicuță!*”

In aceste două strigăte se recapitulează tot ce-a fost cândva
încordat în sufletului lui, tot ce-a pretins el dela copilă, tot
ce-i-a imputat de atâtea ori, toate amenințările!

Dela „*Ești fata lui Hașdeu.*” și până la *. *O Lilicuță, Lilicuță!*... ce
cărare! Atunci se impunea doctoratul. Acuma durerea îl face
să desconsidere toate învățăturile, toate silințele, toate
diplomele. Nici el nu are diplomă. Și totuși avea una dela
Petersburg, alta dela societatea lingvistică din Paris,
membru al Societăților academice din Belgrad și Sofia, dela
Constantinopol, fără a adaugi celelalte titluri românești.
Nimic! Acuma nimic sunt toate! Cum netezește sentimentui
morții toate cărările ! Cum unifică spectrul nefființei toate
acele piscuri spre care năzuiesc vanitățile omenești ! *Vanitas
vanitatum ! Omnia vana !*

Lilica, văzând toată alarma și sfâșierea cruntă a părintelui,
cearcă să-i arate că exagerează, că nu-i nimic grav, că ea „*nu
varsă sânge, ci numai scuipă*”. Ii arată că atâți prieteni se

ocupă de dânsa, pe lângă mămița ; între aceștia profesorul Leger și soția lui. Că regretă ca n'a putut participa la examenele de licență din acea sesiune, dar că va studia în pat, unde e silită a sta, subiectele date. Că nici nu gândește a renunța la studii. Nu ține la diplome... „*mais un fois la lutte engagée, ce n'est pas moi qui me retirera au front de la mêlée; et puis j'aime ce travail, et en un mot, je n'y renoncerais jamais pour rien au monde.*”

„Pentru nimic în lume !” Și asemeni cavalerilor cântați de dânsa, care nu dau înapoi nici în fața morții, Iulia Hașdeu se ține de cuvânt.

Hașdeu însă își sfărâmă inima și mâinele, cetind această eroică epistolă, dar nici el nu renunță. Adună toate silogisme pe care logica lui strânsă i le pure la dispoziție, într'o misivă de răspuns :

„Nimic mai filosofic și mai adevărat ca următorul raționament;

- 1) Fiecare om și chiar orice ființă se iubește foarte mult pe sine însuși, de unde vine și principiul de conservățiune.
- 2) Singura femeie pe care am iubit-o serios în viața mea este nevasta mea.
- 3) Deci în Lilicuța, eu mă iubesc pe mine, pe nevastă-mea și o iubesc pe dânsa, adică trei iubiri concentrate.

Este de mirare că starea în care se află ea mă arde și mă frige? Apoi mai este a patra iubire. Iubesc până la nebunie neamul românesc și viitorul Românilor. Pentru a fi Român, deși nu știam bine românește, îmi sacrificasem tot. Ei bine, eu cred că Lilica mea va deveni

- una din gloriile cele mai pure ale României ; și această glorie cutează a avea bronzită ?...

...Nimeni la Paris nu face licența în doi ani. Prin urmare, în urma vindecării radicale, e foarte onorific de a face licența în

anul viitor. Iată ce cer eu în modul cel mai imperios, cu toată autoritatea unui tată, mai ales a unui tată ca mine...

Lilica citește dogmaticul adevăr, se cutremură de logica lui, șovăește o clipă, dar revirimentul ultimelor energii stoarse din această tinereță ce se clatină, o țin tot pe poziție.

În această luptă dârză și fatală, care-o istovește încă mai mult, îi vin în minte ecourile iubirii celei mari, negustate de dânsa, dar savurate de ațâți alții, pretutindeni, mai ales acum, în primăvara ce sosește ațâțătoare cu două îndepărtate reflexe de... peruzea. La biserica pe care a vizitat-o cândva, ea văzuse doi tineri sosiți pentru o rugă, sau o grațitudine :

Ces jeunes et joyeux amants Se juraient par mille serments Un amour loyal et fidèle.

...le monastère

L'eut réchauffé de son coup d'aile. Pour que le passé, triste et vieux Saluât le plus gai des dieux Dont la jeunesse est éternelle.

(Sous les arceaux—Paris 1888, après Avril)

Bourgeons

„Trecutul ...trist și bătrân", al cui ? Al tuturor ! Dar mai ales al ei, căreia Cupidon, „cel mai vesel dintre zei", nu i-a dat nici una din aromele lui de nectar și ambrozii!...

Și tot acum scrie ea acea poezie, penultima, afară de unele schițări în proză, și în care poeta pare a-și pregăti bagajele pentru lunga călătorie, în care se simte deja pornită. Cea mai dureroasă, mai plină de fluidul mistic al veșnicului *au delà*.

O poezie de sinteză a celor mai intime credințe, pe care surâsul acelei *zâne*, din visul de acum doi ani, i le-a deschis ca pe o nouă religie, singura religie a tuturor lumilor cu oameni.

Solitude

„Spiritus astra petit"

Viens, mon âme, allons bien loin Allons dans l'invisible espace Par où nul souffle humain ne passe Où n'atteint pas humain besoin; Allons-nous-en, mon âme loin Et du monde perdons la trace!

*Tâchons de scruter l'infini
Et de ne plus voir les abîmes!
O, mon âme, esprit noble et pur Dégage-toi de la matière
Et puis là-haut, nous goûterons Le silence et la solitude.
Et nous sourirons de dédain Aux vains systèmes de la terre.*

*

*Helas! Ineffable tourment! Ame qui te sais immortelle Tu voudrais
bien ouvrir ton aile
Et {élancer au firmament.
Mais tu ne peux --cruel tourment!
Te délivrer du corps rebelle.*

*

*Mais patience ! Il vient un jour Où l'ame n'est plus prisonnière
O mon âme ! ayons bon espoir Dieu sans doute a marqué notre heure ;
Jamais l'éternité ne leurre; Un beau jour amène un beau soir ; O mon
âme! ayons bon espoir Car si tout passe, Dieu demeure.*

Paris, le 16 Avril 1888

După aceste două poezii, care sunt cele din urmă, muzele se depanează de patul suferinței. În acestea sta desigur culminația talentului acestei poete a fanteziei romantice și a durerilor reale, singurul realism de care ea s'a alipit, sau mai exact, care i s'a alipit până la moarte.

Cum starea ei se înrăutățește pe zi ce trece, cu toate vezicătoarele și cauterizările cu foc roșu pe spinare, doctorii obișnuite *Percheron și Damaschinovs*, propun să aducă în consult pe marele *Landouzy*, atunci în plină celebritate, specialist în bolile plămânilor.

Toți constată realitatea crudă, interzic orice muncă, cu toată încăpățânarea *Lilicai* de a se prepara de licență, și ordonă ducerea neapărată a suferinței în Elveția, la *Teritet*, pe unde mai fusese, de altminteri, în anii trecuți.

Iulia mama, dă de veste lui Hașdeu despre cele hotărâte în consult și-1 cheamă să vie neapărat la Paris. De altfel, Hașdeu mai primise vești de-acolo, între care și delà Lazăr

Șăineanu, aflat încă la Paris pentru studii și care, întrebând pe Percheron, acesta-i spusese întreaga realitate. Șăineanu vizitase în câteva rânduri pe cele două Iulii, care-1 primiră corect, dar Lilica nu-1 avea la suflet, nu numai fiindcă era evreu, precum singură scie, dar și pentru că nu avea bune maniere și nici inteligentă și fiindcă, în ce privește literatra, poeta avea cu totul alte idei decât filologul în devenire. Vestea dată de Percherou fu comunicată de Șăineanu lui Hașdeu, care-i mulțumește.

Și iată din nou pe bătrânul și frământatul tată, lăsând gospodăria singură, căci Svârlescu plecase, iată-1 călătorind în trenul care se târăște ca un crustaceu. Priveliștile ce goneșc sunt șterse. Peste toate se întinde una singură : *groaza*. Oare cum o găsește pe Lilicuța ? O mai găsește oare ? Trupușorul ei cel gingaș, ochisorii ei, sufletul ei, geniul ei ?...

Și coboară la Paris cu tremur în picioare. La gară nimeni. Cine să fie? Ce-1 așteaptă acasă, ce-are să vadă? Trăsura, spre deosebire de tren, gonește ca trasă de niște smei. Gonește prea repede. Ce semn să fie acesta ? Ori e numai o părere? *Tic tac, tic-tac! lica-taca... tica-taca... bat copitele pe caldarâm.*

Ritmul e obișnuit... și totuși parcă aleargă.

Ceva tainic l-ar sfătui să nu ajungă așa repede acasă, tocmai acum, când străzile se deapănă sul și locuința se apropie, locuința în care Lilicuța lui stă, poate,.. Dumnezeu !!! Zărește clădirea, lată ușa !

– Merci, Monsieur !

Cum ? i-a zis «Merci Monsieur" birjarul acela ? Asta pentru un vizitiu parisian înseamnă că i s'a plătit prețul dublu; Bătrânul habar n'are ! In fine, urcă scările. E liniște. Ajunge în fața ușei. Liniște! Oare n'a greșit etajul ?.. Nu ! Cartea de vizită o confirmă :

„*M-me et M-elle Hașdeu !*" Bătrânul lipește urechea de ușă. Nici o vorbă, niciun șgomot. Răsuflă. Niciun alt semn care să-i

puie sufletul »pe jar. Bate; se aud pași; Iulia soția deschide; se îmbrățișează muți ; pe mână simt jilăveala lacrimilor.

— Doarme! face șoptit soția.

— Cum e ? întrebă pe nerăsuflata Hașdeu.

— Cum să fie ? Rău ! Trebuie să o ducem îndată la Montreux sau Territet.

— S'o ducem. Plecăm imediat, mâine, poimâine.

A doua zi Hașdeu fuge la Percheron. Acesta nu-i mai ascunde nimic. Tuberculoza" la ambii plămâni. Caverne, hemoptizii ! Situație foarte grea. Copila n'a urmat riguros tratamentul. In loc de repaos, surmena'ul ! In loc de aer în parc, camera cu lampa de gaz și orele târzii. Somn puțin, lectură prea multă...

In trei zile sunt gata de plecare. Obrajii cei bucălați și trandafirii ai copilei, așa cum îi văzuse Hașdeu la Curtea de Argeș, sunt acum de cridă și subți. Ochiul par încă mai mari, în umbra lor violetă. Buzele se mișcă subțiri și clorotice. Zâmbetul forțat și trist.

Pornesc încet. Caii bat rar din copite, de data aceasta, mai rar ca oricând. La gară, tata face scut din trupul său, ca nimeni să nu-i atingă copila, care abia calcă. Trenul e gata. biletele și pașaportul la fel. Iată i sburând. Aceleași priveliști, pe fereastră, șterse, lăncede ; podoabele albe ale primăverii par lînțolii.

Stau o săptămână la Territet, în „*Hotel des Alpes*”, la malul lacului Genevei, pe terasă cu soare, în început de Mai.

Priveliștile albastre, care se pierd în negurile dantelate ale munților îi zâmbesc prietenos. Undeva, într'un reflex capricios de soare, mai zărește departe cele două lumini șterse de peruzea, deopotrivă per-dute în negură...

Drumul o obosise peste măsură și aci nu simte nicio odihnă, nicio putere nouă, ca altădată. Doctorul *Carrard* le recomandă să se mute într'o localitate mai dinspre munte, la *Gliom* Iau

funicularul și se mută acolo, într'o vilă frumoasă, „cu terasă, grădini îmbălsămate de liliaci și brazi, cu vedere splendidă spre lac și munți” și despre aceasta scrie Iulia, din greu, obositor, bunei Doamne *Léger*, care se interesa foarte mult de sănătatea ei.

Aceasta e ultima scrisoare pe care Iulia o mai scrie.

Hașdeu le lasă și pleacă îndurerat la București. Aci, la Glion, Lilica, urmând cura de soare, medicația arsenicală, cu toate că fe re-citează mereu, totuși se simte mai bine, face mici plimbări întâiu cu mămița, apoi singură, și o geană de speranță jilăvește ochii materni.

„...il y a une prescription moins agréable — scrie ea D-nei Léger — c'est ma cure d'arsenic: non pas désagréable en elle-même, mais par ses conséquences. Figurez-vous, madame, que pendant toute sa durée (douze mois au moins) je ne dois manger rien de vinaigré, ou de piquant, aucun fruit, ni fraises, ni cerises, ni pommes, ni... enfin aucun végétal qui ne soit cuit et recuit, et pas de glaces ! Et à l'hôtel on nous en sert tous les soirs ! je le dis sans modestie, il me faut un grain d'héroïsme pour regarder maman déguster ces excellentes choses... et résister à la tentation ! Car, je suis un peu gourmande, je l'avoue, et cela augmente mon mérite. N'est-ce pas, madame, que je dois être „contente de moi” comme le marquis du Misanthrope ?...

Terminând cura recomandată, poate și banii, după o ușoară reîntremare, iau din nou drumul Parisului. Aci reîncep studiile, dar numai la masa de lucru. Percheron nu permite examene și lucrări. Dar sunt deajuns câteva eforturi, pentru ca tusa și petele roșii pe batistă să reînceapă. Nu mai e nimic de făcut, decât reîntoarcerea în țară. Nu sunt ațâți bani cât ar cere o cură prelungită la munte, între străini.

Și vara se apropie. Pornesc astfel spre București. Lilica e abătută. Nu mai știe să zâmbească. Glasul ascuns, care-i biciuise toată tinerețã, cu zor și îndemnuri, acum a tăcut. Ea intuește precis totul. E ultimul drum spre țară, iar pentru Paris, nu mai e nici unul Parisul ! Parisul ei... rămâne acolo pentru totdeauna: mormântul tinerețelor și visurilor sale. La București vin la rând Măldărescu și Ca-linderu, cu prescripțiile medicale. Curtea Arhivelor, în plină floare și rod, acum pare mută și pustie ; prietenele vin furiș, întreabă și pleacă. Florica singură intră, la două zile, și zâmbește Lilicăi, asigurând-o mereu, c'o găsește bine ; îi spune mici nimicuri, din oraș, din familia ei proprie, îi aduce lăcrămioare, narcisi și trandafiri, iar Ionescu Gion vizitează destul de des pe magistrul sdrobit.

Trupul copilei scade. Tusa singură sporește, din plin, distrugător.

Doctorii impun din nou plecarea la munte, Iarăș ? Unde ? Sinaia ? Predeal ? Nu ! O climă de munte mai potolită, la Agapia de pildă.

— Iarăș plecarea ? se întrebă, ca într'un scâncet de copil, bolnava.

— Da Lilicuța tatei, trebuie să mergem la munte. Ai nevoie de aer ozonat, de brad... și la Mănăstirea Agapia e frumos, o alintă Hașdeu.

— Crezi că-mi mai poate, folosi la ceva, papa ?

— Cum „cred" ? Sunt singur. Ne asigură și doctorii.

Trebuie !

— Inutil ! Dar o fac pentru voi, dragă tată. Numai pentru voi. Eu mi-am ratat viața. Am urcat prea în piept piscul ei.

Urcuș aspru, sfâșietor. Asta e !... Acum... dobânda !

— Nu, Lilicuțo, n'ai dreptate. Suferința te face pesimistă. Tu uiți însă că ești tânără și porți în tine vigoarea a trei generații de oameni sdraveni. E un accident trecător.

— E o fatalitate, papa dragă ! Eu nu mă tem de moarte, dar nici viața n'o uresc, ca să cred în una mai mult decât în cealaltă. Cred în amândouă. Care mă va voi, mă va avea. Poate că „dincolo" e ceva mai multă viață, de cât aici... Vom vedea ! vom vedea cu toții, și ne vom comunica părerile, acolo. Crezi în asta, tată ?

— Asta e altceva, s'o lăsăm pentru altă dată. Când vei fi bătrână... vei avea dreptul să-ți unifici aceste două vieți, între care moartea e doar o punte. Acum însă să vorbim de flori, de cireși... Știi că cireșele au început să se pârguiască...

— Ca obrajii țăranelor noastre. Singurii obraji frumoși !

— In adevăr, Lilica, singurii...

— Și sănătoși...

Iarăși pregătiri de plecare. Zdruncin nou pentru toți, pentru Lilica mai ales. Iulia mama adună narnică tot ce trebuie, Hașdeu adună banii. De unde are și de unde n'are. Dar Mircuș evreul, e un bun patriot. Nu lasă el la ananghie pe marele Hașdeu, care mâine poimâine are să fie și ministru ! Și mă rog, de ce nu ?

Gara, prietenii, trenul! Drang-drang! Tranc-tranc ! Și iață Pașcanii. Acolo țărani vizitei, voioși, cu biciul drept drapel, primesc festiv pe ¹ oaspeți. Bondele, cămeșoaele înflorite se leagănă pe capră, iar zurgălăii mângâie pe surata lor cu ape șoptitoare, care e Ozana lui Creangă. Trec Humuleștii, de lângă Târgul Neamț, ai povestitorului diacon, care n'are de cât un singur cusur, că e „Junimist" (jumulist, cum îi poreclește Hașdeu), trec pe cale lungă și iață turlele Aga-piei din deal și acelei din vale, mari.

Călugărețile aleargă negre și sprintene. Maica stareță iese înainte, casa cu cerdac și mușcate însângerate, stă gata, văruiță eri. Se instalează bine. Aerul din munte trimite boare nouă, aromată. E liniște cucernică.

Împărăția lui Dumnezeu e prietenoasă, e generoasă. Din când în când doar clopetele sporesc armoniile ce coboară din păduri și din neguri.

Dar drumul a fost peste puterile bolnavei. E sfârșită. Nu este loc în plămâni ei pentru ozonul de-acolo. Plămâni ustură, sunt storși ; Plâng valurile de sânge...

Acasă Hașdeu, întors pentru treburile lui, așteaptă mereu vești. Vești bune, dar acestea nu vin. El citește între timp, toate tratatele ce-i cad sub ochi despre boalele de piele. Ale lui *Landouzy*, în special; toate revistele medicale, de specialitate și trimite, pe lângă reco-mandațiile stereotipe, empirice, ale doctorilor de casă, pe cele ale sale, culese și interpretate de el însuși.

Hemoptiziile însă revin des, aproape zi după zi. Niciun aer nu le poate opri. Și acolo lipsesc atâtea, din câte se cer pentru un copil aproape muribund. Nu-s injecții, nu-s tratamente puternice, hemostatice cel puțin.

Hașdeu se vede iarăș chemat. Vara se călă torește pe încetul. August pune munților epi-trahirul de aur vechi și părintele Lilicăi îi găsește întunecați, iar pe dânsa cu obraji prăbușiți.

îndărăt la București! Iarăși trăsura, zurgălăi acum cu lacrimi în clincătul lor, tren și iarăș. patul delà Arhive. Patul...

Septembre ciocănește cu degete de os la poarta Clopotniței. A intrat ! Curăță pomii și dă ofrandă pământului...

Mama și tatăl străjuiesc pe rând culcușul durerii. Agonia se îmbulzește furioasă în tru-pușorul drept, umil, și aproape uscat. Ochii sunt tot mai mari, încă mai catifelai; mai umbriți. Stau peste ei visuri topite și mistere ce sporesc. Din când în când, prietenele credincioase* călcând ușurel, intră cu un surâs din greu alcătuit, și ies iarăș cu plânsul năvălitor. Iulia le zâmbește dulce, din ultima sevă a sufletului ei,, calmă senină. Știe ce urmează.

Cu părintele său, când tusa n'o înnăbușă,, discută medicină, filosofie, metafizică.

– Nu fii măhnit, tată dragă! Mai ales tu» Cel puțin tu ! Tu care ai înțeles legile universale și gândirile transmise nouă de Dumnezeu.

– Dar nu's măhnit, Lilicuțo dragă. Sunt plictisit că sănătatea revine așa de greu. De revenit, revine sigur... însă...

– Ce e sigur pe lume ? Numai moartea ! Orice ocol, orice fugă ne readuce la dânsa. Ii plătim dajdia, cu sau fără voie. Oh, nu stimez materia vieții. Nici nu merită stimă. Uite ce-a rămas din mine... Sunt hidoasă... Și totuși... to^tuși...

– Oh, Lilicuto... cum poți vorbi așa... frumusețea tatii ?

– Vezi tată ? Cunosc ce înseamnă spiritul, din ce în ce îl cunosc mai bine. Dar am greșit față de materia care-l conține, căreia el îi este tributar... greșim toți. Și cerem prea mult... prea mult... *Unilateralitatea este marele defect al taturor sistemelor !* Singur Spencer a rezolvat convenabil problema. Dualismul lui...

Dar se oprește într'o isbucnire roșie... cu greu jugulată.

Peste două clipe, când pieptul ei își recâștigă puțin calmul, lulia uitându-se cu ochii tulburi, în care dorința de consolare a altora, se îmbină cu desnădejdea ei proprie, ea continuă:

– Să ai grijă de mămița, tată dragă ; ea are nevoie de mult, mult sprijin... Tu ai și alte refugii, superioare... care te vor... consola... ea însă nu are nimic... decât pe Lilica ei... ea nu știe ce este calea în care Lilica are să intre acuși... da, da, papa dragă, acuși — acuși — ea știe că avea o fetiță... Și nici ea nu e voinică acum... Oh, papa nu neglijați materia...

– Lilicuto dar eu n'am neglijat nimic.

– Știu, tâticule, știu... Nu eu am să-ți reproșez ceva... deși poate te-ai ocupat prea mult de intelectul meu și foarte puțin de sufletul din mine... Nu ! Nu, nu te supăra ! am fost și eu de vină. Prea am închis totul coala... aici... unde coace

moartea... și nu m'am arătat lumii, nici ție, așa... așa cum sunt-, adică așa cum am fost..

— Dar eu te-am cunoscut, copila mea, destul de bine... Așa e omul ; oricare ; crede că nu spune totul... dar eu am înțeles... atât cât mi-a dat voie depărtarea...

— Ah, depărtarea !... face Lilica ducând mâna la frunte; poate la ochi... ce crudă e depărtarea!... Era mai bine să n'o fi cunoscut... Știu, tu n'ai nicio vină, papa. Numai eu... numai eu... *Si fata volunt...*

Și Hașdeu se face că are a căuta ceva, ca să iasă de sub jarul ce-i se urcă din piept către pleoape...

Alteori muribunda își găsește refugiu în poveștile lui Ispirescu. Când nu mai poate citi, roagă pe mama să-i citească, iar când manele o ascultă docile, începe să traducă în franțuzește câte una. Crâmpee, fraze, cuvinte... Totul e frânt... întretăiat de spasmul dinăuntru. Uneori, în singurătate, plânge... Oh, dacă ar fi cunoscut măcar o ușoară senzație a iubirii celei mari, visate... Cum poate primi moartea pe cineva care n'a iubit încă ?... „Cest le comble du crime !”

Pe la jumătatea lui Septembre se pare că o rază cerească a coborât de-adreptul pe chipul copilei. Se milostivește oare Dumnezeu ?! Ce este fără putință la A-toate-Creatorul ? Fie și o minune! Hașdeu e dispus să creadă într'o minune.

A crede și-a iubi, atâta Ne cere Dumnezeu.

P. B. Hașdeu — „Așteptând”.

Și Hașdeu crede, se închină și se roagă, în toate serile, în toate clipele ce prisosesc peste preocupările lui științifice și literare pe care le continuă. În special, cele din „Revista nouă” ce apare regulat. În afară de aceste preocupări, reduse voit, părintele veghează zi și noapte, alături de soție, la stângerea făcliei aprinsă de dânșii.

Pentru că raza, ca orice rază, dispăre grabnic. Obrajii sunt iarăși de ceară.

Într-o seară izbucnește o nouă hemoptizie. Mama, în lipsa lui Hașdeu, trimite repede după doctorul Calinderu. Acesta nu era acasă, ci la o vânătoare. Spre seară însă, întorcându-se, puțin cam așa, cum șade unui ins, care la medicină face vânătoare, și la vânătoare medicină, apare și Calinderu, în chiar costumul respectiv, cu tolba goală. Hașdeu tocmai se întorsese din oraș, și când îl vede așa candriu, în atmosfera atât de sumbră din acest altar al durerii, puțin s'a oprit să nu-1 dea afară, mai ales că întreaga lui atitudine, și când era treaz, era a unui profesionist... diletant. Îndureratul cărturar a avut și convingerea aceasta peste cruda lui încercare, de a-1 crede pe Calinderu într'o mare măsură vinovat ! A și scris acea strofă, anume pentru dânsul în poezia „Așteptând!"

Când vrei să mori la doftori aleargă mai în grabă ! A lor e să omoare : aceasta-i steaua lor. hi-i drag să curme-o viață ; și fie chiar degiaba Ei spintecă și taie c'un aer zâmbitor : Nici că simțești tortura ! călăi ertați de lege D'a pedepsi cu moartea pe cel nevinovat, Ei sunt în omenire mai regi decât un rege : Regi fără nici o frică, regi făr' nici un soldat ! Un doftor, cel mai gâde, n u i greu a mi-l alege :

Ea vi l-am arătat.

Și 1-a arătat în acrostihul acestei strofe, pe cel care vine la patul unei muribunde, de delicatetea și suavitatea Iuliei Hașdeu, așa cum mi-a relatat-o un martor al scenei...

Vânător, brutal și răzător.

Cu și fără, venirea lui, ceasurile încep să fie numărate. Nu e nimic de salvat.

Mama iese în balconul pe care trandafirii acățători își seamănă sgura, urlă înnăbușit către biserică și ceruri, către prietenele care stau mute; își frânge mâinile.

Hașdeu deopotrivă au cunoaște somn. Stă transfigurat la căpătâiul ultimelor sbateri, ori la masa de lucru, cu ochii peste pleoapele străvezii, ori, când ele se ridică, și-i

adâncește în acei ochi care prind a se contopi cu infinitul eteric... Aude ceva, un glas parcă, tot mai stins... A vorbit Lilica?...

— Ce mare... operă... „Istoria Critică” ... „Răs-van...! dar „duduca Mămuca”, oh nu!

•— Ai zis ceva, Lilica tatii? Sau mi s'a părut ?...

Chipul copilei încearcă o clătinare, peste care se furișează un zâmbet dulce, cald, ce se stinge ușor și trist... ca o enigmă.

Și mintea bătrânului se clatină deopotrivă... Ce-a fost asta?

Un bilanț? Supremul bilanț!... Viața aceasta mică, diafană ca o petală de crin, capul acela cu învățătură multă, scufundat între perne... Acolo! A vorbit, sau i s'a părut?... Nu! a fost o părere; poate nu o părere, ci o *opinie*... Cu capul între palmele ce-i frig, Hașdeu recapitulează totul, totul... Iar muza neagră îi dictează acum o poveste: „Povestea crinului”, cu viața a doi părinți smintiți care vor să facă dintr'o fată un băiat.

Și pe când povestea se'nfiripă, se destramă și iar se'ncheagă, bătrânul urmărește chipul mucenicei, îi numără respirațiile, aci calme, aci spasmodice, le culege una câte una, și le însușește, le reintegrează în marele lui suflu, ca pe o nemerită danie, și trăește mereu, mereu lângă cea care se călătorește încet, încet...

E 29 Septembrie. Vântul se sbate afară de turle, de cruci, de stâlpi, de crengi și plânge în foi de sălcii peste morminte. Respirațiile Iuliei se răresc. Fantoma morții pășește lângă dânsa, și-și întoarce aceste respirații asupra-și, una câte una, tot mai rare... Ultima!

Ceasul arată 1,30. Iulia se lasă în brațele fantomei și trece „dincolo”, în „imnul solemn al îngerilor care-i celebrează sosirea”.

CAP. XIII E X C E L S I O R

, In mausoleul delà Bellu...

(14 Martie 1939)

Și totuși, iat-o ! Iulia Hașdeu e între noi. Pământul i-a păstrat trupul, imaculat și după moarte. Nici un vierme n'a profanat crinul.

Prin geamul magic, din mausoleu, prin care Hașdeu își vedea zilnic copila îmbălsămată, stând acolo ceasuri întregi, la biroul ei, cu relicvele ei scumpe,, și convorbind într'o limbă înțeleasă numai de dânsul, pentru că i-o vorbea numai lui, Iulia Hașdeu se vede și astăzi aproape așa cum a fost acum cincizeci de ani. Stă acolo în sarcofagul ei alb cu acoperiș de cristal, în haină albă, cu chipul alb, pergamentat. Se văd încă fruntea senină și buclele de păr castaniu, așa cum au încremenit sub mâna pioasă ce i le-a resfirat, pentru ultima oară, nasul mic și drept, gura în zâmbetul final, cotropit de moarte, cu albul feței de fildeș, iar ochii!! Ah ochii aceia nu mai au nimic din lumea aceasta. Stau așa cum îi spunea părintelui său la acele mistice colocvii:

„Je suis heureuse; je t'aime; nous nous reverrons; cela doit te suffir...”

Iar spiritul ei, evadând din când în când, din veșnicul *excelsior*, în acele ore în care îngerii, pregătindu-i vizitele terestre, purifică sferile prin care el străbate, vine asupra acestui mausoleu, spre a-și revedea sălașul curmat de pătimire, și a-1 acoperi cu recea mângâiere pe care n'a cunoscut-o atunci când el palpita cald.

II simte oricine își poate dematerializa o clipă lutul, oricine și-1 poate purifica ; îl aude ca o armonie ori ca o binecuvântare a martirei, pentru cei care vin să se închine o clipă, cu gând curat, muceniei ei, și să învețe legile filosofice și morale pe care ea le-a dictat părintelui său :

„*Legea religioasă* : Crede ! Crede în Dumnezeu ! Crede în nemurirea sufletului ! Crede în darul comunicării cu cei duși !

**Legea morală: Iubește și ajută! Iubește și ajută neamul !
Iubește și ajută pe cine te ajută și te iubește ! Iubește și ajuta
fără a pregeta la folosul tău.**

**Legea socială : Nu necinsti ! Nu necinsti pe tine însuși ca să te
cinstească alții. Nu necinstești pe alții, ca să te cinstești pe tine
însuși. Nu necinsti munca, căci munca e viața !**

**Legea filosofică : Când atunci, când faptul ții, adevărul știi.
Când nu vrei să crezi, atunci nu poți să vezi ! Când cauți do-
vadă, atunci găsești tăgadă !**

**Iar părintele său ascultător, înțeleghător ca nimeni altul, al
acestor dogme transmise, le-a însemnat cu dalta pe lespede.
Și ele stau acolo ca un testament suprem, dictat din sferile
adevărului infinit, pentru toți cei cari acordă vieții nu țel,
sufletului un reazăm și nădejdlor o împlinire.**

**Colo, după geamul eternității, ca un înger între oameni,
veghează asupra noastră, candidă și îndumnezeită, Iulia
Hașdeu !**

In loc de ERRATA

Cu toată atenția la corecturi, s'au strecurat unele erori de tipar, în acest volum.

Dacă peste cele mai mărunte, cititorul desigur a trecut, e posibil să se fi oprit asupra altora de proporțiile următoare ; „cărturăreasă” în loc de *cărturăriță*, „Gallitz” în loc de *Gablitz*, „cacafonii” în loc de *cacofonii*, etc. Nu mai puțin la cele din citatele franceze, Dar : „*guarda e passa* !”

Cât despre ortografie, e de prisos a insista. Academia are una, autorul alta, zețarii alta. Și astfel, peste acestea, volumul a îmbrăcat una... în plus.

Autorul